

בממלכת הנשים בבית-לחם מכתבי אסירות ועצירות המחותרת

יצחק פס

יצחק פס

בממלכת הנשים בבית-לחם
מכתבי אסירות ועצירות המחותרת

יצחק פס

בממלכת הנשים בבית-לחם
מכתבי אסירות ועצירות המחתרת

המרכז לחקר
האישה ביהדות

ע"ש פניה גוטספלד הלר

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה

על העטיפה:
שער מחנה המעצר בבית-לחם (צילום: גרשון בריכוכבא ויצחק פס)

נדפס בישראל, תשפ"ג – 2022

©

מסת"ב: 9-2-92974-965-978 ISBN

כל הזכויות שמורות ליצחק פס

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב, סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ

תוכן עניינים

11	תודות
12	חירות מאחורי הסורגים: אסירות בית-לחם, בין הלאומי לפרטי
12	מבוא מתודולוגי
16	המכתבים
22	הבסטיליה בבית-לחם
22	בית-הסוהר לנשים בבית-לחם: מאפיינים
25	צוות בית-הסוהר
28	החלוצות
29	עצירות המחתרת הראשונות
32	אחיותיי גיבורות התהילה
35	עצירות המרד
40	ההלם הראשוני
40	חויית המעצר
41	החקירה
43	תהליך הקליטה – ההלם המשני
47	מרחבי המקום
47	"פיסת שמים שזורה בכוכבים מבעד לסורגים" – חדר משלהן
	"אני פשוט הרגשתי שהמטבח הוציא אותי מהכלים" –
52	מבשלות בעל כורחן
56	"על כל 'גול' מתווכחים שעה" – החצר שחולקה לה יחדיו

- 60 מרחבי הזמן.
 – "הידיים מלאות עבודה אך בלב מרגישים ריקנות" –
- 60 חיי הפנאי והיצירה
 – "הרצון ללימודים ולדעת התגבר אצלי שבעתיים" –
- 63 האקדמיה למדעי החיים
- 65 "אישה נשארת אישה בכל התנאים" – על נשים ונשיות
 "כל הלילה שרנו, רקדנו והשתגענו" – פולקלור ותרבות
- 68 מאחורי הסורגים.
 – "כאן במחנה קשה למצוא בנות בריאות וחזקות" –
- 71 חיי הבריאות.
- 74 מרחבים פתוחים
 – "משהו מן העולם החיצוני הגורם לקצת אושר ושמחה" –
- 74 המכתבים
- 78 "להעביר חודש שלם למען רבע שעה" – הביקורים
- 82 מרחבים רוחניים
 – "כל אחת רצתה להיות יותר אפיפיורית מהאפיפיור" –
- 82 חיי הדת מאחורי הסורגים.
 – "האיש לו חיכינו וציפינו כלביאת המשיח" –
- 84 על רבנים ורבנית אחת
 – "בחגים ובמועדים מתגעגעת הנפש לכל היקר לה" –
- 86 חגי ישראל בין דיכאון לתקווה
- 92 מרחבים נפשיים
 – "כמו משק בית המנוהל ע"י יותר מ-30 בנות" –
- 92 לשאלת היחסים הפנימיים.
 – "הדמעות שוככות על עיני... לאיזו רגשנית שהפכתי" –
- 96 פסיכולוגיה אישית וקולקטיבית
 – "התרופה הבדוקה והמנוסה ביותר היא הצחוק" –
- 101 ההומור כעמידה רוחנית
- 103 "חיים אנחנו (עדיין) במחותרת"

109	השחרור
	"אנו תקווה, כי התערבותכם תביא לשינוי יסודי במצבנו" –
109	המאבק על השחרור
	"גם אצלנו היה פרג' מסוג זה, כלומר בריחה" –
114	הבריחה כאתוס מחתרתי
	"חופשייה אהיה רק כאשר גם אתן תעזובנה את כתלי הסוהר" –
116	החיים אחרי המאסר
121	ימי עתלית
	"אני שונאת את המעבר מבית־הסוהר לחופש כאן" –
121	במחנה המעצר בעתלית
124	הימים האחרונים
128	חתימה: אסירות בית־לחם, בין תודעה ומסורת
132	אסירות בית־לחם לאחר הקמת המדינה
135	אפילוג

מכתבים אל החופש

139	העצירות הראשונות של הלח"י
160	מכתבי אסירות הפלמ"ח
163	מכתבי עצירות המרד
236	דואר מחתרתי
256	מכתבים לפרקליטים
265	מכתבים רשמיים
272	מכתבים לד"ר פרלמן
275	מכתבים מעתלית
293	ביבליוגרפיה
298	שמות האסירות והעצירות שמופיעות בספר

לאוריה,

על שנתיים בודדות בצד השני של הסורגים

תודות

ספר זה לא היה יוצא לאוויר העולם לולא עזרתם של רבים וטובים: בראש ובראשונה למורי ורבותיי פרופ' מעוז עזריהו ופרופ' ג'ודי באומל-שוורץ שליוו מחקר זה מראשיתו, על השיח הפורה והעצות המועילות.

לפרופ' יעל שמש, ראש המרכז לחקר האישה ביהדות על התמיכה, העידוד והעצות המועילות, לפרופ' ירון הראל, לשעבר דקן הפקולטה למדעי היהדות, על האזון הקשבת והסיוע הרב. למר יורם תמיר, מנהל מוזיאון אסירי המחותרות בירושלים ולמנהלת מרכז המידע במוזיאון הגב' יעל נהרי על הסיוע במציאת מכתבי עצירות האצ"ל והרשות להשתמש בהם. לד"ר שרית שטרן, מנהלת ארכיון לח"י על הסיוע במציאת מכתבי עצירות הלח"י. תודות מיוחדות לילדיהם של עצירות הלח"י שהמציאו לידי את המכתבים שכתבו: גב' דיצה גורפינקל ביתה של לאה כהן (אושרוב) גב' דורית שעיה ומר אלישע ילין-מור ילדיה של פרידה ילין-מור, מר אבישי בן-דוד בנה של חיה בן-דוד (נוסנבאום), ולגב' סמדר סבוראי, ביתה של טובה סבוראי. תודות גם לעופר והדס רגב על הרשות להשתמש במכתביה של בלה זטלר (שכטר), לחוקר לח"י זאב גולן, לד"ר נעמה טייטלבוים-קריא ולד"ר לאה טייכר. תודות מיוחדות מגיעות לאורלי ושימרי מארכיון ההגנה בתל-אביב, לצוות הארכיון הציוני מרכזי ולאולגה ואירה מארכיון מכון ז'בוטינסקי. אחרונה חביבה היא מירי יהלום, ארכיונאית במכון ז'בוטינסקי וחברה טובה, על העזרה שלא תסולא בפז.

חירות מאחורי הסורגים: אסירות בית-לחם, בין הלאומי לפרטי

באחד הארכיונים נשמר שיר בכתב־יד שהוקדש לעצירות בית-לחם. השיר תיאר את גבורתן של נשות קרת־חדשה, כך כונתה קרתגו, במלחמה נגד אויבתה המסורתית רומא. "אילי רומי יספרו, קרת־חדשה מכותרת/אילי פלד חיש יפרצו וימוטו מגדלים", פתח הכותב ותיאר את המצב האבוד אליו נקלעה העיר. מי שהצילו את המצב והפיחו תקווה היו הנשים. כמו אז כן היום, הוא המשיך ויצר את החיבור לחברות ארגוני המחותרת: "התגרה זאת הנושנת, בין בני שם וזרע יפת/ בה כבולים שוב לוחמיך, ויחרוקו שן בלא און/ מה אוהב לחלום עליה, יד חובשת ולוטפת/ התורמה צמיד ונום לנפח חושל פגיון"¹. סוגיית המאסר הפוליטי מקבלת מקום מרכזי בכל מאבק לשחרור לאומי והיא אחד המוקדים העיקריים המאפיינים מאבקים מסוג זה. כך גם במאבק ארגוני המחותרת בשלטון הבריטי למען העצמאות. מאות חברי וחברות הארגונים השונים נאסרו או נעצרו במעצרים מנהליים והעבירו שנים ארוכות מאחורי סורג ובריח. המציאות של חיים בבית־סוהר איננה פשוטה, היא מהווה אתגר פיזי ונפשי בלתי פוסק וההתמודדות אֶתה לובשת ופושטת צורות שונות.

מי היו אסירות ועצירות המחותרת ובאיזה אופן הן חוו את החיים מאחורי הסורגים, כיצד הן התמודדו עם קשיי המאסר ואיזה מקום תפסו הממד הלאומי, האישי והמגדרי בהתמודדות זו?

מבוא מתודולוגי

מיהו אסיר פוליטי? אין בנמצא הגדרה ברורה ומוסכמת ביחס למושג זה. אנציקלופדיה בריטניקה לדוגמה הגדירה זאת בהכללה כ"אדם שנכלא

1 תיק כ-1/24/4, ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל-אביב (מזב"י).

בגלל שמעשיו או אמונותיו מנוגדים לאלו של הממשלה² ואילו המחקר מתחבט מאיזו פריומה עלינו להמשיג זאת, האם מצד האסיר או שאולי מצד השלטון? האם אסיר פוליטי הוא אינדיבידואל שביצע פשע מתוך מניע פוליטי או שמא הרשויות מתוך מניעים פוליטיים שלהן, הפכו אותו לקורבן והטו את גזר דינו, כמו מרטין לותר קינג לדוגמה. מחלוקת נוספת היא האם אדם שפעל באלימות נכלל תחת ההגדרה של "אסיר פוליטי"? גם כאן יש הסוברים לחיוב ויש הסוברים לשלילה, וישנן משמעויות משפטיות ופוליטיות הנגזרות מכך.³

בתחילת אוקטובר 2012, בישיבה מיוחדת של האספה הפרלמנטרית של מועצת אירופה (PACE) אושרו ההגדרות הללו לאסיר פוליטי:

1. אם המאסר הוטל תוך הפרה של אחת מהערבויות היסודיות הקבועות באמנה האירופית לזכויות האדם, בפרט חופש המחשבה, המצפון והדת, חופש הביטוי והמידע, חופש האספה והארגון.
2. אם המאסר הוטל מטעמים פוליטיים ללא קשר לעבירה כלשהי.
3. אם מתוך מניעים פוליטיים, משך המאסר או תנאיו אינם פרופורציונליים לעבירה שהאסיר אשם או חשוד בה.
4. אם מתוך מניעים פוליטיים האסיר נעצר באופן מפלה בהשוואה לאחרים.
5. אם המאסר הוא תוצאה של הליכים בלתי הוגנים הנובעים ממניעים פוליטיים של הרשויות.⁴

בית-הסוהר הוא "מוסד טוטלי", מושג שטבע הסוציולוג ארווין גופמן (Ervin Goffman). פירושו, מרחב אוטונומי סגור הנתון בכללי משמעת ופיקוח נוקשים המקיים בתוכו יחסי גומלין ייחודיים בין החוסים לצוות

2 <https://www.britannica.com/topic/political-prisoner> אוחזר ב-16.6.2022
3 Christoph Valentin Steinert, "Who Is a Political Prisoner", *Journal of Global Security Studies*, 6:3 (2021), pp. 1-20.

4 <https://doi.org/10.1093/jogss/ogaa052> אוחזר ב-22.6.2022. סטיינרט מגדיר אסיר פוליטי כאדם הכלוא כתוצאה ממשפט מוטה פוליטי, שאושר בידי הממשלה והוא חסר בסיס משפטי, מפר עקרונות של צדק ושל זכויות אדם אוניברסליות. גם מי שנמנעה ממנו גישה לביקורת שיפוטית תוך פרק זמן סביר מסווג כאסיר פוליטי (עמ' 11). בנוגע לאדם שפעל באלימות, ארגון Human Rights Centre – Memorial שולל את הכנסתו תחת ההגדרה של "אסיר פוליטי", ואילו אמנסטי (Amnesty) כולל אותו.
<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19150> &lang=en אוחזר ב-23.6.2022.

המוסד. גופמן, שביסס את מחקרו על תצפיות במוסד פסיכיאטרי, סיווג חמישה סוגים של מוסדות טוטליים החולקים ביניהם מאפיינים דומים. אחד מהם הוא מוסד שמטרתו להגן על הקהילה מפני אנשים המסוכנים לה כמו בית-סוהר או מחנה שבויים. כחלק מובנה ממנגנוני השליטה נוקט הצוות במגוון אמצעים של דיכוי והשפלת החוסים המכוונת לביטול העצמי שלהם.⁵ מוסד נוסף בעל קווים משיקים הוא "המוסד התובעני". התפיסה המודרנית מבקשת למצוא איזון בין המסגרות השונות שאליהן שייך האדם כמו משפחה, קהילה, לאום וכו' על מנת למנוע קונפליקטים המערערים את עולמו. בניגוד לה, "המוסד התובעני" מחייב נאמנות טוטלית והעדפה חד-משמעית שלו על פני המסגרות הנוספות. דוגמאות קלאסיות למוסד תובעני הן משפחה, צבא ומוסדות דת.⁶ ארגון מחתרת עונה באופן מובהק על מאפייניו של המוסד התובעני כבעל מחויבות מוחלטת והיררכית. "משורה משחרר רק המוות", כתב אברהם (יאיר) שטרן מייסד לח"י, ויצק את עקרון השייכות הטוטלית כאבן יסוד במבנה הרעיוני של ארגונו. בארגונים המקבילים, "ההגנה" והאצ"ל, חלק מהותי מטקס הקבלה לארגון כלל שבועה מחייבת שביטאה זאת.

לא פעם אדם השייך למוסד התובעני נדרש להתנתק ממשפחתו ומחבריו. הפיצוי על כך הוא ביצירת משפחה אלטרנטיבית מקרב חבריו למוסד ובמקרה שלנו, לארגון המחותרת. עדות לכך ניתן למצוא באחד המכתבים שהבריחה אסירה מהלח"י לחברותיה באמצעות הדואר המחותרת, ובו הדגישה את השייכות המוחלטת לארגון בהשוואה לקשר המשפחתי: "כל עוד מקשר אותנו הרעיון של חירות עם ישראל, תפעם בלבי אהבה בלתי פוסקת ובלתי מוגבלת לאנשינו-לוחמינו... כל אחד ואחת משלנו, יקרים לי אלפי-אלפי פעמים יותר ממנה או ממישהו אחר ממשפחתי. כן. הקשר הרעיוני חזק הוא מקשר של חלב ודם של אם אחת".⁷

בית-הסוהר הוא גם מקום לימינלי (ספיות, מלשון סף או מפתן). ויקטור טרנר (Victor Turner) שבחן טקסי מעבר זיהה בהם שלושה שלבים: שלב הניתוק (טרום-לימינלי), השלב הלימינלי ושלב ההתחברות (פוסט לימינלי).

5 ארוין גופמן, מאפייני המוסדות הטוטליים, תל-אביב: רסלינג, תשס"ו (הספר הוא תרגום של המאמר "Characteristics of Total Institutions" שיצא לאור בשנת 1957).

6 Mady Wechsler Segal, "The Military and the Family as Greedy Institutions", *Armed Forces and Society* 13:1 (1986), pp. 9-38.

7 דואר מחתרת, ג' באדר תש"ה. ההתייחסות במכתב היא לאחותה של הכותבת שבעברה הייתה אף היא עצורה אך השתחררה ככל הנראה תמורת התחייבויות שונות.

ניתן להקביל שלבים אלו לתהליך אותו עובר האסיר: שלב המעצר מהווה את שלב הניתוק, השעייה בבית-סוהר כשלב הלימינלי והשחרור מבטא את ההתחברות מחדש לחברה ולחוקיה. השלב הלימינלי הוא שלב של "בין לבין", בבחינת "לא כאן ולא שם". הוא אנומלי, מעורפל, חסר ודאות, חסר בהירות וחסר סדר. הוא מצוי מעבר להגדרות הרגילות, לחוקים הברורים ולנורמות המחייבות. מחוץ לסדר הקיים. בשלב הלימינלי נוצרת תבנית חברתית חדשה שאיננה כפופה לקודים החברתיים ולהיררכיות המוגדרות. היא משקפת קהילתיות כמו-שוויונית המתהדרת ברגשות אחווה ומושפעת מחוויות ומתחושות קיומיות משותפות. הוא כינה אותה – "קומיוניס" (Communitas).

בהשלכה למציאות של אסירות פוליטיות, חיי בית-הסוהר מכילים את שני הצדדים. מחד, בית-הסוהר כמקום של הפרדה והשפלה ומאידך כמקום של יצירת קהילה נשית מגובשת ושל התנגדות.⁸ האחווה הנשית, ה-Sisterhood, נשענת על שלושה מעגלים:

ראשית, עצם השייכות הארגונית למוסד התובעני כבר מהווה בסיס לרגשות אחווה כפי שצוטט לעיל. בציטוט נוסף והפעם ממכתב שנשלח בדואר מחתרת בידי עצירות מהאצ"ל הן כתבו, "במקרים כשלנו, לא תקופת ההכרה היא הקובעת.. אותנו מקרב רעיון משותף. ומה כרוח וכרעיון גדול כוחו לרחק או לקרב אנשים?"⁹ שנית, הקשר בין אנשים שחולקים זיכרונות משותפים וחוויות אינטנסיביות מחד וגורל וסבל משותף מאידך, הוא עמוק ונוצרת סולידריות מחייבת. אצל אסירות ועצירות ארגוני המחתרת היא באה לידי ביטוי בין השאר בעימותים חוזרים ונשנים עם השלטונות. שלישית, העניין המגדרי. חוקרות שבחנו את מקומן של אסירות ועצירות המחתרות ושל נשים בארגוני הימין בתקופת הקמת המדינה ציינו ובצדק שהדגש שנתנו אותן נשים כוון למאבק הלאומי ולא למאבק הפמיניסטי,¹⁰ עם זאת, הסוגייה המגדרית לא נעדרה לחלוטין מהווייתן של חברות המחתרת

8 Suruchi Thapar-Björkert, "Gender, Nationalism and the Colonial Jail: A Study of Women Activists in Uttar Pradesh", *Women's History Review* 7:4 (1998), pp. 583-615.

9 תיק פ 3-442, ארכיון מזב"א.

10 נעמה טייטלבוים-קריא, "הסיפורים שמאחורי הסורגים – סיפורן של אסירות ועצירות המחתרת בכלא בית-לחם", מחקרי ארץ יהודה ה' (תשפ"ב), עמ' 171 (להלן: טייטלבוים-קריא, הסיפורים); אופירה גראוויס-קובלסקי, "אשה עבריה בל יאבד חלקך" – נשים בימין הציוני חילוני בין יישוב למדינה, רמת-גן: הוצאת בראילן, תשפ"ג (בדפוס), (להלן: גראוויס-קובלסקי, אשה עבריה).

שנעצרו ולא ניתן להתעלם ממנה. הן אומנם לא נאבקו למען שוויון מגדרי אך התודעה המגדרית שלהן קיבלה ביטוי, שולי אומנם, בפסיכולוגיה, בתחושות ובחוויות שחוו. "כותב אתה ידידי היקר שסבלה של בחורה בכלא הוא רב מסבלכם אתם, ופה ברור שונה היא דעתי מדעתך... בנות באמת אינן סובלות יותר מכם בשום שטח", כתבה אחת מהאסירות לחברה שישב גם הוא במעצר והצביעה על כוח העמידה הנשי כשווה לזה הגברי.¹¹ ההשוואה קיבלה ביטוי גם ביחס לאורך תקופת המאסר. לוחמת האצ"ל דבורה קלפוס (לימים נחושתן) שנאסרה ביחד עם חברה, בכיר האצ"ל אליהו טמלר, ניסתה להפיס את דעתו ביחס לפסקי הדין שנגזרו עליהם. היא 15 שנות מאסר והוא "רק" 7 שנים: "אני רוצה לבקש ממך שלא תרגיש את עצמך לא נוח בגלל העובדה שפסק הדין שלי קצת יותר חמור משלך", והמשיכה להרגיעו שחייה בכלא אינם שונים מחייו בכלא.¹² דומה שבישיבתן בכלא ובמחנה המעצר ובהתנהגותן שם, ראו חברות המחותרת את ההזדמנות להוכיח שחלקן אינו נופל מזה של הגברים, וחיי הכלא היו עבורן זירת מבחן מאתגרת.

הטענה המרכזית אותה אני מבקש להציג היא, שהשייכות למוסד התובעני, קרי לארגון המחותרת, והאחוה שנוצרה מאחורי הסורגים, סייעו לאסירות ולעצירות בקשיי המאסר ונטרלו במידה רבה את חוויית הכלא כמוסד טוטלי משפיל ומדכא. מגמה זו קיבלה ביטויים שונים אך בעיקר התבטאה בעימותים חוזרים ונשנים, בחוסר נכונות להיכנע לתכתיבי השלטונות ובשיח מחתרת פנימי.

המכתבים

המקור העיקרי למחקר זה הם מכתבים שכתבו אסירות ועצירות ארגוני המחותרת שישבו בכלא ובמחנה העצירות בבית-לחם. מכתבים שייכים לז'אנר האגודוקומנטים או "הנרטיב העצמי" במינוח שונה. כלומר, "מסמכים שבהם האדם במתכוון או שלא במתכוון חושף או מסתיר את עצמו"¹³ או

11 נחמה סרלוביץ ליהושע כהן (ללא תאריך), ארכיון לח"י בתל-אביב (לא מקוטלג).
12 המכתב נכתב כתוספת למכתב שכתבה פעילת לח"י אסתר גרינשטיין ליהודה פדר שישב בכלא ירושלים בצוותא עם טמלר, 19.7.1946, מס' משלוח 1128/2003 תיק 82, ארכיון לח"י בתל-השומר (להלן: גרינשטיין לפדר).

13 Rudolf Dekker, "Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History", *Memoria y Civilización* 5 (2002), p. 14; אריאן בחרמן ורודולף דקר, "אגודוקומנטים וחקר ההיסטוריה של התרבות", בתוך: אמיר הורוביץ ואחרים (עורכים),

כ"טקסט שבו המחבר כותב אודות מעשיו, מחשבותיו ורגשותיו", זאת בדומה ליומנים, זיכרונות, עדויות וספרות אוטוביוגרפית.

כיצד עלינו להעריך מכתבים כמקור היסטורי? חוקרים שדנו בסוגיה העלו מספר קשיים מתודולוגיים ביחס להסתמכות על מכתבים כמקור היסטורי. מכתב אינו מקור אובייקטיבי ומשכך צריך לשאול באיזו פרספקטיבה עלינו לנתח אותו? האם הוא נותן תיאור אמיתי של המציאות ומשקף את מצבו של הכותב או שמא הוא מוטה ונתון למניפולציות? עד כמה הוא מייצג נרטיב מסוים או התייחסות אינדיבידואלית ואינו משקף נאמנה את התמונה הכללית? הנושאים הרבים המובאים במכתבים מקשים להתחקות אחר הקשרים ברורים וקוהרנטיים ומנגד בחירת הכותב להתעלם מנושאים ומאירועים שונים יוצרת פערים במידע ומייצרת תמונה חלקית. בנוסף ישנן סכנות נוספות: הפער בין הפרשנות של החוקר לעומת כוונת הכותב והנטייה לאנאכרוניזם, הרבדים הסמויים בכתיבה שהחוקר לא תמיד מודע אליהם, הרקע התרבותי והחברתי העומד ברקע הכתיבה והשפעת זהות הנמען על הכותב. סוגיה נוספת היא אתית והיא בעלת חשיבות רבה כשניגשים להשתמש במכתבים כמקור היסטורי. מכתבים מטבעם הם אישיים ומיועדים לעיניו של הקורא בלבד. במידה רבה הם מהווים צוהר לחלקים החשופים ביותר בנפשו ובאישיותו של הכותב. על החוקר להחליט מה לחשוף ומה לא לחשוף, תוך שמירה על איזון ורגישות ראויה במידת השימוש במקורות ומתוך שמירה על כבודו של הכותב והימנעות מהנטייה הטבעית לרכילות ולאנקדוטות. עם זאת, למכתבים כמקור היסטורי יש ערך רב. הם מבטאים קול אותנטי, מספקים מבט "מבפנים" ומשקפים פרספקטיבות בזמן אמת. לא לחינם הם נדמו ל"זבובים בתוך ענבר" ול"מאובנים של תחושות", כלומר מעין קפסולת זמן המשמרת את זמן הכתיבה כזמן הווה תמידי. הם מספרים לנו את ההיסטוריה מלמטה למעלה, חושפים בפנינו קולות מושתקים של אלה שהתעלמו מהם, של השונים תרבותית, של הלא-גיבורים ומאפשרים לנו להזדהות אתם. הם מספרים סיפור חדש הממוסגר בפרספקטיבות אלטרנטיביות ובקואורדינטות היסטוריות חלופיות.¹⁴

העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ו, עמ' 245.

David A. Gerber, "Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters: Personal Identity and Self-Presentation in Personal Correspondence", *Journal of Social History* 39:2 (Winter 2005), pp. 315-330; Bill Jones, "Writing Back: Welsh Emigrants and their Correspondence in the Nineteenth Century", *North American Journal of Welsh Studies* 5:1 (Winter 2005), pp. 23-46; Erla Hulda

על מנת להתמודד עם הקשיים בשימוש במכתבים כמקור, הוצע בסיס מתודולוגי לשימוש מושכל בהם: הנמענים הם בני משפחה או אנשים קרובים וההתכתבות צריכה להתפרש על פני זמן רב יחסית של שנתיים או שלוש שנים.¹⁵ חוקרת אחרת הציעה לחלק את הכותבים לפי גיל, עיסוק, אידיאולוגיה ושיוך פוליטי, להצליב את שמות הכותבים והאנשים המוזכרים במכתבים, לבסס קטגוריות שונות של הכותבים ולחלקם לתת-ז'אנרים, למצב היררכיה של נושאים לפי קריטריונים שונים וליצר דפוסים.¹⁶

מכתבים מזוהים כסוגה "נשית" ובאופן מסורתי הם היוו את צורת ההתבטאות המקובלת ביותר על נשים. הנושאים שהעלו הנשים על הכתב התאימו ל"לשון האם", לשון היום-יום הטבעית והן ביטאו בהם את חייהן האישיים ואת רגשותיהן. זאת בניגוד לשפה הגברית הנוקשה והמתוחמת בנושאים מוגדרים ורשמיים.¹⁷ ההבחנה בין סגנונות הכתיבה ה"גבריים" ו"הנשיים" מהווה את לוז קריאתה של הלן סיקסו, מהתיאורטיקניות הפמיניסטיות הבולטות, במאמרה המכונן "צחוקה של המדוזה" שהתפרסם בשנת 1975. וכך כתבה: "על האישה לכתוב את עצמה, על האישה לכתוב על האישה ולהביא את הנשים אל הכתיבה", זאת כתשובה לדיכוי הפטריארכלי שדחק את הנשים מעולם הכתיבה. בעוד שהכתיבה הגברית מאופיינת בדפוס מקובע, מאופק, הומוגני הרי שזו הנשית אינה מוגדרת במהותה, אינה מוגבלת בנושא או בסדר, זורמת, מרובת תשוקה, חוויות ורגשות, ובלשונה של סיקסו: "האישה צריכה לכתוב באמצעות גופה, להמציא את השפה הבלתי-נלקחת... שתציף, תפרוץ, תתגבר על השיח המאופק הסופי... לעוף,

Halldórsdóttir, "Fragments of Lives – The Use of Private Letters in Historical Research", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 15:1 (2007), pp. 35-49; Liam Harte, "Migrancy, Performativity and Autobiographical Identity", *Irish Studies Review* 14:2 (2006), pp. 225-238; Liz Stanley, "The Epistolary: On Theorizing Letters and Correspondences", *Auto/Biography* 12:3 (2004), pp. 201-235; Sylvia Vietzen, "The Letters Speak: Mary Moore, War and the Battle of Colenso, December 1899", *South African Historical Journal* 41:1 (1999), pp. 222-245. סילביה ויצן (עמ' 223).

David A. Gerber, "Epistolary Ethics: Personal Correspondence and the Culture of Emigration in the Nineteenth Century", *Journal of American Ethnic History* 19:4 (2000), pp. 9-10.

Dalia Ofer, "Personal Letters in Research and Education on the Holocaust", *Holocaust and Genocide Studies* 4:3 (1989), pp. 341-355.

טובה כהן ושמואל פיינר, קול עלמה עבריה: כתבי נשים משכילות במאה התשע-עשרה, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשס"ו, עמ' 47.

זו תנועתה של האישה, לעוף בשפה... לא נדחיק עוד משהו פשוט כל-כך כמו התאוה לחיים... כמו התשוקה לכתוב".¹⁸

מכתבי אסירות ועצירות ארגוני המחותרות הם מקור אותנטי, יחידי כמעט, בעל חשיבות כפולה: בית-הסוהר הוא עולם מקביל המתנהל באמצעות מערכת חוקים אלטרנטיבית שאינה כפופה לנורמות ולכללים המקובלים בחיי האזרחות הנורמטיביים. מי שלא חווה את חיי הכלא על בשרו, יתקשה להבין את משמעותם¹⁹ אך יחד עם זאת, במידה רבה המכתבים הם הדבר הקרוב ביותר לחוויה האישית. הם מספרים על החוויות שעברו האסירות והעצירות מאחורי הסורגים, הם מלמדים אותנו על סדר היום ועל השגרה ואופי החיים, על היחסים הפנימיים ועל היחסים עם השלטונות, על הקשר עם המשפחות ועוד. מאידך גיסא, הם פותחים צוהר אינטימי לעולם שמידור וחשאיות הם כללי היסוד שלו. המקורות בני התקופה מכילים בעיקר ספרות אידיאולוגית ופוליטית, מסמכים רשמיים והתכתבויות בנוגע לפעילות המחתרית האופרטיבית לסוגיה. הם אינם מכילים כמעט את הזווית האישית, הפסיכולוגית, החווייתית, של חברי הארגונים. את אלו ניתן למצוא בעיקר בעדויות מאוחרות ובספרות ביוגרפית ואוטוביוגרפית שנוכח מרחק הזמן, אמינותה פחותה ופעמים רבות היא נגועה במניעים אישיים. המכתבים אם כן, חושפים בפנינו את הרובד הנפשי של חברות המחותרת, את עולמן הפנימי, את האמונות, הזיכרונות, התחושות, התובנות והתודעה שלהן. במיוחד נכון הדבר להתכתבות החשאית הפנימית ביניהן, התכתבות שלא עברה את עינו הבוחנת של הצנזור. המכתבים שנכתבו על גבי פיסות נייר קטנות ובכתב קטן וצפוף מהווים את הדופק הפועם של כלא בית-לחם ולא ניתן להבין את האטמוספירה בכלא ואת עולמן הפנימי של האסירות בלעדיהם.

המחקר בוחן את חוויותיהן של אסירות ועצירות המחותרת החל משלב המעצר והחקירה, דרך הישיבה בכלא או במחנה המעצר וכלה בשחרורן. בחינת שהותן בכלא מקיפה את הצדדים הפיזיים של מרחבי הכלא והמשמעויות המעשיות והסמליות הקשורות בהם, את חיי השגרה על צדדיהם השונים ואת הזמנים המיוחדים המקיפים את מעגל השנה, ובעיקר את הבנת הפסיכולוגיה שלהן ואת עולמן הפנימי כחברות מחותרת וכעצירות פוליטיות. כל זאת

18 הלן סיקסו, "צחוקה של המדוזה", מצוטט מתוך: דלית באום ואחרות (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד בחשיבה הפמיניסטית, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 134-153 (הציטוטים מעמ' 135, 145-146, 149).

19 מסיבה זו, סרטים וסדרות על חיי הכלא הינם פופולריים ומעוררי עניין, ראו גם <https://tbivision.com/2017/01/20/prison-sells/> "Prison Sells" אוחזר ב-21.7.2022.

תוך בחינת הרבדים והזהויות השונות שהרכיבו ושהגדירו אותן. הזהות האישית-משפחתית, הזהות המחתרית-רעיונית והזהות הנשית-מגדרית. המסע בעקבות המכתבים היה ארוך ומאתגר. ראשיתו בפעילותי במרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר באוניברסיטת בר-אילן, שחרת על דגלו לקדם את המחקר בתחום דעת זה ובמקביל הוא הצטלב עם תחום התמחותי כחוקר ארגוני המחותרת שנלחמו למען עצמאות ישראל. הרעיון שעמד מאחורי הפרויקט הוא להעלות בחזרה לדפי ההיסטוריה את אותן נערות ונשים שישבו תקופות ארוכות מאחורי סורג ובריח ושנשכחו מהזיכרון, להכיר בסבלן ולכבד את הקורבן שהקריבו למען הקמת מדינת ישראל. רבים מהמכתבים לא נשמרו או שאבדו בחלוף הזמן. אותם אלה ששרדו ושנמצאו אינם אחידים בכמותם, בהיקפם ובאיכותם. ישנן התכתבויות המכילות פריטים רבים שכתבתם נפרשה לאורך תקופה ארוכה וישנן התכתבויות המכילות פריטים בודדים, לעיתים יחידאיים. ישנם מכתבים שנשמרו בידי המשפחות וישנם מכתבים שנמסרו לארכיונים. ישנם מכתבים ששיני הזמן נגסו בהם והיה דרוש מאמץ ניכר כדי לפענחם ויש כאלה שנשמרו בצורה טובה. חלק מהמכתבים מתוארכים לפי התאריך העברי, חלק לפי הלועזי ובחלק מצוין גם התאריך העברי וגם הלועזי. המכתבים אותם הצלחתי לאתר ולאסוף מקיפים את כלל התקופה בה ישבו אסירות ועצירות המחותרת בבית-לחם. בפרקי זמן משמעותיים ישנן התכתבויות מקבילות וניתן להצליב בעזרתן את שהתרחש ולבחון זוויות מבט שונות על האירועים.

גם סגנון המכתבים הוא שונה מכותבת לכותבת. היו כאלה ששפתן הייתה עשירה, ואילו אחרות כתבו בדקדוק שגוי ובשגיאות כתיב, היו כאלה שהאריכו בכתיבה והיו כאלה שקיצרו, היו כאלה שפירטו באריכות את חוויותיהן ורגשותיהן והיו כאלה שמיעטו לחשוף את עצמן. על מנת להקל על שטף הקריאה תיקנתי את שגיאות הכתיב וכשנצרך, גם את הכתיב החסר בו נהגו לכתוב, חילקתי לפסקאות, פיסקתי במקרים הדרושים ולעיתים הוספתי אותיות חסרות. אלו מסומנות בסימן [x]. בסגנון הכתיבה המקורי לא נגעתיו והוא בא ככתבו וכלשונו. את המילים המטושטשות ניסיתי לפענח והן מסומנות בסימן שאלה ממוסגר לאחריהן, מילים בלתי מפוענחות מצוינות ככאלה בתוך סוגריים בגוף הטקסט. סימן גרפי של שלוש נקודות בטקסט ... הוא במקור, למעט במקרים שהוא מתוחם ב [...]. אחת ההחלטות הקשות הייתה אלו מכתבים להכניס מתוך מאגר המכתבים ועל אלו לוותר. המכתבים שנבחרו משקפים לדעתי את כלל המאפיינים המרכיבים את חיי בית-הסוהר ואת חוויות האסירות והעצירות לאורך השנים בהן ישבו בבית-לחם.

מכתבים רבים, בעיקר של עצירות האצ"ל, נמצאים כיום במרכז המידע של מוזיאון אסירי המחתרות בירושלים (להלן: ארכיון מא"ה) שפרש את חסותו גם על כלא בית-לחם. בין המכתבים ישנה התכתבות ענפה בין חברת האצ"ל דבורה ברוך לאחיה, חבר האצ"ל גם הוא שנעצר והוגלה למחנות באפריקה. מכתבים נוספים הם מכתביהם של בלה חרמוני, חיה בן-צבי ושלומית מהולל. בנוסף למכתבים, מכיל הארכיון גם את עדויותיהן של אסירות ועצירות נוספות. מכתבים רבים נמצאו בארכיונים פרטיים כמו אלו של חברות לח"י חיה נוסנבאום (בן-דוד) וטובה סבוראי. מכתביה של חברת לח"י פרידה ילין-מור הועלו לרשת בידי משפחתה והעמותה להנצחת מורשת לח"י ושל בלה שכטר (זטלר) פורסמו בספרו של עופר רגב על בעלה, יהושע זטלר. קורפוס מכתבים מיוחד נמצא בארכיונה הפרטי של לאה אושרוב (כהן). מעבר להתכתבות הארוכה עם בני משפחתה נמצאה התכתבות מחתרנית פנימית שערכה רב ביותר. מכתבים נוספים נמצאו בארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל ובארכיון לח"י בתל-השומר. בארכיון העמותה להנצחת מורשת לח"י, בבית יאיר בתל-אביב, מצאתי את ארכיונה של אלישבע אנדן שכלל התכתבות ענפה עם חברה, איש לח"י שנעצר והוגלה גם הוא למחנות באפריקה ויומן מהתקופה הארוכה בה ישבה במעצר. המכתבים הבודדים אותם מצאתי שנכתבו בידי אסירות הפלמ"ח פורסמו בחוברת פנימית של הארגון.

חומר רב ערך נוסף נמצא במקורות משלימים כמו אוטוביוגרפיות,²⁰ עדויות, קטעי עיתונות, ודו"חות של גורמים שעמדו בקשר ישיר עם האסירות והעצירות. במיוחד הרבנים מטעם הרבנות הראשית שביקרו בקביעות בכלא ובמחנה העצירות והעובדת הסוציאלית שנשלחה אליהן מטעם המוסדות. הדו"חות נמצאים בארכיון הציוני המרכזי בירושלים. מחקרים משיקים השלימו את תמונת המקורות.²¹

20 צילה עמידורו (הלר), **במעצר בית-לחם**, תל-אביב: הוצאת הדר (מהדורה שלישית), 1977, (להלן: עמידורו, במעצר); גאולה כהן, **סיפורה של לוחמת**, תל-אביב: הוצאת המדרשה הלאומית (מהדורה שלישית), תשנ"ה, (להלן: כהן, סיפורה של לוחמת); משה וטובה סבוראי, **מאצ"ל ללח"י**, שקד: הוצאה עצמית, תשמ"ט (להלן: סבוראי, מאצ"ל ללח"י).

21 יהודה לפידות, **היום שרה הקטנה – סיפורן של לוחמות האצ"ל**, תל-אביב: הוצאת מכון ז'בוטינסקי ואגודת מוזיאון האצ"ל, תשס"ג; גראוויס-קובלסקי, אשה עבריה; טייטלבוים-קריא, "הסיפורים", עמ' 167-193; לאה טייכר, הכלא – במאבק לעצמאות 1936-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, תשס"ג (להלן: טייכר, הכלא); מירי יהלום, "שאלה העבריייה", עבודת סמינר לתואר ראשון, אוניברסיטת תל-אביב, תשע"ו (להלן: יהלום, שאלה העבריייה).

הבסטיליה בבית-לחם²²

בית-הסוהר לנשים בבית-לחם: מאפיינים

בית-הסוהר לנשים בבית-לחם שהיה ביתן של כ-180 אסירות ועצירות המחותרת,²³ נוסד בשנת 1930. עד אז, אסירות הוחזקו בבתי-מעצר אזוריים ובכלא המרכזי בירושלים. בגלל הצפיפות הרבה ששררה בו, הועבר בית-הסוהר בשנת 1934 לבית משפחת חנדל שהיה ממוקם סמוך לרח' מנג'ר, אחד הרחובות המרכזיים בעיר. למיקומו של הכלא הייתה חשיבות רבה מכיוון ששכן בעיר ערבית טהורה. הסביבה הלא בטוחה עוררה את החשש לשלום המבוקרים, כפי שהתריע עיתון המשקיף הרוויזיוניסטי ושאל, "האין אפשרות לסידור אחר?"²⁴

בניין הכלא בן שלוש הקומות נבנה בארכיטקטורה ערבית מסורתית ועורר רושם רב. בית-הסוהר נמצא על גבי גבעה והדרך אליו מתפתלת בעלייה... לימין הדרך מתנשא מנזר גדול ועליו שעון... משמאל לכביש התנשא הבניין הגדול שדמה לטירה עתיקת יומין מימי הביניים. הכביש שהתפתל מסביב לבניין דומה היה מרחוק לנהר, כאותם מבצרים מימי האבירים שהוקפו במים מסביבם. חומת אבן גבוהה, שבלורית תיל בראשה, הקיפה את הבניין, ושער ברזל גדול וחלוד שימש ככניסה לתוכו, התפייטה צילה עמידורו, חברת האצ"ל שחילקה את ימיה בין מעצרים ושחרורים חוזרים ונשנים, כשהעלתה על הכתב את רשמיה ראשונים.²⁵ גאולה כהן לא הייתה כל כך רגשנית. לתחושתה, הכניסה לבית-הסוהר דמתה לווייה-דולרוזה. תחילה בלט השער, ירוק וחלוד ובאמצעו ידית ברזל גדולה, אח"כ חומת האבן שהקיפה את

22 המשקיף 27.2.1948, עמ' 5.

23 לפידות, היום שרה הקטנה, עמ' 211. ההערכות לגבי מספר העצירות מתבססים על רשימה המופיעה בסוף ספרה של צילה עמידורו אך הם אינם מדויקים. קשה לדייק במספרים מכיוון שהיו עצירות שנעצרו בטעות ושחררו לאחר ימים ספורים והיו רבות אחרות שלא נכללו ברשימה.

24 "רחל אוהבת-עמי הועברה לבית-לחם", המשקיף 11.7.1939, עמ' 1.

25 עמידורו, במעצר, עמ' 44.

המתחם. מבעד לחומה הזדקר בניין בית-הסוהר ומבין כתליו בצבצו הסורגים. זה היה הרגע בו הבינה לאן היא הגיעה.²⁶

המבנה בן שלוש הקומות היה מרווח והתאים לתפקידו. חדרי הבית הוסבו לתאים ולחדרי רפואה ובמרתף נבנו חדרי צינוק, חדרי עבודה ומחסנים.²⁷ בבית-הסוהר נחבשו האסירות והעצירות היהודיות, כלומר אלה שנשפטו בבית-משפט ואלה שנעצרו במעצר מנהלי ללא משפט. אתן היו גם אסירות ערביות, חלקן עם ילדיהן הקטנים, וגם חולות רוח שנכלאו בקומה התחתונה. הכלא היה רחוק כקילומטר מקבר רחל והייתה לכך משמעות סמלית. בפרפרזה למדרש הידוע ולפיו רחל נקברה בבית-לחם על מנת שתתפלל על בניה היוצאים לגלות, הרי שבעת הזאת היא מתפללת על בנותיה השבויות הנמצאות בסמוך אליה. לא לחינם, הקבר היה תחנת חובה לאימהות שביקרו את בנותיהן האסורות והן נהגו להתפלל שם לשלומן.²⁸

באפריל 1944, בעקבות הצטרפות האצ"ל למערכה נגד הבריטים, חלה עלייה משמעותית בכמות המעצרים. לאחר לחצים כבדים מצד העצירות ועורכי דינן, פתחו הבריטים מחנה עצירות במרחק עשרות מטרים ספורים מבית-הסוהר – וילה סאלם או "הווילה" כפי שכונתה. הווילה שעוטרה בשער עם הכיתוב "וילה סאלם 1938" שקיבל את פני הבאות, הייתה בת 2 קומות, 7 חדרים וחצר לא גדולה סביבה שחולקה לשני חלקים. לעצירות הותר להשתמש רק בחלק המרוחק מהשער החיצוני. התנאים בוילה היו קלים יחסית מאשר בכלא. דלתות התאים היו פתוחות מהבוקר ועד הערב והעצירות יכלו לשהות בחצר מספר שעות ביום. "זהו ודאי אינו עושה רושם של בית-סוהר... התנאים פה נוחים מאוד... החדרים גדולים מאוד ואפילו יותר מידי גדולים. החדר למשל שבו אני ועוד שתי בנות מתגוררות, גודלו 4x8 מ', החדר מאורר מאוד וגם אור השמש לא חסר", תיארה אחת מהן את המקום.²⁹ בהתייחסות אחרת שלה, היא ראתה בוילה כ"מחנה נופש לבנות ישראל תחת חסותה האדיבה של ממשלת אנגליה הנאורה".³⁰ בדרך כלל מנתה אוכלוסיית הווילה בין 25 ל-35 עצירות.³¹ האסירות, כלומר אלו שנשפטו, היו מעטות באופן יחסי.

26 כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 219.

27 יהושע כספי, "בתי-הסוהר בארץ-ישראל בתקופת המנדט", קתדרה 32 (יולי 1984), עמ' 150 (להלן: כספי, בתי-הסוהר).

28 עמידור. במעצר, עמ' 44.

29 לאה אושרוב להוריה, 10.4.1944.

30 לאה אושרוב לאחיה, כ"ד באלול תש"ד.

31 לאחר גל מאסרים הגיעה אוכלוסיית הווילה ל-38 והצפיפות הייתה גדולה ומעיקה (דבורה ברוך לאחיה, 17.1.1947).

השם האירוני שניתן למחנה המעצר, ה"ווילה", יצר מצבים משעשעים. חברת האצ"ל פנינה עפרון (לימים כץ) שהועברה לבית-לחם לאחר מספר ימי מעצר בקישה בחיפה, סיפרה על המעבר. "האם את נוסעת לווילה?" שאלו אותה השוטרים המלווים. עפרון שלא הכירה את הכינוי סברה שהם מנסים ללגלג עליה וסירבה לענות. רק כשראתה את הכיתוב "ווילה סאלם" על גבי שער הכניסה, הבינה את פשר השאלה.³²

התנאים הנוחים באופן יחסי הפכו לקשים כשהחל מספר העצירות לגדול והתאים הפכו לצרים מלהכיל את כולן. נקודת תורפה נוספת הייתה החצר שהפכה לצפופה ומחניקה. בתנאי המעצר הסגורים, מדובר היה בעניין קריטי עליו הן לא יכלו לעבור לסדר היום, והן פנו בבקשה להעבירן למקום מרווח יותר. בקשתן סורבה לאחר שוועדה מיוחדת הגיעה לבחון את התנאים וקבעה שהחצר אומנם קטנה אך הבניין עצמו מתאים לשמש כמחנה מעצר. על מנת למנוע התמרמרות מצד העצירות שבמקרי קיצון אף יכלה להוביל למרד, נזרקה לעברן הבטחה ערטילאית שבעתיד הקרוב יעשו מאמצים להגדיל את החצר. ההבטחה לא מומשה.³³

מצוקה נוספת וחריפה יותר הייתה מצוקת המים. לכלא לא הייתה אינסטלציה ראויה והאסירות נאלצו להעלות את המים לקומות העליונות בכלים כבדים. בווילה המצב היה קשה אף יותר. המים נשאבו מבור בחצר ולעיתים תכופות המשאבה התקלקלה והעצירות נאלצו לשאוב את המים במו ידיהן. לא פעם, המים היו נגמרים באמצע המקלחות או לחילופין, צינורות הניקוז היו נסתמים והן נאלצו לשאוב את המים.³⁴ "פה אנו לגמרי לא בסדר, כי הבית היה עבור משפחה אחת של ערבים שמתרחצים פעם בחודש, ולא עבור 31 בנות. בגלל זה הכול מהר מתקלקל ועד שבאים לתקן, אנו סובלים כהוגן", ביכתה עצירת האצ"ל בלה חרמוני את מר גורלן.³⁵ בפעם אחרת, הדודים שעל הגג עלו על גדותיהם בשעת המילוי ושיטפון עז הציף את הבניין. לרוע מזלן, בדיוק באותו הזמן הוציאו העצירות את כלי המיטה והמזרונים לאורור ואלו נרטבו כהוגן. מאחר שהגישה לגג הייתה רק בידי המנהלת, חלף זמן עד שהשיטפון נפסק.³⁶

בעיית המים החריפה בבית-לחם ואף הובילה למרד קצר. לאחר פניית

32 עדות פנינה עפרון (כץ), תיק ער/18, ארכיון מזב"י.

33 דבורה ברוך לאחיה, 16.8.1946.

34 עמידדור, במעצר, עמ' 69-78.

35 בלה חרמוני לצבי, 12.4.1945.

36 לאה אושרוב לדודה, ט"ו באב תש"ד.

חוזרות ונשנות לשלטונות הכלא ודרישה לסדר עבורן משאבה חשמלית לשאיבת המים, הציבו העצירות אולטימטום: "אם תוך 4 שבועות העניין לא מסתדר אנחנו ננקוט באמצעים". לאחר שחלף הזמן התכנסו העצירות והחליטו לפתוח במרד. כלומר, סירוב להיכנס לתאים בשעת המיועדת כל עוד אין מים בברזים. העצירות שהכירו את דרכי הטיפול באירועים דומים נערכו לעימות. הן הקימו בריקדות, לבשו מכנסים כדי לשמור על הצניעות ומטפחות וסוודרים של הכלא. על הבגדים הפרטיים הן חסו. למרבה תדהמתן, לא הייתה תגובה והן בילו את הלילה בחדר האוכל במצב רוח מרומם עד שלפנות בוקר חזרו המים. כעבור יומיים נשנה הדבר והן התכוננו שוב לעימות, שלא הגיע. התקרית הסתיימה לאחר שהמפקח הארצי על בתי-הסוהר הבטיח לטפל בעניין ועמד במילתו.³⁷

צוות בית-הסוהר

חיי הכלא מטבעם מייצרים קונפליקטים. בכלא יש שני מעמדות: האסירים והשלטונות. עבור אסירים לאומיים-פוליטיים הקונפליקט מתעצם מכיוון שעצם השהות במאסר נחשבת כחזית נוספת במאבק הלאומי. באופן טבעי, הכוח נמצא בידי השלטונות אולם גם לאסירים יש כוח יחסי שביכולתו להקשות על השלטונות ולשבש את סדרי בית-הסוהר. לשם כך נדרשות נחישות וסולידריות קולקטיבית. ישנם מקרים בהם עימותים בין האסירים לשלטונות מתנהלים באופן קבוע לאורך זמן. פעילי המחתרת האירית לדוגמה, נאבקו שנים ארוכות להחזיר את מעמדם כשבויי מלחמה לאחר שהוא נשלל מהם, והם ניהלו עימות מתיש מול השלטון הבריטי שכלל דרכי מחאה מגוונים ששיאם שביתת רעב דרמטית. ישנם מקרים בהם העימות הוא מוגבל למען מטרה מסוימת, לזמן מסוים ולאמצעי מחאה מוגדרים, אקטיביים או פסיביים ולעומתם ישנם עימותים שפורצים על רקע דרישה לקבלת תנאים שונים או בעקבות הרעתם.

במשך שנים ארוכות ניהל את בית-הסוהר הקצין ג'ק גראהם או "ג'וני דארלינג" כפי שכונה בפי האסירות והעצירות. גראהם נתפס כדמות חלשה וקוריוזית ומי שלמעשה ניהלה את העניינים הייתה אשתו, מיס וילט גראהם, האישה היחידה ששירתה במשטרת א". מיס גראהם נהגה ללוש בגדים לבנים מכף רגל ועד ראש וכונתה "המלאך הלבן". "מלאך" בלשון

37 דבורה ברוך לאחיה, 27.2.1947, ואנדן לפרונין 26.2.1947.

סגי נהור מכיוון שהפגינה עוינות רבה כלפי הנתונות למרותה והתנהגותה הייתה סדיסטית ואלימה כלפי האסירות הפליליות. באסירות המחותרת היא לא העזה לנגוע. הן תיעבו את ה"מכשפה הארורה" וכאשר נפלה למשכב באחד הימים איחלו לה להישאר כך "עד מאה ועשרים".³⁸ לבני הזוג לא היו ילדים וכתחליף הם גידלו מספר כלבים. "היא התייחסה ליצורי האנוש שישבו בבית-הסוהר ביחס גרוע בהרבה משהתייחסה לכלבים שברשותה", סיפרה עמידור.³⁹ מיס גרהאם נהגה להעסיק אסירות ערביות באופן פרטי בביתה ששכן מחוץ לחומות בית-הסוהר. באחת הפעמים, אחת מהן עשתה "ויברח" והסתלקה ובעקבות כך היא פוטרה ממשרתה. היא לא יכלה לשאת את הבושה וניסתה להתאבד, אך ללא הצלחה.⁴⁰

מנהלי הכלא הבאים היו פקידים אפרוריים שהתחלפו ביניהם. הראשון היה מיסטר תומס (Thomas), "אנגלי טיפוסי...מגוהץ ומצוחצח, מלא חשיבות והערכה עצמית, עיניו הבהירות בולטות, שפמו קצוץ וקצר מתחת לאפו וכמובן מקלו הקצר בידו",⁴¹ שלרוב היה הוגן אך בשעת עימות חשף גם צד קולוניאליסטי מתנשא ואלים. אחריו הגיע מיסטר סטורנג (Strong), "מיסטר גיבור" בפי העצירות, מעין תרגום לעברית של שמו וגם ע"ש כלבו המפורסם של הבלש דוד תדהר בספרי המתח שכתב.⁴² הוא היה גבוה, מגושם וצלע קלות ותחביבו היה לעקוב בדבקות אחר הנעשה במטבח.⁴³ יחסו כלפי הכלואות היה הוגן והוא השתדל לא להכביד עליהן ולא להציק להן.⁴⁴

צוות הסוהרות כלל ברובו שוטרות ערביות. רובן היו פרימיטיביות. בראשן עמדה המזכירה הראשית סית' גמילה שלא התעלתה עליהן ברמה. כאשר היא מודיעה שהיא עסוקה ומבקשת שלא יפריעו לה, זה סימן שהיא מנסה לחתום את שמה, דבר שעבורה הוא כמו עבודת פרך, זלזלו בה העצירות.⁴⁵ בצוות היו גם שוטרות יהודיות בודדות. לפרקים, אחת בלבד.

38 לאה אושרוב להוריה, 28.9.1944, עדות נלי לנגספלדר, תיק כ 25 27/12, ארכיון מזב"י, עדות פרידה ילין-מור, ארכיון לח"י בת"א (לא מקוטלג).

39 עמידור, במעצר, עמ' 72.

40 עמידור, במעצר, עמ' 72-73, דו"ח הרב מ-1944.14.9 (דו"ח מס' 27), תיק J1/7906/1, אצ"מ.

41 מלכה הפנר, בדמיין חיי, תל-אביב: הוצאת הדר, 1978, עמ' 34 (להלן: הפנר, בדמיין חיי).

42 דבורה ברוך לאחיה, 13.9.46.

43 דבורה ברוך לאחיה, 6.12.46.

44 דבורה ברוך לאחיה, 14.3.47.

45 לאה אושרוב להוריה, י"ב באלול תש"ד.

עבור האסירות, נוכחות השוטרות היהודיות הייתה חשובה, עד כדי כך שבאחד המקרים בעקבות התפטרותה של השוטרת היהודייה היחידה בגלל השכר הזעום שהרוויחה, יצאה קריאה ציבורית לדאוג ששוטרות יהודיות יחליפו אותה.⁴⁶ חלק מתפקידן היה להקשיב לשיחות בזמן הביקורים. קרה שבשעת הביקור הן לא נכחו בכלא או שההנהלה החליטה ששליטתן בשפה אינה מספקת ואז נדרשו הכלואות ומבקריהן לשוחח באנגלית, צרפתית או ערבית. עבור האסירות הלאומיות היה בדרישה זו עלבון. רחל אוהבת-עמי לדוגמה, החליטה כמחאה לוותר על הביקור, קורבן כבוד עבורה.⁴⁷ אחת המבקרות, עצירה לשעבר שהגיע לבקר את חברתה הכלואה, לא הסכימה לעבור על כך בשתיקה, ופנתה ליו"ר הצ"ח ד"ר אריה אלטמן בדרישה שיפעל "לגולל מאיתנו את גזר הדין המעליב והפוגע הזה וכדי להחזיר... את הזכות להשתמש בשפתינו הרשמית".⁴⁸

השוטרות היהודיות לא היו מקשה אחת. היו מהן שפחדו להראות יחס כלשהו לאסירות מחשש שיאונה להן רע. היו גם אחרות. אחת השוטרות שהעריכה את הקרבתן וניחנה בלב יהודי חם התנהגה אתן באנושיות ובלבביות. היא נהגה לספק להן מסרגות וחוטי סריגה ולעיתים בלילות הייתה מספקת להן סיגריות, בניגוד לתקנות שקבעו שמותר לעשן רק בזמן שהייה על הגג. השוטרת, רעיה שמה, אם חד-הורית לילדים קטנים, אף הסתכנה והעבירה בשבילן מכתבים החוצה. אילו היו תופסים אותה, סביר להניח שהייתה עומדת לדין וייתכן שהייתה חוזרת לבית-לחם והפעם כאסירה.⁴⁹ בשגרה, היחסים בין האסירות ושלטונות בית-הסוהר ידעו עליות ומורדות אך ברוב הזמן נשמר סטטוס-קוו יציב. עד כדי כך שבמכתב מחתרתי כתבו האסירות לחברותיהן העצירות ש"המנהלת אדיבה מאוד אלינו... בכלל אנו כאן ביחסים מצוינים עם ההנהלה והשוטרות, לגמרי לא כיאות לבחורות מ'קבוצת שטרן'.⁵⁰ עם זאת במהלך השנים התרחשו לא מעט עימותים ומרידות בין האסירות והעצירות לשלטונות הכלא. מעבר לחשיבות שיש לעימותים נגד הנהלת הכלא כאקט מחאה ובמטרה לשיפור תנאים, נודעה להם חשיבות באיחוד הקבוצה ומתקיימת זיקה ברורה בין רמת הסולידריות

46 "שומרים עבריים לבתי הסוהר!", הצפה 24.11.1944, עמ' 1.

47 עמידור, במעצר, עמ' 57-58, "חוטי פלדה וחוטי משי" – סיפורן של אסירות המחרתת ואסירות ציון (ערב לכבודן), תיק עא 8/41, ארכיון מזב"י (להלן: חוטי פלדה וחוטי משי). האירוע השפיע עליה מאוד כפי שעולה מהדברים שכתבה ביומנה.

48 רות הלוי לד"ר אלטמן, ט' בתשרי תש"ג, תיק ג 4/11, ארכיון מזב"י.

49 טובה סבוראי, מאצ"ל ללח"י, עמ' 370.

50 דואר מחתרתי, ד' בשבט תש"ה.

הפנימית להתנגדות הקולקטיבית. זיקה זו יוצרת תהליך ספיראלי בו שני המרכיבים מזינים וניזונים בו בעת זה מזה. הסולידריות מעצימה את ההתנגדות ובמקביל מתעצמת כתוצאה ממנה.⁵¹ הכלא ומחנה המעצר בבית-לחם נסגרו בסוף דצמבר 1947. בעקבות החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר שהשאירה את בית-לחם בתחום המדינה הערבית ובעקבות התערעות המצב הביטחוני, העבירו הבריטים את הכלואות למחנה בעתלית. שם הן שהו עד הימים שלפני הקמת המדינה. מה היה הפרופיל של אסירות ועצירות ארגוני המחותרת?

החלוצות

בשנותיו הראשונות, הכיל בית-הסוהר בבית-לחם בעיקר אסירות ערביות וקומוניסטיות. התמונה השתנתה כשהשלטונות הבריטיים החלו לשלוח לשם עולות יהודיות בלתי-לגליות. הקבוצה הכוללת שנתפסה הייתה בת 32 נשים שדינן נגזר לשלושה חודשי מאסר ובסיומם הן גורשו מהארץ. תנאי הכליאה היו קשים. בית-הסוהר לא היה ערוך להכיל מספר כה גדול של אסירות ומחוסר במיטות הן נאלצו לישון מספר ימים על הרצפה. גם אוכל כשר לא היה והן נאלצו להתקיים מלחם יבש עד שגורמים מחוץ לבית-הסוהר החלו לספק להן אוכל כשר.⁵²

האסירות הלאומיות הראשונות נאסרו על רקע המאבק לעבודה עברית. במרץ 1935 הגיעו קבוצות בית"רים לאחד הפרדסים במושבה הרצליה במטרה לגרש ממנו את הפועלים הערביים. במקום החל עימותים פיזיים ובסיומם נעצרו 32 מהם. ביניהם היו 4 בית"ריות. דינם של המעורבים נגזר לחודשיים מאסר ו-3 מבין העצירות נשלחו לבית-לחם לריצוי עונשן.⁵³ המדיניות הבריטית האנטי-ציונית עוררה זעם ביישוב שהגיב בהפגנות סוערות שהסתיימו במקרים רבים במעצרים. באחת ההפגנות ההמוניות שעוררו רושם רב ביישוב, נעצרה ד"ר חמדה גלעדי, פעילה רוויזיוניסטית בולטת. גלעדי שהתהדרה בלבוש סלוני ארכאי, הייתה פעילה פמיניסטית

51 Denis O'Hearn, "Repression and Solidary Cultures of Resistance: Irish Political Prisoners on Protest", *American Journal of Sociology* 115:2 (2009), pp. 500-501.

52 "סבל אסירות יהודיות בבית-לחם, על 'חטא שחטאו' בכניסה למולדת", *דבר* 17.7.1934, עמ' 2 (תוספת ערב).

53 "הבית"רים, אסירי העבודה העברית בסוהר ירושלים", *הירדן* 28.3.1935, עמ' 1; לפידות, *היום שרה הקטנה*, עמ' 203.

שעוררה פעם אחר פעם את סוגיית האישה ומקומה בתנועה הלאומית. תפיסה זו הובילה אותה להשתתפות פעילה בהפגנה ולמעצר. "אנו הנשים העבריות נילחם ונשיג את המדינה העברית", הטיחה בחוקר המטרה במהלך החקירה. היא המשיכה באותו הקו גם בבית-המשפט: "השתתפתי בהפגנה כבת ישראל שאינה יכולה להישאר מן הצד במלחמה נגד המועצה המחוקקת", הצהירה בהפגנות. ⁵⁴ העיתונים שדיווחו בהרחבה על האירועים, ציינו את העובדה שגם בעת שהוכנסה לרכב המעצר היא המשיכה לקרוא קריאות רמות נגד המדיניות הבריטית. ⁵⁵ גלעדי נידונה לחודשיים מאסר, גזר דין חמור באותם ימים, אך לא "זכתה" להגיע לבית-לחם ונכלאה בכלא יפו. לסיפור מאסרה ישנה חשיבות כפולה:

ראשית, היחס לו זכתה בתנועה ושכוחו ללמד על מקומן של האקטיביסטיות הלאומיות כפי שבא לידי ביטוי בעיתון הירדן הרוויזיוניסטי, שהקדיש מקום רב לתיאורי ההפגנה, המעצרים והמשפט:

היציונות החדשה רואה באישה את השותף שווה זכויות, שווה חובות ושווה סבל ושווה ייסורים. את איש הצבא העומד בחזית המלחמה הקשה. ההסתדרות של נשים רביזיוניסטיות, כאשת החייל בספרטא הקדומה, כאמזונה האגדתית. הגברת חמדה גלעדי... אשת רופא נכבד פתחה דף חדש בתולדות האישה הישראלית. אותו הדגל שנפל מידי אותה בת זיכרון יעקב... מידי שתי בנות תל-חי, הדגל הזה הורם בידי האישה התל-אביבית שהיא אם בישראל. ⁵⁶ שנית, גלעדי עמדה לימים בראש תנועת ברית הנשים הלאומיות שסייעה רבות לאסירות המחותרת, הפכה לשופטת במדינת ישראל בערכאות שונות ובלטה במאבק על מקומן ההיסטורי של האסירות הלאומיות. מספרן של אלה הלך וגדל בעקבות ההתפתחויות הביטחוניות בתקופת המרד הערבי.

עצירות המחותרת הראשונות

בין השנים 1936-1939 פתחו מיליציות ערביות בפעולות טרור נגד השלטון הבריטי בארץ ונגד מטרות יהודיות. ביישוב העברי עמדה על הפרק שאלת התגובה לאירועים. הממסד הרשמי דגל בהבלגה אולם האצ"ל החל בפעולות תגמול ונקם. בין היחידות הבולטות הייתה קבוצה 81 הירושלמית שבראשה

54 "אסירי ההפגנה לפני השופט ובחקירה", הירדן 27.3.1936, עמ' 10; "פסק דין חמור במשפט אסירי ההפגנה", שם, עמ' 1 ו-6. הציטוט מעמ' 6. (ראו תיק כ-25/3, 21/3, מזב"י).

55 "העיתונות היומית על ההפגנה", הירדן 27.3.1936, עמ' 10.

56 "האישה הצה"רית", הירדן 27.3.1936, עמ' 2.

עמד יעקב לבשטיין (אליאב), "ישקה", כפי שכונה. ישקה שהיה חבלן מומחה ולימים מבכירי לח"י, לא הפלה בין המינים ושיתף גם את חברות הקבוצה בפעילות המבצעית. פעילה בולטת בפעולות התגמול הייתה רחל חבשוש (אוהבת-עמי), בת למשפחה מיוצאי תימן. כדוברת ערבית שוטפת היא נשלחה מחופשת לערבייה להטמין מוקש בקרב המבקרים הערבים בכלא המרכזי בירושלים. היא נלכדה ובזכות גילה הצעיר (17.5) נגזר דינה למאסר עולם ולא למוות. היא הייתה אסירת המחותרת הראשונה שהגיעה לבית-לחם והפכה לאגדה חיה בתנועה הלאומית. צעירים בית"רים היו עולים אליה לרגל בחגים ואפילו מנחם בגין בהגיעו ארצה מיהר לברקה.

מכיוון שלא זכתה ל"יחס מיוחד", כלומר, הטבות הניתנות לאסירים פוליטיים כמו אישור להכנסת אוכל מבחוץ או לחילופין קבלת מזון איכותי יותר מבית-הסוהר, זכות לישון על מיטה ולא על מחצלת ועוד,⁵⁷ תנאי מאסרה היו קשים. היא עבדה בגיהוץ במשך שעות רבות מדי יום, ישנה על "בורש", מחצלת מסמרטוטים ולא על מיטה ולא יכלה לקבל אוכל מן החוץ. נוסף על כך, היא סבלה משכנותיה, משוגעות, פרוצות ואסירות ערביות פליליות. למזלה, בגלל מעמדה, נחסכה ממנה האלימות הקשה מצד השוטרות שהייתה מנת חלקן של האסירות. את קורותיה כתבה ביומן ששרד והוא מהווה מסמך היסטורי אנושי נדיר.⁵⁸ גורלה של אוהבת-עמי נגע בלב רבים ובכירי התנועה הרוויזיוניסטית וחברות ברית הנשים הלאומיות פעלו רבות למענה עד ששוחררה כמחווה לסיום מלחמת העולם השנייה במאי 1945.⁵⁹

הספר הלבן השלישי שפורסם במאי 1939, שהגביל את העלייה ורכישת הקרקעות, גרם להחרפת היחסים בין היישוב בארץ לשלטונות הבריטיים. אחת התוצאות הייתה שינוי לרעה ביחס השלטונות הבריטים ל"הגנה" והם החלו לפעול נגד הארגון. באוקטובר 1939 נעצרו מ"ג מפעילי ה"הגנה" בזמן קורס מפקדים ודינם נגזר לשנות מאסר ארוכות. זמן קצר אח"כ נעצרו עשרה נוטרים מגינוסר שהתעמתו עם כנופיה ערבית ופגעו בה. מפקד המחלקה נידון ל-20 שנות מאסר ושאר חבריה למספר שנים. השיא היה בינואר 1940 כאשר הבריטים פשטו באגרסיביות רבה על כפר הנוער בבן-שמון ומצאו נשק רב. 11 נעצרו. אתם נעצרה מפעילת האלחוט ציפורה הוכברג, שעוד הספיקה להעביר למפקדת ה"הגנה" דיווח על התקרית ולהשמיד מסמכים. הוכברג

57 טייכר, הכלא, עמ' 139.

58 היומן מצוי כיום בארכיון מא"ה.

59 תיק ג-6 4/11, ארכיון מזב"י.

נידונה בנפרד משאר העצורים והחשש היה שתואשם כמרגלת, אישום שדינו מאסר עולם. לבסוף החששות התבדו, היא הואשמה בהחזקת משדר ונידונה ל-3 חודשי מאסר ולקנס. את הזמן עד למשפטה, כחודשיים וחצי, היא העבירה בבית המעצר ביפו בתנאים קשים. עם תום משפטה הועברה לבית-לחם וחלקה תא עם רחל אוהבת-עמי. על קורותיה העידה לימים:

"...קבלתי תלבושת של האסירות... שמלה של בד יוטה ותחתונים... גם כן מבד יוטה. החליפו פעם בשבוע את הבגדים הנקיים... קבלנו שני בורשים (מחצלות מסמרטוטים) ושלוש שמיכות... לא היו חפצים אישיים, שום דבר. לא סדין, כלום. מהבוקר היינו יוצאים לעבודה. לנקות את הנוחיות, לנקות את המדרגות, לנקות את החדר... זהו, עבודה שחורה. הכול היה רק ניקיון...". מצבה השתפר כאשר מנהלת הכלא הבחינה שהיא תופרת מדופלמת והחלה לנצל אותה לעבודות פרטיות. מאז חייה השתנו לטובה. בחלוף שלושת החודשים בעודה מתכוננת לשחרור, האריכה הבולשת את מעצרה בחצי שנה נוספת באופן מנהלי. בעלה, שהתנגד לפעילותה ב"הגנה", ניהל מערכה עיקשת למען שחרורה והצליח להקדים אותו במספר שבועות.⁶⁰

אולם הבריטים לא פעלו רק נגד ה"הגנה" באותם ימים: בנובמבר 1939 לכד כוח בריטי קבוצה גדולה של חברי אצ"ל שהתאמנה במושבה משמר הירדן, ביניהם היו 4 מפעילות הארגון שהובאו לבית-לחם עד למשפט. במהלך המשפט טען התובע שאומנם תפקידן היה להגיש עזרה רפואית במקרה הצורך, אבל הוסיף שלא מן הנמנע שהן נטלו חלק פעיל באימוני הנשק, מכיוון ש"זה דבר ידוע שנערות רבות בגיל רך למדו לזרוק פצצות בארץ... מתוך מחשבה שאם תיתפשנה הרי גילן ומינן יעמדו להן בבית-המשפט".⁶¹ דינן נגזר לשנתיים מאסר אך מפקד הצבא בארץ לא אישר את פסק הדין והן שוחררו למעצר בית.⁶²

קייץ 1940 עמד בסימן הפילוג באצ"ל. אברהם שטרן, "יאיר", ממפקדי הארגון הבכירים סירב לקבל את הקו שנקט מפקד האצ"ל דוד רזיאל ושדגל בהפסקת אש עם הבריטים בעקבות פרוץ מלחמת העולם השנייה, והוא פרש והקים את האצ"ל בישראל, לימים לח"י. הטקטיקה של לח"י כוונה בתחילה למימון פעילותה. "אקספרופריאציה", כפי שהיא מכונה בז'רגון המהפכני, קרי

60 דניאל רוזן, "האלחוטאית צפורה הוכברג ופרשת בן שמן", העמותה להנצחת חללי חיל הקשר והתקשוב, https://www.amutakesher.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/zfora1.01.pdf, אוחר ב-2.2.22.

61 "פסק הדין במשפט ה-38", הבקר 24.12.1939, עמ' 4.

62 לפידות, היום שרה הקטנה, עמ' 36.

פעולות שוד. הפעולות שחלקן הצליחו וחלקן נכשלו, העלו אותה למסלול של עימות ישיר עם הבולשת הבריטית. זו החלה במצוד אחרי פעילי הארגון והצליחה לחדור אליו בקלות יחסית. התוצאה הייתה מעצרים נרחבים.

אחיותיי גיבורות התהילה

בין העצירות הראשונות בלטו במיוחד חברות הלח". ביניהן בנות זוגן של פעילי הארגון שאף הם היו במעצר. נעמי אורנשטיין לדוגמה, נעצרה עם בעלה יעקב⁶³ שהיה בכיר בארגון במאי 1941, ימים ספורים לאחר שנישאו. אתם נעצרו בדירה עוד מספר חברים. נעמי הועברה לבית-לחם ושחררה כעבור 3 שנים. יעקב הוגלה לאפריקה עם עצורי המחותרות ושחרר בינואר 1946.

פעיל נוסף שנעצר באותו אירוע היה יהושע זטלר, "הפלח", כפי שכונה, שנחשד כשותף בשוד בנק. הוא הצליח להימלט מתחנת המשטרה ונלכד בשנית כעבור חצי שנה. במשפט הוא נידון ל-15 שנות מאסר. המשטרה שחיפשה את בת זוגו ולימים רעייתו בלה שכטר, "פוצי" בפי מכריה, הצליחה לחשוף את הדירה בה התגוררה ועצרה אותה. בבית-הסוהר היא פגשה את אחותה שנעצרה קודם לכן. בעלת הדירה, צעירה כבת 27 בשם פרידה ילין-מור, נעצרה גם היא.

פרידה לא הייתה חברה רשמית בארגון. היא הייתה קשורה אליו בזכות מעמדו הבכיר של בעלה נתן ילין-מור, עוזרו האישי של שטרן שבאותה עת היה בשליחות מדינית ושהה בסוריה. בחיפוש בדירה מצאה הבולשת את הכתובת שלו והוא נעצר. עם תום שנת המעצר המנהלי, הוארך מעצרה של פרידה בשנה נוספת. במהלכה, בעלה עמד בראש בריחה נועזת של חברי לח"י ממחנה המעצר בלטרון באמצעות מנהרה ארוכה שאותה חפרו במשך חודשים רבים והוא הפך לאחד ממנהיגי הלח". טרם הבריחה כתב לפרידה מכתב וציטט את השיר "את חכי לי ואחזור", רמז לבריחה המתקמת. עבורה, תוצאות הבריחה היו עגומות וגורלה נחרץ. מעצרה המנהלי הוארך שוב ושוב והיא ישבה בבית-הסוהר קרוב ל-5 שנים. היא שחררה כתוצאה מבעיות בריאותיות שנגרמו לה מהשהות הארוכה במעצר.⁶⁴ לימים, לאחר חיסול הרוזן ברנדוט בידי חברי לח"י היא נעצרה שוב

63 לימים עיתונאי ופעיל בכיר במפא"י.

64 על פרידה ילין-מור בכלא, ראו כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 231.

למספר ימים. הפעם היא הייתה בהריון והפעם המעצר היה בידי כוחות הביטחון הישראליים שחיפשו אחר בעלה. "זו הייתה עוד אפיזודה מעניינת בחיי... סוף סוף את רוב שנותי בארץ ביליתי בבתי-סוהר וזהו אולי הבית היחידי שהיה לי עד כה בארץ. הרגשתי את עצמי כאילו חזרתי הביתה", חלקה את תחושותיה.⁶⁵ חוויית המעצר כמרכיב זהות נצרבה אצלה עד כדי כך שהיא בחרה ככינוי מחתרתי את השם "אפרת", שמה הנוסף של בית-לחם.

זמן לא רב לאחר מכן, ב-12 בפברואר 1942, חשפה הבולשת את מקום מחבואו של שטרן. הוא נאזק ונורה במקום. בעלת הדירה, טובה סבוראי, שבעלה, ראש מחלקת המודיעין בלח"י, נורה ונפצע כשבועיים קודם לכן כשהמשרה פשטה על דירה בה התאמנו מספר חברי לח"י, נעצרה בו במקום והגיעה לבית-לחם. מכיוון שהייתה עדה לאירוע ושהתה עם שטרן ברגעיו האחרונים, היא הפכה למושא ההתעניינות של העצירות. בתה הקטנה חרות נשארה בידי אמה של טובה.

סבוראי לא הייתה היחידה בעלת הסטטוס הכפול של אמה ועצורה. קדמה לה צילה עמידרו, חברת האצ"ל. בעלה שהתגייס לצבא הבריטי נפל בשבי הגרמני וצילה נשארה לבד עם בנם הבכור שנאלץ להישאר עם סבתו. בזמן המעצר היא לא איבדה את עשתונותיה והצליחה להשמיד מסמכים מחתרתיים שהיו ברשותה, בדומה ללא מעט חברות מחתרת שנהגו כך כשנתפסו. במהלך התקופה היא נעצרה והשתחררה חליפות ומעמדה היה כל-כך דומיננטי שהיא הוכתרה כ"מנהלת בית-הסוהר", והמנהל האמיתי התלונן שהשוטרות נשמעות לפקודותיה ולא לפקודותיו.⁶⁶ אימהות נוספות שנאסרו היו אמה גרמנט, ותיקה באצ"ל ורעייתו של נתן (ניקו) גרמנט, בכיר בחיל הקרב (ח"ק) של האצ"ל, ושולמית שמיר, רעייתו של מפקד לח"י, יצחק שמיר. שני הבעלים נשאו גם הם בגורל משותף: שניהם נעצרו, הוגלו לאפריקה והצליחו לברוח משם.

לאחר מותו של שטרן המחתרת כמעט התפרקה. חברים רבים בארגון הסגירו את עצמם ואחרים נלכדו בידי הבולשת, ביניהם פעילות בולטות כמו ג'ולי אלעזר (לימים ג'ולי-חוה טורנברג) ונלי פישר (לימים לנגספלדר). שומר הגחלת היה יהושע כהן, צעיר כהן, 19 שסירב להניח את נשקו והתחבא בפרדסי כפר-סבא. חברתו, לימים אשתו, נחמה (נחה) סרולוביץ או "שפרינצה" בכינוייה החשאי, סייעה בידו. נחמה, "נערה צעירה בעלת לחיים

65 פרידה ילין-מור לנתן, כ"ט בתשרי תש"ט.

66 עמידרו, במעצר, עמ' 181-182.

אדומות וצמה נופלת על גבה", כפי שתוארה בעיתונות, נאסרה באפריל 1944 כשבחדרה נמצאו כלי נשק. בחקירתה היא נתנה שם בדוי, ציפורה ויס, והבריטים לא הצליחו לחשוף את זהותה האמיתית. במשפט היא הכחישה כל קשר למחתרת אך העדויות כנגדה היו מוצקות והשופטים לא שוכנעו בחפותה. "מעציב הוא לראות נערה בגילך ובעלת השכלה כמותך מובאת... על אשמות כה חמורות. את הנך נערה טיפשונת, מחוסרת בינה ומחוצפת ושוקעת (כך במקור) עצמך בעניינים העשויים להביא נזק... המסכנים את שלום הציבור בארץ-ישראל..." הטיח בה אב בית-הדין וגור את דינה ל-4 שנות מאסר עם "יחס מיוחד".⁶⁷

תקופת המשבר שעברה לח"י שימשה להפקת לקחים וכהכנה לבאות. כחלק ממנה השתנה היחס לבית-הסוהר. עם עד אז בית-הסוהר נחשב כבית-ספר למהפכנים לאור התפיסה הרומנטית הרוסית, הרי שכעת הבינו במחתרת שהנזק רב על התועלת: "המחתרת תהרוס את בית-הסוהר או בית-הסוהר יהרוס את המחתרת, אפשרות שלישית – איננה". הנגזרת האופרטיבית שנבעה מכך הייתה ברורה ואכזרית: "להרוג, להיהרג ולא להיאסר".⁶⁸ מכאן והלאה חברי לח"י הסתובבו מושימים בכל שעות היממה. טקטיקה זו הוכיחה את עצמה במספר אירועים בהם חברי לח"י הצליחו לחמוק ממעצר בחסות כלי הנשק, אך הבריטים השכילו להתמודד אתה והצליחו להפתיע אותם בטרם הספיקו להפעיל את כלי נשקם. בצורה זו נעצרה חיסיה שפירא, הקשרית של שטרן בעבר ששוטרי הבולשת פרצו לדירתה באישון לילה ועצרו אותה. היא הועמדה לדין בעוון החזקת נשק, סירבה להכיר בסמכות בתי המשפט, נשאה הצהרה פוליטית אנטי-בריטית ונידונה ל-4 שנות מאסר.

לא רק חברות בלח"י נתפסו עם נשק, גם חברות בפלמ"ח. באמצע יוני 1943 נתפסה חוליה מהגדוד הרביעי בפלמ"ח שערכה סיור באזור טול-כרם. ברשותם נמצאו אקדח וכדורים. הנשק הוחבא בבגדיהן של 2 הלוחמות, חסיה כץ (לימים לרנר) וישראלה מלמד (לימים סלע) ונתפס בחיפוש שנערך להן. הן הועמדו לדין ביחד עם מפקד החולייה, יעקב קמינצקי (סלע), מלמד נידונה לשנתיים מאסר וכץ ל-4 שנים. שתיהן הפכו לשותפות לתא של רחל אוהבת-עמי. סלע ריצתה את מלוא עונשה והייתה אסירת הפלמ"ח היחידה ככל הנראה שהשלימה את תקופת המאסר. כץ שוחררה לפני תום ריצוי

⁶⁷ "ציפורה וויס נידונה בבית-הדין הצבאי למאסר ארבע שנים", הארץ 11.7.1944, עמ' 4.
⁶⁸ "לחסל את בית-הסוהר", לח"י – כתבים א', עמ' 153-154.

העונש כמחווה לסיום מלחמת העולם השנייה. לימים נישאה מלמד למפקד החולייה שנידון גם הוא למאסר.⁶⁹ בראשון לפברואר 1944 הכריז מנחם בגין שקיבל את הפיקוד על האצ"ל, על פתיחת המרד בבריטים והארגון הצטרף למלחמה. מכאן ואילך רבו עצירות הארגון והפכו לרוב בין יושבות בית-לחם.

עצירות המרד

בניגוד ללח"י שדגלה בטקטיקה של טרור אישי, האצ"ל התמחה בלוחמת גרילה ותקף בסיסי צבא, מתקנים ביטחוניים ולוגיסטיים ומוסדות שלטון. בפעילות נטלו חלק בלתי מבוטל של לוחמות הארגון שהיו שייכות לחיל הקרב. ביניהן היו אסתר בוכבינדר, שמחה רחובי, שרה אגסי ודבורה ברוך (לימים ראם), בת לאחת המשפחות הוותיקות בירושלים, שהשתתפה בהתקפה על מטה הבולשת הבריטית ונאסרה כעבור מספר חודשים. הבולשת שבהן הייתה דבורה קלפוס, שהשתתפה בפעולות רבות, ביניהן ההתקפה על שדה התעופה בלוד בה הושמדו 11 מטוסים בריטיים. היא נעצרה באפריל 1946 בחולות בתים ביחד עם 30 מחברי האצ"ל לאחר פעולת חבלה, ונידונה ל-15 שנות מאסר לאחר שנשאה נאום חריף נגד השלטון הבריטי. הנאום היה חף מנימות מגדריות אולם זכה לסיקור תקשורתי בינלאומי גדול ועורר רושם עז ברחבי העולם. דב שילנסקי, מפעילי האצ"ל באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה ולימים יו"ר הכנסת, תיאר את התפעמותו הרבה מהנאום עד כדי כך שתרגמו לידיש והפיצו במחנות העקורים: "כאילו הייתה זו גיבורה תנ"כית שדיברה אל האודים המוצלים מאש שכה נזקקו לזקיפות הקומה היהודית אחרי השואה".⁷⁰ כעבור כשנתיים הצליחה לברוח ממחנה המעצר בעתלית, זמן קצר לפני עזיבת הבריטים את א"י.

כחודש לאחר הכרזת המרד, בתחילת מרץ 1944, פשטה המשטרה בעקבות הלשנה על בית הוריו של דוד רוזאל, מפקד האצ"ל המיתולוגי. בבית נמצא המשדר המחתרתי, ואסתר רוזאל-נאור, אחותו של דוד ובעלה יהודה נאור, נעצרו. יהודה הועבר למחנות באפריקה ואסתר לבית-לחם. מכיוון שהייתה אחותו של מפקד האצ"ל ובעצמה בעלת דרגה בכירה בארגון, היא הפכה לדמות מובילה בקרב העצירות. זמן קצר אחריה נעצרה גם גיסתה

69 "על נשיאת נשק", דבר 28.7.1943, עמ' 4.

70 אהרן וייס, שירת דבורה: סיפורה של לוחמת האצ"ל דבורה נחושתן (קלפוס), תל-אביב: הוצאת קווים, תשס"ו, עמ' 31-37. הציטוט מעמ' 36; לפידות, היום שרה הקטנה, עמ' 7-6, 74-67, 130-132.

שושנה שפיצר-רזיאל, אלמנתו של דוד ומפקדת באצ"ל גם היא והשתיים נפגשו בבית-לחם.⁷¹ בעת מעצרה הייתה רזיאל-נאור אם לשני ילדים ובהיריון והיא השתמשה במצבה המשפחתי והרפואי כדי ללחוץ על שחרורה. הלחץ הועיל וכעבור מספר חודשים היא שוחררה. לבתה שנולדה קראה אפרת ע"ש בית-לחם.

החל מאביב 1944 נערכו מעצרים רבים בקרב חברי האצ"ל. כדיעבד התברר שסוכן סמוי פעל בארגון. בין העצירים היו גם חברות הארגון כמו פנינה עפרון, חיה בן-צבי (לימים סבן) שפיקדה על כיתת פעילות צעירות בארגון, בלה חרמוני, שבעלה צבי, גם הוא פעיל באצ"ל, הוגלה לאפריקה, ומרים (מיקי) דוידסון שהשתתפה בפעולות חבלה שונות. בעלה, יהודי יליד סקוטלנד היה קצין בצבא הבריטי אבל זה לא הפריע למיקי להמשיך בפעילותה באצ"ל. היא נעצרה לאחר פיצוץ הבולשת בחיפה, פעולה בה השתתפה והובאה לבית-לחם. בעלה ניסה לפעול לשחרורה ולבסוף הושגה הסכמה עם הבולשת שהיא תשוחרר מהמעצר בתנאי שתעזוב את הארץ. לאחר לבטים ארוכים היא הסכימה להצעה ונסעה לאנגליה.⁷² ריבוי המעצרים באותה תקופה והעומס הרב שנוצר בבית-הסוהר, הובילו כאמור לפתיחת מתקן המעצר בוילה סאלם.

מעצרים רבים התרחשו בעקבות פעילות תעמולה והדבקת כרוזים. באצ"ל הייתה יחידה מיוחדת שזה היה תפקידה – החת"ם (חיל תעמולה מהפכני). בין העצירות היו מרים הפנר (לימים סטוצקי) שנעצרה כשברשותה חומר בלתי חוקי ונידונה לשנת מאסר, עמליה סנדר (לימים שיף) שנעצרה גם היא עם כרוזים, נשאה הצהרה פוליטית חריפה בבית-המשפט ונידונה ל-3 שנות מאסר, ואחרות.

גם לאה אושרוב (לימים גרנק/כהן) נעצרה כשהדביקה כרוזים. היא החלה את הקריירה ב"הגנה" והשתתפה בקורס מפקדי הכיתות הראשון לנשים בו השתתפה גם חנה סנש. היא התגיסה ללח"י בהשפעת יעקב גרנק, שכונה במחתרת "דב הבלונדיני" ונחשב לוחם אגדי בארגון. השניים הפכו לזוג. כשרצה להשוויץ בה נהג לומר, "זו בחורה למשק, לנשק ולחשק", כמחמאה כמובן. במהלך הדבקת כרוזים שגרתית היא נתפסה והובלה לבית-לחם. לאחר כשנה וחצי שוחררה ונישאה לגרנק. כמתנת חתונה היא זכתה לפקד

71 נעמה טייטלבוים-קריא, מנהיגה משורות האופוזיציה: דיוקנה המנהיגותי של מפקדת באצ"ל וחברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ט, עמ' 125 (להלן: טייטלבוים-קריא, אסתר רזיאל-נאור).

72 לפידות, היום שרה הקטנה, עמ' 64-65.

על פעולת מיקוש והשם "הלחצנית של הלח"י" דבק בה. בהמשך התמנתה כמדריכה בקורסים ופיקדה על פעולות. חברות לח"י העריצו אותה וראו בה "סמל של האישה שבכוחה להתחרות בתחום הגברי של שדה הקרב והמלחמות",⁷³ מעין ז'אן דארק של הארגון.

אפשר להניח כי הייתה חריגה בלח"י. מבחינה כמותית, מספרן של פעילות המחתרת היה מועט ביחס ללוחמים ומתוכן בודדות השתתפו בפעולות מבצעיות. רוב הפעילות נשאו בתפקידים עורפיים ועסקו בגיוס חברים חדשים, בהדרכה, תעמולה, רפואה, איסוף מודיעין והדרכת כרוזים. גם כשזכו לצאת לפעולות קרביות, לרוב לאחר מאבק על זכותן לכך, הן כמעט ולא נכללו בדרג המסותר אלא שימשו כחובשות או כחלק מחוליות החסימה. באצ"ל, שפעל כארגון גרילה בחוליות גדולות יותר, התמונה הייתה שונה במקצת ופעילות רבות יחסית השתתפו במבצעים.⁷⁴

חלק מרכזי בפעילותן של חברות ארגוני המחתרת היה איסוף מודיעין לקראת מבצעים, מל"מ בז'רגון המקצועי. מכיוון שבחורות מעוררות פחות חשד מבחורים, המחתרת נהגה לנצל זאת. הפעולה הבולטת ביותר שביצעה הלח"י ועוררה הדים רבים בעולם, הייתה חיסולו של הלורד מוין בנובמבר 1944. הפעולה בוצעה בידי שני חברי הלח"י, אליהו חכים ואליהו בית-צורי, שהגיעו לשם כך במיוחד לקהיר, מקום מושבו של הלורד מוין. את איסוף המודיעין ביצע אליהו חכים בסיוע חברת לח"י יפה גרינברג (לימים תבואה) שהתחזתה לבת זוגו. גרינברג שירתה כחיילת בצבא הבריטי במסגרת ה-ATS, חיל העוזר הנשי, ובמקביל השתייכה לתא מחתרת של הלח"י במצרים בתוך הצבא. בין חברי התא הייתה גם עדה ליבוביץ' (לימים אריאל). חברי התא הבריחו נשק והפיצו חומרי תעמולה בקרב החיילים היהודים בצבא. לאחר החיסול נחשף התא ושתיהן נעצרו והגיעו לבית-לחם. הן שהו במעצר פרקי זמן של עד שנתיים. חיילת נוספת, חסיה לוריא, נעצרה מספר חודשים אחר-כך והודתה בחקירה בהשתייכות ללח"י, בהברחת נשק ובסיוע לרצח מוין.⁷⁵

ובחזרה לאצ"ל: אירוע חריג התרחש באוגוסט 1945 כאשר המשטרה פשטה על מתחם אימונים של האצ"ל בשוני ועצרה 20 פעילים שהתאמנו במקום. בין העצורים היו 2 פעילות הארגון, ברכה בירנבוים ודבורה שפירא

73 "האלמוניות: לוחמות לח"י מספרות", תוכנית ששודרה בגלי-צה"ל ב-4.9.1991 לציון 50 שנים להקמת לח"י.

74 באצ"ל כמות הנשים הייתה כ-15% ובלח"י כ-19%, גראוויס-קובלסקי, אשה עבריה.

75 ד"ר מ-16.5.1945, חטיבה 112 (ש"י פורשים) תיק 1041 א', ארכיון ההגנה בתל-אביב.

(לימים רותם). הקבוצה עמדה למשפט וכל חבריה נשאו נאום פוליטי נגד השלטון הבריטי הזר. נאומה של שפירא היה נאום פוליטי בעל היבטים מגדריים מובהקים שצונזר בפרוטוקול "מחוסר רלוונטיות",⁷⁶ אך האצ"ל פרסם את הדברים במלואם בגיליון מיוחד שהוציא לרגל המשפט:

כבוד השופטים. מההיסטוריה אנו יודעים כי הנשים אשר רוח המלחמה זרה להן כל עיקר, לקחו חלק פעיל במלחמת השחרור... קיימת החרדה לגורל הדור הבא, המצווה גם על האישה לצאת לקרב. העובדה כי על ספסל הנאשמים במשפט זה, ליד הבנים יושבות בנות... מוכיחה בעליל כי המלחמה שמתנהלת... נושאת בחובה את כל האותות של מלחמות החרות הידועות לנו מההיסטוריה. ואם אנו הבנות, אשר העונשים ובתי הכלא שלכם לא יפחידונו, נעודד בדוגמה שלנו את אלפי הצעירים העבריים בא"י למלחמה לשחרור המולדת – תשכון בליבי לנצח ההכרה כי בימי המבחן הגדול, נמצאתי במקום בו חייב להימצא כל יהודי אשר בליבו יוקדת האהבה לעמו (ההדגשה במקור י.פ).⁷⁷ גזר הדין נע בין 3 ל-7 שנות מאסר עבור הבחורים ו-3 שנות מאסר לבחורות.

בסתיו 1945 הצטרפו גם ה"הגנה" והפלמ"ח למאבק במסגרת תנועת המרי העברי בו התאחדו שלוש המחותרות למלחמה משותפת בבריטים. הפלמ"ח פעל בעיקר כנגד יעדים הקשורים למערכה שניהלו הבריטים נגד העפלה כמו פיצוץ תחנות רדאר, הטבעת סירות משמר, התקפות על תחנות של משטרת החופים ופיצוץ גשרים. גולת הכותרת הייתה שחרורם של 200 מעפילים ממחנה המעצר בעתלית. מעטות הלוחמות שהשתתפו בפעילות זו אך לעומת זאת, הן השתלבו בתדירות רבה יותר במבצעי ההעפלה עצמם.⁷⁸ לאחר פיצוץ מלון המלך דוד בידי האצ"ל ביולי 1946, הופסק שיתוף הפעולה והפורשים נשאו בודדים במערכה. ה"הגנה" והפלמ"ח התמקדו בעלייה הבלתי לגלית, בהתיישבות, בהתחמשות ובהכנה לבאות. זמן קצר לפני כן, ערכו הבריטים מעצרים המוניים בקרב ארגוני המחותרת והנהגת היישוב, מבצע הידוע כ"שבת השחורה". לאכלוס העצורים הם הקימו מחנות מעצר

76 פרוטוקול המשפט, תיק ח 13/32, ארכיון מזב"י.

77 גיליון מס' 2 של "משפט ה-20", תיק כ 4/1/3/22, ארכיון מזב"י (מצוטט גם אצל עמידרור, במעצר, עמ' 233). הבדלי הנוסח מקורם בתרגום הפרוטוקול שנכתב באנגלית. מצוטט גם אצל לפידות, היום שרה הקטנה, עמ' 90-91 (ההפניה למקור במקום שגויה).

78 עפרה אלעד, "כל בחור וטוב לנשק – בחורה על המשמר": החברה בפלמ"ח", בתוך: יחיעם ויץ (עורך), פלמ"ח, שתי שיבולים וחרב, רמת אפעל: העמותה לחקר כוח המגן ע"ש גלילי ומשרד הביטחון, עמ' 211-251. בפעולת שחרור האסירים מעתלית למשל, השתתפו רק 3 לוחמות מתוך 60 משתתפי הפעולה.

זמניים בלטרון שכללו גם מחנה לעצירות. לא מעט מהן היו עצירות לשעבר ששוחררו ונעצרו בשנית בעקבות האירועים כמו אסתר רזיאל-נאור, עדה ליבוביץ', ואחרות. היו גם כאלה שהוחזרו לוויולה בשנית. האיחוד המחודש הכניס את העצירות הישנות לאווירת נכאים וייאוש כשהבינו שגם השחרור הוא זמני בלבד. ראוי לציין שמעצר מחודש על רקע פעולות המחתרת הייתה פרקטיקה מקובלת ופעמים רבות העצירות לשעבר היו הקורבן הראשון לפעילות התגמול הבריטית.

האסירה המפורסמת מכולם הייתה גאולה כהן, שנעצרה בפברואר 1946. תפקידה הבולט של כהן היה שדרנית המחתרת והיא נעצרה בדרמטיות באמצע שידור חי כשהבריטים חשפו את מקום תחנת השידור. ברשותה נמצאה תעודת זהות מזויפת תחת השם שושנה לוי. כשנחשפה הדמות שמאחורי הקול המסתורי שהרטיט את לבבות ציבור המאזינים היא הפכה לנציגה הבולטת של הלח"י. גזר הדין במשפט עמד על 7 שנות מאסר.

ככל שמלחמת ארגוני המחתרת בבריטים גברה, כך החריפה התגובה של השלטון הבריטי. מגמה זו קיבלה ביטוי בשלל צורות ואירועים. דוגמה בולטת לכך הייתה החמרת העונשים שהוטלו על חברי הארגונים שנתפסו בפעולות השונות. ביוני 1946, בפעולה שנערכה כחלק מתנועת המרי, יצא כוח גדול של לח"י, תופעה יוצאת דופן בארגון הקטן והרדיקלי, לפגוע בבתי המלאכה של הרכבת במפרץ חיפה במטרה לשבש את תחבורת הרכבות בארץ. הפעולה הצליחה ונגרם נזק כבד למתקנים אולם בנסיגה נתקלו הלוחמים במארב בריטי משוריין. 11 לוחמים נהרגו ו-22 נאסרו. ביניהם היו 4 לוחמות שחלקן נפצעו באופן קשה. הלוחמים נידונו למוות (שהומר מאוחר יותר למאסר עולם) והלוחמות לעונש חריג של מאסר עולם.

גזר דין דומה קיבלה גם רבקה ליפינר (לימים אליאב), נערה בת 17 בלבד שהשתייכה ל"ילדי רעננה". בנובמבר 1947, זמן קצר לפני החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית, הפתיעה יחידה בריטית קבוצת צעירים מטירוני הלח"י שהתאמנה בנשק. כשהנערים והנערות ניסו להימלט הם נתקלו באש כבדה. מהירי נהרגו 3 חניכות צעירות, ביניהם נערה כבת 15, חניך נוסף ומדריך הקורס. 4 צעירים נעצרו ביניהם רבקה, "נמרודה" בכינוייה המחתרתי שהובאה לבית-לחם עד למשפט. במהלך המשפט סירבו הנאשמים להכיר בסמכות בית הדין והפריעו למהלך המשפט. גזר הדין לא התחשב בגילם הצעיר והם נידונו למאסר עולם. "נמרודה" נשלחה למחנה המעצר בעתלית, אליו הועברו בינתיים אסירות ועצירות המחתרת מבית-לחם. מאסר העולם שקיבלה ארך אך חודשים ספורים וכשקמה מדינת ישראל היא כבר הייתה חופשייה.

ההלם הראשוני

חויית המעצר

"[הם] שמחו מאוד לראות אותי", סיפרה בלה שכטר לחברה יהושע זטלר את נסיבות מעצרה ותיארה כיצד התנהגה בחקירה כאקט של מרד ואי-לגיטימציה לשלטון: "הייתה לי החוצפה שלי והתנהגתי באירוניה גדולה מאוד".⁷⁹

רגע המעצר הוא רגע רדיקלי, רגע של התנגשות. "הרגע הקסום של המעצר" כינה זאת אחד החוקרים והצביע על הנפילות הגדולה במפגש הראשוני בין חשוד לרשויות אכיפת החוק. זה גם ערך מכונן לדמוקרטיה שהרי הוא מעמת בין עקרונות יסוד: מחד, הזכות לחירות ומנגד הזכות לשלום הציבור ולהגנה על ערכי הדמוקרטיה.⁸⁰ הדברים נכונים שבעתים מבחינת חבר בארגון מחתרתי. בעיני השלטונות סכנתו רבה עשרת מונים ואילו מבחינתו הוא נעצר בגלל עקרונות נעלים של חירות וצדק. עבורו זה רגע מכונן רווי קונפליקטים פנימיים. הוא נעתק בבת אחת ממקומו, ממשפחתו ומשגרת חייו לתקופה בלתי ידועה אך לעומת זאת זוהי שעת מבחן עבורו בה עוז רוחו, נאמנותו ודבקותו באתוס המחתרתי ובקודים הנהוגים בה, צריכים להדריכו.

השלב הראשוני של המעצר הוא מורכב ורווי אמוציות, קשה פיזית ונפשית. הקושי הוא רב: בידוד, חוסר ודאות, תחושות אשמה וכישלון, חוסר בהיגינה בסיסית והתמודדות עם האוכלוסייה העבריינית והסוציו-אקונומית הנמוכה שמאכלסת את בית המעצר. במקרה של חברות המחתרת המפגש היה עם נשים פרימיטיביות, פרוצות, חולות רוח ונשים שהחיים התאכזרו אליהן, רובן ערביות. לבחורה נורמטיבית המפגש הראשוני מהווה הלם תרבותי. ההתמודדות עם חוסר החופש, התקנות הנוקשות והשוטרות האוכפות אותן, הוסיפו קושי על זה הקיים.

79 רגב עופר, לוחם חרות ירושלים: זיכרונותיו של יהושע זטלר, צור יגאל: הוצאת פורת, תשס"ז (להלן: רגב, לוחם חרות ירושלים).

80 H. Richard Uviller, *Virtual Justice: The Flawed Prosecution of Crime in America*, New-Haven and London: Yale University Press, 2008, pp. 28-29.

אחת מהעצירות תיארה לימים את שעבר עליה בבית המעצר:
הייתי בקישלה של חיפה. הכניסו אותי לחדר, היו שם 14 ערביות פלוס
תינוק בן שבועות מספר... ביניהן היו צעקות ומכות. יום אחד נאלצו השוטרים
להוציא אחת מהן ולהכות אותה... פעם ראשונה שראיתי שוטרים מכים
בחורה... בפנים הכינים היו בלי גבול, כינים גדולות... לאחר רק לילה אחד
נאלצו השוטרים להרחיק אותי מן הבנות האלה. היו שם כל מיני נשים. אחת
חטפה התקפת שיגעון והיא כ"כ צעקה שהקצינים חשבו שהיא בטח תפגע
בי כיהודייה יחידה... היא השתוללה כ"כ.⁸¹

שלב זה שקול לאדם שאינו יודע לשחות ונזרק בפתאומיות למים
עמוקים. זהו שלב של הלם מטלטל, חסר איזון טוטלי אך באותה נשימה, זה
רגע בו מתגלה גם אופיו האמיתי של האדם על מעלותיו וחסרונותיו.

החקירה

התמודדות מסוג שונה היא החקירה. מעצם הגדרתה, החקירה מבקשת
להגיע לחקר האמת, לגרום להודאת החשוד בחשדות שעלו כנגדו ולהשיג
מודיעין נחוץ. היא "אינה משא ומתן בין שני סוחרים שלוים המנהלים
את עסקם על בסיס אמון הדדי", כדברי שופט בית-המשפט העליון אלפרד
ויתקון.⁸² ברגיל, הכוח נמצא בידי המשטרה. החוקר המשטרתי מנווט את
החקירה, קובע את מהלכה ומהווה סמכות כלפי החשוד הנחקר. מכיוון
שמטרתו היא לשבור את החשוד הוא משתמש במניפולציות, באגרסיביות
ואף באמצעים פסולים. "מחוקר משטרה המשתדל לדובב חשוד... אין אני
דורש 'הגינות'... זכותו וחובתו של חוקר להשתמש באמצעים סבירים כדי
להשיג מנחקר ידיעה", המשיך השופט ויתקון. לנחקר יש מנעד אסטרטגיות
נגדיות בהתמודדות עם החוקר. מהודאה דרך הכחשה, וכלה בהתעלמות
ובשמירה על זכות השתיקה, "שליטה התנהגותית" ב'זרגון המחקרי.
אסטרטגיה נוספת היא "אסטרטגיית השליטה הקוגניטיבית", כלומר, הוא
מנסה לשכנע את החוקר באמינות גרסתו.⁸³ מטבע הדברים מרכיב דומיננטי

81 עדות פנינה עפרון (כץ), תיק ער/18, ארכיון מזב".

82 פסקי דין כרך כ"ט:1, משפט פלילי 216/74, עמ' 352.

83 Maria Hartwig and others, "Strategic Use of Evidence During Investigative Interviews: The State of the Science", in David C. Raskin and others (Eds.), *Credibility Assessment: Scientific research and applications*, Elsevier: Academic Press, 2014, pp. 1-36.

בדינמיקה החקירתית הוא ההיבט הפסיכולוגי והחקירה מוגדרת כ"קרב מוחות" בין הצדדים.⁸⁴

חקירה של גורמים החשודים בפעילות טרור שונה מחקירה פלילית.⁸⁵ מגוון הכלים החוקיים והמוסריים העומדים בפני שירותי הביטחון רחב יותר וכולל לעיתים רשות להשתמש בעינויים ובמעצר מנהלי ללא הוכחות קבילות. מנגד, זכויות החשוד מועטות הרבה יותר אך עומדות בפניו חוזקות המסייעות לו להתמודד עם החקירה: אמונה דתית או פוליטית, תחושת אי-צדק, האתוס המחותרתי, הכנה מנטלית והכשרה, לכל הפחות תיאורטית, להתמודדות עם הסיטואציה. מחקר שניתח חקירות של טרוריסטים מסוגים שונים (בינלאומיים, ימין קיצוני, ארגונים חצי-צבאיים) סיווג את אסטרטגיות "החקירה הנגדית" שלהם במספר צורות: "פסיבי", כלומר, שתיקה מוחלטת ואף סירוב לקשר עין, "מילולי", ניהול דיון בעניינים שאינם קשורים לחקירה או מסירת מידע שכבר ידוע, "מילולי פסיבי", טענה לחוסר זיכרון או מתן תשובות חד-הברתיות לשאלות, מענה של "ללא תגובה" לשאלות ו"נסיגה" מהצהרה או הודאה קודמת.⁸⁶

המפגש בין עצירי ארגוני המחותרות לבולשת הבריטית לא היה אחיד ונבנה מהדינמיקות השונות. היו תקופות שבהם העינויים היו פרקטיקה מקובלת והיו תקופות שהבריטים פחדו להשתמש בהם מפחד נקמת המחותרת,⁸⁷ היו עצירים שנחקרו, היו כאלה שנמנעה מהם החוויה הזו וההתמודדות בחקירה הייתה שונה מעציר לעציר. לעיתים אפילו אקט קטן של התנגדות מלמד על המקום הפסיכולוגי בו נמצא הנחקר ועל יחסו למי שניצב מולו. אלישבע אנדן מעצירות הלח"י, תיארה לימים את החקירה שעברה בידי אחד מקציני הבולשת. היא הזדהתה בשם בדוי, "שאולה העברייה", שם שדבק בה וסיפרה

84 מחקרים רבים נעשו על הקשרים שבין חקירה לפסיכולוגיה. לדוגמה, Gisli H. Gudjonsson, *The psychology of interrogations and confessions: A handbook*, Chichester, West sussex: John Wiley and Sons, 2003.

85 לדיון תיאורטי בסטטוס של עצורים מארגוני מחותרת, האם הם נחשבים פושעים או שבויים, ראו Samantha Anne Caesar, "Captive or Criminal: Reappraising the Legal Status of IRA Prisoners at the Height of the Troubles under International Law", *Duke Journal of Comparative and International Law* 27: 2 (Winter 2017), pp. 323-348.

86 Alison Laurence and others, "Whatever you say, say nothing: Individual differences in counter interrogation tactics amongst a field sample of right wing, AQ inspired and paramilitary terrorists", *Personality and Individual Differences* 68 (2014), pp. 170-175.

87 ראלף קרנס (Ralph Cairns) לדוגמה, ראש המדור היהודי בבולשת הבריטית בירושלים שהואשם בידי האצ"ל בעינוי עצירים חוסל באוגוסט 1939.

שסירבה אפילו להשתמש בשירותי המתורגמן היהודי שהועמד לשירותה מכיוון שלא רצתה להסתייע באדם שמשרת את השלטון שאינו לגיטימי בעיניה והעדיפה להיחקר באנגלית. מהלך החקירה התנהל בערך כך לפי זיכרונה:

חוקר: האם את רוצה מדינה עברית? נחקרת: בוודאי. ואני גם מאמינה שאחרי המלחמה נקבל את המדינה. חוקר: או לא, פלסטין שייכת לערבים. נחקרת: למה? הרי לערבים יש כ"כ הרבה מדינות ולנו אין אף אחת (ובאומרי זאת הראיתי על המפה שהייתה תלויה על הקיר). חוקר (תוך שיחה): את נראית כמו לידי אנגלייה. נחקרת: האם זו צריכה להיות מחמאה? חוקר (נרעש) ומה את חושבת? נחקרת: אני חושבת שלידי אנגלייה צריכה להיראות כמו לידי אנגליה ואילו יהודייה צריכה להיראות כמו יהודייה. הוא נרגע וביקש ממנה להראות לו את דירתה. היא סירבה בתואנה שהיא חוששת שיאסרו את בני משפחתה וידידיה. כדי להפשיר את הקרח ביניהם הוא סיפר לה על משפחתו שגרה אתו. "זה לא טוב" ענתה לו, "אתה צריך לקחת את משפחתך ולחזור לאנגליה". הוא לא קיבל את העצה וסופו שחוסל.⁸⁸

בתום החקירה התקבלה ההחלטה מה יעלה בגורל העצירות. בלט במיוחד השימוש הרב בתקנה 111 לתקנות ההגנה, כלומר במעצר מנהלי. תקופת המעצר נעה בין חצי שנה לשנה ובסיומה ניתן היה להאריך את המעצר לתקופה נוספת וכך הלאה. יתר על כן, בניגוד לשנת מאסר רגילה שע"פ התקנות ארכה 8 חודשים בלבד, שנת מעצר מנהלי ארכה 12 חודשים תמימים, כך שהן נענשו כפליים. לצורך ההשוואה, מבין כ-180 חברות המחותרת שנעצרו, רק עשירית מהן נשפטו למאסר. השאר היו עצירות מנהליות.

תהליך הקליטה – ההלם המשני

מרגע ששער בית-הסוהר נסגר, נכנס האסיר ליקום מקביל. "מעבר לגדר פנימה היה העולם ההוא נדמה כמין אגדה שלא מן המציאות. כאן הוא עולם מיוחד משלו שאין כל דמיון לו, כאן חוקים מיוחדים, תלבושות מיוחדות, נימוסים ומנהגים מיוחדים", התפייט הסופר הרוסי המפורסם דוסטויבסקי, שישב גם הוא בבית-הסוהר בעוון מהפכנות.⁸⁹ בבת אחת האסיר מאבד את

88 עדות אלישבע אנדן מ-5.1.1991, ארכיון לח"י בתל-אביב (לא מקוטלג).

89 פיודור דוסטויבסקי, רשימות מבית המוות, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי"ט (להלן: דוסטויבסקי, רשימות), רשימות, עמ' 9.

זכויותיו והוא נתון לשרירות לבם של השלטונות. תהליך הקליטה מכוון למטרה אחת, לדיכוי אישיותו של האסיר ולהכניס אותו למצב של נשלט. התהליך כולל מספר שלבים: החרמת ציוד אישי כמו שעון, סיגריות, ראי ועוד, חיפוש משפיל ופולשני והחלפת בגדים למדי בית-הסוהר במקרה שמדובר באסיר שנשפט. בבית-לחם, מדי האסירות כללו שמלות אפורות מבד יוטה גס ובחורף מעיל מאריג עבה.⁹⁰ עבור עצירות שחיכו למשפטן, קשיי הקליטה היו כפולים והציפייה לפסק הדין העסיקה את מחשבתן וטרדה את מנוחתן.⁹¹

המעבר מתנאי מעצר בקישלות למיניהן בהן שררו תנאי מחייה קשים לתנאי בית-סוהר, כלומר ממצואות זמנית וארעית למצב קבוע וחדוות המפגש עם שאר האסירות או העצירות הוותיקות שקיבלו את פני החדשות, ריככו את קשיי הקליטה. "באתי סוף סוף אל המנוחה ואל הנחלה", תיארה צילה עמידורו את תחושותיה והיא לא הייתה היחידה.⁹² אחת מהן נזכרה ששמחה כ"כ לפגוש את חברותיה לנשק וכאשר סיפרה לחברותיה כיצד נעצרה, וזו בדרך כלל הייתה השאלה הראשונה שנשאלה כל עצירה חדשה, הן צחקו למשמע הסיפור והמיטה עליה ישבו קרסה תחתיה.⁹³

קבלת הפנים הייתה חגיגית. העצירה החדשה הותקפה מיד בשאלות אינפורמטיביות כמו מה שמך? מאין את? מתי נעצרת? ועוד ועוד. באופן קבוע, הוותיקות היו צוחקות לתמימותן של החדשות שהיו בטוחות שתשתחררנה בקרוב, מכיוון שסברו שמעמדתן הוא רק בגדר חשודות ותלו תקוות שחפותן תוכח במהרה. "חביבה, גם לנו רק חשודות וגם לנו מצפות כל יום לשחרורנו. גם לנו הבטיחו ובכל זאת יש בינינו העצורות כבר למעלה משלוש שנים", סדקו את תמימותן והכניסו אותן לאווירת המעצר. רבות העבירו את הלילה הראשון בבכי ובגעגועים הביתה.⁹⁴

היו גם כאלה שתקופת ההסתגלות שלהן הייתה ארוכה יותר. לאסירת הפלמ"ח חסיה כץ הימים הראשונים היו קשים מנשוא והיא לא עיכלה את המציאות החדשה אליה נקלעה: "לפני המאסר חשבנו לא אחת על אפשרות של כליאה, אבל לא תיארונו לעצמנו את החיים האלה בצבעים כל-כך כהים.

90 כספי, "בתי-הסוהר", עמ' 150.

91 "ממכתבי חברותינו בסוהר", עלון הפלמ"ח 15 (פברואר 1944), עמ' 19 (להלן: "ממכתבי חברותינו בסוהר").

92 לדוגמה: שכטר לזטלר, 21.4.1942, אצל רגב, לוחם חרות ירושלים, עמ' 280.

93 עדות חיה בן-צבי (סבן), תיק עס/20, ארכיון מוז"ב.

94 "כך חיים במחנה העצורות בבית-לחם", ידיעות אחרונות 25.7.1947, עמ' 3.

משום כך הועמדנו בזמן הראשון להיותנו במאסר במצב קשה, כי לא התכוננו לכך למפרע..."⁹⁵ יש בכך להצביע על מוכנות נפשית רבה יותר אצל חברות הארגונים הפורשים ששיערו שסיכוייהן להיאסר גדול יותר מאשר של חברות הפלמ"ח. מה גם שמבחינה ארגונית, רוב האסירות והעצירות השתייכו לאצ"ל והלח"י וממילא רמת האחוה אצלן הייתה גדולה, מה שלא היה אצל אסירות הפלמ"ח שהיו בודדות ולא הייתה מי שתקבל את פניהן ותקל על קליטתן. נוסף על כך, בעיני חברי הפלמ"ח שהשתייכו לזרם המרכזי ביישוב ופעלו תחת מרות המוסדות הרשמיים, הפורשים היו גורמים שליליים שסכנתם רבה ("ע"ע הסזון) ותפיסה זו השפיעה על היחסים כלפיהן.

"כאבי המאסר", כהגדרתם הסוציולוגית, באים לידי ביטוי במספר גורמים: אובדן החרות, אובדן הרכוש האישי, אובדן או היעדר מערכות יחסים רומנטיות, חוסר בתחושת האוטונומיה האישית בהיות האסיר מחויב לסדר יום מוכתב ולהגבלות מחמירות וחוסר ביטחון אישי. עבור אסירות הקשיים אף רבים יותר. מכיוון שבאופיין הן שומרות יותר על פרטיותן, הן מתקשות להסתגל לחיי קהילה משותפים ולהשפלות גופניות, הן נענשות בצורה רבה וחמורה יותר על הפרת כללים ותקנות מאשר אסירים וחירותן האישית מאוימת באופן רב יותר.⁹⁶

יצירת קשרים חברתיים ובמיוחד עם אלה שחולקים חוויות חיים דומות, היא אחת הדרכים היעילות להתמודד עם קשיי המאסר.⁹⁷ כבר צוין לעיל שאחוות הנשים שנוצרה בבית-לחם הורכבה ממעגלים שונים: עצם השייכות הארגונית, הקשר בין אנשים שחווים חוויות משותפות והזהות המגדרית. מעגלים אלו התלכדו ויצרו סולידריות פנימית איתנה והתנגדות קולקטיבית. כך לדוגמה, באחד מהביקורים נעדרה השוטרת היהודייה ששימשה גם כמתורגמנית ומכיוון שכל ביקור עמד תחת פיקוח נאלצו המבקרים להמתין

95 "סבל האסירות היהודיות בבית-הסוהר לנשים בבית-לחם", המשקיף 27.8.1945, עמ' 3, "ממכתבי חברותינו בסוהר", עמ' 17.

96 Mark R. Pogrebin and Mary Dodge, "Women's accounts of their prison experiences: A retrospective view of their subjective realities", *Journal of Criminal Justice* 29:6 (2001), pp. 531-541.

הבסיס למחקר על אודות הקשיים העומדים בפני האסירים הוא הספר *The Society of Captives* שכתב הקרימינולוג גרישם סייקס (Gresham Sykes) ויצא לאור בשנת 1958. מהדורות נוספות יצאו במהלך השנים.

97 Mansi Patel and others, "Exploring Friendship Experiences among Incarcerated and Formerly Incarcerated Women: A Qualitative Interpretative Meta-Synthesis", *Women and Criminal Justice*, 2021-<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08974454.2021.1885569> אוהור ב-2.7.2022.

עד שיבוא מתורגמן. ככל שחלף הזמן והעיכוב גדל, התגברו העצבים ומנהל בית-הסוהר שהחל לאבד שליטה, הורה לקצר את זמן הביקור הקצר ממילא. אחת העצירות שרגזה שניתנו לה בסך הכול כחמש דקות לביקור, נישקה את אמה בניגוד לנהלים וזכתה לסטירת לחי ממזכירת הכלא הערבייה. למרות שהעצירות שללו את התנהגות חברתן, הן לא יכלו לעמוד מנגד והחליטו להחרים את השוטרת המכה. תגובתן גרמה לשיבוש משמעותי בחיי היום-יום וזכותן לביקורים נפגעה.⁹⁸

אחת המצוקות הגדולות של אסירים פוליטיים היא המפגש עם גורמים עבריינים ואנשים משולי החברה ובבית-לחם היו גם כאמור חולות רוח, פרוצות וגנבות, "פסולת אדם" כהגדרת אחת האסירות.⁹⁹ הפרוצות היו פרימיטיביות ומושחתות ואילו תנאי הכליאה של חולות הרוח היו קשים ביותר וצרחותיהן הפריעו את שלוותן של האסירות והעצירות (לפני שעברו לוויילה) והפכו לעינוי מנטלי עבורן. "זה היה הגהנום הפרטי שלנו", סיפרה אחת מהן ודומה שהתחושה הייתה קולקטיבית ומשותפת לכולן.¹⁰⁰ אחרת דווקא ראתה במפגש הבלתי אמצעי "עם החיים המכוערים והאכזריים בכל מערומיהם", הזדמנות לבחון את אופיו האמיתי של האדם מעבר לחזות החיצונית וההתנהגות הבזויה והצליחה לגלות בהם גם צדדים יפים ואנושיים.¹⁰¹ עבור רוב האסירים לאחר תקופת ההסתגלות החיים נכנסים לשגרה. מה היה אופי החיים בבית-הסוהר וכיצד התנהלו שם החיים? מהן החוויות אותן חוו האסירות והעצירות?

98 שכטר לזטלר, 4.3.1945, אצל רגב, לוחם חרות ירושלים, עמ' 305-307.

99 "ממכתבי חברותינו בסוהר", עמ' 20.

100 עדות ג'ולי טורנברג, תיק עט/13, מזב"י, ראו גם "ממכתבי חברותינו בסוהר", עמ' 20. על הדינמיקה סביב כליאתן של חולות רוח בבית-הסוהר והסיבות לכך ראו Chris Wilson "Incarcerating the insane: debating responsibility for criminal lunatics between prisons, hospitals, and families in British mandate Palestine", *Contemporary Levant* 4:1 (2019), pp. 39-51.

101 "ממכתבי חברותינו בסוהר", עמ' 17-18.

מרחבי המקום

במכתבה הראשון ממחנה המעצר תיארה חברת לח"י חיה נוסנבאום (לימים בן-דוד) את הרושם הראשוני שעשה עליה המחנה. "התנאים כאן אינם גרועים ובמובנים אחרים יכלו להיות אפילו בית-הבראה... יש לי כל הדרוש: כלי מיטה, מים חמים, ארבע פעמים ביום אוכל די טוב. לפני הצהריים אנחנו מטיילות בשמש כשעתיים וחצי ואותו זמן גם אחר-הצהריים".¹⁰² עצירה אחרת השוותה את התנאים במחנה לתנאים של מחנה עבודה והבהירה להוריה: "אני בטוחה שהם שונים לגמרי ממה שאתם מתארים לכם".¹⁰³ האם התיאור האוטופי למחצה היה מדויק או שנועד להרגיע את ההורים המודאגים? מה היה אופי החיים בבית-לחם, האם היו הבדלים בין בית-הסוהר למחנה העצירות והאם שייכותן למחתרת באה לידי ביטוי במציאות חייהן מאחורי הסורגים?

"פיסת שמים שזורה בכוכבים מבעד לסורגים"¹⁰⁴ – חדר משלהן

החיים בבית-הסוהר התנהלו כרוטינה ובמקצב דומה ומונוטוני. במשך רוב היום היו התאים נעולים למעט זמן קצוב, לא רב, בו יכלו האסירות לטייל על גג המבנה. פרקי הזמן המותרים היו נתונים לשינויים במהלך התקופה והם נעו בין שעה וחצי ל-3 שעות לערך.¹⁰⁵ במחנה המעצר התנאים היו קלים יותר וסדר היום באופן כללי היה כזה: התאים נפתחו בשעה 6:30 בבוקר להתארגנות וארוחת בוקר. התורניות היו משכימות קום ומיד כשנפתחו הדלתות היו יוצאות למלאכתן. שאר העצירות היו נשארות לישון עד נקראו לארוחת הבוקר שהתקיימה בשעה 7:30. במהלך היום כולו התאים

102 חיה נוסנבאום להוריה, 26.2.1947.

103 לאה אושרוב להוריה, 10.4.1944.

104 עדות יהודית רבדל, ארכיון מא"ה.

105 פרידה ילין-מור לנתן, 27.8.1942, גרינשטיין לפדר, דו"ח פני קון מ-17.6.1947, תיק

J1/7330, אצ"מ.

היו פתוחים וננעלו שוב בשעה 20:00/15:20. ארוחת הערב נערכה ב־17:30 וכיבוי האורות היה בשעה 22:00. בשלב הראשוני החצר נפתחה ל־5 שעות מדי יום, שלוש בבוקר ועוד שעתיים אחרי הצהריים. לאחר שהנציב העליון ביקר במקום ושיפר את תנאיהן, דלת החצר נפתחה בשעה 9:00 וננעלה בשעת השקיעה פחות או יותר. בצהריים נסגרה החצר למשך שעה וחצי בזמן ארוחת הצהריים של השוטרות.¹⁰⁶

שעות ההווי המשמעותיות היו בשעות הערב, כשהן ננעלו בתאים עד לשעת כיבוי האורות. אחת העצירות תיארה את השעות האלו כשעות בהן מצב הרוח היה המרומם ביותר:

אז נזכרות לפתע כל הבחורות שהן לא דיברו מספיק, והטלפון מתחיל לעבור מחדר לחדר ומקומה לקומה... לקרוא אי אפשר בזמן שהצעקות מחרישות אזנים. תארו לכם זאת, אך מילא שכל זמן "שמשוחחים" עוד אפשר לסבול, אך כשלתעע לחדר אחד מתחשק פתאום לחקות את הגן הזואולוגי שבלונדון, אזי ישמרני האל. שומעים צרחות כלבים, יללות חתולים, צהלות סוסים וכל זה מתמזג להרמוניה אחת ויוצרת את הסימפוניה הבלתי גמורה של ... בית-לחם.¹⁰⁷

המרחב העיקרי בחיי האסיר הוא התא. בו הוא שוהה במשך רוב היום, בו הוא מאכסן את חפציו והוא מהווה כמרחב האינטימי שלו. על מנת להפוך את השהות ליותר ידידותית ואסתטית ולהנעים במקצת את החיים, נהגו העצירות לייפות ולקשט את התאים. אדני החלונות כוסו במפות ובפרחים וקופסאות תפירה מעוצבות הונחו עליהם. תמונות הקרובים עיטרו את הקירות והמהדרות שבהן תלו גם תמונות שגזרו מז'ורנלים שונים. גם השולחן כוסה במפה והוצב עליו כד עם פרחים שגדלו בחצר.¹⁰⁸ התאים המקושטים עשו רושם רב על המפקח הכללי של בתי-הסוהר, נציב שב"ס של ימינו, כשביקר במקום והוא הבטיח לספק לעצירות חפצים שונים כמו שולחנות ומכונת תפירה. למרות שהוא ייצג את האויב הן ראו בו "ג'נטלמן אמיתי כי הוא מקיים את רוב הבטחותיו".¹⁰⁹

הריהוט בתאים היה בסיסי ביותר. מיטות, שולחן וכיסא אחד או שניים. הכיסאות היו מצרך מבוקש שלא הספיק לכולן. כתוצאה מכך היו עצירות שנאלצו לכתוב כשהן שוכבות במיטות או שנאלצו לחפש מקום אחר

106 לאה אושרוב להוריה, 10.4.1944 ו-17.1945, דבורה ברוך לאחיה, ג' טבת תש"ו.

107 לאה אושרוב למשפחתה, 8.5.1944.

108 לאה אושרוב למשפחתה, 17.8.1944, דבורה ברוך לאחיה, ג' טבת תש"ו.

109 לאה אושרוב להוריה, י"ב באלול תש"ד.

לכתיבה. "עוד לא הכניסו אותם בחדרים [ו] הם כבר התפרקו, כי עשו אותם האסירים מירושלים. הם מאוד חלשים..."¹¹⁰, עדכנה עצירת האצ"ל בלה חרמוני את בעלה שישב במחנות באפריקה על טיב הריהוט שסופק להן.¹¹⁰

כדי להתמודד עם האקלים החורפי בבית-לחם ועם הרטיבות והקור החודר ששרר בתאים, עד כדי כך שהיו מקרים בהם הן העדיפו להידחס בתא אחד ובלבד שלא לשהות בתא רטוב, סיפקו השלטונות תנורי נפט. זמן הפעלת התנור היה קצוב, משעות אחר-הצהריים עד לשעת כיבוי האורות שאז השוטרות היו מוציאות את התנורים מהתאים עד ליום המחרת. בימי קרה, התנורים דלקו כבר משעות הבוקר. אנקדוטה שליוותה את הפעלת התנור ובכוחה להמחיש את החשיבות שלו הייתה שבימי קרה, ביקשו העצירות תוספת נפט כדי להאריך את שעות הפעלת התנור אך נענו בשלילה. כאקט מחאה הן החליטו להחזיר את התנורים ולוותר לחלוטין על השימוש בהם. חלפו מספר ימים והנהגלה נכנעה וסיפקה להן כמות כפולה של נפט. מלבד לחימום התאים, התנורים שימשו גם לצרכים נחוצים אחרים. לחימום מים לדוגמה וכך התאפשר לעצירות להתרחץ ולכבס במים חמים לעיתים תכופות יותר, מכיוון שמקלחת חמה הותרה פעם אחת או פעמיים בשבוע (תלוי בתקופה) ותו לא. הן גם נהגו לקלות לחם על גבי התנור ובכך שדרגו את איכותו הירודה. והיה גם הממד הפסיכולוגי. השהות המשותפת ליד התנור תוך קריאה או סריגה הקבילה לתמונה המייצגת את האווירה המשפחתית החמימה שבה נראים בני המשפחה מכוונסים יחד סביב אה בוערת ועוסקים איש איש בענייניו. בזמן הזה הן הפליגו בדמיון אל הבית המחכה לשובן.¹¹¹

באופן סטריאוטיפי, אחת הבעיות שהטרידו את מנוחתן היו בעלי חיים שחדרו לתאים והפחידו אותן. בעלי חיים מלווים באופן קבוע את החיים בבית-הסוהר והם אחד הנושאים שהאסירים מרבים לכתוב על אודותם.¹¹² גם במכתבי עצירות המחתרת הם תפסו מקום מכובד שהכיל תיאורים מתיאורים שונים עליהם ועל דרכי ההתמודדות כנגדם. כך לדוגמה, את החיפושיות ופרפרי לילה שנכנסו מבעד לחלונות הפתוחים הן הצליחו לסלק

110 בלה חרמוני לצבי, 15.2.1945.

111 פרידה ילין-מור לנתן, 31.12.1942-14.1.1943, בלה חרמוני לצבי, 15.2.1945, דבורה ברוך לאחיה, 6.12.46.

112 לדוגמה, דוסטויבסקי, רשימות, עמ' 209-219; אב"א אחימאיר, רפורטז'ה של בחור "ישיבה", תל-אביב: ספריית חזון, תש"ו, עמ' 176-184.

מבעד לאשנב הדלת,¹¹³ אך החתולים היו בעיה גדולה יותר: "בסביבתנו כמה חתולים, יצורים מגעילים אשר מעניקים את ביקוריהם הליליים דווקא בחדרנו", פתחה הכותבת והמשיכה לתאר כיצד חדר אחד מהם לתא והעיר את אחת העצירות. זו העירה את חברותיה לתא וכולן פרצו בצווחות אימים עד שהשוטרות הגיעו לפתוח את הדלת ולסלק את המטרד. גם אז "עמדה המפלצת עם עיניים מגולגלות ומאיימות על השולחן ולא רצתה להיפרד מאיתנו..."¹¹⁴.

התאים שימשו לא פעם כתפאורה וגם כמניע לעימותים בין העצירות לשלטונות והפכו לשדה קרב:

בקיץ 1942 כללה אוכלוסיית בית-הסוהר 12 עצירות מהלח"י ו-2 מהאצ"ל. אחד המבקרים בבית-הסוהר היה ראש הצ"ח, ד"ר אריה אלטמן שהשתדל לטובת עצירות האצ"ל ונמנע מלהתייחס לאלו של הלח"י. השלטונות הבינו שלעצירות לח"י אין גורם כלשהו שעומד מאחוריהן והחליטו להחמיר את התנאים. ההוראה שניתנה הייתה להפריד בין עצירות הארגונים השונים. תא אחד יוקצה לשתי עצירות האצ"ל ושני התאים הנותרים לעצירות הלח"י, כלומר 6 עצירות בכל תא. במציאות הסגורה של בית-הסוהר בה הן שהו בתא הקטן כ-22 שעות ביממה, זו הייתה גזירה קשה והן החליטו להתנגד. הטקטיקה בה נקטו, שחזרה ונשנתה גם לאחר מכן, הייתה סירוב להיכנס לתאים. התגובה לא איחרה לבוא. השוטרות בסיוע אסירות ערביות שגויסו למשימה (חלקן סירבו) הצליחו באגרסיביות לדחוק אותן לתאים. או אז נפתח שלב חדש במערכה. התאים בוצרו בבריקדות מאולתרות, הוכנה "תחמושת", סירים ממולאים במים והן החלו להקים רעש מחריש אוזניים. הפעם הוזעקה תגבורת של שוטרים, דבר חסר תקדים בכלא נשים ולאחר מערכה קשה שכללה עימות אלים חסר סיכוי, נפרצו התאים והעצירות נוצחו. זכויותיהן נשללו כמעט עד תום, שתיים הועברו לצינוק לתקופה ממושכת והנותרות נכלאו בתאים למשך כל שעות היום ללא מיטות וללא כלים. עצירות האצ"ל שבעטיין אך לא באשמתן החל המרד, דאגו באקט של סולידריות לאוכל לחברותיהן הנענשות.

ההתמודדות עם המצב החדש שנכפה עליהן ביטאה צד נוסף של התנגדות. בתארה את הימים בהן שהתה בצינוק הדגישה טובה סבוראי את העובדה שלמרות שהיו חסרות כול, הן הקפידו על ניקיון הבגדים, והיו

113 לאה אושרוב לדודה, ט"ו באב תש"ד.

114 חיה נוסנבאום להוריה, 4.7.1947.

להן רק זוג בגדים בודד שם, ושמרו ככל יכולתן על מראה מהוגן.¹¹⁵ למרות הנימה הטרוויאלית, היה בכך אקט של התנגדות לאחד מאמצעי הדיכוי המובהקים בכלא, "החוויה המזהמת", כפי שקרא לה גופמן. כלומר זיהום פיזי של הגוף וחפצים הקשורים בו.¹¹⁶ התנהגות זו הייתה הפוכה מדרכי התגובה של אסירות פוליטיות באירלנד שנקטו בטקטיקה של "מחאה מלוכלכת" שהתבטאה בסירוב להשתמש בשירותים ובכיורים והגיעה עד מריחת הפרשות, כולל את דם המחזור, על קירות התא. במעשה רדיקלי זה, טענה אחת החוקרות, "אותן נשים לקחו את השליטה על גופן כדי לאתגר את מערכת הכלא",¹¹⁷ הקצינו את "החוויה המזהמת", ובהיפוך כוחות השכילו להפוך אותה מכלי של דיכוי לכלי של התנגדות.

לאחר כחודש וחצי, חזרה השגרה לבית־הסוהר אך הפריווילגיות לא חזרו. במשך השנתיים הבאות, עד להעברתן לווילה, נאסר עליהן לקבל ביקורים והשלטונות באקט של נקמה דאגו להקשות עליהן ככל יכולתן.¹¹⁸ "החיים אצלנו שבו למסלולם, ואחרי חודש וחצי של ימים חמים וסוערים (אומנם לא הכו אותנו כפי שאתה מתאר לעצמך אבל סדרו לנו נבלות ((כך במקור)) די גדולות) חזרנו... לחיים הקודמים" ניסתה פרידה ילין־מור להרגיע את בעלה שדאג מרחוק.¹¹⁹

במקרה אחר, בעקבות צפיפות יתר בוילה שחרגה מהמכסה הקבועה, סירבו העצירות לקבל עצירות חדשות. "אם הן תישארנה כאן נסרב להיכנס לתאים", הן איימו. לבסוף החדשות הועברו לבית־הסוהר אך מיד החלו להתקומם על הרעת התנאים ועל הפרת הזכויות המגיעות להן. "אם לא יחזירו אותנו לוילה נפתח במרד", איימו גם הן. המנהל שפחד שהתקרית עלולה להחריף הזעיק את המפקח הכללי של בתי־הסוהר שנאלץ מצדו לבקש מרב בתי־הסוהר, הרב גולדמן, להרגיע את הרוחות. על מנת לסיים את המשבר במהירות האפשרית שחררו השלטונות באופן מידי מספר עצירות ופינו מקום לאלו החדשות.¹²⁰

115 סבוראי, מאצ"ל ללח"י, עמ' 382.

116 גופמן, המוסדות הטוטליים, עמ' 48.

117 Theresa O'Keefe, "Menstrual Blood as a Weapon of Resistance", *International Feminist Journal of Politics* 8:4 (2006), pp. 535-556.

118 עמידרו, במעצר, עמ' 183-186, סבוראי, מאצ"ל ללח"י, עמ' 378-384, פרידה ילין־מור לנתן, 27.8.1942, עדות פרידה ילין־מור, ארכיון לח"י בת"א (לא מקוטלג).

119 פרידה ילין־מור לנתן, 27.8.1942.

120 דבורה ברוך לאחיה, 18.7.1947, דו"ח פני קון מ-8.7.1947, תיק J1/7330, אצ"מ.

מרחב מרכזי נוסף, נשי בהגדרתו, היה המטבח אך גם הוא חרג מהמשמעות הרגילה המקובלת בחוץ.

“אני פשוט הרגשתי שהמטבח הוציא אותי מהכלים”¹²¹ – מבשלות בעל כורחן

“אם ישנם בדיוק שבעה מדורי גיהנום... הרי מטבח בית-הסוהר היווה את המדור השביעי בגיהנום הבית-לחמי”, תיארה צילה עמידרור בספרה את מטבח בית-הסוהר שהיה משותף לכלל האסירות, יהודיות כערביות. הבעיות היו רבות: האוכל הקלוקל, התנאים הקשים לתפעול, ריחות התבשילים החריפים וקטטות ואלימות רבה. גם כלי הבישול והאוכל היו באיכות גרועה. במקום צלחות היו ה“קרוואנות”, קערות פח ובמקום סכינים ומזלגות שלא חולקו מחשש שיהפכו לכלי נשק, הן נאלצו לאכול רק עם כפות.¹²²

לעומתה, לפרידה ילין-מור הייתה נקודת מבט שונה והיא לא חוותה את הקשיים האלו. “אני עכשיו ‘עם עובד’ – אני הנני המבשלת בכבודה ובעצמה, אבל הכבוד הזה נמסר לי רק לשבוע אחד כנהוג אצלנו”, עדכנה את בעלה שישב במחנה המעצר לטרון וכדי להרגיעו עדכנה על התפריט שכלל בשר צלוי, קציצות מקישואים ודייסה מעדשים. “אני חושבת שזה לגמרי לא רע בתור ארוחת ערב”, חיוותה את דעתה הקולנירית. מה שכן הפריע לה, היה בזבוז הזמן וחוסר היכולת ללמוד במהלך שבוע התורנות שלה.¹²³

מעיון במקורות מצטייר פער בין בית-הסוהר למחנה המעצר גם בתחום המזון. המזון שסופק בידי השלטונות לא היה מספיק בכמותו ובאיכותו. לעיתים הוא היה תלוי עונה. “עכשיו עונת הכרובית ואנחנו מקבלים יום-יום כרובית”, עדכנה לאה אושרוב את אמה ופירטה את המטעמים שהן הכינו: כרובית מטוגנת באבקת ביצים, כרובית מטוגנת ללא אבקת ביצים, קציצות כרובית, מרק כרובית וחוזר חלילה, וכך גם כשהגיעה עונת הבטטות ועונת החצילים ושאר ירקות, בבחינת “בצל חסדי מטבח יתלונן”.¹²⁴ היתרון הגדול

121 בלה חרמוני לצבי, 12.4.1945.

122 עמידרור, במעצר, עמ' 60-63.

123 פרידה ילין-מור לנתן, 8.10.1942 ו-14.1.1943 (הציטוט מהמכתב הראשון).

124 דוסטויבסקי, רשימות, עמ' 229. בפרפרזה לפסוק הידוע מספר תהילים צ"א א': “בצל שדי יתלונן”.

היה שהן למדו לבשל. "כשאגיע הביתה לא תצטרכי בכלל לבשל, הכול אני אעשה", היא הפכה את החיסרון ליתרון.¹²⁵

אך בעוד שאצל העצירות המצב היה סביר יחסית מכיוון שהן זכו לקבל חבילות מזון מן החוץ,¹²⁶ בכלא היו תקופות של מחסור ניכר. בעיקר כשהשלטונות החמירו ומנעו משלוחי מזון מבחוץ וכאשר האסירות שזכו בגזר הדין ל"חס מיוחד" ונהנו מאספקת אוכל מבחוץ, השתחררו.¹²⁷ הן מצדן ניסו להקים קול זעקה בנוגע למצבן והצליחו לגייס את העיתונות לטובתן אך השלטונות שניסו להימנע מתקרית דאגו לפרסם הודעה פומבית על מצב התנאים הטובים יחסית בהן שרויות האסירות.¹²⁸ הרב אריה לוי, "רב האסירים" נזעק לעזרתן ופנה לשלטונות בבקשה לשפר את איכות המזון. התשובה שקיבל הייתה לקונית ומתחמקת ובקשתו לא נענתה.¹²⁹ פתרון חלקי היו חבילות המזון שנשלחו מטעם גורמים רשמיים ביישוב. בתחילה היו אלה ועדי הקהילות המקומיות ומאוחר יותר המחלקה לטיפול בעציר ובאסיר העברי בוועד הלאומי (שהתייעץ בנושא עם בית הבריאות שטראוס בירושלים) ואגודת "לאסירינו" שהחליפה אותה. עבור העצירות המשלוחים שיקפו גם את התעניינות הציבורית בגורלן והן העריכו את המחווה.¹³⁰

האוכל בדומה לחיים עצמם, מקבל מקום מרכזי בבית-הסוהר. בהקשריו הרחבים הוא מייצר זהות, תרבות והזדהות קולקטיבית, ומאחורי הסורגים הוא נקשר לשליטה או יותר נכון לחוסר השליטה של האסיר על חייו. אחרים קובעים עבורו מה הוא יאכל, מתי הוא יאכל ומה הוא ילבש בזמן שיאכל. "אוכל יכול לגרום לאדם להישבר מכיוון שהוא נמצא בלחץ קבוע כל הזמן", צוטט אחד מהאסירים במחקר שבחן זאת.¹³¹ הצד השני של המטבע הוא, שעבור האסירים האוכל משמש כלי לעמידה, להתנגדות

125 לאה אושרוב לאמה, כ"ה באדר תש"ה.

126 וכך כתבה לאה אושרוב להוריה: "בשר עולה על שולחנו יום-יום כמו כן שאר פירות, ירקות, קקאו, גבינה, לחם, וכו'" (מכתב מ-10.4.1944).

127 "אסירות בית-לחם סובלות מתזונה קשה", המשקיף 1.10.1946, עמ' 4, דו"ח פני קון, מ-12.5.1947 ומ-17.6.1947, תיק J1/7330, אצ"מ; טייטלבוים-קריא, "הסיפורים", עמ' 180; טייכר, הכלא, עמ' 156-159.

128 "הודעת השלטונות על מצב האסירות בבית-לחם", המשקיף 18.11.1947, עמ' 4.

129 המפקח על האסירים לרב לוי, 7.5.1947, תיק ח 6/3, ארכיון מזב". טייטלבוים-קריא, אסתר רויאל-נאור, עמ' 117.

130 דו"ח הרב מ-31.8.1944 (דו"ח מס' 25), תיק A229/248, אצ"מ; דו"ח המחלקה לטיפול בעציר ובאסיר מ-21.1.1947, תיק J1/7303, אצ"מ.

131 Rebecca Godderis, "Food for Thought: An Analysis of Power and Identity in 131 Prison Food Narratives", *Berkeley Journal of Sociology* 50 (2006), p 75.

ולהחזרת השליטה על חייהם באמצעות מגוון פרקטיקות¹³² וכך נהגו גם אסירות בית-לחם ששקלו לפתוח בשביתת רעב כמחאה וכאמצעי לחץ בתקופה של מחסור חריף במצרכי מזון.

שביתת רעב היא הנשק האולטימטיבי של האסירים על עצם המעצר או למען הטבת התנאים. היא מבטאת את התפיסה שבאין אמצעים אחרים, הגוף הוא הנשק. אסירי המחותרת האירית לדוגמה שבתו רעב במשך זמן רב ואחדים מהם ובראשם מנהיגם בובי סנדס גוועו למוות. גם המנהיג ההודי המפורסם מהטמה גנדי השתמש באמצעי זה פעמים רבות ושכלל אותו לנשק שובר שוויון כחלק מהשקפת עולמו שדגלה במאבק לא אליים.

עצירות בית-לחם נקטו גם הן בצעד דומה. מכיוון שמרכיב משמעותי במאבקים, במיוחד כאלה שנובעים מעמדת חולשה הוא התזמון, הן חיכו לזמן הנכון על מנת להפיק ממנה את האפקט המקסימלי. המועד המתאים נמצא כאשר ועדת החקירה הבינלאומית אונסקו"פ שנשלחה מטעם האו"ם לבדוק את שאלת א"י, שהתה בארץ. במכתב לוועדה הן תיארו את מצבן, הביעו מחאה על מעצרן השרירותי והודיעו שיפתחו בשביתת רעב למשך 48 שעות.¹³³ בכך הן השתלבו בשביתות דומות שניהלו שאר אסירי ועצירי המחותרת בבתי הכלא ברחבי ארץ באותו הזמן. הסיבות לשביתה נבעו ממגוון סיבות: מהרעת התנאים בכלא עכו לאחר הבריחה הגדולה, לאות מחאה על הוצאתם להורג של לוחמי המחותרת וכתוצאה משמועות עקשניות שגרסו שהבריטים מתכוונים לגרש את כל העצירים למחנות מעצר באפריקה. גם הורי האסירים הצטרפו למוחים ולמרבה ההפתעה גם אסירים ערבים. עם זאת, כאשר המשקיף הרוויזיוניסטי שליווה את מאבק האסירים ייחס את שביתתן של עצירות בית-לחם לסולידריות עם כלל האסירים ולא למחאה עצמית על עצם מאסרן, היו מהן שחשו נפגעות וראו בכך פגיעה ביוקרה שלהן.¹³⁴

היו גם מחאות של סולידריות. ב-19 באוקטובר 1944 גירשו הבריטים 251 מעצורי המחותרת למחנה המעצר סמבל שבאיריתריאה, במבצע שכונה "כדור שלג" (Operation Snowball). העצירות שקראו על כך לראשונה

Amy B. Smoyer, "Making Fatty Girl Cakes: Food and Resistance in a Women's 132 Prison", *The Prison Journal* 96:2 (2016), pp. 191-209, Catrin Smith, "Punishment and Pleasure: Women, Food and the Imprisoned Body", *The Sociological Review* 50:2 (2002), pp. 197-214.

133 המכתב לוועדה מצוטט במכתב שכתבה דבורה ברוך לאחיה, 20.6.1947.

134 אנדן לפרונין, 21.6.1947.

בעיתון, הוכו בהלם. רבים מהגולים היו בני משפחה וחברים קרובים. "הגיע אלינו העיתון עם הידיעה הנוראה... קשה לי לקלוט את הדבר. לחשוב על מצבכך האיום", כתבה ג'ולי אלעזר.¹³⁵ בתגובה, הן החליטו לשבות רעב כמחאה על הגירוש ולא את סולידריות עם הגולים. השביתה לא ארכה זמן רב אודות להתערבות הרבנות הראשית שביקשה מפורשות מהשובתות לחדול משביתתן, ולרבנות הרי אי אפשר לסרב. כמותן, גם אסירי כלא ירושלים שבתו על כך והתעודדו כשהידיעות על שביתת בנות בית-לחם הגיעו אליהם.¹³⁶

שביתת רעב נוספת התחוללה כהזדהות עם ד"ר וולפגנג (בנימין-זאב) פון-וויזל, רופא, סופר ועיתונאי, מראשי התנועה הרוויזיוניסטית, שנעצר עם מנהיגים רבים נוספים בשבת השחורה. במחאה על מעצרו המנהלי הוא פתח בשביתת רעב תקשורתית ל-28 ימים שעוררה הדים ציבוריים חסרי תקדים בארץ ובעולם שהביאו לשחרורו.¹³⁷ "כעצורות אדמיניסטרטיביות שלא הועמדו למשפט ולא נתנה לנו האפשרות להוכיח את חפותנו, עלינו לתמוך במאבקו של פון-וויזל ולשבות שביתת רעב כאות להזדהות אתו", הן חשבו ושביתו רעב למשך 24 שעות.¹³⁸ עבורן הוא הפך לסמל:

אין לתאר את הערצתנו העמוקה לד"ר פון וויזל. במעשהו זה, המסכן את חייו מביע הוא את מחאת כל העצורים ובסבלו גלום סבלם של כל העצורים המוחזקים במעצר שנים על גבי שנים ללא משפט וצדק. מי ייתן ומעשה זה יזעזע וישבור את לב הקרח האטום של העולם ויעורר אותה לתקן את העול הגדול שנעשה לעם היהודי באי נתינת עזרה ובמסירתו ליד האכזרית של העם הבריטי העושה בו כחפצו.¹³⁹

השימוש בפרקטיקה הזו נעשתה גם בצורה אינדיבידואלית בידי עצירות בודדות. הבולטת שבהן הייתה חברת לח"י שולמית שמיר, "טרוריסטית חשובה", כפי שהבריטים כינו אותה. שביתתה של שמיר, אם לילד ורעיית מנהיג לח"י יצחק שמיר ששהה במעצר במחנות באפריקה זכתה לסיקור בולט בעיתונות.¹⁴⁰ אין בכך כדי להפתיע מכיוון שמבחינת התהודה, ההזדהות

135 ג'ולי אלעזר, 20.10.1944, "ממחנה העצורות בבית-לחם", סלם קט"ז (אדר א' תשי"ט), עמ' 22.

136 זטלר לשכטר (ללא תאריך) אצל רגב, לוחם חרות ירושלים, עמ' 294-295.

137 את האירועים הוא פרסם בספרו תשעים ושניים ימי מעצר וצום – יומן אסיר ציון.

138 "ד"ר פון-וויזל צם זה היום ה-11, גם עצורות בית-לחם צמו 24 שעות לאות סולידאריות", המשקיף 11.9.1946, עמ' 1.

139 דבורה ברוך לאחיה, 13.9.1946.

140 לדוגמה, "10 ימי שביתת רעב של שולמית שמיר", הארץ 25.9.1947, עמ' 4.

עם הפרט היא האפקטיבית והיא זאת שזוכה לתשומת לב רבה. "שביתת רעב באופן מסורתי מקדמת שמות ולא מספרים", קבע פטריק אנדרסון והוסיף שגם בשביתות רעב קולקטיביות נמצאים הסמלים הפרטיים המייצגים את הכלל.¹⁴¹ גם אחרות כמו פנינה באג'יו מהאצ"ל שבתה כמחאה על מעצרה המנהלי ורק אודות להתערבות ראש "לאסירינו" הסכימה להפסיקה. כמותן היו נוספות.¹⁴²

הצד השני של המטבע הייתה שמירה מיטבית על בריאות הגוף. להלן אבחן את סוגיית הבריאות בחיי אסירות ועצירות המחותרת, אך בחיי היום-יום הן הקפידו ככל יכולתן בכפוף לתנאים כמובן, על תזונה נאותה ובמקרים חריגים על דיאטה מיוחדת. באחד הימים הביאו לעצירות משקל על מנת שתוכלנה לשקול את עצמן. ניתן להבין את החשש שעמד בפניהן בטרם עלו על המשקל אך כולן ללא יוצא מן הכלל עשו זאת. התוצאה הייתה שכל מי שהשמינה במקצת ביקשה מהרופאה המלצה לדיאטה מיוחדת.¹⁴³ בקשה כזו נשמרה באחד המכתבים: "בקשתיה (מהרופאה י.פ.) שתמליץ לי על דיאטה שלא אמשך להשמין. היא הסבירה לי שאם יש לי נטייה לזה וכאן התנאים לא מאפשרים הרבה תנועה, כל דיאטה תחליש אותי כי הרבה מזון בריא אין באוכל שלנו".¹⁴⁴ במסגרת השמירה על הבריאות, נודעה לפעילות הגופנית מקום חשוב.

"על כל גול' מתווכחים שעה"¹⁴⁵ – החצר שחולקה לה יחידו

בזמנים בהם מזג האוויר האיר פנים, חזר ונשנה מחזה לא שגרתי שסתר את המסגרת הקשוחה של חיי הכלא ובו העצירות היו יוצאות לחצר ומשתזפות להנאתן. "בוקר בוקר משעה 10-12 נראית חצרנו כשפת ים בלי ים", התפייטה אחת מהן.¹⁴⁶ המשתזפות שרצו לשמור על צניעותן נאלצו להתעמת עם הזקיפים ששמרו על הגג והשקיפו עליהן.¹⁴⁷ אין בנמצא תיאור מדויק של הוויכוח אך הוא יכול היה להישמע כך:

Patrick Anderson, "To Lie Down to Death for Day – The Turkish Hunger Strike 141 2000-2003", *Cultural Studies* 18:6 (2004), pp. 816-846.

142 דבורה ברוך לאחיה, 8.11.1946.
 143 דבורה ברוך לאחיה, 9.10.1947.
 144 חיה נוסנבאום להוריה, 24.5.1947.
 145 דבורה ברוך לאחיה, 23.5.1945.
 146 דבורה ברוך לאחיה, 28.3.1947.
 147 חיה נוסנבאום להוריה, 2.5.1947.

"נבקש מכם ללכת לצד השני של הגג ולא לצפות בנו משתזפות", ביקשו העצירות. "אלו ההנחיות המפורשות שקיבלתם ממנהל הכלא", הוסיפו. "We don't receive any orders from the prisoners", ענו השוטרים בהתנשאות אופיינית כלפי הנייטיבס החצופות.

בית־הסוהר כמרחב סגור מגביל ומצמצם את אפשרויות התנועה. הפתרון הנגיש ביותר הייתה החצר שקיבלה מקום חשוב כמרחב פתוח ומאוורר יחסית. לא לחינם התמונה של אסירים הצועדים בה לבדם שלובי זרועות או בשיחה עם חבר למאסר, היא אחד האייקונים הייצוגיים הבולטים של חיי הכלא.¹⁴⁸ גם בבית־לחם התמונה הייתה דומה ובל נשכח שרוב מוחלט מקרב העצירות היו בחורות צעירות טעונות במטענים אנרגטיים שחיכו להתפרק. בבית־הסוהר, ה"אקסרסייז", כלומר התרגול הגופני או הטיוול בעגה המקומית, התנהל אך ורק על הגג שהיה מצומצם בהיקפו, זכר לניסיון בריחה קדום של אסירה ערבייה שניצלה את שעת החצר וקפצה מעל השער.¹⁴⁹ השוטרות היו מנצלות את שעת הטיוול לחיפושים בתאים והאסירות החליטו לגמול להן. אחת האסירות מילאה קופסת גפרורים בפשפשים וכשזו נמצאה היא הועברה מיד למנהל בית־הסוהר שפתח אותה וספג בגופו את החרקים העוקצניים.¹⁵⁰ במחנה המעצר הייתה כאמור חצר קטנה, והעצירות העבירו בה שעות רבות מהיום בצעדות אין־סופיות. לאלה שמקרוב הגיעו, ה"טקס" נראה מוזר: משעה 9:00 מתחילות הצעדות "החולניות" שלא יכולתי להבין בהתחלה. בזוגות או בשלשות צועדות מגדר אחת לשנייה. כמה שסורגות בו בזמן צועדות יותר לאט... האחרות "רצות" להניע את האיברים במין החלטיות כאילו מאחרות... הצעדות נראות לי מאוד גרוטסקיות.¹⁵¹

מלבד הפעילות האירובית התנהלה בחצר גם פעילות ספורטיבית. "הספורט המאורגן הוא נוגד הדיכאון של הטבע", היה מי שקבע¹⁵² ואין כמותו להתפרקות ולשחרור אנרגיה פיזית ונפשית ולהתמודדות עם קשיי המאסר הלוחצים. במובן נוסף, הספורט בכלא משמש ככלי לגיבוש ושיפור

Kate Gooch and David Sheldon, "Holiday Camps, Prison Time and Confined 148
Escapism: Understanding Leisure, Pleasure and Harm in Prisons", in Thomas
Raymen and Oliver Smith (eds.), *Deviant Leisure – Criminological Perspectives
on Leisure and Harm*, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 403-423 (following:
Gooch and Sheldon, "Prison Time").

149 יומן רחל אוהבת־עמי, כ"ג בשבט ת"ש.

150 עדות יהודית רבדל, ארכיון מא"ה.

151 חיה נוסנבאום להוריה, 2.5.1947.

152 כתום זה השחור החדש, עונה 6 פרק 9.

התקשורת הפנימית.¹⁵³ בתקופות הראשונות, העצירות אלטרו מכשירי ספורט ככל יכולתן. החצר שימשה להליכה וריצה והסורגים שעל החלונות הפכו לסולם התעמלות.¹⁵⁴ בהמשך, תרבות הספורט החלה להתמסד ונוצרה קבוצת ספורטאיות קטנה ואדוקה ששיחקה בעיקר כדור-יד או מחניים. הקבוצה קמה לאחר שהעצירות קראו בעיתון שבתחרות שנערכה בין קבוצת עצירים מגולי אפריקה לקבוצת שוטרים בריטים ניצחו הראשונים והחליטו גם הן להקים קבוצה. "[ו]החלטנו גם אנחנו פה ליצור קבוצת עצירות עבריות לכדור-יד והנני מקווה שלא נבייש את הפירמה", עדכנה דבורה ברוך, הרוח החיה בתרבות הספורט בבית-לחם, את אחיה שהיה אחד הספורטאים הבולטים מבין הגולים למחנות המעצר באפריקה.¹⁵⁵

לאחר שמיצו את המשחקים הן התחילו לשחק כדורגל. למשחק הכדורגל יש דימוי "גברי" והוא בעל הקשרים ומשמעויות רבות. הוא מהווה כלי לגיבוש חברתי, מעמדי ולאומי ומנגד הוא גם כלי למחאה וקריאת תיגר.¹⁵⁶ מבחינה מגדרית, ההזדמנות לנשים להקים קבוצות ולשחק כדורגל נוצרה במלחמת העולם הראשונה, מגמה שהתרחבה אח"כ למרות התנגדות הממסד הספורטיבי הגברי. עבור העצירות, האוטונומיה הנשית בבית-לחם יצרה את ההזדמנות לפרוץ את גבולות המגדר דווקא בתחום שבו לגברים יש שליטה מוחלטת והנשים מודרות לרוב ממנו. "אנו הרגשנו שמינית שבשמינית מאותו משחק מפורסם בעולם, משחק הכדור-רגל", התרגשה ברוך לתאר את חוויותיה לאחר המשחק.¹⁵⁷ את הכדור הראשון ספיק הרב שהיה מבקר אותן. זה היה כדור סמרטוטים כבד. הוא שודרג לכדורגל אמיתי כאשר עצירות השבת השחורה הגיעו לבית-לחם לאחר תקופה קצרה שישבו בלטרון. בחורף כמובן הופסקו המשחקים מחמת תנאי מזג האוויר.¹⁵⁸

Gjerazi Blerina and Rejnaldo Gjerazi, "Sport as a Mean of Communication for Prisoners", *Athens Journal of Sports* 10 (2017), pp. 1-12.

154 לאה אושרוב להוריה, 10.4.1944.

155 דבורה ברוך לאחיה, 23.5.1945.

156 יעלה להברר, שלומי רוניק, "שוליות מעצימה – הפועל בנות סחנין בכדורגל", **סוגיות חברתיות בישראל** 18 (2014), עמ' 129-151; Cynthia Fabrizio Pelak, "Negotiating Gender/Race/Class Constraints in the New South Africa – A Case Study of Women's Soccer", *International Review for the Sociology of Sport* 40:1 (2005), pp. 53-70, Michael A. Messner, "Sports and Male Domination: The Female Athlete as Contested Ideological Terrain", *Sociology of Sport Journal* 5:3 (1988), pp. 197-211.

157 דבורה ברוך לאחיה, 16.8.46.

158 דבורה ברוך לאחיה, 23.5.1945 ו-13.10.1946.

מלבד תרבות הספורט האקטיבית חובבות הספורט ניצלו את ההזדמנויות המעטות שנקרו בפניהן לעקוב באמצעות הרדיו אחרי אירועי ספורט בינלאומיים. תיאור ציורי כזה נשמר בכתובים: שלשום שמענו ברדיו על משחק כדור-רגל בין בית"ר תל-אביב ובין הקבוצה ההונגרית מ.ט.ק. חבל מאוד שאינני יודעת לתאר בצבעים חיים את מה שנעשה בחדרנו. כולנו התרכזנו ליד הדלת כדי לשמוע יותר טוב (זה היה אחרי סגירת הדלתות בלילה) בצעקות ובעוויות לווינו את תיאור המשדר. הלורדנה (כינויה של אחת מהעצורות, י.פ) עלתה על כולנו. כשהודיע המשדר שהשחקן הבית"רי סימון הרביץ גול לשער הרימה הלורדנה את רגלה והרביצה... אך לא גול אלא במקום הידוע של אחת מן העומדות סביבה...¹⁵⁹

מלבד פעילות הספורט, החצר שימשה גם לגידול פרחים שניתנו כמתנה למבקרים או שימשו לקישוט התאים. לעיתים ערוגות הפרחים הקטנות נפגעו ממשחקי הכדור ואז הטונים בין ה"ספורטאיות" ל"גננות" רעמו. עצי משמש, שסק ושקד מעטים גדלו בחצר הקטנה והעשירו את התפריט. אך אליה וקוץ בה, העצים היו מגודרים בגדר תיל כדי שהעצירות לא יוכלו לטפס עליהן והן יכלו לקטוף רק את הפירות הנמוכים שרובם ככולם נקטפו כשהם בוסריים. לאה אושרוב שלא יכלה לעמוד בפיתוי ניסתה מפעם בפעם את מזלה והסתכנה בטיפוס על העץ וקטיפת הפירות. לעיתים היא נתפסה וספגה גערות מהשוטרת המשגיחה. באחד הימים הגיע לביקור המפקח הכללי על בתי-הסוהר ולשמחתן הוא היה במצב רוח מרומם והרשה להן לטפס על עץ השקדייה ולקטוף את כל הפירות. את שהתרחש אח"כ תיארה לאה: "ועתה אנו יושבות ומפצחות אותם, מי בכפכך, מי בנעל ומי במפצח. והתמונה מרהיבה את העין. כשמונה בנות התכנסו בחדרי הקטן והחלו במלאכה. אם היה נכנס זר לחדר היה מקבל רושם כאילו אין לנו יותר בעולם דבר מלבד פיצוח שקדים"¹⁶⁰. אנקדוטה זו בכוחה להסביר כיצד רגעים קטנים, כאלה שבחוץ עוברים בלא תשומת לב מיוחדת, מקבלים בבית-הסוהר משמעות חשובה כרגעים שוברי שגרה.

159 דבורה ברוך לאחיה, 31.1.1947.

160 לאה אושרוב לאחותה, ט' באלול תש"ד.

מרחבי הזמן

”הידיים מלאות עבודה אך בלב מרגישים ריקנות”¹⁶¹ –
חיי הפנאי והיצירה

ממד הזמן בכלא הוא ערטילאי ובעל מקצבים שונים ומקבל משמעות אחרת מאשר הזמן שבחוץ. הוא עובר בצורה שונה ובאיכות שונה, הוא מעוות והוא מונוטוני. כל יום דומה למשנהו והוא חולף באיטיות, לרוב בצורה מבוזבזת. מעין חלל ריק. אחת הבעיות הקשות ביותר שהעלו אסירים נגעו בתחושות של בזבוז השנים הטובות בחיים ולשווא.¹⁶² לממד הזמן בכלא יש גם פן פרדוקסלי כמו שכתבה אחת מהעצירות בסגנון הנראה כלקוח מתאוריות פיזיקליות דוגמת תורת היחסות: ”היום ארוך ובלתי נסבל. השבוע לעומת זאת חולף מהר.”¹⁶³ אחרת כתבה זאת בסגנון שונה: ”חצי שנת המעצר הראשונה דמתה ליובל שנים אך בכל זאת חלפה במהירות.”¹⁶⁴ כיצד העבירו האסירות והעצירות את זמנן ומדוע בחרו דווקא באפיקים שבחרו?

רוברט סטבינס (Robert A. Stebbins), תיאורטיקן בולט בלימודי הפנאי, יצר את מושג ”הפנאי הרציני”. לכאורה אוקסימורון, אך לתפיסתו בעקבות השינויים בתחומי התעסוקה מנסה האדם למצות את יכולותיו, לממש את הפוטנציאל הגלום בו ולבטא את ייחודיותו באמצעות תרבות הפנאי. תחביבים והתנדבות לדוגמה. ”הפנאי הרציני” מבקש לתת תוקף לתהליך ולחוויה כערכים מרכזיים ולא דווקא לתוצר הסופי.¹⁶⁵ בתפיסה המקובלת תרבות הפנאי נחשבת כבריחה או כאסקפיזם מקשיי החיים. מעין פסק זמן

161 דבורה ברוך לאחיה, 6.12.1946.

162 Gooch and Sheldon, "Prison Time" 162.

163 חיה נוסנבאום להוריה, 13.3.1947.

164 לאה אושרוב להוריה, 28.9.1944.

165 Robert A. Stebbins, *Amateurs, Professionals, and Serious Leisure*, Montreal, 1982. and Kingston McGill-Queen's university press, 1982. תלי הויש, פנאי רציני – על

תרבות וצריכה אחרת בימינו, תל-אביב: רסלינג, 2018.

בו האדם משקיע בעצמו ולעצמו. בכלא הוא כורח המציאות. אם כדי להעביר את הזמן ולהפיג את השעמום ואם כצורך נפשי לשמור על שפיות. לעיתים דווקא השמירה על שגרת החיים מבטאת ממד של התנגדות.

שעות הפנאי בכלא מתחלקים לשני חלקים. מחד, פעילות נחוצה כמו ניקוי וסידור חדרים, היגינה אישית, כביסה, גיהוץ ובישול ומאידך פעילות שיכולה להיחשב כתחביב. עבודות יד, סריגה, התעמלות וכדומה שלכאורה האסיר יכול להסתדר בלעדיה. סיווג נוסף הוא פעילות אינדיבידואלית לעומת פעילות קבוצתית. באמצעות פן זה ניתן ללמוד על אופיו של האסיר ועל המצב הפסיכולוגי בו הוא שרוי. האם הבחירה של האסירות והעצירות לעסוק בפעילויות בהן עסקו נובעת ממקום פסיכולוגי? חברתי? משפחתי? מגדרי? לאומי? או שמא כל התחומים התערבבו זה בזה?

בארץ מתרחש הרבה. דם, תליות, פצצות. אצלנו בוילה מתנהלים החיים כרגיל. שקט ושעמום וסורגים... אפילו כשאחת משתחררת יושבים סביבה וסורגים... ושמא יגידו בחוץ שבילינו את זמננו בכלום?... חלילה, נוכל תמיד להראות את הסוודרים הסורגים. סוודרים שאנו לובשות, סוודרים שלובשים קרובינו, מכרינו ומכרי מכרינו. את זאת שהסריגות האלה מטמטמות את המוחות במשך חודשים ושנים, את זאת לא יראו בחוץ, כתבה ברגע של חולשת הדעת אלישבע אנדן, סורגת מובהקת.¹⁶⁶ מבחינת העצירות, מילים אלו ערערו את אחד האתוסים המרכזיים במעצר וגבלו בכפירה.

"עבודות-היד" מילאו את חייהן של יושבות בית-לחם שהפכו את המקום למוקד יצירה. פעילות מובהקת הייתה הסריגה שבאופן מסורתי מזוהה כפעולה "נשית" מסורתית. "מדוע נשים סורגות?" שאלה החוקרת קייט למפיט-אדי (Kate Lampitt Adey) והצביעה על היתרונות הטמונים בפעילות הקלה והמונוטונית הזאת: יצירתיות, התמודדות עם אתגר, שמירה על מיקוד, שכחת הצרות ותחושת שליטה.¹⁶⁷ הסריגה קיבלה מקום מרכזי ונצרבה בדי.אן.איי הבית-לחמי עד כדי כך שאם נרצה ללכוד פריים אחד המייצג את חיי השגרה, זו תהיה תמונה של אסירה סורגת. לסריגה יש ממד תרפי והן עסקו בכך שעות ארוכות כפי שתיארה אחת מהן, "הבנות כאילו אחוזות תזוית. אנו סורגות מאור השחר בפרוודור, בטיול בחצר, כאילו הרגעה חולנית של העצבים"¹⁶⁸ אך באופן פרדוקסלי היא לא הצליחה להפיג

166 אנדן לפרונין, 9.5.1947, מצוטט גם אצל יהלום, "שאולה העבריינה", עמ' 26.
Kate Lampitt Adey, "Understanding Why Women Knit: Finding Creativity and 167 Flow", *Cloth and Culture* 16 (2018), pp. 84-97.

168 חיה נוסנבאום להוריה, 26.2.1947.

מהם את השעמום הרב והריקנות שנלוותה לו. אחת העצירות הסבירה את התופעה, בכך שמחוץ לכלא ישנה איזושהי ציפייה למאורעות גדולים או הריגורל היכולים להתרחש בפתאומיות, מה שאין כן בבית-הסוהר בו החיים מובנים ומסודרים מראש.¹⁶⁹

הסריגה גם מילאה תפקיד פרקטי, חברתי ותרבותי. היא שימשה אלטרנטיבה לפעילות המחותרת ויצרה תחושת שייכות קולקטיבית וסטטוס חברתי. במילים אחרות, הן החליפו את האקדחים והכרוזים במסרגות ויצרו מעין גילדת סורגות. התוצרים נשלחו כמתנות לבני המשפחה או לחברים, חלקם מאחורי הסורגים אף הם. מלבד הצורך בבגדים כפריט לבוש, חוטי הסריגה היו בבחינת חוטים מקשרים לעולם החיצוני במונח הפיזי, הנפשי ואפילו הרעיוני. במכתב תנחומים ששלחה אחת מעצירות לח"י לחברתה שרה אפלבוים (לימים ערמוני), פעילה בולטת בארגון שבעלה נהרג בפריצה לכלא עכו ולא זכה להכיר את בתו שנולדה זמן קצר לפני כן, היא צירפה בגד שסרגה לפעוטה ולא שכחה לאחל לה ש"תזכי לגדלה בשמחה, נאמנה למולדתה".¹⁷⁰ גם יאיר שטרן הקטן, בנו של מייסד לח"י המת זכה למעיל סרוג פרי ידן של עצירות הארגון. זו הייתה יותר ממתנה. זו הייתה גם הצהרה סמויה שהכלא לא שבר את רוחן והן ממשיכות לשאת את לפיד החירות והמרי.

פעילות מקבילה הייתה יצירה. הן הכינו עבודות שונות כמו כריות וקופסאות מעוצבות. גם אותן הן שלחו כמתנות למשפחות בחוץ או מאחת לשנייה. גם אסירי המחותרת שישבו בכלא ירושלים ובעכו נהגו להעביר את שעות הפנאי שלהם ביצירה ונוצרה תחרות בין המינים על טיב העבודות ויופיין.¹⁷¹ היצירות שימשו גם למטרות פרנסה והתמורה הכספית שימשה אותן לקניית מצרכים וכעזרה לפרנסת המשפחות. מכירת היצירות נעשתה בסיוע ויצ"ו וגופים לאומיים. היה בכך מן התמיכה המורלית ואקט של הזדהות עם סבלן וקורבנן. כך לדוגמה, במסיבת חנוכה שארגן מרכז הצה"ר בירושלים נמכרה "תוצרת פרי עבודתן של עצורות בית-לחם".¹⁷² בעקבות פריצת כלא עכו במאי 1947 החמירו השלטונות את הנהלים והטילו איסור גורף להכניס או להוציא חפצים מבתי הכלא בכל רחבי הארץ. האיסור פגע

169 דבורה ברוך לאחיה, 6.12.1946.

170 נוסבאום לערמוני, כ"ב בסיוון תש"ז, מס' משלוח 1128/2003, תיק 66, ארכיון לח"י בתה"ש.

171 גרינשטיין לפדר, 19.7.1946.

172 "בירושלים", המשקיף 22.12.1946, עמ' 4, ראו גם אנדן לפרונין, 31.9.1946.

בהן באופן חמור מכיוון שהן היו מקבלות את חומרי היצירה מן החוץ לפי הזמנה ומצד שני נמנעה מהן האפשרות למכור את תוצרתן.¹⁷³ כאשר הן עברו למחנה עתלית, נאסר עליהן לקחת את העבודות שהכינו לצערן הרב.¹⁷⁴

“הרצון ללימודים ולדעת התגבר אצלי שבעתיים”¹⁷⁵ – האקדמיה למדעי החיים

חלק ניכר מסדר היום הוקדש ללימודים. התנאים לא היו פשוטים. מכיוון שלא היה מקום מסודר שהוקצה ללימודים, כל מי שרצתה ללמוד נאלצה למצוא מקום שקט. זה לא היה קל במרחב המצומצם והרועש של המחנה. אבל נמצאו פתרונות. אם בשעות שרוב העצירות שהו בחצר ואם בניצול המקומות השקטים המועטים בוילה כמו המדרגות שעלו לגג והיו שוממות לרוב. מצד שני נדרש גם שקט נפשי ללימודים במיוחד בתקופות סוערות, והדברים קיבלו ביטוי גם במכתבים: “ידיעה זו או אחרת מוציאה אותנו משיווי המשקל וקשה לחזור ולהשתקע בלימודים. והידיעות כה מרובות וההתרגשויות כה גדולות”, כתבה אחת העצירות.¹⁷⁶

חומר הלימודים היה מגוון וכל אחת למדה את התחומים שהיא בחרה. מכיוון שעצירות רבות נאלצו להפסיק את הלימודים בגלל הפעילות במחתרת, הן בחרו לנצל את תקופת המעצר, “הזמן האבוד”, כדי להשלים את הלימודים ולהעשיר את ידיעותיהן. “המקצועות שאני עוסקת בהם כרגע הם תנ”ך, היסטוריה, פדגוגיה, [ו]פסיכולוגיה...” עדכנה לאה אושרוב את אחותה שהתעניינה בנושאי הלימוד.¹⁷⁷ הספרים נשלחו בידי המשפחות. תחום בולט היה לימוד שפות. מכיוון שעצירות רבות נולדו בחוץ לארץ ודיברו בשפות שונות, הן הפכו למורות עבור חברותיהן שביקשו לרכוש שפה זרה.¹⁷⁸

זמן רב הוקדש גם לקריאת ספרים. בתקופות הראשונות היה מחסור ניכר בחומרי קריאה והן נאלצו להסתפק בספרים מעטים ששלחה האוניברסיטה העברית בערבות קרן תל-חי הרוויזיוניסטית.¹⁷⁹ בהדרגה החל המגוון להתרחב

173 “פוגעים בזכויות אסירינו בבתי הכלא בארץ”, על המשמר 13.5.1947, עמ' 1; דו"ח פני קון מ-17.6.1947, תיק J1/7330, אצ"מ; טייכר, הכלא, עמ' 212.

174 טייכר, הכלא, עמ' 186.

175 לאה אושרוב לאחותה, כ"ט בניסן תש"ה.

176 דבורה ברוך לאחיה, 5.7.1946.

177 לאה אושרוב לאחותה, כ"ט בשבט תש"ה.

178 לדוגמה, פרידה ילין-מור לנתן, 14.1.1943.

179 פרידה ילין-מור לנתן, 27.8.1942 ו-31.12.1942.

אבל היו ז'אנרים מועדפים: היסטוריה ופילוסופיה יהודית, הגות מדינית ופוליטית ואוטוביוגרפיות וביוגרפיות של מהפכנים ולוחמי חופש, כמו המהפכנית הרוסית ורה פיגנר שהשתתפה בחיסול הצאר אלכסנדר השני ונכלאה לשנים ארוכות והמנהיג היהודי נהרו. גם הספר על חיי חנה סנש עורר רושם עז.¹⁸⁰

בנוסף ליתרונות האינטלקטואליים הטמונים בקריאת ספרים, הדיונים שעוררו והעברת הזמן, היה להן גם צורך מיוחד ונפשי בקריאה האינטנסיבית. בבחינת בריחה לעולמות אחרים ולזמנים אחרים. לאחר שנים של פעילות חשאית ומסוכנת וחיי מתח מתמיד, המעבר לחיי הכלא המוגנוטוניים, לניתוק מהמלחמה ומהאירועים שהתרחשו בחוץ, חייבו הסחת דעת. זו נמצאה בקריאה. "רק שעות אלה הן שעות של מנוחה אמיתית בהן אני שוכחת הכול", הודתה אחת מהן.¹⁸¹

קרוב לסוף שהותן בבית-לחם, שלחה "לאסירינו", הארגון המוסדי לטיפול באסירים, את "הספרייה הנוודת", שנוסדה כפתרון למחסור בספרים בבתי הכלא. הספרייה כשמה כן היא, עברה בין בתי הכלא ומחנות המעצר לפרקי זמן מוגדרים.¹⁸² רשימת הספרים נאלצה לעבור את אישור הבולשת. קבלת הפנים לספרייה הייתה חריגה ושיקפה את החשיבות הרבה שנודעה לה: "קבלת הפנים לארגז נודד זה הייתה יוצאת מן הכלל. שמחנו מאוד והתרוצצנו סביב הארגז כפראים האלה הסובבים את קורבנם, מאכלם הנצלה על שפודי אש, להבדיל אלף אלפי הבדלות..."¹⁸³ הספרים קוטלגו וסודרו בספריות מאולתרות, אחת העצירות מונתה כספרנית ומדי יום נקבעה שעה מיוחדת להחלפת הספרים. בסך הכול כללה הספרייה כ-450 ספרים.¹⁸⁴

חומר קריאה מקביל היו העיתונים שהיו מגיעים בקביעות באופן יחסי. לרוב העיתונים המסופקים היו הבקר והמשקיף ובתקופות מסוימות הארץ. לא פעם קרה והעיתונים הללו לא סיפקו אותן והן ביקשו מהמשפחות לשלוח עיתונים אחרים. מרוב שעמום הן נהגו לקרוא את העיתון מתחילתו ועד סופו כולל מודעות האבל והנישואין וניהלו דיונים פוליטיים ופילוסופיים על מאמרים שקראו.¹⁸⁵ מלבד העיתונות הלגלית, גם עיתוני המחותרת הצליחו

180 לאה אושרוב למשפחתה, א' בטבת תש"ה; גרינשטיין לפדר.

181 דואר מחתרת, כ"ה בטבת (תש"ד).

182 טייכר, הכלא, עמ' 179.

183 דבורה ברוך לאחיה, 23.10.1947.

184 אנדן לפרוניץ, ללא תאריך; חיה נוסנבאום להוריה, 24.10.1947.

185 לאה אושרוב למשפחתה, 5.7.1944 ולאחותה, ט' באלול, תש"ד.

לחדור מבעד לחומות והגבירו את המורל אצלן. קרה המקרה והבולשת החזירה לאחת העצירות את החפצים שהוחרמו ממנה בשעת המעצר. למרבה התדהמה, בין אלו היו גם מספר חוברות מחתרניות לא חוקיות. הפחדניות מבין העצירות חששו שעכשיו יאשימו אותן בהחזקת חומר לא חוקי ויאריכו את מעצרן ואילו הליצניות שבהן קראו להעמיד את הבולשת למשפט בעוון הפצת חומר לא חוקי.¹⁸⁶

"אישה נשארתי אישה בכל התנאים"¹⁸⁷ – על נשים ונשיות

ביומנה של אלישבע אנדן, היא "שאלה העברייה", נמצא מכתב פיקטיבי ומשעשע המיועד לקצין הבולשת שעצר אותה, ובו היא מבקשת ממנו להחזיר לה דבר אחד, את הפריט החשוב ביותר עבורה שהוחרם בעת המעצר: הרצפט לקרם הפנים שלה, ומדוע? מכיוון ש"רק הקרם שלי לפנים יגרום לי אושר במעצר... ואינני רוצה לצאת מכאן מכוערת מאשר הייתי".¹⁸⁸ השמירה על הנשיות כחלק מהותי מהשמירה על האישיות והזהות המגדרית השתלבה בשמירה על הכבוד העצמי ובחוסר הרצון להיכנע למציאות המשפילה. זו הסיבה שנושא הביגוד, היופי והטיפוח תפס מקום מרכזי בחוויות של יושבות בית-לחם והוא קיבל מקום רב גם בשיח הפנימי שלהן ובמכתבים שכתבו.

אחד הדיונים המרתקים בחקר האופנה הוא האם לבוש ואופנה דבר אחד הם, או שמא מדובר בשתי מהויות שונות, גם אם ישנה חפיפה ביניהם. לדעת המבדילים, בגד הוא כלי שמטרתו כיסוי הגוף. אופנה לעומת זאת מקושרת לנורמות חברתיות ואסתטיות. בנוסף לכיסוי הגוף, לבגדים יש גם מטען אידאולוגי, הם משמשים להעברת מסרים ותורמים לדימוי העצמי.¹⁸⁹ כיצד באה לידי ביטוי הבחנה זו בלושן של בנות בית-לחם?

מדי האסיר נקשרים באופן אינטואיטיבי להשפלה ודיכוי. התלבושת האחידה חסרת הצורה המטשטשת את קווי המתאר של הגוף, משמשת כאחד מהכלים שנועדו לשרת את מנגנון השליטה ולדכא את אישיותו של

186 אנדן לפרונין, 21.12.1947.

187 אנדן, מחברת בית-הסוהר מ-8.12.1944, מצוטט גם אצל יהלום, "שאלה העברייה", עמ' 25.

188 ראו ההערה 187 לעיל.

189 ענת הלמן, בגדי הארץ החדשה: מדינת ישראל הצעירה בראי הלוש והאופנה, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ב, עמ' 9-13, 19.

האסיר. "הסרת הבגדים היא אקט של סירוס", צוטט אחד התיאורטיקנים.¹⁹⁰ אסירות המחותרת לא הסכימו לכך, כפי שניתן לראות מהתקרית הבאה: לאחר שאסירות לח"י מפעולת בתי המלאכה של הרכבת נידונו למאסר עולם, הן הולבשו במדים הרשמיים. "את הבגדים האלה תלבשו מהיום והלאה עד סוף ימי חייכן", נאמר להן בזלזול. כשהחלו להתלבש גילו שהבגדים לא מתאימים למידותיהן וניסו לתקן אותם. כשמנהל בית-הסוהר ראה שהן גזרו את המדים חמתו בערה. "פגעתם ברכוש האימפריה", האשים אותן. העימות הלך והחריף ואחת האסירות שהעזה להתחצף נשלחה לצינוק. האסירות הצליחו בדרך לא דרך להבריח החוצה ידיעות על הנעשה (הן אפילו שלחו מכתב לאליזבת' מלכת אנגליה, שהייתה אז רק נסיכה ומיועדת לכתר) ורק אז נרגעו הרוחות והותר להן ללבוש את הבגדים המתוקנים.¹⁹¹ מהאסירות שזכו ל"יחס מיוחד" נחסכה הסצנה הזאת והותר להן ללבוש את בגדיהן האזרחיים.

במחנה המעצר התמונה הייתה שונה. השלטונות סיפקו ביגוד בסיסי אך התיירו להן ללבוש בגדים משלהן. הביגוד שסופק כלל מגבת אחת, חלוקים, גרביים עבות ושתי שמלות מנוקדות. הלבשה תחתונה סופקה באופן חלקי בלבד. העצירות לא שבעו נחת מהגרדרובה, כלומר מהמלתחה, שלא תאמה בדיוק את האקלים המקומי. לקראת הקיץ הן קיבלו לדוגמה נעליים חמות מעור עבה והתלוננו על כך.¹⁹² במקרה אחר, לקראת החורף המתקרב סיפקו להן השלטונות נעליים מיוחדות. "שיא המלתחה", צחקה אחת העצירות. "הנעליים שכמעט לא ניתנות לתיאור": "אם היינו משתמשות בהן בוונציה, לא היינו צריכות גונדולות. מחודדות כמו נעלי עץ הולנדיים, פתוחות כמו סירות. בלי גומי, אולי עם עור סינטטי עם כפתור בצד לסגירה... היו בטוחים שכל זה הפך לשיחת היום".¹⁹³ בתום הפקת לקחים מהירה דאג מנהל בית-הסוהר לרכוש נעליים חדשות והפעם בחנות יהודית. הדגם החדש ריגש את העצירות שחלקן כמעט איבד שליטה: "החצר מלאה צעירות משתטות הצורחות בכל פה כדי לעורר את תשומת הלב אל נעליהן היפות. גם צריחות

Lew Shaw, "Role of Clothing in the Criminal Justice System", *Journal of Police Science and Administration* 1: 4 (December 1973), p. 418.

Juliet Ash, *Dress Behind Bars: Prison Clothing as Criminality*, London and New-York: I.B.Tauris, 2010

191 עדות יהודית רבדל, ארכיון מא"ה.

192 דו"ח פני קון מ-8.7.1947, תיק J1/7330, אצ"מ.

193 חיה נוסנבאום להוריה, 8.11.1947.

בהלה וצער נשמעות כאן. מה קרה? לכמה גרגרי אבק ועפר נועזים התחשק לנוח דווקא על הנעליים הנוצצות החדשות?¹⁹⁴

מלבד הבגדים שסופקו בידי הנהלת בית-הסוהר הן זכו לקבל גם בגדים מן החוץ. גם בביקורי הקרובים וגם מהמוסדות שסייעו לאסירים לאורך השנים. הן לא דגלו בקוד לבוש אחיד והקו המנחה היה פרגמטי. ממכנסים קצרות ועד שמלות, כל אחת לפי נוחיותה. לא פעם קרה שמשלוחי הבגדים שנתרמו לא תאמו את האופנה המקומית ואז נמצא להם שימוש משני כתחפושות ואביזרי משחק שהעלו את המורל במחנה.¹⁹⁵ על מנת לגוון ולחדש את המלתחה הן נהגו לשנות את הבגדים מפעם לפעם ולתפור אותם מחדש לפי צו האופנה העדכני. "יש לנו פה תופרות ממדרגה ראשונה שבחוץ צריך לחפש בנרות כאלה", התגאתה אחת העצירות.¹⁹⁶ למזלן (או שלא), בעקבות ריבוי העצירות הן יכלו לעקוב אחרי מגמות האופנה שבחוץ ולהתאים את עצמן אליהן. מלבד העניין הטבעי עבורן, היה בכך גם אקט של התנגדות ושמירה על צלם האנוש.

"שער באישה ערווה", אמרו חכמינו בהתייחסות למקומו המרכזי בהווייתן של נשים. בחברות שונות השיער משמש סמל סטטוס, מאפיין תרבותי וכלי להעברת מסרים והוא מרכיב בולט בהבניית הזהות. "שיער וזהות אינם ניתנים להפרדה", היה מי שהגדיר זאת.¹⁹⁷ גם בבית-לחם הנושא נכח בסדר היום והיושבות דאגו לעדכן את יקיריהן בחידושים בתחום. פרידה ילין-מור לדוגמה, דאגה לעדכן את בעלה בעיצוב השיער שעשתה והרגיעה אותו שלא גילחה את ראשה כמו שאחרות נהגו.¹⁹⁸ לדבורה ברוך לא שפר המזל והספרית המקומית פישלה וזיכתה אותה בתספורת עקומה. "הפכתי עכשיו לקוף מושלם. ולבנות היה זה ממש מטעמים. לא פסקו מלהקניטני ולתאר את פרצופי בכל מני העוויות משונות", צחקה. "זו סגולה לשחרור", ניסתה לנחם את עצמה והביאה תקדימים לכך שבנות שתספורתן התפקשה יצאו מיד לחופשי.¹⁹⁹

חשיבות רבה נודעה גם לטיפוח היומיומי. תעיד על כך בקשה של אחת

194 דבורה ברוך לאחיה, 5.12.1947.

195 לדוגמה, לאה אושרוב לאחותה, 9.11.1944.

196 לאה אושרוב להוריה, 12.9.1944.

Tabora A. Johnson and Teiahsha Bankhead, "Hair It Is: Examining the 197 Experiences of Black Women with Natural Hair", *Open Journal of Social Sciences* 2014:2, pp. 86-100.

198 פרידה ילין-מור לנתן, 3.12.1942.

199 דבורה ברוך לאחיה, 24.4.46.

העצירות שנשלחה בדואר המחותרתי לחברים בחוץ שיבריחו למחנה פינצטה למריטת גבות מוסלקת בתוך תפוז.²⁰⁰ עצירה אחרת חלקה את סודות הטיפוח עם אמה: תמרחי חלמון ביצה, תזיזי את שרירי הפנים במשך כשעה ואז תשטפי במים חמים, מסרה לה את המתכון הסודי שנוסח בכלא לשמירה על עור פנים חלק.²⁰¹ העמידה הלאומית בצורותיה השונות השתלבה אם כן בשגרת החיים ובתחומי החיים המגוונים שנוצרו במצר.

“כל הלילה שרנו, רקדנו והשתגענו”²⁰² – פולקלור ותרבות מאחורי הסורגים

שגרת החיים בכלא מורכבת מפסיפס של אירועים פולקלוריסטיים ותרבותיים ואנקדוטות קטנות היוצרות כמו קליידוסקופ צבעוני. הכלא, ככור היתוך עדתי ואתני יוצר שפה מיוחדת המורכבת מדיאלקטים שונים ומשונים. השפה הרשמית נוצרה מבלייל ניבים וביטויים באנגלית וערבית, כמו “פראג” שפירושו שחרור, “זיהרא” – ביקור, “ממנוע” – אסור, “רגוליישנס” – תקנות, “תמאם” – ספירה, השוטרות היו מכונות “סית” שפירושו גברת ועוד. אך בנוסף לשפה הרשמית הייתה גם שפה פנימית מרובת סלנגים והלצות. הביטוי השכיח ביותר היה “חרטט” על הטייתו השונות (מלשון חירטוט, קשקוש). שיא השיאים היה ה”חרטט אבו יסמין”, קרי, חרטטן-על. בדיון שקיימה מליאת האקדמיה ללשון העברית הבית-לחמית, הוחלט שהשימוש במילה זו הוא כמו השימוש בג’וקר במשחק קלפים. כלומר, בכל מקום וללא חוקים.²⁰³ ביטויים נוספים היו “חור בראש”, “טרונצ’ו פישר” שהגיע מאספניולית, “נפלת על הראש”, “נשארת תקוע” ועוד ועוד כיד הדמיון והסלנג הטובה עליהן.

במקביל, גם העצירות עצמן זכו לכינויים שונים. בארגוני מחתרת כינויי הסתר קיבלו מקום חשוב כחלק מהפן הקונספירטיבי ומהאופי החשאי שלהם, אך בבית-לחם הם קיבלו פן הומוריסטי. אחת העצירות כונתה “השדה השחורה”, אחרת כונתה “הגננת”, הייתה “פיצלה” ו”פצפונת”, “לורדנה”, “הסימפטיה האנושית”, “הדחלילה” וכינויים נוספים. כל אלו הכניסו למחנה אווירה של עליצות ושמחה.

200 דואר המחותרתי, “יעל” להנגבי, ללא תאריך.

201 לאה אושרוב להוריה, 19.7.1944.

202 דבורה ברוך לאחיה, 27.2.1947.

203 דבורה ברוך לאחיה, 22.7.1947; אנדן לפרונין 7.6.47.

ככל שחיי המעצר התמסדו ובהלימה לכך גם ארגוני הסיוע המוסדיים שמילאו תפקיד חשוב בטיפול ובסעד לאסירות ולעצירות ודאגו לספק להן מוצרים שונים, בעיקר "לאסירינו", התפתח הווי תרבותי שתפס מקום של קבע בחוויותיהן. כראוי לבנות תרבות הן הנעימו את זמנן בשמייעת מוזיקה ששודרה באמצעות שני פטיפונים שקיבלו. אחד מהנהלת הכלא והשני מ"לאסירינו". כל פטיפון שכן כבוד בקומה אחרת ובמשך תקופת הסתגלות קצרה שניהם פעלו במקביל, לעיתים בליווי שידורי הרדיו וקולות שירה, והנעימות הפכו לצרמוניה בלתי נסבלת. רפרטואר התקליטים שסופקו מן החוץ כלל מוזיקה קלאסית, שירי זמר עברי ומשום מה גם שירי ילדים.²⁰⁴ המכשור הטכנולוגי כלל גם מקלט רדיו שהתקבל בהבטחת הנציב העליון בכבודו ובעצמו. הרדיו ששכן בקופסה מסורגת, "כלא בתוך הכלא", כפי שהעצירות צחקו, הופעל בפרקי זמן קצובים מראש ותפקודו הושפע מאילוצי קליטה ובעיות טכניות נוספות.²⁰⁵ לעומת העצירות, חלקן של האסירות לא שפר והן נאלצו לחלוק את הרדיו עם האסירות הערביות. מבחינה מעשית פירושו של דבר היה שהן כמעט ולא זכו ליהנות ממנו.²⁰⁶

מקום של כבוד קיבל קולנוע נייד שעבר בין מחנות הכליאה השונים בארץ. הקרנת הבכורה במחנה העצירות היה מפגן מרהיב של משובת נעורים והתפרקות מתחים. כנהוג בבתי קולנוע ההקרנה לוותה בפיצוח גרעינים שקליפותיהן מילאו את הרצפה, ובקריאות רמות והערות מפיי הצופות בסצנות הדרמטיות. עד כדי כך שהמקרין, שוטר יהודי, העיד בהן צדקו שבאף מקום הוא לא נתקל ברעש כה חזק כמו אצלן. "מאחר ולסרט לא היה תרגום, כל אחת הבינה את הסרט כרצונה והרוב שהבין הכי פחות, היה מבסוט מהכול", תוארה החוויה.²⁰⁷ היו כאלה שהיעדר התרגום דווקא פגם בחוויית הצפייה שלהן ולבקשתן הותקן תרגום איכותי לסרטים.²⁰⁸

בלוח השנה המקומי היה שמור לימי ההולדת מקום מיוחד. הטקס כלל מסיבה חגיגית, מתנות פרי ידן של העצירות ולעיתים אפילו עוגת יומולדת. אנקדוטה המלמדת על חשיבות האירוע בחיי העצירות הייתה כאשר עצירת האצ"ל דבורה ברוך הבחינה שחברותיה "מבשלות" מסיבה עבורה. בתמימות מעושה היא ניסתה להיכנס למטבח שבו התרכזה עיקר הפעילות אך גורשה

204 דבורה ברוך לאחיה, 18.7.1947; חיה נוסנבאום להוריה, 11.10.1947.

205 לאה אושרוב להוריה, 22.5.1945.

206 דו"ח פני קון מ-17.6.1947, תיק J1/7330, אצ"מ.

207 חיה נוסנבאום להוריה, 17.7.1947 ו-26.9.1947.

208 דו"ח פני קון מ-22.6.1947, תיק J1/7330, אצ"מ.

מהמקום. ניסיון שני לא צלח אף הוא ובעקבותיו היא ננעלה בידי חברותיה בחדר האמבטיה עד לסיום ההכנות. בלשונה ההומוריסטית היא בינתה על מר גורלה. "ובכן את מרבית יום הולדתי ביליתי בודדה וגלמודה במקום מאוד מעניין וכשלבי שואף נקם". לבסוף נשלמו ההכנות והמסיבה נערכה כדת וכדין לשמחתה הרבה.²⁰⁹ הטקס שחתם את יום ההולדת היה סשן מכות ידידותיות שקיבלה כלת השמחה מחברותיה.²¹⁰

חיי השגרה המונוטוניים נקטעים כאשר מגיע "דם חדש". כלומר, אסירים או עצירים חדשים. הם מכניסים רוח רעננה, מעדכנים על הנעשה בחוץ ויוצרים דינמיקה פנימית חדשה. קרה ולבית-לחם הגיעו דמויות חריגות שלא תאמו את הפרופיל הקבוע של העצירות. אחת מהן הייתה בת-אל אורלנד, אשתו של המשורר יעקב אורלנד שנעצרה בידי הבריטים בחשד לפעילות באצ"ל והובאה לוויולה. "בחורה בת 25 בערך ונחמדת. יפה, ביישנית ואינטלקטואלית. מה עוד צריך בן אדם אחד?" תיארה אותה בלה שכטר. הגב' אורלנד העליזה הכניסה שמחת חיים בין החומות והנעימה את זמנן של העצירות. לצערן, בעלה דאג לשחררה במהירות וכעבור יומיים היא השתחררה. "הופעה נעימה שחלפה חיש והשאירה זיכרונות נעימים וקצרים", סיכמה שכטר.²¹¹

מפורסמת אחרת שהגיעה למעצר הייתה הזמרת העממית הפופולרית הילדה דוליציקיה, בת למעלה מ-50, שנעצרה בתחילת יולי 1946 בתום הופעה. השמועה גרסה שהיא נעצרה בגלל אחד מהפזמונים שכתב אלתרמן אותו שרה. היא "זכתה" לשנת מעצר מנהלי והובהלה בית-לחם. מעצרה עורר סערה ציבורית נרחבת ואמנים רבים שִׁמחו כנגד הצנזורה האמנותית חתמו על עצומה שקראה לשחרורה. בתום חקירה התברר שהיא נפלה קורבן להלשנה שקרית ושוחררה כעבור 3 שבועות.²¹² דבורה ברוך מיהרה לעדכן את אחיה בחדשות. "כרגע הגיעה אלינו 'בחורה חדשה', הזמרת הילדה דולצקיא. אינך יכול לתאר לך איזו סנסציה! אישה כבת 51 שנה. לפי דבריה, נאסרה כיוון ששרה שירים על העוצר. משה, בינינו לבין עצמנו, שמחה אני שלסבתא שלנו אין קול יפה והיא אינה יודעת לשיר, אחרת..."²¹³ העצירות מבחינתן ניצלו את ההזדמנות לערבי שירה בציבור ולא הניחו לה עד שהסכימה לשיר עבורן.

209 דבורה ברוך לאחיה, 13.9.1946.

210 לאה אושרוב להוריה, 8.9.1944.

211 שכטר לזטלר, 23.11.1944, אצל רגב, לוחם חרות ירושלים, עמ' 285.

212 "הילדה דוליציקיה למאסר שנה", דבר 8.7.1946, עמ' 1; "בקשת אומנים לשחרור ה.

דוליציקיה", שם 18.7.1946, עמ' 1; "ה. דוליציקיה שוחררה", שם 26.7.1946, עמ' 8.

213 דבורה ברוך לאחיה, 5.7.1946.

חיי הכלא מהווים כר פורה ומקור בלתי אכזב גם לאמונות טפלות, "דבר טבעי בהחלט", כקביעתה צילה עמידרור. המומחית בתחום הייתה לוחמת האצ"ל הדסה צירולניק (לימים לוטברג), שבמסגרת שירותה בח"ק, השתתפה בהתקפה על משרדי מס ההכנסה בתל-אביב והוסגרה לבריטים בידי יעקב חילביץ', פעיל רוויזיוניסט בולט ומקורב לבכירי האצ"ל שתמורת בצע כסף הסגיר רבים מלוחמי הארגון. צירולניק שהייתה שטופה באמונות טפלות נהגה לפענח כל סיטואציה: פרפר סימל שחרור, צרצור הצרצר נחשב כמביא מזל, עלים בכוס התה נחשבו סימן למכתב שאמור להגיע, אם במקרה מישהי הניחה זוג נעלים אחת מעל השנייה סימן הדבר שהיא עומדת לנסוע הביתה בקרוב ועוד ועוד. אמונתה הייתה כל-כך חזקה עד כדי כך שכאשר השתחררה היא סירבה להפנות ראשה לעבר העצירות שנשארו מאחור כדי שלא תיהפך לנציב מלח כמו אשת לוט המקראית.²¹⁴ קרה מקרה ואחד מהאבות הביא לבתו העצורה מזוודה וחבל קשירה על מנת שתוכל לארוז את חפציה כסגולה לשחרור קרוב. למרבה תדהמתה, זמן קצר לאחר מכן היא אכן השתחררה. המעשייה עשתה לה כנפיים בוילה ואפילו המפקדות החלו לשקול מחדש את עמדתן בסוגיה.²¹⁵

תחום מיסטי מקביל היה פיענוח חלומות וכמה מהעצירות קנו להן שם של בקיאות בתחום. היו כאלה שפנו דווקא לשוטרות בבקשה שיפתרו את החלומות ונענו ב"פרג' אינשאללה", כלומר שחרור בעזרת האל.²¹⁶ והייתה גם קוראת בקפה. "ימים שלמים בשלו כאן קפה שחור והתור אצלה הלך והתארך", סיפרה אחת העצירות להוריה. אך בעוד העניינים המיסטיים ריחפו בעולם ערטילאי משלהם, העולם הריאלי היה מוחשי ונצרך.

"כאן במחנה קשה למצוא בנות בריאות וחזקות"²¹⁷ – חיי הבריאות

בסוף אוקטובר 1947 התפרסם בעיתוני הערב מכתב של "עצורה לשעבר" שהתרעמה על הסיקור התקשורת שליווה את שחרורם של עצירי לטרון מהשבת השחורה, ותהתה "מדוע נשכח מחנה בית-לחם". זהו המחנה הקשה ביותר, הוא מחוסר תנאים וראוי יותר להיקרא "בית אינוולידיות", היא טענה

214 עמידרור, במעצר, עמ' 168-171, "חוטי פלדה וחוטי משי".

215 לאה אושרוב למשפחתה, 7.11.1944.

216 חיה נוסנבאום להוריה, 14.8.1947.

217 לאה אושרוב להוריה, 19.7.1944.

וציינה שכמעט רוב המשוחררות משתחררות בגלל מחלות וסבלות ממצב רפואי ירוד ביותר.²¹⁸

סוגיית הבריאות בבית-הסוהר הייתה סוגיה משמעותית בחיי האסירות והעצירות והיא קיבלה התייחסות רבה במכתבים ובזיכרונות. בניגוד לבתי כלא אחרים, בבית-לחם לא הייתה מרפאה ולא חדר חולים ותנאי הטיפול היו פרימיטיביים.²¹⁹ לסוגיית הבריאות הייתה השפעה ישירה על האסירה החולה אך היא גם השפיעה בעקיפין על חיי הכלל. הדבר התבטא בעיקר בהגברת תדירות התורנויות השונות והתגברות העומס על האסירות הבריאות.

במהלך התקופה בה פעלו בית-הסוהר ומחנה העצירות התחלפו מספר רופאים. צילה עמידורו בספרה מתחה ביקורת נוקבת על הרופאים ועל חוסר תפקודם המקצועי. "מעניין שהקו השווה של כל הרופאים שנשלחו ע"י השלטונות לבית-הסוהר היה העדר ידיעה ברפואה וגסות רוח", סיכמה.²²⁰ הרופא הראשון היה ערבי בשם ד"ר מעלוף שהדעות עליו היו חלוקות. עמידורו ראתה בו אב-טיפוס לרופאים בכלא, לא אנושי ולא מקצועי, אך היו גם מי שראו בו כרופא מסור שדאג לאסירות ככל יכולתו.²²¹ לימים הוא נרצח בידי ערבים. אחד הרופאים שהגיעו אחריו היה יהודי שיחסו לאסירות היה גרוע "כמו גוי".²²² הן חשו שהוא מזלזל בהן, רואה בהן פושעות ואינו מתייחס לתלונותיהן בענייני בריאות. אחת מהן אמרה עליו שהוא לא רופא ואפילו סנדלר לא ניתן לכנות אותו. היא תיארה כיצד אחת העצירות נכנסה אליו כשהיא מתלוננת על כאבים חזקים ובתגובה הוא שאל אותה מה לדעתה הוא צריך לעשות, האם לבדוק אותה או שמא לספק לה תרופה כפי בחירתה.²²³ מי שנחלץ גם הפעם לעזרתן היה הרב מטעם הרבנות שבפניו הן התלוננו כנגד הרופא והוא קרא אותו לסדר.²²⁴

הרופאה המיתולוגית הייתה ד"ר פרלמן, רופאה בקופ"ח הלאומית, "ששיער הכסף מפאר את ראשה...[והיא] הקדישה את כל כוחותיה להמתיק את ייסוריהן של בנות ישראל שנאסרו".²²⁵ היא הייתה מסורה

218 "מדוע נשכח מחנה בית-לחם", הבקר 27.10.1947, עמ' 4. המכתב פורסם במספר עיתונים נוספים.

219 טייטלבוים-קריא, "הסיפורים", עמ' 181.

220 עמידורו, במעצר, עמ' 82.

221 טובה סבוראי, מאצ"ל ללח"י, עמ' 392-393; עדות ג'ולי טורנברג, ארכיון מא"ה.

222 בלה חרמוני לצבי, 12.4.1945.

223 לאה אושרוב להוריה, י"ב באלול תש"ד.

224 דו"ח הרב מ-29.8.1944 (דו"ח מס' 24), תיק A229/248, אצ"מ.

225 "הרופאה הירושלמית של הסי.אי.די", חרות, 18.12.1948, עמ' 3.

לטיפול באסירות בצורה יוצאת דופן, עד כדי כך שכאשר התחילו מהומות הדמים לאחר החלטת האו"ם, הציעו לה השלטונות להפסיק את ביקוריה בבית-לחם מפאת הסכנה, אך היא סירבה. בתגובה השלטונות כפו עליה את איסור הביקור לצערן הרב של האסירות והעצירות. מהדו"חות שכתבה ניתן לעקוב אחרי מצב הבריאות בבית-לחם. כך לדוגמה מדו"ח שסיכם את שנת 1946 עולה שהמחלות מהן סבלו האסירות והעצירות בכללן (גם הערביות והפליליות) היו כדלהלן: מחלות עור, הפרעות בדרכי הנשימה, במערכת העיכול, בדרכי השתן, פגיעה בשרירים ובמפרקים ומחלות עיניים, אף, אוזן וגרון. לשמחתה, היא לא נאלצה להתמודד עם מחלות זיהומיות כמו דיזנטריה וטיפוס וסיכמה שמצב הבריאות משיע רצון באופן כללי.²²⁶ האסירות והעצירות העריצו אותה והוקירו לה תודה על טיפולה המסור. היא נחשבה בעיניהן דמות מכובדת כל כך, עד שכאשר הן פנו אליה הן השתמשו לרוב בגוף שלישי ולא בגוף ראשון כמקובל. לאכזבתן לא ניתנה להן האפשרות להיפרד ממנה כשעזבו את בית-לחם לעתלית ולמסור לה את המתנה שהכינו לה והן הצרו על כך. אחדות מהן דאגו לשמור אתה על קשרי מכתבים וביקורים גם לאחר השחרור.²²⁷

התנאים הקשים בבית-לחם לא אפשרו טיפול רפואי הולם והאסירות והעצירות שסבלו מבעיות בריאות חמורות נשלחו לבית החולים הממשלתי בירושלים. למרות המרחק הקצר והמשמר החמוש שליווה אותן, הנסיעה הייתה עבורן הזדמנות לשינוי אווירה ויציאה מהמסגרת המחניקה של הכלא. תיאור של אחת הנסיעות שרד את שיני הזמן:

נסעתי עם עוד בחורה ממחננו ושתי אסירות יהודיות מאלה שקיבלו מאסר עולם. הן נסעו לצילום בבית החולים הממשלתי במגרש הרוסים. תאר לך הייתי בתוך ירושלים. קשה לי לתאר לך את כל הרגשות השונים שסערו בליבי בראותי שוב את הרחובות המוכרים לי ושללא ראיתם זה כבר תשעה עשר חודשים. הייתה זו נסיעה נהדרת. בתאוותנות שאפתי לקרבי את האוויר הצח, האוויר החופשי. למותר להגיד לך כי השמירה עלינו הייתה חריפה מאוד. טנק משוריין מלפנינו ושני מאחורינו. ונסיעתנו עוררה תשומת לב גדולה בקהל הסובב ברחובות...²²⁸ עבור גאולה כהן, הנסיעה לבית החולים הייתה חלק מתוכנית הבריחה הנועזת שלה אך לא נקדים את המאוחר.

226 דו"ח מ-1.1.1947, תיק 35/149, ארכיון מזב"י.

227 בתיק 35/149 בארכיון מזב"י מצויים מכתבים רבים שכתבו לה.

228 דבורה ברוך לאחיה, 13.10.1946.

מרחבים פתוחים

"משהו מן העולם החיצוני הגורם לקצת אושר ושמחה"²²⁹

– המכתבים

בסיר הלחץ של המאסר, מקבל הקשר עם החוץ מקום מרכזי והשפעתו רבה, אולי יותר מכול, על חיי האסירות. קשר זה בא במגוון צורות ובעיקר באמצעות מכתבים וביקורים ולא ניתן לתאר את חיי המאסר בלעדיהם. זו הייתה אחת הסוגיות המשמעותיות בחיי הכלואות וציר מרכזי שסביבו נסבו החיים בבית-לחם.²³⁰

רגע קבלת המכתבים היה רגע מיוחד בחיי האסירות. רגע שכל התקוות והחלומות התנקזו לתוכו. "קשה להביע במילים את השמחה התוקפת אותך לקבלת מכתבים", כתבה לאה אושרוב, "רטט עובר בגוף למשמע המילה, איזה קסם כלול במילה זו".²³¹ עבורן, מלבד דרישת השלום וההתעניינות בנעשה אצל בני המשפחה, המכתבים שקיבלו הכניסו לבין כותלי הכלא קרן אור שחדרה והאירה את חייהן האפורים.

מעמד קבלת המכתבים קיבל משמעות דתית-למחצה. כאשר המזכירה הראשית הודיעה שהמכתבים הגיעו, מיד החלו צעקות רמות – "מכתבים". בו ברגע, העצירות היו פורצות בריצה מהתאים ומסדרות ליד דלת המשרד. על חשיבות הרגע והתחושות בעת קבלת הידיעה שהגיע מכתב, כתבה אחת העצירות לאחותה: "מה שהרגשתי באותו רגע, אל תשאל, כל הסבר הוא מיותר. הקיצור הלכתי למשרד, סליחה, לא הלכתי כי אם רצתי וקפצתי ישר פנימה". קבלת המכתבים עצמה הייתה נעשית ביחידות וכל עצירה הייתה נכנסת בנפרד ומקבלת את המכתב. ביציאתה מהמשרד הקיפוח חברותיה בשאלות, "יש לי מכתב?", "היש עוד הרבה מכתבים?". ומה רבה הייתה הקנאה כאשר הן ראו את המכתבים הארוכים שקיבלו חברותיהן ורבתה

229 דבורה ברוך לאחיה, 13.9.1946.

230 על המכתבים בחיי הכלא ראו טייכר, הכלא, עמ' 191-196.

231 לאה אושרוב לאחותה, כ"ט בניסן תש"ה.

האכזבה והצער כאשר הן בעצמן לא קיבלו מכתבים. או אז היו חוזרות לתאים בכאב לב ובפנים עצובות.²³²

לא פעם קרה ובני המשפחות לא הרבו לכתוב והאסירות והעצירות הגיבו בטרוניה רבה. בפסיכולוגיה של הכלא, כשהאסיר צמא לכל פירור של קשר עם החוץ, חוסר יחס מצד המשפחה מוביל לתחושת נטישה ולאכזבה גדולה. דבורה ברוך ואחיה המוגלה שחלקו בצוותא בתכתובות ארוכות את חוויות המאסר, התרעמו על כך. "המכתב עצמו, משהו מן העולם החיצוני, גורם לקצת אושר ושמחה... זאת הסברתי לבני משפחתנו כמה פעמים, אך כנראה שבשום אופן הם אינם יכולים להבין שבזבוז זמנם בכתובת אי-אלו פרטים חסרי ערך, מביאים בכל זאת תועלת איזו שהיא לעצור המקבל אותם", כתבה דבורה במרירות.²³³ עצירות אחרות החליטו באקט של מחאה לקצר בתגובה את מכתביהן שלהן בתואנה של איבוד המוטיבציה לכתוב בחזרה.²³⁴ נוהל הכתיבה היה קבוע. הן היו מקבלות את נייר הכתיבה ובמהלך השבועיים היו ממלאות את מכסת הדפים המותרת שהשתנתה מעת לעת ונעה בין 2 דפים ל-6 דפים. לא פעם, מתוך צורך נפשי ולא פחות בגלל רגשות חובה, הן התעקשו למלא את מכסת הדפים כולה, אף שלא היו להן נושאי כתיבה והן יכלו להסתפק בכמות פחותה של דפים. מכיוון שיכלו לשלוח מכתב אחד בכל שבועיים ורק לנמען אחד, נוצרה דילמה את מי להעדיף ולמי לכתוב. האם לחברים ולקרובים האסירים, או למשפחות. פתרון חלקי נמצא כאשר הן נהגו לנצל את המכתבים שכתבו חברותיהן והוסיפו דברים קצרים משלהן בשולי הדף. לרוב ד"שים חמים והודעות קצרות שעסקו במשלוח המכתבים. כך הן יכלו לנצל את המכסה למכתב נוסף. בתקופות מסוימות, בעיקר לפני שהווילה נפתחה וכולן התגוררו בבניין הכלא, התקנות היו נוקשות. כתיבת המכתבים הייתה תחת פיקוח הדוק מחשש שהאסירות ינצלו את העפרונות לצרכים אחרים מלבד לכתובה והן נאלצו למסור לסוהרות את המכתבים שקיבלו מן החוץ מיד עם תום הקריאה.²³⁵ כמובא לעיל, כתיבת מכתבים היא סוגה "נשית" שאיננה מקובעת בדפוסי נוקשים ודברים אלו מקבלים ביטוי מובהק בכתביהן של בנות

232 לאה אושרוב לאחותה, ג' בניסן תש"ה; דבורה ברוך לאחיה, ג' בטבת תש"ו.

233 דבורה ברוך לאחיה, 13.9.1946.

234 ראו לדוגמה, לאה אושרוב להוריה, 19.7.1944.

235 פרידה ילין-מור לנתן, 5.6.1942, 10.11.1942 ו-17.12.1942, ראוי לציין שבתחילה הותר להן לכתוב פעמיים בשבוע ללא הגבלת כמות העמודים אך לאחר תקופה קצרה צומצמה הכמות לפעם בשבועיים (לאה אושרוב למשפחתה, 5.7.1944).

בית-לחם. הכתיבה איננה אחידה, קופצת מנושא לנושא ומזמן לזמן, מלאה בהפסקות וגדושת רגשות עזים ואמוציות. היטיבה לבטא זאת לאה אושרוב שהתנצלה בפני הוריה על סגנון הכתיבה: "סליחה על השתפכותי. כשישבתי לכתוב רציתי לכתוב על דברים אחרים אך לפני כל נושא נדחף לו ונדחק בלי בושה הרגש. ומה יכולתי לעשות כנגדו חוץ מלהעלות אותו על הנייר ועל ידי זאת להפטור ממנו?"²³⁶ ביטוי נוסף לכך היו הפרחים המיובשים שהן צירפו למכתבים וברגעי מחסור, ציורי הפרחים שנלוו לטקסט הכתוב.

מכיוון שרבות מהן התכתבו עם אסירים אחרים שהיו מוגבלים כמותן בכתיבת מכתבים ונאלצו להסתמך על מערכת הדואר של בתי-הסוהר ועל הצנזורה, הן יצרו נוהל עדכון קבלת מכתבים קבוע ובו הן עדכנו את חבריהם למאסר ולעט בסטטוס המכתבים שנשלחו. "הנני נזכרת שעדיין לא אישרתי בפירוש את קבלת מכתבך. ובכן, את מכתבך הראשון מ-2.6 קיבלתי רק ב-17.7, וז"א רק אחרי שישה שבועות. הנני לקוות שרק מכתבך הראשון היה מעניין עד כדי עיכוב והבאים יגיעו יותר מהר אלי", כתבה לדוגמה אלישבע אנדן לצבי פרוניץ.²³⁷ קרה ולא פעם, שהמכתבים התעכבו זמן רב או שנעלמו בדרך. הדבר גרם לעוגמת נפש רבה וייאוש לעצירות שחיכו בקוצר רוח לקבלם וניסו את כוחן בחישובים מחישובים שונים כדי לחזות את מועד קבלתם. כאשר אלו הגיעו סוף סוף, לעיתים קרובות כמה וכמה מכתבים צרורים יחד, שמחתן הייתה רבה והן מיהרו לעדכן על כך.

באופן פרדוקסלי שהרי זמן לא היה חסר, כתיבת המכתבים הייתה לעיתים מלאכה לא פשוטה. החיים החד-גוניים בהם יום רדף יום ושבוע רדף שבוע, חייב את הכותבות להיות יצירתיות, אך לעיתים הנושאים לכתיבה אולו והחובה אותה ראו בכתיבה הפכה לעול מכביד. הן לא התביישו להודות בכך. אדרבה, עצם ההודאה שימשה כתירוץ למיעוט המכתבים שכתבו בפרקים השונים ובכוחה ללמד על מצב רוחן. "אומנם נעים מאוד לקבל מכתב, אך מי כמוני יודעת שלשבת מדי שבועיים בשבועיים, לאסוף ולמצוץ מהאצבע כל מיני שטויות שבשטויות, אין זה מן הדברים הקלים. זה מעייף, ומייגע וגם נמאס", הודתה אחת מהעצירות.²³⁸

דיון מעניין בנושא קיימה בלה חרמוני שבעלה צבי היה כלוא באפריקה. באחד מרגעי משבר שעבר עליה, ולאחר שקיבלה את אחד ממכתביו בו כתב בלקוניות רק על צדו האחד של הדף, היא כתבה לו בעלבון ובעצב שהיא

236 לאה אושרוב להוריה, 17.6.1945.

237 אנדן לפרוניץ, 31.7.1946.

238 דבורה ברוך לאחיה, 14.2.1947.

מבינה שהוא כותב לה רק כדי לצאת ידי חובה ותו לא. יתרה מזו, המכתב הוכיח לה, שהמרחק הגדול ביניהם הרחיק אותו ממנה עד ששכח אותה ואם כך הדבר, שיכתוב רק שהוא בריא וזה יהיה מספיק עבורה, טענה לעומתו. לחיזוק התוכחה, היא חשפה בפניו את קשייה לכתוב פעם אחר פעם על אודות שגרת היום המשעממת, מה גם ששליטתה בעברית הייתה מוגבלת, והודתה שכדי למלא את המכתב היא חייבת לכתוב שטויות ורכילויות, אבל סוף סוף היא מתאמצת לכתוב למענו בעוד הוא כותב לה פחות ופחות.²³⁹ פרשה בפני עצמה הייתה הצנזורה שעברה באופן קבוע על המכתבים וקיצצה בהם לפי ראות עיניה. במכתביהן הן התייחסו לגזרות הצנזורה שהיה מבחינתן בגדר נוכח-נפקד, ונהגו לעיתים לפנות אליו באופן ישיר בשאלות ובבקשות מתוך ידיעה שהוא קורא את הדברים.²⁴⁰ הצנזורה מצדו נהג גם הוא להוסיף את הערותיו למכתבים שעברו דרכו. "מכתבך לא מצא חן בעיני הצנזור", העבירה פרידה ילין-מור את המסר לבעלה, וצירפה את בקשת הצנזור שהוא יכתוב באופן מרווח יותר ולא בכתב צפוף כדי להקל עליו את מלאכת הקריאה.²⁴¹

מלבד הדואר הלגלי שנשלח באופן מסודר, פעל גם דואר מחתרתית. למרות ניסיונות השלטונות לגדוע את הקשר עוקף הצנזורה אם בין האסירות והעצירות או עם גורמים בחוץ, נמצאו תמיד דרכי קשר נסתרות. השיטות להברחת המכתבים שהיו כתובים על דפי נייר זעירים, היו מגוונות ויצירתיות. בתוך סוליות נעליים אותן הוציאו האסירות לתיקון ובתוך מכסים של קופסאות פח של ביסקוויטים לדוגמה. הדואר המחתרתית חייב זהירות יתרה מחשש שייפול בידי השלטונות ויגרום נזק למחתרת או לפעיליה, וההנחיה הרשמית במחתרת הייתה ש"צריך להיזהר מאוד בקשרים עם החוץ... לפני ששולחים מכתב צריך לשקול היטב אם זה הכרחי..."²⁴² הציר העוקף יצר דרכי תקשורת תדירים והעברת מסרים חשאיים, הגביר את רגשות האחוה והיה ביטוי לחוסר הכניעה לתכתיבי השלטונות.

239 בלה חרמוני לצבי, 15.2.1945.

240 דבורה ברוך לאחיה, 19.12.1946.

241 פרידה ילין-מור לנתן, 31.12.1942.

242 "הקונספירציה", כתבי לח"י ב', עמ' 328.

"להעביר חודש שלם למען רבע שעה"²⁴³ – הביקורים

מלבד הקשר הווירטואלי, הקשר הבלתי אמצעי, כלומר הביקורים הפיזיים, היה בעל משמעות רבה הרבה יותר. כמו מנת חמצן לאסירות ולעצירות. ככלל, הביקור התקיים פעם אחת בחודש למשך כרבע שעה והוא הותר למבקר אחד בן משפחה. לפני הביקור המבקרים נדרשו לפנות לבולשת ורק לאחר אישורה הוא יצא לפועל. את הדרך מירושלים הסמוכה עשו המבקרים באוטובוס מקומי ולאחר תפילה בקבר רחל צעדו לבית-הסוהר, עמוסים בחבילות.

יום הביקורים היה יום חג בבית-לחם וההתרגשות הייתה רבה. ההכנות כללו מסדר יופי: תסרוקת וסלסול השיער בעזרת גלילי נייר טואלט, איפור ועטיית מיטב המחלצות. אחת האנקדוטות סיפרה שלאחת העצירות הייתה חצאית יפה והעצירות עמדו בתור כדי ללבוש אותה. כאשר אחת מהן חזרה מהביקור היא פשטה אותה והעבירה אותה מיד לעצירה הבאה שיצאה לביקור.²⁴⁴ מנהג של קבע היה שהן היו מכינות לכל ביקור מתנה או עבודת-יד עבור המשפחות.

למרות שהביקורים החלו בסביבות השעה 9:00, כבר משעת בוקר מוקדמת החלו ההכנות. כאשר התקרבה שעת הביקור, היו העצירות מתאספות באחד התאים שממנו אפשר היה להשקיף ולראות את המבקרים ההולכים ובאים, כפופים תחת נטל החבילות הכבדות. רבים מהם החלו את המסע לפנות בוקר כדי להספיק ולהגיע לבית-לחם. הביקורים נערכו בחדר מיוחד שבאמצעו שולחן ארוך. בקצה אחד ישב המבקר, בקצה השני ישבה העצירה ובאמצע השוטרת המאזינה. אורך הביקור היה כרבע שעה בלבד. מה אפשר היה להספיק בפרק זמן קצר כל-כך? לא הרבה. בעיקר על הנעשה בבית ושלוש הקרובים ועדכונים על התקדמות מאמצי השחרור.²⁴⁵

עם סיום הביקור נותרו האסירות והעצירות בתחושת בלבול וריקנות. המילים נשכחו ורק צער הפרידה הטביע את חותמו עליהן.²⁴⁶ בתום הביקור התקיים מסדר עדכון ובו הן סיפרו על שהתרחש בביקור. לאחריו נפרקו החבילות וכולן היו בודקות את תכולתן.²⁴⁷

למרות שהביקורים היו פרטיים, הם הקיפו והשפיעו על הכלל וקבלו ממד קולקטיבי למחצה. בטרם הביקור היו המבקרים המיועדים עוברים אצל

243 חיה נוסנבאום להוריה, 17.7.1947.

244 "חוטי פלדה וחוטי משי".

245 "כך חיים במחנה העצורות בבית-לחם", ידיעות אחרונות, 25.7.1947, עמ' 3.

246 חיה נוסנבאום להוריה, 24.5.1947.

247 לאה אושרוב לאחותה, 9.11.1944.

משפחות העצירות שלא זכו לביקור ואלה היו מוסרות חבילות ודרישות שלום עבור בנותיהן. לעיתים קרובות הם היו עורכים קניות עבור אלו שלא היה מי שיטפל בהן. "אצלנו אין 'האמא שלי' אלא 'האמא שלנו'", התגאתה אחת מהן לאחר שאמה דאגה לספק לחברותיה את המצרכים שביקשו.²⁴⁸

אחד מכאבי המאסר העיקריים בקרב אסירות הוא אובדן הקשר עם הילדים²⁴⁹ ועם זאת, ההחלטה לבקש מהילדים לבוא לביקור לא הייתה חד-משמעית. אסתר רוזאל-נאור סירבה לזאת מחשש שתגרום טראומה לילדיה. צילה עמידרור וטובה סבוראי מנגד, ראו זאת בחיוב ולאחר שהתעקשו על כך, קיבלו גם את אישור השלטונות. באופן חריג הביקור התנהל בחצר הפנימית הפתוחה ולא בחדר הביקורים הקבוע.²⁵⁰ ביקורי הילדים שמטבע הנסיבות הפכו לילדים קולקטיביים, חרגו ממשמעות של ביקור שגרתי והכניסו את כל המחנה לאווירה שוברת שגרה שהדיה נמשכו זמן רב. פעם אחר פעם סיפרו האימהות הגאות את פרטי הביקור ואת חוכמות ילדיהן לשמחת חברותיהן שלא נלאו לשמוע את הסיפורים.²⁵¹

משנפתח הפתח, אושרה גם כניסתם של ילדים שאינם מקרבה ראשונה, בעיקר אחיינים ואחייניות שהעצימו את רגש החוויה. כך, לאחר ביקור "היסטורי" של בת אחותה של לאה אושרוב, הפכה "אורחת הכבוד" לאחיינית של כולן וה"דודות" הטרויות מיהרו לקחת עליה בעלות. מהר מאוד היא הפכה לאישיות מדוברת, כלומר, כל מכתב שנגע בה נקרא בקול והעצירות נהנו לשמוע על תעלוליה ומעשיה וסייעו בסריגת הבגדים עבורה.²⁵²

במצאיות של חיים במחתרת, קרה ושני בני הזוג נאסרו ונפרדו לשנים ארוכות. הניתוק היה קשה ומכאיב והבעלים ביקשו לכל הפחות לבקר את נשותיהם ביקור קצר. "זה למעלה משנה וחצי לא ראינו את נשותינו", פנו נתן ילין-מור ויעקב אורנשטיין לרב זסלנסקי, מזכיר המועצה הדתית בירושלים שפקד בקביעות את אסירות בית-לחם, וביקשו ממנו לסייע להם להיפגש עם נשותיהם הכלואות. "זו תהיה נחמה פורתא גם להן וגם לנו", נימקו.²⁵³ בקשתם

248 לאה אושרוב להוריה, 12.9.1944.

249 Ben Crewe and others, "The Gendered Pain of Life Imprisonment", *The British Journal of Criminology* 57: 6 (November 2017), pp. 1359-1378.

250 עמידרור, במעצר, עמ' 144-145; טייכר, הכלא, עמ' 199; טיילבאום-קריא, אסתר רוזאל-נאור, עמ' 122.

251 ג'ולי אלעזר, 7.12.1944, "ממחנה העצורות בבית-לחם", סלם, קט"ז (אדר א' תשי"ט), עמ' 23.

252 לאה אושרוב לאחותה, ח' בכסלו תש"ה, ולמשפחתה, א' בטבת תש"ה.

253 אורנשטיין וילין-מור לרב זסלנסקי, כ"ג באדר א' תש"ג, תיק J1/2096, אצ"מ.

לא נענתה וגם בקשות נוספות מטעם קבוצת האסירים הנשואים. "המפקח הכללי שאל אותנו האם בדעתנו לעשות מהעצורים 'prison visitors'", עדכן הרב שניסה לקדם את העניין, אך לשווא.²⁵⁴

מלבד הביקורים הקבועים היה גם סטטוס ביניים – ביקורים למחצה, לשליש ולרביע. פירושו, ביקור ללא רישיון בו המבקר יכול להגיע רק עד השער מבלי להיכנס פנימה. המגע התקיים דרך החלון המסורג. הביקורים הלא רשמיים הולידו תקרית חריגה. באחד הימים, לאחר ביקור בכותל המערבי החליטו בספונטניות שלוש צעירות, שתיים מהן היו עצירות בעבר, לבקר את חברותיהן בבית-לחם. הימים היו ימים מתוחים. זמן קצר קודם לכן תקף הלח"י את בתי המלאכה של הרכבת ולוחמים רבים נהרגו ונאסרו. בגזרת האצ"ל, נגזר דין מוות על שני פעילי הארגון ובתגובה נחטפו מספר קצינים בריטיים כקלף מיקוח. הבריטים שעצביהם היו רופפים עצרו את השלוש בחשד שתכננו לסייע לבריחה או לפוצץ את בית הכלא. הן נכלאו בתא מבודד ושעות של חרדה עברו על משפחותיהן שלא ידעו להיכן נעלמו בנותיהן. רק למחרת הן שוחררו כשהתברר שאין בחשדות ולא כלום.²⁵⁵

מפאת חשיבות הביקור עבור האסירות והעצירות, הן לא נמנעו לפתוח במרד כאשר זכויותיהן הופרו. הנוהל קבע, שבחגים ובמועדים הן היו זכאיות למספר מבקרים בלתי מוגבל, לעומת הביקורים הסדירים בהם הותר למבקר בודד לבקרן. בחג השבועות של שנת 1947 סירב מנהל בית-הסוהר לאשר את הביקורים לאסירות בתואנה שה-C.I.D אינו מאשר זאת. האסירות, 6 במספר, אסירות לח"י מפעולת בתי המלאכה של הרכבות, ופעילות האצ"ל דבורה קלפוס הלוחמנית ושרה רוזנברג (לימים לבני), היא "שרה הקטנה" משירו המפורסם של מיכאל אשבל 'עלי בריקדות', שהייתה אומנם עצירה אך הועברה לבית-הסוהר לאחר שסטרה לשוטרת במהלך תקרית באחד הביקורים, סירבו לקבל את הגזרה השרירותית. הן פרצו את דלת התא בו שהו והחלו להתרוצץ במסדרון תוך קריאות "זיהרא", כלומר "ביקור", לתדהמת "דודה כופתא", רבנית שנשלחה אליהן בידי המוסדות ושעל אישיותה נעמוד בהמשך, שלרוע מזלה שהתה בחברתן באותה העת. גם כעת, הנהלת הכלא שיסתה בהן את האסירות הערביות וגייסה לעזרה שני שוטרים ממשטרת בית-לחם שבאגרסיביות רבה החזירו את האסירות לתאיהן.²⁵⁶ בטרם התחולל

254 דר"ח הרב מ-17.7.1944 (דר"ח מס' 17), תיק J1/4607, אצ"מ.
 255 הרפתקה של 3 צעירות ירושלמיות שבקשו להביא פירות לחברותיהן בבית-לחם, המשקיף 24.6.1946, עמ' 4; עמידור, במעצר, עמ' 216-221.
 256 עדות דבורה נחושתן, תיק כ-25/9/14, ארכיון מזב"י.

העימות הספיקו האסירות לעדכן במתרחש את העצירות בוילה שראו בעיניהן את העימות האלים אך לא יכלו לבוא לעזרת חברותיהן. המחזה הרתיח אותן. "חייבים לעשות משהו עבור חברותינו המוכות", הן חשבו והחליטו לפעול. על מה שהתרחש סיפרה דבורה ברוך:

התאספנו מיד להחליט מה לעשות. ובכן הוחלט להביע את מחאתנו החזקה בזה שנתפרץ למשרד, ננתק את הטלפון ונצית את יומן המשרד ושאר ניירות שנמצא, ונשבור את שמשות חלון המשרד. היה זה לפני ארוחת הערב, עלינו כולנו למעלה והתפרצנו למשרד כפי שהוחלט. השוטרת האחראית שישבה במשרד נדהמה מאוד והמשיכה לשבת בשקט על כסאה חיוורת ומבולבלת. החדר התמלא רעש ומהומה, נשמעו ניפוץ שמשות, היומן נסחב מעל השולחן והוצת באש. בקיצור המשרד נראה (לכשעזבנוהו) עלוב ומלוכלך. ניירות חצי שרופים נתגלגלו על הארץ יחד עם שברי זכוכית. בייחוד מגוחך היה מראהו של הטלפון, השפופרת שבורה ושרופה וחתיתת חוט, זכר לחורבן, נסחבת מהמצע עליו מונחת השפופרת. לקחנו את הטלפון, טלטלנוהו לחלון והתחלנו "לטלפן" לבנות: "פלשנו למשרד-ניתקנו את הטלפון והצתנו את המסמכים שהיו במשרד!". ראינו את הבנות שהצליחו להפרידן קופצות משמחה בחדריהן.²⁵⁷ למרבה הפלא, השלטונות עברו בשתיקה על האירוע ויתר על כן, החזירו את האסירות לתאים והסכימו למספר דרישות שהעלו להטבת התנאים.

מלבד ביקורי המשפחות הן זכו גם לביקורים של גורמי סיוע יישוביים כמו שמחה אבן-זוהר, ראש אגודת "לאסירינו" שטיפלה באסירים וגם של נציגי השלטון. אחת האורחות הייתה רעיית המזכיר הראשי, הגב' שאו שביקרה בבית-לחם ושוחחה אתן ארוכות. זמן קצר לאחר ביקורה, ייתכן ובעקבותיו, ביקר גם הוד מעלתו הנציב העליון. הביקור הכניס אותן לסחרור. המטבח סויד, החצר תוקנה, המחנה צוחצח והוראות מדויקות ניתנו לסידור התאים ולקוד הלבוש. הן מצדן ניצלו את הביקור ההיסטורי לבקשות לשחרור ולתלונות על תנאי המחיה הקשים.²⁵⁸

257 דבורה ברוך לאחיה, 6.6.1947; ראו גם "הפגנת-מחאה סוערת של האסירות והעצירות היהודיות בבית-לחם", המשקיף 30.5.1947, עמ' 8.

258 "גב' שאו בקרה אסירות", הבקר 17.5.1946, עמ' 8; דבורה ברוך לאחיה, 6.6.1946.

מרחבים רוחניים

“כל אחת רצתה להיות יותר אפיפיורית מהאפיפיור”²⁵⁹ – חיי הדת מאחורי הסורגים

בהשקפת העולם של אסירים לאומיים-פוליטיים ישנה לדת ולמסורת מקום מרכזי. לא רק בפן הדתי אלא גם כביטוי לאומי. אלוהים והמולדת נשזרים זה בזה והופכים למהות אחת מגדירת זהות. אחד הביטויים לכך הוא מאבק למען נושאים דתיים שגם אסירים חילוניים היו שותפים לו, ולא רק כביטוי לסולידריות ועמידה על זכויות דתיות. אסירת הפלמ"ח ישראלה מלמד, סיפרה בהקשר זה שבאחת השבתות היא נקראה למשרד לחתום על מסמך כלשהו. היא סירבה לכך למרות שבחייה הפרטיים לא הייתה דתייה כלל.²⁶⁰ בממד הפסיכולוגי, ברגעי מצוקה ומשבר מהווה הדת מפלט ומקור לנחמה ולתקווה. “בדרך כלל הננו קפדניות מה שנוגע לתפילות, למנהגים ולמצוות ואנו תקווה שהאלוהים ישמע תפילתנו ויחלצנו מבית כלאנו”, כתבה אחת העצירות והוסיפה “[ש]אפיקורסים הגדולים ביותר נהפכים בבית-סוהר ליהודים האדוקים ביותר”.²⁶¹

חיי הדת בבית-לחם הורכבו ממרכיבים שונים שהקיפו את חיי היום-יום בפרט ואת לוח השנה בכלל. האסירות והעצירות רצו לשמור על אורח חיים דתי והעלו מספר בקשות בהתאם לכך: אספקת בשר כשר, אספקת מערכות אוכל בשריות וחלביות, התקנת מזוזות, הדלקת נרות שבת, השארת תנור חם בשבת כדי לאכול מאכלים חמים ואספקת סידורי תפילה ומחזורים. הבקשות הופנו לרב מטעם הרבנות הראשית שביקר אותן בקביעות והיה הכתובת לעניינים אלו. הרב נהג לכתוב דו"ח לאחד כל ביקור ומדיווחיו עולה שהוא לא היסס לנצל את הדת כדי לשפר את תנאיהן הקשים. כך למשל הן סבלו מלחם באיכות ירודה. “אפשר אולי לטפל בזה ולהסתמך על דרישה

259 חיה נוסנבאום להוריה, 11.4.1947.

260 עדות ישראלה מלמד, ארכיון מא"ה.

261 לאה אושרוב להוריה, 'אב תש"ד' (31.7.44), ולאחותה, 9.11.1944.

דתי", סבר הרב והוסיף שהדבר "הכרחי גם מבחינה רפואית".²⁶² עבור אסירות מסוימות הדרישות היו עקרוניות והן סירבו להתפשר עליהן. אסתר רזיאל-נאור לדוגמה פתחה בשביתת רעב לאחר שהדרישה למערכות אוכל נפרדות נדחתה והצליחה להכניע את השלטונות.²⁶³

מרכיב של קבע בחיי האסירות והעצירות היה לימוד תורני. למרות שרבות מהן לא הגדירו עצמן כשומרות תורה ומצוות, הן למדו באופן קבוע בספר התנ"ך. אם כדי ללמוד יותר על הדת וכדברי אחת מהן, "רוצה אני לצאת מכאן פחות 'גוייה' מאשר הייתי בחוץ בענייני יהדות"²⁶⁴ ואם מתוך השקפה שראתה בתנ"ך מרכיב חיוני בזהות הלאומית. אנקדוטה שבכוחה להסביר את הקושי בו נתקלו הייתה שזמן רב עמד לרשותן ספר תנ"ך אחד בלבד שיצא בהוצאת המיסיון והיה כרוך עם הברית החדשה. גם הרב שהיה מבקר אותן בקביעות העביר להן שיעורי תורה בנושאים שונים ובלמוד הכתובים. אחד הרבנים בחר דווקא את ספר איוב המושפע באסונות והתעקש לא לחרוג מסדר הלימוד גם כאשר העצירות ביקשו ממנו ללמוד דברים אחרים. לעומתו רב אחר גילה רגישות רבה יותר והמיר את נושא הלימוד לספר תהילים.²⁶⁵

יום השבת היה יום מיוחד בחיי האסירות והעצירות. הן החליטו באופן וולונטרי שביום זה אסור לכתוב, לעשן או לעשות מלאכה ונהגו לכבד אותו בלבוש חגיגי.²⁶⁶ גם טקס קבלת השבת נעשה כהלכתו. ביום שישי התכוננו העצירות לכבוד שבת במקלחות חמות, זו הפעם היחידה במהלך השבוע, ובניקיון קפדני. פרשה בפני עצמה הייתה הדלקת נרות שבת. בתחילה סירבו השלטונות לבקשה בתואנה שאסור להכניס אש לתאים ורק לאחר דרישות חוזרות ונשנות ובסיוע הרב סודר העניין.²⁶⁷ אוירת השבת במחנה העצירות הייתה מיוחדת וביתית. באווירה שכזו, ליל שבת לא היה מיועד לשינה והן העבירו אותו בשירה ובקריאת מאמרים ושירים. בוקר שבת היה מיועד למנוחת הגוף והנפש. הן היו יוצאות לגן לטיול או לקריאת ספרים ועיתונים. אחר-הצהריים היה מוקדש ל"עונג שבת", שם

262 ד"ח הרב מ-31.8.1944 (ד"ח מס' 25), תיק A229/248, אצ"מ.

263 טייטלבוים-קריא "הסיפורים", עמ' 186.

264 אנדן לפרונין, 5.7.1947.

265 במהלך התקופה בה פעל כלא בית-לחם היו מספר רבנים שהתחלפו בתפקיד. ד"ח הרב מ-16.8.1944 (ד"ח מס' 17), תיק J1/7906/1, וד"ח הרב לבנון, תיק J1/4607 (להלן: ד"ח הרב לבנון). אצ"מ; ראו גם לדוגמה: פרידה ילין-מור לנתן, 31.12.1942.

266 פרידה ילין-מור לנתן, 10.11.1942.

267 ד"ח הרב לבנון.

קוד לפעילות תרבותית שהתנהלה באופן לא קבוע, תלוי במצב רוחה של ועדת התרבות.

"האיש לו חיכינו וציפינו כלביאת המשיח"²⁶⁸ – על רבנים ורבנית אחת

אחד הגורמים החשובים ביותר עבור האסירות והעצירות היה הרב שנשלח מטעם הרבנות הראשית. תקופות ארוכות הוא היה הנציג הרשמי היחיד שבא לבקרו ועמד אִתָּן בקשר. למרות שהגדרת תפקידו הייתה דתית בעיקרה, הוא מילא פונקציות נוספות מלבד טיפול בענייני דת, העברת שיעורים תורניים וניהול התפילות והטקסים בחגים. הוא גם שימש כשליח להעברת מסרים והודעות לגורמים רשמיים, כמו עורכי דין ונציגים בסוכנות היהודית, ולגורמים לא רשמיים, קרובי משפחה וחברים. פעמים רבות הוא גם מילא תפקיד של עובד סוציאלי ופעל לשחרור הכלואות (לאו דווקא פוליטיות), שמצבן היה קשה. ביקוריו עוררו עניין וגיוונו את שגרת חייהן המשעממת של האסירות והעצירות שחיכו לו בכליון עיניים. מנגד, היו קולות בודדים שלא העריכו את מאמצי הרב עבורן ומתחו ביקורת על תפקודו. בנימה זו כתבה בלה חרמוני לצבי בעלה: "אודות הרב שלנו... הוא באמת לא שווה כלום. אנחנו שמחות שהוא לא בא, כי אף דבר קטן הוא עוד לא עשה עבורנו. תתאר לך אסור לנו להדליק נרות בשבת (פה בזמן שמותר לעשן בחדר, התנור בוער) ונרות ושמן יש זה השגנו לעצמנו".²⁶⁹

בשנים הראשונות כיהן בתפקיד הרב זסלנסקי שנשלח מטעמו של הרב הראשי הרב עוזיאל. המנדט שקיבל כלל ביקור רק אצל העצירות ונאסר עליו לטפל בענייני האסירות. הוא נתבקש לטפל בסידורי הכשרות, לדאוג לספרי קודש ולהעביר שיעורים, בעיקר בתנ"ך.²⁷⁰ לרוב, ביקורי הרב נערכו בשיתוף פעולה מלא של השלטונות מתוך הבנת החשיבות שנודעה לביקורים עבור העצירות וכשביקש לדוגמה להאריך את שעות הביקור, אישרו לו את הדבר באופן מידי. עם זאת, לעיתים נוצרה מתיחות בינו לבין השוטרות בשטח, בעיקר סביב זמני הביקור ובאחת הפעמים הוא אף נחשד בהעברת מכתב לעצירה. מודע לתפקידו הוא עמד בתוקף על זכויותיו וקיבל את גיבוי הנהלת בית-הסוהר.

268 דבורה ברוך לאחיה, 11.9.1947.

269 בלה חרמוני לצבי, 12.4.1945.

270 פרידה ילין-מור לנתן, 31.12.1942.

הרב המיתולוגי היה הרב יעקב גולדמן. הוא היה יליד ארה"ב, עלה ארצה ונתמנה כעוזרו של הרב הראשי הרצוג. במלחמת העולם השנייה הוא שירת כרב צבאי ביחידות הארץ-ישראליות ולאחר שהשתחרר הוא נתמנה בידי הוועד הלאומי לתפקיד רב בית-הסוהר בשנת 1946. מהר מאוד הוא הפך לדמות דומיננטית בבית-לחם, והיה אהוב מאוד על ידי האסירות והעצירות. בביקורו הראשון הוא דיבר במבטאו האמריקאי המתגלגל על נושא "האישה והנישואין" וההרצאה שתובלה בבדיחות שעשעה אותן ועוררה אצלן עניין רב.²⁷¹ ביקוריו הפיחו חיים ביושבות בית-לחם וכשנסע מתוקף תפקידו לביקור במחנות המעצר באפריקה, הן הצטערו על היעדרו ועוררו את הקושי שנגרם להן. זו "השעה היחידה... שאנו מבלות במחיצתנו כל-כך מלאת תוכן ונחמה שיקשה עלינו להיות בלעדיו זמן ממושך".²⁷²

דמות יוצאת דופן הייתה הרבנית סולברג, שזכתה למקום של כבוד בהווי הבית-לחמי. הרבנית סולברג, חברה בהסתדרות נשי המזרחי, התנדבה לנהל את טקס ליל הסדר בשנת 1947. במהלך ההכנות היא התעניינה במיוחד בהכנת הכופתאות המסורתיות הנאכלות בחג והעצירות החלו לכנותה "דודה כופתא".²⁷³ נוכחות הרבנית הפכה להיות תכופה והיא החלה לבקר בבית-לחם לעיתים קרובות. בביקוריה הראשונים היא הביאה גלידה, פינוק נדיר בחייהן אולם מהר מאוד היא התגלתה כבעלת אופי טרדני והחלה להימאס עליהן. כששמעו שבראש השנה היא תגיע להעביר את התפילות ולא הרב כמו שביקשו, הגיבה אחת מהן, "עכשיו באמת יהיו לנו ימים נוראים".²⁷⁴ מבחינתה היא עברה את הגבול כשהחלה להתערב בחייהן הפנימיים ובמיוחד כשניסתה לשכנען לא להתעמת עם השלטונות. לבסוף הן בקשו מפורשות להפסיק את ביקוריה אצלן. "אין היא מסוגלת לשמור על הפרסטיז'ה"²⁷⁵ הן טענו,²⁷⁶ ואילו "שאולה העברייה" סיכמה זאת כך: "הרוחות שלנו ושלה לא התאימו וזה הרי עבורנו העיקר. כשבא אלינו אדם מהחוץ רוצות אנו למצוא בו עניין ולהרגיש קרבה".²⁷⁷

271 דבורה ברוך לאחיה, 10.5.1946.

272 חיה נוסנבאום להוריה, 4.7.1947.

273 דבורה ברוך לאחיה, 28.3.1947 ו-13.4.1947.

274 חיה נוסנבאום להוריה, 6.9.1947.

275 יוקרה, כבוד עצמי.

276 דבורה ברוך לאחיה, 29.8.1947; דו"חות פני קון מ-17.6.1947 ו-26.8.1947, תיק J1/7330, אצ"מ.

277 אנדן לפרונין, 14.7.1944.

ביקור מיוחד חד-פעמי היה ביקור הרב הראשי הרצוג במחנה העצירות. "הוא זקן נחמד וכמו הרבה אנשים גדולים הוא נראה פשוט כל-כך", תיארה אותו אחת העצירות. העצירות שקיבלו את פניו בשירת "הבאנו שלום עליכם" ניצלו את ההזדמנות שנקרתה בפניהן והתלוננו בפניו על התנאים בהם הן שוהות ועל עצם מעצרן ללא משפט. הרב הבטיח להשתדל למענן אצל השלטונות אך ביקש מהן לשתף עמו פעולה. כיצד? באמצעות תפילות. רגע מביך התרחש כאשר הרב שאל אותן האם הן נוהגות להתפלל ביחד. לאחר שתיקה מביכה קצרה התעשתה אחת מהן וענתה בצורה דיפלומטית "אנחנו תמיד ביחד".²⁷⁸

רגעים מיוחדים נרשמו בעת ביקוריו המעטים של "רב האסירים" המפורסם, הרב אריה לוי. ירושלמי מזוקן, נמוך קומה, דיבורו שקט ומעיניו נשקפה אהבה רבה. הביקורים עוררו התרגשות רבה בבית-לחם. אחד ממנהגיו היה לאחל להן שיחשכו לו את הנסיעה אליהן, כלומר שישתחררו בקרוב. "לא אוכל להסביר לך איזה רגש נפלא משאיר עלינו ביקור זה", תיארה בהתרגשות דבורה ברוך.²⁷⁹ יהודית רבדל, אסירת לח"י שנידונה למאסר עולם נזכרה לימים בחווייה שרושמה לא נמחה גם לאחר שנים ארוכות. באחד מביקוריו בבית-הסוהר, התפרצה לעברו אסירה יהודייה חולת נפש שלא לבשה דבר לעורה, כרעה על ברכיה וביקשה ברכה. הרב שמעולם לא לחץ יד לנשים, הניח את ידו על ראשה והחל לברכה. השוטרות שליוו אותו ניסו להרחיק אותה בכוח תוך שהרב מבקש רחמים עבורה. לאחר מכן הוא החל ללמדן כאילו מאומה לא אירע. הן נשארן המומות.²⁸⁰ למרות שגם בימות החול נודעה חשיבות רבה לביקורי הרבנים בכלא, הרי שבחגים הם קיבלו משמעות מיוחדת.

"בחגים ובמועדים מתגעגעת הנפש לכל היקר לה"²⁸¹ – חגי ישראל בין דיכאון לתקווה

בחיי בית-הסוהר תופסים החגים מקום מיוחד. עבור האסירות והעצירות התחושות בהם היו אמביוולנטיות ונעו בין שני קטבים. מכיוון שהחגים הם זמן משפחתי, הניתוק מהמשפחות הורגש ביתר שאת. "בבית-הסוהר,

278 אנדן לפרונין, (ללא תאריך), דבורה ברוך לאחיה, 21.11.1946.

279 דבורה ברוך לאחיה, 28.3.194; ראו גם חיה נוסנבאום להוריה, 17.7.1947.

280 עדות יהודית רבדל, ארכיון מא"ה.

281 לאה אושרוב לאחיה, 14.4.1944.

ודאי שהימים האלה היו עולים בזיכרון מתוך ייסורים וגעגועים", תיאר דוסטויבסקי את התחושה הזאת.²⁸² מאידך, נוצרה קהילה נשית שניהלה בעצמה את כל הריטואלים הדתיים גם אלה שנחשבים כ"גבריים", ואווירת החג הייחודית העצימה את רגשות האחוה. גם בימים אלו השתלבו הדתי והלאומי במגוון צורות.

ראש השנה ויום הכיפורים התקיימו כהלכתם. בטרם החג נהג ועד הקהילה בירושלים לשלוח חבילות ליושבות בית-לחם שכללו בגדים, מאכלים וממתקים. בתקופות מסוימות רב או רבנית שנשלחו מטעם הרבנות ערכו את התפילות. בתקופות אחרות הן ערכו את סדר התפילה בעצמן והחזניות היו מקרב העצירות עצמן. גם תקיעת השופר המסורתית התקיימה. ברגע התקיעה, ציפו המתפללות שקירות בית-הסוהר יתמוטטו בדומה לחומות יריחו אך תוחלתן נכזבה והן המשיכו להעביר את החג בסעודה ובשירים, "ממש כמו בבית". בניגוד לשאר ימות השנה הן זכו לפריווילגיה בחגים והתאים נעלו בשעה מאוחרת. כמנהג המסורת, גם טקס הכפרות בוצע, בכסף כמובן ולא בתרנגולות ובסיומו הן שינו במקצת את הנוסח המקובל: "לחיים טובים ארוכים לשלום" והוסיפו את המילה "ולחופש".²⁸³

מקום מיוחד קיבל חג הפסח, חג החירות, והוא מקרה המבחן הבולט לשילוב בין הדת והלאום בחיי אסירים פוליטיים. בפסח התעצמה הדואליות הסנטימנטלית שחשו יושבות בית-לחם שנעקרו ממשפחותיהן ואיבדו את חירותן כתוצאה ממאבקן לשחרור לאומי. מחד גיסא, הן סבלו מצער גדול והתפרצויות רגשיות ומאידך גיסא, מעצם טבעו של החג גאו בהן רגשות לאומיים עזים ורוחן הצליחה כביכול לפרוץ בו את הסורגים והחומות. היה בכך ביטוי מובהק לעליונות המוסד התובעני על פני המוסד הטוטלי. ההכנות לחג התחילו קודם לכן בניקיון קפדני ובהכשרת המטבח כדת וכדין. להגעת הכלים הן השתמשו בדוד הכביסה ובמגהץ. עבורן, זו הייתה הזדמנות יוצאת דופן, שהרי בימים כתיקונם הגעלת הכלים היא תפקיד גברי. כעת הן הוכיחו שהן מסוגלות לבצע זאת בעצמן, ללא תמיכה וסיוע, והן עשו זאת בהתלהבות רבה ובמקצועיות לא פחותה מאשר גברים.

טקס ליל הסדר היה ייחודי. הוא התגבש במהלך התקופה והושפע מהמציאות שהתפתחה. בשנים הראשונות לא הותרו השלטונות לרב להיכנס ולערוך את הסדר, והמשתתפות ובעלות התפקידים כולן היו נשים. בשנת

282 דוסטויבסקי, רשימות, עמ' 116.

283 פרידה ילין-מור לנתן 8.10.1942; דבורה ברוך לאחיה, 30.9.1946; ושלומית מהולל לאחיה, 25.10.1946.

1942, בעודן בכלא, הן התקבצו בתא אחד לחגוג את החג באמצעים הדלים שעמדו לרשותן. החג לא עשה רושם רב ובהתייחסות מאוחרת טענה טובה סבוראי שהן בכלל לא חגגו את החגים והם דמו לשאר ימות החול. אך אם האירוע לא התאפיין בסממנים דתיים הן פיצו על כך בסממנים לאומיים בולטים, תופעה שהפכה למסורת בשנים הבאות. קודם לארוחת החג הן שרו את המנון הלח"י "חיילים אלמונים" ואת 'התקווה', ועמדו דום לזכר מייסד הארגון, "יאיר", שנרצח כחודשיים קודם לכן. שאר הערב עבר בשירה, בעיקר לאומית, ובריקודים.²⁸⁴

לאחר שנפתחה הווילה והעצירות נפרדו מחברותיהן האסירות, הן ביקשו לקיים את הטקס בצוותא אך נענו בשלילה ונאלצו לקיים שני טקסים נפרדים. גם כעת הטקס כולו היה אפוף באווירה לאומית גאה: 32 עצירות ישבו ליד שולחנות מקושטים וקראו בדבקות את ההגדה כשאסתר רזיאל-נאור מנצחת על הטקס. בעיני בלה שכטר היה נדמה שחברותיה רוצות לשאוב לקרבן רסיסים מנס יציאת מצרים, ובכך לקרב את גאולתן שלהן. כאשר שתיית ארבע הכוסות החלה להשפיע, מצב הרוח התגבר והן סיימו את הסדר בריקודים סוערים ובשירת 'התקווה'. הכוס הראשונה הוקדשה לשחרור עם-ישראל ואסיריו. אחת הנערות, כבת 17 בסך הכול גנבה את האפיקומן וביקשה תמורתו את המדינה העברית.²⁸⁵ עבור לאה אושרוב זה היה ערב מזוקק של קתרזיס והיא הרגישה שהיא חיה מחדש את תקופת יציאת מצרים. "זאת הפעם הראשונה בחיי שהרגשתי את כל מהותו של החג, זה היה משהו כביר", סיפרה להוריה.²⁸⁶ כדי להעלות את המורל הן הכינו עיתון היתולי בו הקדישו מספר שורות לכל עצורה. לבלה הן איחלו כך: "לבעלת הלחיים הסמוקות, ויהי אחר ההוספה"²⁸⁷ ויאמר יהושע (בן-ננון בפרפרזה ליהושע זטלר) תקעו בשופרות. ובמחנה העצירות, ותיפולנה חומות בית-לחם ויפתחו השערים"²⁸⁸.

מחקר שבחן את מקומו של המיתוס במציאות, קשר בין המושגים מיתוס, אתוס וריטואל וחייב את קשרי הגומלין ביניהם כמרכיבים מערכת סימביוטית.²⁸⁹ אחת הדוגמאות שהובאו לקשר זה הוא ליל הסדר ודומה

284 טובה סבוראי למה, 4.4.1942.

285 שכטר לזטלר, 24.3.1944, אצל רגב, לוחם חרות ירושלים, עמ' 308-309.

286 לאה אושרוב להוריה, 10.4.1944.

287 של זמן המעצר המנהלי.

288 שכטר לזטלר, 4.3.1945, אצל רגב, לוחם חרות ירושלים, עמ' 306.

289 איתמר גרינוולד, "המיתוס במציאות ההכרתית, ההיסטורית והמחקרית", מדעי היהדות 38

(תשנ"ח), עמ' 187-210.

שתיאור הטקס בבית-לחם מאשש זאת. על גבי המיתוס הדתי של יציאת מצרים, נבנה אתוס החירות שיצר בקרב העצירות ריטואל שחרג מהריטואלים הדתיים הקבועים, הדגיש את מוטיב השחרור הלאומי והגדיר שוב מחדש את סיפור פסח בהקשריו ההיסטוריים על רצף הזיכרון הקולקטיבי.

בשנת 1946 אישרו השלטונות זו הפעם הראשונה לרב מבחוץ לערוך את הסדר והוא התנהל באווירה כמו-משפחתית מיוחדת ומרוממת. שנה לאחר מכן, בשנת 1947, נפל דבר בבית-לחם. השלטונות אישרו לרבנית מבחוץ לערוך את ליל הסדר ובאופן תקדימי גם לשהות במהלך החג כולו בכלא. הרבנית שהתנדבה הייתה כאמור הרבנית סולברג. על חשיבות העניין תעיד כתבה גדולה בעיתון הצפה שהאריך בתיאורי אותו הלילה, מעין הגדת פסח מודרנית תוצרת בית-לחם.²⁹⁰ טרם קבלת המשימה התנתה הרבנית את הסכמתה בכך שתקבל יד חופשית בהכנות לחג ובניהול טקס ליל הסדר. הנהלת הכלא הסכימה לתנאי בעיקר מפני שוועד קהילת ירושלים סיפק ביד רחבה את צורכי החג עבור האסירות והעצירות. הסדר הראשון נועד לאסירות והוא נערך בכל פרטיו ודקדוקיו. התלהבות יתרה נרשמה בעת אמירת "שפוך חמתך על הגויים" ובשירת "לשנה הבאה בירושלים הבנויה" והן פתחו בריקודים סוחפים וחתמו בשירת 'התקווה'. במהלך האירוע הגיעו קצינים בכירים לצפות במתרחש והשתאו למראה האסירות, ביניהן נידונות למאסר עולם, שחגגו בשמחה אמיתית. לאחר שהסתיים הסדר הראשון הגיעה תורן של העצירות לקיים את הטקס. האנקדוטה הבולטת הייתה מו"מ בין הרבנית שכבר הייתה שתויה למחצה לאחת העצירות שגנבה את האפיקומן, ובסיומו התחייבה הרבנית לדרישה להביא דגל כחול-לבן לכלא. לטענת העיתון, ההצלחה הייתה כ"כ גדולה שהרבנית התבקשה להגיע באופן קבוע בשבתות ובחגים לביקורים בבית-לחם. הן לעומת זאת, לא החשיבו את הטקס כהצלחה רבה, במיוחד ביחס לשנה קודמת בה הוא נערך בידי הרב.

תמונת ראי לחג הפסח, חג החירות והמשמעות הסמליות שנלוו אליו, היה ט' באב. הישיבה בבית-הסוהר כתוצאה מפעילותן בארגון לשחרור לאומי, העצימה את תחושות האבל ואלה התגברו ביתר-שאת. עבורן, היום רווי האסונות קיבל משמעות אישית והן חשו את חוויית המעצר כחלק מהחורבן הלאומי. "אודה על האמת שזו הפעם הראשונה בחיי שהרגשתי את יום האבל הזה", הודתה לאה אושרוב. הן נהגו את כל מנהגי האבל המקובלים שכללו צום, ישיבה על הרצפה ללא נעליים, קריאת מגילת איכה ולימוד

290 "ליל סדר אצל עצורי ציון", הצפה 22.4.1947, עמ' 2-3.

תולדות החורבן מספר התנ"ך ומספרי ההיסטוריה. הנהלת בית-הסוהר כיבדה את המעמד והסכימה לאחר את זמן ארוחת הערב לזמן שבירת הצום.²⁹¹ אחד הריטואלים המיוחדים שנוצרו בבית-לחם היה בל"ג בעומר שנקשר במסורת עם מרד בר-כוכבא. בתחילה, העצירות היו ממלאות פחית נפט ומדליקות אותה באמצע המסדרון תוך כדי שירה וריקודים עד שהאש כבתה. באחת השנים חל ל"ג בעומר בשבת והן לא הספיקו להדליק את האש במוצאי-שבת עד שנעלו בתאים. הצורך שנוצר הוליד ריטואל חדש. הן הדליקו עיתונים באש וזרקו אותם החוצה מבעד לסורגים בתרועות ובשירה. חלק חשוב בריטואל שהוסיף נופך של מרד בשלטונות, היה השלב בו הזקיפים שהיו בשמירה על הגג החלו להתיז מים במטרה לכבות את האש.²⁹² בשנה שלאחר מכן, השוטרים כבר היו אדישים למאורע והעוקץ של המעשה ניטל בחלקו וממילא ההתלהבות פחתה.²⁹³

חג הפורים מעצם טבעו היה יום מיוחד עבור האסירות והעצירות והן נהגו לקיים את מצוות היום בדבקות ובאדיקות. בפורים של שנת 1945 לדוגמה, היו עצירות שהתחפשו, אחרת הקריאה את המגילה וכולן הקפידו "להרוג את המן" בקול רעש גדול. את סעודת פורים הן קיימו בהידור גדול כתוצאה מאספקה בלתי פוסקת של חבילות מזון מקרוביהם ומוועד קהילת ירושלים שדאג להן. כדי לחזק את אוירת הפורים הן כתבו עיתון היתולי.²⁹⁴ שגרת החיים בכלא הושפעה כאמור מזו שבחוץ. כך שפורים של שנת 1947 נפל בדיוק בעיצומו של מבצע בריטי נרחב למיגור ארגוני המחתרת – מבצע היפופוטם (Operation Hippopotamus), שבמהלכו הטילו הבריטים משטר צבאי על הערים הגדולות. לפי תיאוריה של דבורה ברוך, כתוצאה מהמצב, חגיגת פורים עברה בקול ענות חלושה, ללא כיבוד חגיגי, ללא מסכות, ללא עיתון היתולי ועם מעט שירים וריקודים. המצב השתפר במעט כשנערכה הגרלה בין העצירות בה נתנה כל אחת מתנה וקיבלה אחרת תמורתה.²⁹⁵ לעומתה, לחיה נוסבאום שזה מקרוב הגיעה למחנה המעצר וזה היה עבורה חג הפורים הראשון וממילא בכל מאורע חדש היא ראתה חוויה יוצאת דופן, החג היה הצלחה רבה. היו ממתקים רבים, הרדיו זימר בקולי

291 לאה אושרוב להוריה, 31.7.1944.

292 דבורה ברוך לאחיה, 23.5.1946, (בטעות נכתב במכתב שנת 1945).

293 אנדן לפרוניץ, 9.5.1947.

294 עדינה ליאור למיכה, 1.3.1945.

295 דבורה ברוך לאחיה, 14.3.1947.

קולות והעצירות שתו, שרו ורקדו זמן רב. תפקידה בחגיגה היה לרקוד עם כל אחת ואחת מהעצירות כתחליף לבן-זוג גברי.²⁹⁶ מלבד ימי המועד השייכים ללוח השנה הדתי, ציינו יושבות בית-לחם גם ימים מיוחדים בלוח השנה המחתרתי, בעיקר ימי זיכרון לנופלים. לעצירות האצ"ל היו מספר ימי זיכרון קבועים: יום הזיכרון להרצל, לז'בוטינסקי, לטרומפלדור, לשרה אהרונסון, לעולה הגרדום הראשון שלמה בן-יוסף ולדוד רזיאל. עצירות הלח"י נהגו לקיים אזכרה ביום השנה להירצחו של מנהיג לח"י אברהם שטרן. במהלך האזכרות כוסה השולחן בדגל לאום מאולתר שנעשה ממפה לבנה ומפיסות בד כחולות שנגזרו מהחלוקים, עליו הונחה תמונת האישיות שערכו לזכרה את הטקס ונרות נשמה מאולתרות הודלקו. הוקראה פקודת אבל, הושרו שירים והועלו זיכרונות וסיפורים.²⁹⁷ מטעמי חשאי, אין בנמצא כמעט התייחסויות לאזכרות אלו במכתבים ואילו בדואר המחתרתי נמצא אזכור בודד לכך. גם טקסים אלו ביטאו את השייכות למוסד התובעני והגבירו את רגשות האחוה בין העצירות.

296 חיה נוסנבאום להוריה, 27.3.1947.
297 עמידרור, במעצר, עמ' 159-161; טייכר, הכלא, עמ' 184-185.

מרחבים נפשיים

**"כמו משק בית המנוהל ע"י יותר מ-30 בנות"²⁹⁸ –
לשאלת היחסים הפנימיים**

אחת מאמרות השפר המקובלות בקרב האסירים היא ש"המאסר עצמו אינו עונש. העונש הוא מי אוסר אותך ועם מי אתה אסור".²⁹⁹ למרות שבמעצר מתעלים רגשות האחוה והסולידריות הנשית לשיאים, הרי שפורטים לפרוטות את ההתנהלות היומיומית השגרתית, החיים בבית-הסוהר אינם אידיאליה. השהות במרחב סגור בחברת אנשים 24 שעות ביממה כפול שבעה ימים בשבוע לאורך חודשים ושנים, אינה דבר קל ומעת לעת מפלס הלחץ מתגבר ונוצרים חיכוכים ומריבות. לרוב על דברים פעוטים. גם ריבוי הגוונים והטיפוסים הנמצאים בכלא על אופיים, שיגעונוניהם, מצבי הרוח ודרכי ההתמודדות שלהם עם המאסר, תורמים את תרומתם. במבט מבפנים, ההון האנושי ב"הרמון הנשים של שלמה המלך", כך הייתה מי שכינתה את מחנה המעצר, היה מגוון והכיל "אינטריגנטיות, אנוכיות והולכות רכיל, פקחיות, ערמומיות וסתם טיפשות. הכול בכל מכל כל. דבר לא חסר מכל היתרונות והמעלות שהאלוהים חנן בם את האישה... היו ימים שהבית היה כמקרה, היחסים היו מתוחים ועלולים היו להינתק כל רגע".³⁰⁰ עצירה אחרת לעומת זאת ראתה במריבות ובקנטורים ההדדיים כמגבירים את האחוה, "לאדם מן החוץ תראה ידידות כזאת מגוחכת ובלתי מציאותית ואצלנו היא תבנית חיינו".³⁰¹

הפתרון להרגעת המצב היו האספות הכלליות, המוסד הדמוקרטי העליון שקבל מעמד של קדושה ובו התקבלו ההחלטות הקולקטיביות. אספות אלו דמו למליאת הכנסת בימינו. נושאי הדיונים סבבו סביב שלל המרכיבים

298 חיה נוסנבאום להוריה, 13.3.1947.

299 "אלף פעם ביום", העולם הזה 25.9.1952, עמ' 12.

300 לאה אושרוב לאחותה, ט' באלול תש"ד.

301 דבורה ברוך לאחיה, 13.10.1946.

שהרכיבו את החיים בכלא, גדול כקטן, בעל ערך וחסר כל ערך. החל מסידור התורניות השונות וכלה בהחלטה לפתוח במרד. כיאות למשטר דמוקרטי זכות הדיבור ניתנה לכל החפצה בה וכל אחת הייתה רשאית להציע הצעות לסדר היום ולהביע את דעתה בענייני דיומא. היו מהן שחשבו שזכות הדיבור פירושה זכות לפטפט עצמי לדעת והעלו את חמת הנוכחות. חיש מהר החלו להיזרק קריאות ביניים שהחריפו לעלבונות ולצעקות. אחת נעלבה, השנייה התמרמרה והשלישית פרשה בכעס ורבה המבוקה והמבולקה. בסוף האספה, אלה שלא פרשו קיימו הצבעה דמוקרטית בעלת תוצאות מחייבות וכך נקבעו העניינים.³⁰²

גם עניין הגיל השפיע. בניגוד לעצירות הצעירות, חלקן עדיין בגיל הנעורים, שראו במעצר סוג של חוויה, למבוגרות שבהן שכבר הספיקו לחוות בחייהן חוויות שונות, היה קשה להתמודד עם ההתנהלות של חברותיהן. "ברור שעצבי רגישים יותר מאלה של בנות 17", כתבה אלישבע אנדן ביומנה ונתנה חופש למחשבותיה השליליות על היחסים הפנימיים: "לא כך אני מתארת לי את היחסים שצריכים להיות... אין היחסים רעים ממש בינינו, אך אין הם יפים", והאשימה בכך את מציאות החיים בבית־הסוהר שחושפים את אופיו האמיתי של האדם בכל מערומיו. הקושי הגדול ביותר במעצר הוא חוסר החברה, היא סיכמה ובחרה באופן מודע לחיות לבדה.³⁰³ אחרת האשימה את המטען הגנטי הנשי, "תשעת הקבין של שיחה" שהשתלט על חברותיה שמשעת בוקר מוקדמת עד שעת ערב מאוחרת פיהן לא פוסק מלפטפט והן מפריעות את מנוחתה.³⁰⁴

אחד הנושאים התדירים שעורר מתחים היה שיבוץ התאים, בעיקר במחנה המעצר. מכיוון שהתנועה במחנה הייתה גדולה, אלו נעצרו ואלו השתחררו וחוזר חלילה, התחוללו שינויים תכופים באכלוס התאים. שינויים שהעמידו במבחן את האחוה הפנימית מכיוון שלכל אחת היו סדרי עדיפויות חברתיים והיא רצתה להתגורר בצוותא עם הקרובות אליה. מה גם שהיו תאים בעלי מעלות ויתרונות, דוגמת אלו שהיו מרוחקים ושקטים באופן יחסי. "כרגיל גם זה (שחרור עצירות י.פ.) גורר אחריו שינויים אצלנו. סידור חדש של חדרים. כל מקרה כזה משרה עלי מלנכוליה כי זה מעורר סכסוכים, ויכוחים וסירובים", ביכתה אחת הוותיקות.³⁰⁵

302 לאה אושרוב למשפחתה, ט"ו אדר תש"ה.

303 אנדן, מחברת בית־הסוהר.

304 לאה אושרוב להוריה, 7.5.1944.

305 פרידה ילין־מור לנתן, 14.1.1943.

הכלא מהווה הזדמנות נדירה למפגש בלתי אמצעי בין חברי הארגונים השונים ולא פעם נשברו סטיגמות והתפתחו יחסי קרבה בין גורמים שבחוץ נחשבו ליריבים. למפגשים אלו הייתה השפעה רבה גם על התהליכים והאירועים מחוץ לכלא. כך לדוגמה, במחנה המעצר בלטרון התפתחה ידידות בין דן רם מבכירי ה"הגנה" לנתן ילין-מור מבכירי הלח"י. עד כדי כך שטרם בריחתם של חברי לח"י הם הציעו לרם להצטרף לבריחה. הוא סירב אך היחסים ביניהם השפיעו בעתיד על יחסי ה"הגנה"-לח"י. ואיך היו היחסים בין אסירות ועצירות ה"הגנה" לאלו מהפורשים?

אסירת הפלמ"ח חסיה כץ הסתייגה מחברותיה לבית-הסוהר וסירבה להתקרב אליהן. יתר על כן, כשראתה שחברתה ישראלה מלמד נוטה להתקרב לאסירות הפורשים, היא לא קיבלה זאת בעין יפה. עם זאת, ברמה האנושית היא דאגה לעזור ולסייע ככל יכולתה. מכיוון שאסירות הפלמ"ח קיבלו אספקת אוכל סדירה, מה שלא זכו אסירות המחותרת, הן חלקו את האוכל בשותפות וכאשר אחת מהן הייתה חולה הן דאגו וטיפלו בה. "היא הייתה מוכנה לעזור אבל לא להתחבר", סיכמה לימים מלמד.³⁰⁶ גם אסירות המחותרת מצדן הגדירו את היחסים ביניהן כטובים מאוד, אבל באופן שטחי מכיוון שלמעט העובדה שהן חולקות תא משותף, אין שום דבר אחר שמקשר ביניהן. "אין מקום לשיחות רציניות אבל גם לא למריבות", הן שיתפו את חברותיהן העצירות שהסתקרנו באשר לאופי היחסים ביניהן.³⁰⁷

היו גם מקרים שבהן נדרשה מידה רבה של התאפקות. באחד הימים הגיעה לבית-לחם עצירה מה"הגנה" שסיפרה, ללא טיפת טקט, שהיא השתתפה בחטיפת אחד מפעילי האצ"ל. רצה המקרה, ואותו פעיל נהג לבקר את עצירות הארגון בבית-לחם. כאשר הן שמעו את הדברים נדרש מהן איפוק עילאי להבליג, בעיקר כדי לא לגרום לנחת רוח להנהלה ולשוטרות.³⁰⁸ גם בקרב חברות המשפחה הלוחמת, קרי, האצ"ל והלח"י, היחסים היו מורכבים כתוצאה מהיחסים בין הארגונים. עבור גאולה כהן הייתה מעין מחיצה בלתי נראית שהפרידה בין עצירות הארגונים השונים וכל קבוצה סבבה סביב עצמה.³⁰⁹ לג'ולי אלעזר הייתה דעה שונה. היא ראתה בכל

306 עדות ישראלה מלמד, ארכיון מא"ה.

307 דואר מחתרת (ללא תאריך), ראו גם, לאה גלעדי, עליהן לא כתבו, תל-אביב: הוצאת יאיר, תשנ"ז, עמ' 186 (להלן: גלעדי, עליהן לא כתבו).

308 עמידרור, במעצר, עמ' 113-114.

309 כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 228-230.

העצירות קבוצה אחת בעלת אויב משותף, כלומר הנהלת בית-הסוהר, ודאגה ליחסים תקינים בין כולן מתוך הבנה שרב המאחד על המפריד.³¹⁰ כך חשו גם חברות האצ"ל שראו בחברותיהן מהלח"י חברות לרעיון ולא הבדילו בין אחת לשנייה.³¹¹

למרות שהמרחק הפיזי בין הכלא לוילה היה קרוב, השלטונות דאגו לבודד את האסירות והעצירות אלו מאלו. בעיקר סבלו מכך האסירות שעמדו תחת משטר נוקשה וקפדני. הדבר יצר תסכול רב אצל שני הצדדים. עם זאת, כמקובל בבית-סוהר, נמצאו דרכי קשר סמויים שעקפו את ניסיונות ההפרדה ביניהן. דרך אחת הייתה באמצעות הדואר המחתרתי שעבר בסיוען של שוטרות ובאמצעים שונים אחרים. במכתבים אלו רגשות האחוה קיבלו ביטוי מוקצן והן הביעו בהם את רגשותיהן בגלוי. "ראינו שאת נמנעת מלכתוב 'יקרות' במכתבך, אבל אין דבר, אנו מודות שאנו מאמינות שאנו יקרות לכן כמו שאתן יקרות לנו", כתבו.³¹² שיטת התקשורת הזו לא הייתה סדירה ולעיתים נוצרו כעסים ומתחים בין בנות בית-הסוהר לבנות הווילה בהקשר של כתיבת המכתבים ההדדית. על מנת להימנע ככל האפשר מחוסר הבנות והאשמות שווא, הן קבעו סימנים ליידע אלו את אלו האם המכתבים הצליחו לעבור מצד לצד. תלייה של חלוק אדום ליד הסורג ונפנוף במטפחת למשל.³¹³

דרך פשוטה ומסובכת פחות הייתה באמצעות שירה. העצירות הרבו לשיר כדי לרוזם את מצב הרוח וכאשר הן רצו להעביר מסרים לחברותיהן בבית-הסוהר הן נהגו לשנות את מילות השירים ושתלו בהם את ההודעות שרצו להעביר. לעיתים הן ניצלו את שעות התרגול הגופני בהן האסירות שהו על גג בית-הסוהר, הזמן היחיד שהן יכלו לראותן פיזית, ויצרו קשר באמצעות צעקות.³¹⁴ יצירת הקשר ביניהן הייתה עבורן סוג של מרד כפי שהתבטאה אחת האסירות: "רק לנפנף אליכן לא נותנים לנו, אבל אנחנו נוקמות בהם ע"י הקשר שיצרנו ומצפצפות עליהן".³¹⁵

תופעה חריגה הייתה תופעת המלשינות. בכל בית-סוהר ישנם מלשינים, גם באלה שמוחזקים בהם אסירים פוליטיים וביטחוניים שהופכים יעד לגיוס

310 עדות ג'ולי אלעזר, ארכיון מא"ה.

311 דואר מחתרתי, ט"ו בחשוון תש"ז, תיק פ 442/3, ארכיון מזב"י.

312 דואר מחתרתי (ללא תאריך).

313 דואר מחתרתי (ללא תאריך).

314 הפנר, בדמייד חי, עמ' 39.

315 דואר מחתרתי, ד' בשבט (ללא שנה).

למטרות מודיעין והשפעה על הלך הרוחות הפנימי. דו"ח יחיד של הש"י, שירות המודיעין של ה"הגנה", חשף צוהר למציאות כזו שלא קיבלה ביטוי במקורות אחרים ודיווח על קטטה שבמהלכה הוכו שלוש עצירות בידי חברותיהן בחשד לשיתוף פעולה עם השלטונות ופתקים הונחו במיטות שלהן עם האזהרה "תסתלקנה המלשינות". המודיע ידע לציין גם ששתיים מהן ידועות כמשתפות פעולה עם הבולשת.³¹⁶

"הדמעות שוככות על עיני... לאיזו רגשנית שהפכתי"³¹⁷ – פסיכולוגיה אישית וקולקטיבית

חיו של האסיר הפוליטי שונים מהותית מזה של האסיר הפלילי במגוון צורות. החל מהיחס שהוא זוכה לו מהשלטונות והאסירים מחד ומגורמים חיצוניים ותקשורתיים מאידך, האווירה הפנימית בה הוא שורה וחוויות בית-הסוהר אותן הוא חווה. האם ניתן לייחס פסיכולוגיה קולקטיבית לחברות המחותרת שמאחורי הסורגים? לדעתה של אסירת לח"י נחמה סרלוביץ', כל אסיר חווה בצורה שונה את חוויות המאסר ולא ניתן לדבר על רגשות קולקטיביים. בנימה זו היא כתבה לחברה יהושע כהן באחד המכתבים הבודדים שהיה נגוע בנימות מגדריות ושהשווה בין האסירות לאסירים. "דכדוך הבא בעקבותיו של אי-שקט נפשי זו שאלה הקשורה בכל פרט באופן נפרד... העצבנות שהפכה מילת לוואי לבית-סוהר גם כן אינה תלויה במין אלא בכל אינדיביד (אינדיבידואל?) ליחיד".³¹⁸

למרות דברים אלו ולמרות שנכון הוא שכל אדם מעבד את חוויותיו בצורה שונה, חושב בצורה שונה ורואה את העולם בפריזמה המיוחדת לו, לדעתי ניתן לדבר על פסיכולוגיה קולקטיבית שהקיפה את יושבות בית-לחם. זו נבעה ממעמדן הייחודי, גם כחלק מארגון הנמצא בקונפליקט עם השלטון והדבר גם קיבל ביטוי מעשי בעימותים ובמרידות וגם כחלק מהחוויה הקולקטיבית יוצאת הדופן של סביבה נשית ייחודית.

לאסיר יש מטרה אחת ברורה ויעד אליו הוא שואף. להשתחרר. מסיבה זו, וזהו פרדוקס נוסף, שפר חלקן של האסירות השפוטות על פני אלו שנעצרו מנהלית. חוסר הידיעה והוודאות ביחס למועד השחרור היה אחד הקשיים הפסיכולוגיים שהשפיעו ביותר על חייהן. "אומר לכם שבעצם

316 דו"ח מ-25.11.1947, חטיבה 112 (ש"י פורשים) תיק 1265, ארכיון ההגנה בתל-אביב.

317 דבורה ברוך לאחיה, 19.12.1946.

318 נחמה סרלוביץ' ליהושע כהן, ללא תאריך, ארכיון לח"י בתל-אביב (לא מקוטלג).

הישיבה לא הייתה נוראה כל כך אילולא הייתי יודעת עוד כמה זמן עלי לשבת. אי הידיעה היא המרגיזה, כתבה אחת מהן.³¹⁹ המתח התגבר ככל שהתקרב מועד השחרור המיוחל והשאלה שניקרה בראשן הייתה האם הן יזכו להשתחרר או שהבולשת תאריך את שהותן. לרוב הן לא חיו באשליות וציפו במבט מפוכח לקבל את ההודעות החוזרות ונשנות בנוגע לתקופת ההארכה ושברשמיות הבריטית המנומסת הסתיימו במילים "עבדך הנאמן".³²⁰ כאשר הוארך מעצרה של אלישבע אנדן "רק" בחצי שנה ולא בשנה שלמה כפי שציפתה, היא הגיבה בציניות אופיינית: "זה סימן מצוין, כנראה שנהייתי פחות מסוכנת וכעת אני שווה הוספות רק של חצאי שנים במקום שנים שלמות".³²¹ באופן מובן, אורך השהות מאחורי הסורגים נתן את אותותיו על מצבן הנפשי של העצירות. הוותיקות שבהן היו ספקניות לגבי העתיד ומצב רוחן היה בשפל, ולעומתן אלו שמקורב באו ראו במעצר חוויה מרגשת וראו עצמן כגיבורות השעה.³²²

אך על דבר אחד היה קונצנזוס מוחלט. על העוול שנעשה להן בחוסר היכולת להוכיח את חפותן ועל האופן שבו הבריטים עצרו מכל הבא ליד, ללא בדיקה וללא חקירה, רק על סמך חשד קלוש. לאחר מעצר כזה של בחורה צעירה מיוצאות תימן שלא הבינה בין ימינה לשמאלה, לא ידעה מה זה אצ"ל ומה זה לח"י והתחננה שישחררו אותה, נכתב במרירות:

זוהי הטרגיקומדיה של בית-לחם. מצד אנו צוחקות למשמע סיפורה ומצד שני כל אחת בליבה מתמרמרת ומתמלאת כעס. ריבוננו של עולם מי כבר לא היה אצלנו פה: מחולות רוח ועד שרה ג'וני המתעסקת עם האנגלים... ועד בכלל כאלה שאינן יודעות בין ימינן לשמאלן ואת כולנו מקשר גורל משותף וחשד משותף שתמיד אינו מבוסס ושלא דואגים כלל לחקור ולברר אם ישנו יסוד לחשד זה אם לא.³²³

לאסיר הפוליטי ישנה מטרה נוספת, הסותרת לעיתים את זו הראשונה והיא הכרה והזדהות ציבורית. אחת מהעצירות החליטה לתת פומבי לרגשותיה וכתבה מכתב גלוי לב לעיתונאי אורי קיסרי בתקווה שיפרסם אותו. המעטפה עם חתימת הבולשת הבריטית שנחתה על שולחנו עוררה אצלו חרדה וחשש עד שפתח אותה והבין את פשר הכותבת ופשר החותמת.

319 לאה אושרוב להוריה, 28.9.1944.

320 פרידה ילין-מור לנתן, 14.1.1943.

321 אנדן לפרונין, 6.12.1947.

322 חיה בן-דוד להוריה, 13.3.1947.

323 דבורה ברוך לאחיה, 14.2.1947.

במכתב שנשא את הכותרת "כיסופים אל מעבר לחומות" היא פירטה בגילוי לב את תחושותיה כעצירה שאיבדה את חירותה עבור אמונותיה, וביקשה את ההזדהות עם קורבנה וסבלה. לקיסרי, שהמכתב נגע עד מאוד ללבנו, הייתה בקשה אחת מציבור קוראיו: לא לשפוט אלא להתייחד. הוא לא היסס לנצל את ההזדמנות והשתמש במכתב כבמה לדיון מעין פילוסופי בשאלה מיהו בן החורין האמיתי, זה הנמצא מצדם החיצוני של הסורגים או שמא אלו שבפנים. למסקנתו, לאסירים מסוג זה שאינם באים משולי החברה אלא הם ענקים "יוצאי דופן בעולם ננס" אומנם אבד פרק זמן מחייהם אבל מנגד הם זכו במשהו מן הנצח. את דבריו סיים באיחול לכותבת האלמונית: "להתראות אחותי... תחת שמים גבוהים וחופשיים".³²⁴

הרגש החזק שנבע מהרצון להזדהות, לא כיון רק כלפי חוץ אלא גם כלפי פנים, וכשהוא לא הגיע התחולל שבר גדול. הדוגמה הבולטת והטראגית יותר מכול הייתה אלישבע אנדן היא "שאולה העבריייה". אנדן הייתה דמות לא שגרתית במחתרת. היא נולדה בשנת 1913 בפולין, עלתה ארצה לבדה ועברה את כל המסלול המהפכני מפלוגות בית"ר, דרך האצ"ל ועד הלח"י. היא נאסרה בסוף שנת 1944 כחשודה בהשתייכות לארגון לא חוקי ונשלחה לבית-לחם. בן זוגה, צבי פרונין, מבכירי המחותרת שכונה "הישיש" על שום גילו המבוגר יחסית, נאסר גם הוא והוגלה למחנות באפריקה. גם היא הייתה מבוגרת בשנים אחדות מרוב חברותיה בבית-לחם, והתייחסותה למעצר הייתה שונה משלהן וחריגה. עבורה שימש מחנה המעצר מפלט מהתמודדות עם החיים האמיתיים שבחוץ והיא נעדרה את המוטיבציה להשתחרר כל עוד חברה לא היה חופשי. יתרה מזו, כמבוגרת מבין העצירות, מחשבותיה נסבו סביב הקמת משפחה והולדת ילדים. במכתב לפרונין היא דמיינה שהבולשת תרשה להם לגור יחד, מבחינתה אפילו בצינוק קטן ולו הדבר היה תלוי בה, אף לגדל ילד קטן במחנה המעצר. היא גם לא הסתדרה עם חברותיה למעצר, כמעט ולא השתתפה בפעילויות המאורגנות וחשה תחושת בדידות.³²⁵ בהליכותיה היא לא יישמה את העצות שעצירות ותיקות נוהגות לחלק לחדשות: "תשתדלי ליצור משהו משמעותי ויפה ככל שאת יכולה וכשתסיימי תכניסי הכול לתוכך ותדעי שהכול היה זמני. את צריכה לזכור את זה. הכול זמני",³²⁶ וראתה במחנה כבית. דומה היה ששתי זהויות

324 "משני צידי הסורג", הארץ 12.7.1946, עמ' 3.

325 אנדן לפרונין, 31.7.1946 ו-13.12.1946; יהלום, "שאולה העבריייה" עמ' 6-7, 19.

326 כתום זה השחור החדש עונה 1 פרק 1.

המצויות לכאורה בקונפליקט, זו האישית וזו הלאומית, דרו בכפיפה אחת במעמקי נפשה.

עבור גאולה כהן, שדגלה בביטול מוחלט של הממד הפרטי בפני הלאומי, התנהגותה נראתה כוויתור על האתוס המחתרתי ועל העקרונות המהפכניים לטובת חיים נורמטיביים. בספרה היא ציינה זאת והגדירה את אנדן כ"חידה"³²⁷. המילים היו כמדקרות חרב עבור אנדן ופגעו בה קשות. היא לא יכלה להבליג והחליטה להגיב. התוצאה הייתה מכתב המהווה את אחד המסמכים המזעזעים ביותר שכתבה חברת מחתרת ובכוחו ללמד יותר מכול על עולמה הפנימי של מי שישבה שנים ארוכות בכלא ועל המחיר האישי, היקר, ששילמה. מפאת חשיבותו אצטט בהרחבה:

לגאולה, שהיית לי יקרה מאוד. מאז קראתי לפני שבועיים את הקטע עלי בספרך, חיה אני כמו אדם שרעם פגע בו ביום בהיר. לא הצלחתי עד כה להגיב כי מחשבתי סערו מדי... הכבוד הנפגע של אחת ותיקה בארץ, של חברת לח"י, של אישה, שאחרי כל אלה לא נשאר לה רב בחיים – כל אלה זעקו מתוכי... עד שחליתי... אולי רצה גופי להיפטר מהרעל שחדר בו. ... לומר על חברת לח"י שישבה בבית הסוהר כמו בבית ולא שאפה החוצה, פירושו שרוחה נשברה, והדבר הוא הוצאת דיבה איומה. איך ילבינו פני בפני רבים רבים... איך אחשוש מעתה לשמוע את השם שאולה שדבק בי כמזכרת מהימים ההם... מה תגיד אותה בת ה-17 שבפה פעור שמעה ממני, לא על גבורתי, אלא על לח"י? התתייחס אליהם באמון?... יכולה אני לבוא אלייך בקשר לרוב דברייך שכתבת על בנותינו יושבות בית-לחם. הם רחוקים מלהלום את הראוי שייכתב עליהן. אבל אני מבינה שהדבר לא היה ביכולתך מאחר ואת ישבת איתנו תקופה קצרה מאוד.

בבית הסוהר, לא זו בלבד שלא נשברה רוחי – הייתי פעילה בפנים בכל מה שדרש עמידה על משמר האינטרסים שלנו בתור אסירות בנות המחתרת. חייתי את חיי המחנה בכל בעיותיו... [כ]אחת מהקומץ של הבוגרות וותיקות, אשר למעשה ניהלו את העניינים... ומה לעשות שיש לי תכונה נשית כזו להפוך כל מקום שאני נמצאת בו לבית... תכונה זו לא הפריעה לי לסכן את עצמי במחתרת והיא לא מורידה מרוחה הלוחמת של אישה, כשם שהעובדה שמישהי אחת זורקת את לבניה מאחורי מיטה, אינה מעידה דווקא על רוחה הלוחמת...

אני בעסק זה ששמו מדינת ישראל הפסדתי הרבה יותר מאשר את – את

327 כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 231.

כל חיי, למרות שאני חיה. אפילו את הבעל שאת מצאת אותו בלח"י, אני בלח"י איבדתי. מה יודעת את עלי? ... ולמכות הסכנתי בחיי... כמעט כל שנה מכה חדשה, עד לכניסתי ללח"י, עם לח"י, בגלל לח"י, עד למאסרי, במשך מאסרי וגם אחרי שחרורי... כן, ישיבתי הייתה בשבילי פרשה בפני עצמה, פרשה קשה מאוד. לו ידעת אותה על נכונה, לא היית חושבת שישבתי כמו בבית...

כיום, כשאין לי הווה ואת עתידי אני רואה, היה לי עברי שבלח"י ובכל דרך חיי בארץ – נכס יקר של חיי. ואת באה ובמחי עט אחד את הופכת את העבר הזה של רקמה יקרת ערך, לסמרטוט... לא הייתי כותבת לך כל-כך הרבה אילו היית אחת זרה... וכעת מה יהיה? התמצאי דרך לתקן את המעוות?³²⁸

איזו השפעה יש לחיי בית-הסוהר על האסירים? לאילו תובנות הם מגיעים בעקבות הישיבה בכלא? מטבע הדברים, האסיר בכלא נפגש עם מציאות חריגה שלא נתקל בה בחיי האזרחות והאוקטבות הנפשיות שלו פועמות בקצב מוגבר ומעניקות לו ממד של בגרות ותובנות כבדות משקל על החיים, כמו גם חוסן נפשי. עד כדי כך, שאחת מאסירות הפלמ"ח טענה שאילו היה ניתן לנטרל את ממד הזמן מהישיבה בכלא, היה מומלץ לכל אדם לחוות זאת כחוויה מחנכת.³²⁹ גם "שאלה העבריייה" מצאה יתרונות בישיבה בכלא, לכל הפחות בפרק הזמן הראשוני, וראתה בה כמועילה להתפתחות החיים הפנימיים. זאת משתי סיבות: אין דאגות פרנסה ויש אטמוספירה ייחודית וזמן למכביר להתבוננות עצמית. עם זאת, בשלב מסוים חווה האסיר שחיקה ואז הוא נזקק לגירויים חיצוניים על מנת להמשיך ולפתח את חייו הפנימיים ולמעשה לשמור על שפיותו.³³⁰

חיי בית-הסוהר הם זירה המורכבת מפסיפס שלם של תחושות, רגשות וחוויות. שלילת החופש, הריחוק מהמשפחה והמתח המתמיד הנותנים את אותותיהם ומשפיעים על מצבו הנפשי של האסיר. באופן פרדוקסלי, לא רק המשפחות שבחוץ דאגו למצב יקרותיהן העצירות, הן מצדן דאגו לא פחות למשפחות וניסו לנחמן ולהמעיט בתיאורי הקשיים והתלאות שעברו עליהן.³³¹ הרגישות שבהן סבלו מייסורי מצפון ותחושות אשמה כשהתבשרו

328 אנדן לכהן, 9.1.1962, המכתב מצוטט גם אצל יהלום, "שאלה העבריייה" במקומות שונים ותודתי העמוקה נתונה לה על שהמציאה לידי את המכתב.

329 "ממכתבי חברותינו בסוהר", עמ' 17.

330 אנדן לפרוניץ, 21.6.1947.

331 לדוגמה, חיה נוסנבאום להוריה, 24.5.1947.

על צרות שנגרמו לקרובים שלהן. "מכתב זה שלכם, לא יכול היה לעודד ולשמח אותי, לפיכך הדמעות זלגו מיד", כתבה לדוגמה חיה נוסנבאום להוריה לאחר שהתבררה שאמה חולה. "אני זוקפת הכול על חשבון היותי כאן", המשיכה לייסר את עצמה.³³² התמודדות רגשית נוספת שנגעה בעניינים משפחתיים והייתה ייחודית לתקופה גם אם לא בהכרח לאסירות, היה חוסר הידיעה בנוגע לבני משפחותיהן שנשארו בחוץ-לארץ בתקופת מלחמת העולם וגורלם לא היה ידוע. הן חיכו לידיעות מהצלב האדום והזיכרונות שנשארו להן, בעיקר אלו של רגעי הפרדה, העכירו את שלווות רוחן והשרו עליהן מצב רוח עגמומי.³³³

מה היו דרכי ההתמודדות שבהן נקטו האסירות והעצירות כמענה לקשיי הישיבה מאחורי הסורגים?

"התרופה הבדוקה והמנוסה ביותר היא הצחוק"³³⁴ – ההומור כעמידה רוחנית

ישנו מוטיב אחד שחוזר שוב ושוב בדרכים ובצורות שונות במכתביהן של יושבות בית-לחם והוא ההומור. והרבה ממנו. ההומור ככלי להתמודדות בבית-סוהר הוא תופעה מקובלת בבחינת "אם לא נצחק כאן, מה עוד נשאר לנו לעשות"³³⁵ או כמו הגרסה הבית-לחמית: "הצחוק זוהי סיסמתנו".³³⁶ ההומור הוא נשקו של החלש ויש לו חשיבות רבה בתקופות משבר. מחקרים שבחנו את מקומו של ההומור הצביעו על הפונקציות הרבות שהוא מילא גם בתקופות הקשות מכול: ההומור שיקף "את סירובו של הרצון האנושי להיכנע למצבים קיומיים בלתי נסבלים...[ו]היה מנגנון התמודדות שאפשר ליהודים להפוך את הבלתי נסבל לנסבל ולהתגבר על הייאוש", היה בו ניסיון לשמור על שפיות הדעת, על תקווה ועל אופטימיות, היה בו צורך כדי להתגבר על פרידה מהקרובים ועל הגעגועים לבית, הוא יצר מציאות חלופית שהתעלתה מעל המציאות הקשה והמדכאת, הוא סייע לאסירים להחזיק מעמד בתנאים הקשים, היה בו ממד של מרד ויותר מכול, הוא ביטא

332 חיה נוסנבאום להוריה, 6.9.1947; ראו גם לח"י אנשים ב', עמ' 755, קורות חייה של עליזה קניג לבית גיטלר.

333 לדוגמה, פרידה ילין-מור לנתן, 3.12.1942; אנדן לפרונין, 13.4.1947.

334 לאה אושרוב להוריה, ט"ו באב תש"ד.

335 כתום זה השחור החדש, עונה 2 פרק 7.

336 פרידה ילין-מור לנתן, 27.8.1942.

את הרוח האנושית ואת אתוס החירות.³³⁷ לא בכדי העלה המשורר והסופר יעקב פִּיכְמָן על נס את ההומור וקבע שהמהפכה הצרפתית כמו גם הרוסית צלחו רק בחלקן מפני שהיו מרובות פאתוס ונעדרות הומור.³³⁸ "לימדו לצחוק" היה גם אחד משלושת הדברים שציווה שמשון של ז'בוטינסקי לפני מותו, צוואה המשמשת כפרפרזה לצוואת ז'בוטינסקי עצמו לתלמידיו. אך זו לא הייתה רק צוואה, זו הייתה גם המורשת. כשתיאיר ז'בוטינסקי את חוויית מאסרו לאחר שעמד בראש ההגנה היהודית בירושלים בפרעות תר"פ (1920) הוא הדגיש את מוטיב הצחוק כביטוי לעמידה ולניסיון להעלות את המורל: "הספר של בית-הכלא גזז את שערותינו, ואנו צחקנו, את בגדינו החליפו לנו בתלבושת מתאמת למוסד, וצחקנו... כל טיפת-רעל יום-יומית בלענו בצחוק".³³⁹ עברו זה היה גם חלק מה"הדר", אחד היסודות המהותיים במשנתו, לו הטיף לתלמידיו ובו ראה חלק מרכזי במהפכה שתייצר את ה"יהודי החדש" אליו שאף.

חיי המעצר והמאסר היו גדושים בהומור שלעיתים גבל בהיסטריה, בבדיחות ובמעשי ליצנות רבים. הסיפורים והבדיחות מילאו את מכתבי העצירות והעלו את המורל גם אצל הנמענים. בעיקר אלה שהיו מאחורי סורג ובריה או בגלות במחנות באפריקה.³⁴⁰ את האווירה בבית-הסוהר הסגור תיארה לימים יהודית רבדל, מאסירות הלח": "היינו צעירות בריאות בנפשנו, ישבנו מתוך הכרה מלאה בצדקת דרכנו וחיפשנו תמיד סיבות לצחוק ולהשתעשע במעט שהיה לנו. פרידה עם העברית שלה, אני עם ידיי הגמלוניות, מלכה בהליכתה המסורבלת, הכול, רק לצחוק. לא לשקוע במחשבות".³⁴¹ במחנה המעצר האווירה הייתה קלילה יותר והאמצעים היו נגישים יותר. לא פעם, נחה עליהן רוח המשובה והן נהגו להתחפש בכל מיני תלבושות שונות ומשונות ולהציג הצגות בסגנון פורימי. כהיום גם אז, וכנהוג במחוזות ההשתטות, האחד באפריל היה מקור לא אכזב למתיחות. "אתן מוזמנות לוועדה החוקרת שבוחנת את המעצרים המנהליים", הודיעו לכמה

Arie Sover, *Jewish Humor, An Outcome of Historical Experience, Survival 337 and Wisdom*, Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing,

2021, p. 132; איתמר לוין, *מבעד לדמעות: הומור יהודי תחת השלטון הנאצי*, תל-אביב

ירושלים: הוצאת משכל ויד ושם, תשס"ד, עמ' 17-31.

338 יעקב פִּיכְמָן, "הומור ופוליטיקה", *מאזנים*, טבת תרצ"ד, עמ' 74-78.

339 זאב ז'בוטינסקי, *מבצר עכו*, <https://benyehuda.org/read/7698> אוחזר ב-15.7.2022.

340 לדוגמה, דבורה ברוך לאחיה, 16.8.1946.

341 עדות יהודית רבדל, ארכיון מא"ה. פרידה ומלכה היו חברותיה למאסר.

מהן שבהתרגשות החלו להתכונן למפגש שיכול היה לקרב את שחרורן, עד שהתברר שהן נפלו קורבן למתיחה.³⁴²

הן צחקו על הכול, אפילו על הניסיונות להשתחרר, וכתבו פיליטון מבדח בסגנון הפניות ששלחו לנציגי הוד מלכותה במחאה על מעצרן: "הננו פונות בהכנעה לכבודך ימח שמך, במחאה נמרצת על החזקתנו", פנו כביכול לנציב העליון ותיארו את תנאי החזקתן ב"וילה המודרנית לא עליכם, עם מים שוטפים ביום ובלילה מהברזים ומהקירות". את נסיבות מאסרן סיכמו כך: "נעצרנו במסיבות (בלשונונו קומ־זיץ) שונות ובזמנים שונים – בימים ההם ובזמן הזה – אך העונש הבלתי צודק – רשע מה אומר: לכם ולא לי – הוטל עלינו המסכנות והמזדקנות באותה מידה". ההפניה להגדה של פסח חזרה גם בהמשך: "וכשהוציאנו הממשלה ביד רמה וזרוע נטויה מבית המשוגעות – דיינו. ותכניסנו לווילה סלם – דיינו. ותשם משמר עם תותחים בכיסים, זרקורים בעיניים וכוכבים בשמיים – דיינו". כמחשבות קיצין הן גם התייחסו לתקופת המעצר, "לפי הקלקולציה של הטורריזציה של האדמיניסטרציה הננו החשודות יושבות ארבע שנים שהנם כמו שש שנים", התפייטו, וכך הלאה והלאה. הפיליטון נחתם במילים, "שפחותיך הנאמנות".³⁴³

אך מלבד האווירה ההומוריסטית שהייתה חשובה כל־כך לבריאותן הנפשית של האסירות והעצירות והפכה את השהות מאחורי הסורגים לנסבלת באופן יחסי, היה צד נוסף, רציני הרבה יותר, שהשפיע עליהן לא פחות.

"חיים אנחנו (עדיין) במחתרת"³⁴⁴

למרות ששהו בבית־הסוהר ובמחנה המעצר המבודדים, הזיקה והקשר לארגון המחתרת כמוסד תובעני נשמרה ואף התגברה. הדי האירועים שהתרחשו מחוצה לו חדרו מבעד החומות והשפיעו על האווירה בה חיו האסירות והעצירות, במיוחד כשאלו נגעו אליהן באופן אישי. כיצד הן הגיבו לאירועים? מה היו תחושותיהן ומחשבותיהן?

אחת מנקודות הציון הבולטות במלחמה שניהלו הבריטים כנגד ארגוני המחתרת הייתה הגליית מאות עצורים למחנות המעצר באפריקה, אירוע

342 חיה נוסנבאום להוריה, 25.4.1047.

343 הדברים נכתבו במאי 1946 ככל הנראה בידי עצירות האצ"ל. הפיליטון מופיע במחברת בית־הסוהר של אלישבע אנדן.

344 בהשראת שירו של אברהם שטרן, "חיים אנחנו במחתרת".

משמעותי שנגע לחיי רבים בארץ. לחלק מהעצירות היו קרובי משפחה או בני זוג מקרב המגורשים והן קיבלו את הידיעה בצער ובכעס. דבורה ברוך, שאחיה היה בין הגולים, לא יכלה שלא לתת ביטוי לתחושותיה הקשות כשכתבה לו:

הידיעה על השלחך לגלות אריטריאה הדהימה וציערה אותי עד מאד. לאחר ישיבה של שנת מעצר בלטרון, שאף היא הייתה בלתי מוצדקת, העזו השלטונות לגלותך מן הארץ בה נולדת וגדלת ואשר אליה הינך קשור בעבותות אהבה, הרחיקך ממשפחתך לארץ זרה לך וממשיכים להחזיקך שם על מסגר כאילו היית חיה טורפת. אין מילים בפי להביע את התמרמרותי על מעשה מביש ומחפיר זה, מעשה אכזריות של בני אדם מחוסרי מצפון ומעשים אלה נעשים לאחר כל הטבח האיום של מיליוני יהודים בגלות אירופה... והממשלה הבריטית דנה ודשה באורך רוח, מצהירה ושוב דנה ודשה אם לתת או לא לתת ליהודים את המפלט האחרון והיחיד לפזוריהם הסובלים. ובינתיים מרחיקה היא מהמולדת ומגלה את בניה ללא כל דין ומשפט. עד מתי תימשך קשיחות לב זו?...³⁴⁵

אחת מתוצאות הלוואי של הגירוש הייתה פרנויה שהשפיעה גם על יושבות בית-לחם. באחד הימים נעצרה מכונית צבאית בשער המחנה וכשהעצירות הבחינו בכך, החלה להתרוצץ חרושת שמועות שגרסו שהבריטים הגיעו לקחת את העצירות לאפריקה והדמיון החל להתפרע. לבסוף התברר שהחיילים הביאו עצירה חדשה ותו לא.³⁴⁶ אנקדוטה זו מאפיינת את התודעה הפסיכולוגית המתקיימת במצבי חוסר הידיעה והוודאות של אסירים מאחורי הסורגים וההיצמדות לכל בדל של שמועה שבכוחו להשפיע על חייהם.

מפלס הרגשות הגיע לשיא סביב נושא ההוצאות להורג. כאשר מתתיהו שמואלביץ, מפעילי הלח"י הבולטים נידון למוות, ראשון זה זמן רב, גלי ההדף הגיעו גם לבית-לחם. השמירה סביב המתחם תוגברה וכאשר הרב הגיע לביקורו השגרתי וניגש ללמדן, הן ביקשו ללמוד את הפרק בספר תהילים ששמואלביץ ציטט בנאומו במשפט, הפותח במילים: "לדוד ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב ואצבעותיי למלחמה". הרב דחה את הבקשה כדי לא להלהיט את הרוחות המתוחות ממילא. "איזה זה עם זה שאינו מבין להעריך את גיבוריו", הטיחה לעברו בכעס אחת מהן בעוד הוא מנסה להרגיעה.³⁴⁷ לעומתו, הרב שהחליף אותו גילה רגישות רבה יותר והמיר את נושא הלימוד

345 דבורה ברוך לאחיה, 1.1946.

346 לאה אושרוב לאחותה, 16.1.1945.

347 ד"ר הרב מ' 29.6.1944 (ד"ר מס' 4), תיק J1/7906/1, אצ"מ.

מספר איוב המשופע באסונות לספר תהילים. "לא חסר להן עוד צרות כאיוב ומוטב שילמדו תהילים שם תמצאנה דרך ביטחון בה' לישועה ולפדות", ציין בדו"ח שכתב.³⁴⁸ מחשבתו התבררה כנכונה. הן התחברו לכתובים והשליכו את הנאמר בהם עליהן ושאוּבו מהם תקווה ועידוד. במיוחד בטקסטים רלוונטים כמו הפסוק "ואת אסיריו לא בזה", המדבר על שמירת האל את האסירים.

וכיצד הן הגיבו להחלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר שסימלה את עזיבת הבריטים את הארץ והקמת מדינה יהודית עליה נלחמו? מעיון בכתובים עולה שהתגובה הייתה אמביוולנטית ותחושות של שמחה ועצב התערבבו זה בזה. מלבד המתח האידיאולוגי בין הרצון לעצמאות עברית מול חלוקת הארץ, דיסוננס שקיבל ביטוי משמעותי אצל רבים, לעצירות נוסף קושי נפשי מיוחד. העובדה שבחוץ מתרחשים אירועים היסטוריים הרי גורל בעוד הן אינן שותפות להם אלא בגדר מביטות מהצד והן הצרו על כך.³⁴⁹

השיח הביטחוני-לאומי בכלא מכיל מספר רבדים, ברובד הגלוי נמצאים חיי השגרה האפרוריים, היום-יומיים שלפעמים מתובלים באנקדוטות וברגעים קטנים שוברי שגרה. המכתבים שנכתבו בידי יושבות בית-לחם מכילים בתוכם את תיאור החיים האלו. דומה שכל עולמן הצטמצם לימי הקטנות בצפייה לשחרור המיוחל. עם זאת ישנו רובד מחתרתי, נסתר מהעין שמתגלה בדואר המחתרתי החשאי. גם במכתבים שנשלחו לחברי הארגון שבחוץ ובמיוחד בדואר פנימי שעבר בין האסירות ועצירות.

המכתבים שבידינו נכתבו ברובם בידי שתי אסירות לח"י המכוננות בהם "עדה" ו"שלומית" בתקופה ספציפית, סוערת למדי. סביב חיסולו של הלורד מוין. השתיים, חיסיה שפירא ונחמה סרולוביץ, בנות 22 לערך, היו פעילות לח"י בולטות ונדונו למאסר כמעט במקביל בעוון החזקת נשק. במשך תקופה ארוכה הן היו אסירות לח"י היחידות בכלא ואירחו חברה לרחל אוהבת-עמי ולשתי אסירות הפלמ"ח, כץ ומלמד.

במכתבים החשאיים נחשפים רגשות ההזדהות הנפשית והרגשית המוחלטת עם הארגון במלוא עוצמתן. הן חולקות את תחושותיהן על רגעי המשבר שעבר הארגון ומביעות תקווה לניצחון הקרוב. הן דנות בדרכים נסתרות להעברת המכתבים ופרסומי המחתרת שהצליחו לעקוף את חומות הכלא, ומביעות רגשות אחווה שהעלו רגשות אלה לשיא וחלק מהדברים כבר צוטטו לעיל. חיזוק בלתי צפוי הן קיבלו באחד הימים במכתב מפתיע

348 דו"ח הרב לבנון.

349 חיה נוסנבאום להוריה, 6.12.1947.

שהכתובת שעל גביו נכתבה בשפה האנגלית. כשהן פתחו אותו הן הופתעו לגלות שהכותב היה חברם לארגון שכונה בשם הקוד – "התימני". המכתב עורר עליהן רושם עז והן מיהרו לשלוח לחברותיהן במחנה העצירות הסמוך קטעים נבחרים ממנו:

שנות הקרבה ואומץ משותפות דיין בשבילי לשם הכרה והערכה הדדית...
בשבילי על כל פנים, ברור שלוחמת החרות לא הראתה אומץ לב, הקרבה והבנה קטנים מאלו של לוחם החרות... ברצוני לנתח ולסכם את התופעה החדשה שמתגלית בעם העברי המתבטאת בהתרוממות האישה מדרגת עקרת בית בלבד למזיגה המופלאה המשתקפת בבת ישראל לוחמת. הבת העבריה תופסת כיום חלק חשוב במלחמה. את אחד היסודות הבריאים ביותר עליהם מושתתת התנועה... זאת היא עובדה...³⁵⁰ (הדגשים במקור).

ההקרבה המדוברת והחיבור הטוטלי למחתרת קיבל ביטוי קיצוני ביחסן לאסירה המפורסמת, רחל אוהבת-עמי שהייתה כאמור דמות מופת בתנועה הלאומית ובבית-הסוהר. השתיים שישבו אתה במאסר סירבו לקבל את התנהגותה היום-יומית ובעיקר את ניסיונותיה להשתחרר תוך הבטחות לשלטונות לחדול מפעילות פוליטית, וניסיון לתרץ את המעשה שעשתה בגילה הצעיר. התנהגות זו הרגיזה אותן מאוד והן לא היססו למתוח עליה ביקורת נוקבת. עבורן היא הייתה דוגמה לאדם חסר אידיאלים שטובתו הפרטית חשובה לו יותר מהמצב הלאומי, והן לא הסכימו לקבל כסיבה לכך את ישיבתה ארוכת השנים בבית-הסוהר. "אנו לא מתעלמות מהעובדה שהיא כבר חמש שנים כאן, אבל האם אתן נטשתן את האידיאלים שלכן אחרי שלוש שנים? והאם הישיבה בבית-הסוהר יכולה להצדיק דבר כזה?" שאלו רטורית.³⁵¹

מוקד התעניינות נוסף הייתה פרשת חיסולו של הלורד מוין בנובמבר 1944 בידי שני חברי לח"י אליהו חכים ואליהו בית-צורי. ההתכתבות בנושא מספקת לנו הצצה נדירה למחשבות ולתחושות של חברי המחותרת ביחס לפעולה שהייתה אחת הבולטות שביצעה לח"י ועמדה במוקד תשומת הלב העולמית. אליהו חכים היה דמות לא צפויה במחתרת. בימי המבוכה שעברה לח"י לאחר רצח אברהם שטרן מייסד הארגון, הוא התייאש והתגייס לצבא הבריטי. כשלח"י קמה מחדש הוא ערק מהצבא וחדש את קשריו עם הארגון. אסירות לח"י שהכירו אותו באופן אישי, חששו מהתנהגותו במשפט

350 דואר מחתרת. ג' באדר תש"ה.

351 דואר מחתרת (ללא תאריך).

המתקשר אולם הוא הפתיע לטובה. "את בני (כינוי המחתרתי של חכים. י.פ.) שתינו מכירות ושתינו חששנו להתנהגותו במשפט. הייתה לנו הפתעה כה נעימה. התאמתו דבריו של יאיר: בבוא שעת מבחן, כל אחד מהשורות יעמוד על הגובה הדרוש. הוכחה נוספת עד כמה ארגוננו מחשל ומעבד את אופיים של האנשים"³⁵². מכיוון שהמשפט התנהל בקהיר הן הביעו צער שהוא איננו מתנהל בארץ-ישראל וסברו שהיה מקבל אופי אחר, תעמולתי יותר ומעורר עניין רב יותר. בנקודה זו הן טעו. המשפט בקהיר זכה לתשומת הלב הבינלאומית והפך למפגן תעמולה חסר תקדים עבור הארגון הקטן והרדיקלי.³⁵³ הן גם הצרו על כך שסיקור המשפט בעיתונות העברית הוא מעורפל ושנאומו הנאשמים שעוררו רושם רב, לא צוטטו. עם זאת הן סברו שהארגון יפרסם בעצמו את הנאומים וביקשו מחברותיהן במחנה המעצר לעקוב אחר מהלך העניינים, ואם הדברים אכן יתפרסמו שישתדלו לשלוח להן אותם. הן גם יצאו נגד האצ"ל שהתנער בפומבי מטקטיקת הטרור האישי ובמיוחד מחיסול הלורד מוין, ותהו על הפסקת הפעילות היוזמה מצדו. האם הסיבה היא המאסרים הרבים בקרב חברי האצ"ל או שמא מדובר בשינוי הקו. עם תום המשפט נגזר דינם של "שני אליהו" למוות. גזר הדין, למרות שהיה צפוי, הכאיב להן אך גם עורר אותן לשתף את המניע הפסיכולוגי של חבר בארגון מחתרת שעלול להקריב את היקר לו ביותר: "אומנם עטרת קוצים אנו נושאים על ראשינו, אבל קוצים שבחרנו בהן מרצוננו הטוב והכרתנו העמוקה. קוצים שאנו רוצים להוציאם ולמנוע אותם מפגוע בגוף כל האומה והמולדת"³⁵⁴. הציפייה לביצוע גזר הדין הייתה מתוחה ולפי השערות הוא היה אמור להתבצע בחודש שבט, חודש רווי אסונות וקורבנות עבור הלח"י, החל משני חברי לח"י שנהרגו ברחוב דיזנגוף בתל-אביב וכלה ברצח שטרן. מצד שני הן קיוו שגזר הדין לא יבוצע אך בכל פעם שהגיעו אליהן העיתונים, הן היו פותחות אותם במתח ובחשש שהרע מכל התרחש.³⁵⁵ כידוע שני אליהו עלו לגרדום בקהיר אך מכתבים לאחר התלייה לא נמצאים בידינו. אסירה אחרת, מפעולת בתי המלאכה של הרכבת, שעמדה לפני משפט, הבליטה ממדים נוספים בשייכות המחתרתי, הביעה נכונות להקרבה מלאה ולא הסתירה את שנאתה לאויב הבריטי. במכתב לעמנואל הנגבי, מאנשי

352 דואר מחתרתי, ג' בשבט תש"ה, ראו גם דואר מחתרתי כ"ה בטבת תש"ה.

353 בעקבות המשפט כתב אחד מהעיתונאים שסיקרו אותו את הספר המעש (באנגלית The Deed) וגילה אהדה רבה למחתרת בעקבות הפרשה.

354 דואר מחתרתי, י' בשבט תש"ה.

355 דואר מחתרתי, ללא תאריך ודואר מחתרת ג' באדר תש"ה.

המבצעים הבכירים בלח"י ולימים בעלה של גאולה כהן שהיה איש הקשר אליהן, כתבה לו בדרמטיות:

... נחמתי יכולה להיות אחת... להכות בהם, בקלגסים נתעבים אלה, בפריצי חיות נבזות וטמאות אלה המתפארים כי הנה חוסלה קבוצת שטרן ואני הרכה בשנים אתלה בשל חוצפתי וגאוותי... ואני השיבותו, כן אתם רוצים, אנחנו יודעים זאת, אך עוד תרגישו את נחת זרוענו ולא אחת תשלו את עצמכם ותאמרו, קבוצת שטרן, אך קבוצת שטרן תחוסל, כשאתם נאצים נבזים תחוסלו לא לפני זה... אני מבטיחך כי לא אבייש, גם אם פסק דיני יהיה גרוע, והוא יכול להיות גרוע מאוד, אני מוכנה לכול. ואם ייגזר עלי להתלות, בגאון אלך לתלייה כראוי לאנשים (?) שלנו. אך לפני זה הייתי מאוד חפצה כי תינתן לי האפשרות להטיח בפניהם כהוגן בטרם יחרצו משפטים...³⁵⁶

מכיוון שהקשר בין בית-הסוהר ומחנה המעצר היה אסור, הן מצאו דרכים עוקפות להעביר מסרים. אחת הדרכים העיקריות הייתה כאמור באמצעות שירים. באחת הפעמים עדכנו האסירות את חברותיהן במחנה המעצר שהן הצליחו לראותן אך לא לשמוע את שירתן מכיוון שהשוטרת ששמרה עליהן צרחה שהן נמצאות במקום אסור, ואיימה להלשין עליהן לשלטונות. "נמאס להילחם על כל דבר קטנוני וטיפשי כי זה גם אותנו הופך לקטנוניים ומזה אנחנו משתדלת להימנע",³⁵⁷ הן פרסו את הדילמה העיקרית שעומדת בפני אסירים פוליטיים ביחסיהן עם השלטונות: האם להילחם, על מה להילחם ומתי להילחם, שהרי עימותים כנגד השלטונות עלולים להוות חרב פיפיות עבור האסירים. ועימותים כאמור היו גם היו.

356 דואר מחתרת, 31.7.1946.

357 דואר מחתרת, ללא תאריך.

השחרור

**“אנו תקווה, כי התערבותכם תביא לשינוי יסודי במצבנו”³⁵⁸ –
המאבק על השחרור**

“השחרור ממאסר מעסיק את האסיר במחשבותיו מיד עם מעצרו או מאסרו... השחרור מתקשר אסוציאטיבית לחופש, לזכויות, לעצמאות, ליחסים בין-אישיים ולתמיכה”.³⁵⁹ מה היו טקטיקות המאבק על השחרור והדרכים שנקטו העצירות על מנת להשתחרר?

אחד מהגורמים החשובים והמשפיעים ביותר על חייו של האסיר הוא עורך-הדין. האסיר בהיותו בעל גישה מוגבלת לעולם שבחוץ הוא חסר אונים, חסר שליטה על גורלו ונתון לשרירות לבם ולגחמותיהם של השלטונות. עורך הדין המשמש כערוץ קשר ישיר מול השלטונות, נאבק למען זכויותיו ומשמש כנציגו. הוא גם מעניק לו במידת מה שליטה מסוימת, לכל הפחות למראית עין. מלבד תפקיד המתווך, הוא משמש גם כפסיכולוג המקשיב למצוקותיו ומעניק לו סעד נפשי, ככומר מוודה ולעיתים אף כאיש סודו.

פרקליטם הנאמן של נאשמי ועצורי ארגוני המחתרת היה מקס זליגמן (1902-1987). הוא נולד בוויילס, עלה ארצה בתחילת שנות ה-20 של המאה ה-20, עבד באחת מחברות הביטוח בה עבד גם זאב ז'בוטינסקי והושפע מאישיותו. כעורך דין הוא השכיל ליצור קשרים עם בכירים בשלטון הבריטי אך אלו היו לו לרועץ לאחר שבשנת 1939 הואשם בסיוע לעלייה הבלתי-לגלית לאחר ששיחד קצין בריטי שתפקידו היה למנוע אותה. בעוון כך הוא ישב בבית-הסוהר מספר חודשים וחווה את חוויית המאסר בעצמו. בימי המאבק, שמו הפך מזוהה עם ארגוני המחתרת עד כדי כך, שאמר פעם למספר פעילי אצ"ל שאם הבריטים יתפסו אותם,

358 מכתב העצירות לוועדת אונסקו"פ, מצוטט במכתבה של דבורה ברוך לאחיה, 20.6.1947.
359 אילנה גולדברג, להיות אסיר – החיים בבית-הסוהר וחווית המאסר, הרצליה: ספרי ניב, תשע"ט, עמ' 241.

שלא ימהרו להזמין אותו כי עבור הבריטים הדבר מהווה הוכחה שהם חברי מחתרת.³⁶⁰

עוזרו היה מקס קריצ'מן (1914-2003) שנולד בארה"ב, עלה ארצה והיה חבר בית"ר. אחד ממוריו היה מרדכי רזיאל, אביו של דוד רזיאל. גם הוא חווה את חוויית המאסר לאחר שישב מספר תקופות קצרות באשמת קשרים עם האצ"ל. למרות ששניהם השתייכו ללאליטה ייחודית של עורכי דין שפעלו בשירות ארגוני המחתרת וכונו "המחתרת המשפטית", שניהם ייצגו שני דגמים של עורכי דין. זליגמן ייצג אב-טיפוס של עו"ד המתמקד באפיק המשפטי ורואה בו כזירה העיקרית. קריצ'מן לעומת זאת ייצג את העו"ד הרדיקלי המזדהה עם אג'נדות פוליטיות יותר מאשר עם החוק, והמסוגל "לחצות את הקווים" ולהפר כללים אתיים וחוקיים. כך לדוגמה, כאשר גאולה כהן תכננה את בריחתה הראשונה מבית-הסוהר הוא עודכן בפרטי התוכנית ואף הלווה לה כסף לטובת הבריחה. שני עורכי הדין היו הכתובת המרכזית עבור העצירות.³⁶¹

השימוש במעצר מנהלי בלתי מוגבל בזמן היה אחד מכלי הנשק הבולטים במאבק נגד ארגוני המחתרות. כאמור הוא ניתן לפרקי זמן של חצי שנה או שנה והוארך עם תום המועד, וכבר עמדנו על הקושי הנפשי שחוסר הוודאות באשר למועד תום המעצר גרם לעצירות. אך הקושי היה משמעותי יותר. הארכת מעצר מנהלי נגזרת ממידת המסוכנות אך בה בעת גם משפיעה עליה מבחינת התדמית. כלומר, עצור שמעצרו מוארך שוב ושוב נחשב כמסוכן יותר והוא כלוא במעין לולאה שתוצאתה היא סיכויי שחרור נמוכים. מסיבה זו העצירות עשו ככל שביכולתן לשכנע את מקבלי ההחלטות בבולשת הבריטית בחוסר המסוכנות שלהן בתקווה לזכייה בשחרור הנכסף.

בפניות לעורכי דינן גללו העצירות הוותיקות את סיפור מעצרן, מאמצייהן לשחרור שעלו בתוהו ואת מסכת התלאות שחוו. כאשר בוחנים את הפניות, קשה להשתחרר מהתחושה שהן עשו מאמצים ניכרים לשכנע את הפרקליטים בצדקתן ושכביכול בהם, בפרקליטים, תלויים סיכויי השחרור. ג'ולי אליעזר, שתוארה כבחורה ש"צורתה די סימפטית, שיער מסולסל

360 "מקס זליגמן – פרקליט המחתרת בזירת הקרב של בית הדין הבריטי", מעריב 11.9.1987, עמ' 16.

361 כהן, **סיפורה של לוחמת**, עמ' 242; על ההבדל בגישות בין עו"ד זליגמן לקריצ'מן: Shimon-Erez Blum, "Between the Lion Cub of Judea and the British Lion: cause lawyers, British rule and national struggle in Mandatory Palestine", *Comparative Legal History* 7:1 (2019), pp. 2-36.

קצת חוס, בולגרית, אינה מדברת יידיש³⁶² נעצרה בחדרה בתל-אביב כחודש לאחר מות שטרן. אלעזר הייתה דמות מובילה בחוגים הלאומיים. היא עלתה ארצה עם משפחתה מבולגריה, הצטרפה לפלוגת בית"ר בראש פינה שנודעה כאקטיביסטית במיוחד (עולה הגרדום הראשון שלמה בן-יוסף היה חבר בפלוגה) ומשם לאצ"ל. בתקופת המאורעות היא צורפה ליחידה מיוחדת והשתתפה בפעולות תגמול נגד הערבים. בפילוג באצ"ל היא הצטרפה ללח"י ופעלה במגוון תפקידים מרכזיים. עם מעצרה היא נלקחה לבית-הסוהר ביפו ולמרות טענותיה החוזרות ונשנות לחפות שלא זכו לאזון קשבת, היא הגיעה לבית-לחם למעצר מנהלי. במהלך השנתיים הראשונות, היא תיארה במכתב לעורך-דינה, סבלו העצירות מתנאים בלתי אנושיים, משלילת ביקורים גורפת ושלילת זכויות נוספות, כמו גם ממצב בריאותי שהלך והחריף. בהמשך היא הרחיבה על ניסיונותיה לשכנע את הבריטים בחפותה. אלו כללו פניות חוזרות ונשנות לרשויות המוסמכות, בהם בכירי הבולשת ואפילו לנציב העליון, אך לשווא. תסכוליה היו גדולים:

עד עצם היום הזה לא נתנה לי כל אפשרות להגן על עצמי כראוי. לא הועמדתי בפני שופטים מוסמכים, לא דנו אותי על החזקת חומר כל שהוא שחל עליו איסור, לא הוצגתי בפני כס-המשפט באשמת מעשה שהוא בניגוד לחוק ואף על פי כן, הנני במעצר לזמן בלתי מוגבל. הוועדה אשר ע"י מרכז הבולשת ופקידי המלכות, מסתפקים בחשד בלבד מאשר כל הוכחות. ואותה אשמה – חשד בלבד להשתייכות [ל] ארגון בלתי לגלי – יש בכוחו לגרום להארכה אוטומטית של מעצרי, אפילו לאחר 6 – שש – שנות מאסר...³⁶³

סיפורה של חברתה גלי פישר דומה. אף היא הייתה דמות בולטת במחתרת ונעצרה באותה תקופה ביחד עם מספר פעילים נוספים, "גברים בלתי מוכרים", כטענתה. בחקירה "השטחית והפורמלית" היא מסרה שם בדוי. הוריה היו בין המעפילים שהוגלו לאי מאוריציס וכששוחררו והגיעו ארצה התאכזבו לראות את בתם מאחורי הסורגים. "כתבתי לו את כל הפרטים הללו כדי שידע למפרע על סמך מה וביאזה תנאים אפשר להחזיק במעצר בארץ זאת, בחורה למעלה מארבע שנים. מקווה אני שיעשה ככול אשר ביכולתו כדי לשים קץ לישיבתי האין-סופית", סיכמה.³⁶⁴

אסתר רוזיאל-נאור הייתה מקרה חריג. היא הייתה אם לילדים קטנים

362 חקירת י.ה. בש"י מ-10.2.1942, חטיבה 112 (ש"י פורשים) תיק 1079, ארכיון ההגנה בת"א.

363 אלעזר לעו"ד זליגמן, 24.5.1946, תיק ח 13/5/2, ארכיון מזב"י.

364 פישר לעו"ד זליגמן, 22.5.46, תיק ח 13/5/2, ארכיון מזב"י.

ונעצרה בהיותה בהריון, מצב אותו ביקשה לנצל כדי ללחוץ על שחרורה. היא לא נמנעה מלהפעיל גם נשק סודי, את הוריה שפנו לנציב העליון בתחנונים ותיארו בפניו את חייהם הקשים בעקבות נפילת בנם דוד רזיאל שהתנדב לצבא הבריטי, את המחסור הכלכלי החריף בו הם שרויים ואת הקושי הרב לגדל את נכדיהם, "התינוקות המעונים", ששני הוריהם מאחורי סורג ובריח.³⁶⁵ הפניות אכן נענו ורזיאל-נאור שוחררה כאמור כעבור חודשים ספורים.

סיפורה של ציפורה פלומין היה שונה. היא שימשה כחובשת באצ"ל והוועקה לטפל במספר פצועים שנפצעו בפעולת החרמת נשק. בעת העברת הפצועים נעצרה המכונית בידי שוטרים ונוסעיה הובאו למעצר. במעצר הגיע רופא שעדכן אותה במצב הפצועים. "הארגון ששלח אותך יכול להתגאות בכך. חבשת את הפצועים להפליא", החמיא לה. כעבור יומיים היא כבר הייתה בבית-לחם.³⁶⁶ במכתב לעו"ד הסיפור היה שונה לחלוטין. לטענתה היא הוזמנה בידי אדם לא מוכר להזריק זריקות לחולה אלמוני, דבר שנהגה לבצע כשגרה כהשלמת הכנסה. היא נכנסה למונית ונחטפה ביחד עם בחורה נוספת בידי פעילי אצ"ל חמושים. כעבור כמה שעות שוחררה תוך איומים שאם היא תדבר חייה יהיו בסכנה. מיד היא נעצרה בידי המשטרה והובלה לבית-לחם לשנת מעצר. פחדה היה כה גדול שהיא לא סיפרה לאיש את גרסתה ורק כאשר נוספה לה שנה מנהלית נוספת, החליטה לחשוף אותה מכיוון שחייה כבר אינם חיים ואין לה יותר מה להפסיד. "אילו ידעתי כי מקצוע אחות יביאני לכותלי בית-הסוהר, הייתי בוחרת במקצוע אחר", סיכמה.³⁶⁷

הפניות לעורכי הדין ביטאו יותר מכול רגשות תסכול ומצוקה אך הכיוון המשפטי היה היחיד שבא בחשבון מבחינתן. באחת הפגישות עם העו"סית שדאגה להן ככל יכולתה והפגינה מסירות רבה אליהן, הן טענו לעומתה שהטיפול הרצוי הוא בתחום החוקי ולא דווקא בזה הסוציאלי האישי. "צריך לצאת למאבק ציבורי נגד המשך החזקנו במעצר ללא משפט", דרשו ממנה.³⁶⁸ כתובת נוספת לקובלנות העצרות היו גורמי שלטון בריטיים והן לא היססו לפנות אליהם בבקשה שיבחנו מחדש את תיקיהן. היה בכך נסיגה מהאתוס המחותרני של אי ההכרה בסמכות הבריטים מכיוון שראו בהם כובש זר. אתוס

365 רזיאל-נאור לעו"ד זליגמן, 10.10.1944 והוריה לנציב העליון (ללא תאריך), תיק ח 13/2, ארכיון מזב".

366 לפידות, היום שרה הקטנה, עמ' 123-124.

367 פלומין לעו"ד קריצ'מן, 28.3.1947, תיק ח 13/2, ארכיון מזב".

368 דו"ח פני קון מ-22.6.1947, תיק J1/7330, אצ"מ.

שבא לידי ביטוי בעיקר בהצהרות חברי המחתרת במהלך המשפטים שנערכו להם. על מנת להישאר בתודעה הציבורית ולא להיעלם בחור השחור של מחנה המעצר, הן גם לא היססו ופנו למוסדות ציבוריים יהודיים שונים בארץ בבקשה לסיוע ולתמיכה.

כך לדוגמה, במכתב זועם למ"מ מקום הנציב העליון הן ביקרו בחריפות את התעמרות השלטונות בהן ואת חוסר היכולת להוכיח את חפותן. "או שיעמידו אותנו לפני בית-המשפט או שתשחררו אותנו באופן מידי", הן דרשו.³⁶⁹ הפניות לא היו רק קולקטיביות אלא נעשו גם באופן יחידני-פרטי. "שאלה העבריינה" למשל, שלחה פעם אחר פעם מכתבים לוועדת בירור תיקי העצירות ופרסה את טענותיה בתקווה שקולה יישמע, תוך הכחשה גורפת לחשדות שהיא טרוריסטית כמובן. "נעצרתי על סמך הלשנה מוטעית ולאחר ששוחחתי איתי שעות ארוכות אני מקווה שברור לכם שאין בטבעי תכונות מסוכנות כמו טרוריום", ניסתה לשכנע את הוועדה.³⁷⁰ הגדילה לעשות "אסירת ציון" בלה חרמוני, כך כינתה את עצמה, שמלבד פנייה לראש הבולשת קטלינג עבור עצמה, ביקשה בנוסף, בנאיביות מסוימת יש לומר, לעיין מחדש בתיקו של בעלה שהוגלה לאפריקה לאחר מעצר בית ארוך. "איני מבנינה כיצד אפשר לאוסרו שנית ולהאשימו באשמות שונות בה בשעה שבמשך כל היום עבד, וישר ממקום עבודתו חזר לביתו", טענה בתוקף. כדי לחזק את דבריה היא מסרה את שם המעסיק של בעלה כעד פוטנציאלי, כמו גם השכנים והשוטרים שנהגו לוודא שבעלה אינו מפר את תנאי מעצר הבית.³⁷¹

תזכיר נוקב הופנה גם לוועדת החקירה הבינלאומית של האו"ם, אונסקופ, כשזו ביקרה בארץ בקיץ 1947 במטרה לבחון את שאלת א"י. בואה של הוועדה פתח מערכה מדינית רחבת היקף שמלבד המוסדות הרשמיים כללה גם את ארגוני המחתרת שבקשו להשפיע על החלטותיה. האם היוזמה לתזכיר הייתה פנימית של העצירות או שמא הן קיבלו הנחייה מהנהגת הארגון? מהמקורות המצויים בידינו אין לדעת. בתזכיר הן מתחו ביקורת חריפה על השלטונות והעלו את מכלול הטענות כנגד מעצרן המנהלי, טענות שחזרו ונשנו שוב ושוב בתזכירים השונים: מצב סוציאלי, בעיות הבריאות במישור הפיזי והמנטלי, חוסר הצדק ממנו סבלו, "מוטב שמאה חפים מפשע ישבו במעצר מאשר אחד חייב יטייל חופשי", צוטט אחד מאנשי הבולשת,

369 מכתב העצירות למ"מ הנציב העליון, תיק ח 6/2, ארכיון מזב"י.

370 העתקי מכתבים מ-2.1945, 11.5.1945, והתחלת יוני 1945, מחברת בית-הסוהר.

371 בלה חרמוני לקטלינג, 6.7. (ללא שנה).

וחוסר ההיגיון שבמעצר. "כיצד זה יתכן שעל חשדות בלבד אנחנו נמצאות במעצר זמן רב יותר מאשר אילו נשפטנו בבית דין על אותן חשדות בדיוק", טענו. מלבד זאת הן דרשו מהוועדה להתערב באופן מידי במצבן ושתבקר בבית-לחם כדי לעמוד מקרוב על טענותיהן. פנייתן לא הייתה ייחודית ותזכירים דומים, אישיים וקולקטיביים שנשלחו מבתי הכלא השונים הועברו לוועדה באמצעות מנגנוני הקשר הבריטיים. כתוספת למכתב הן הכריזו על שביתת רעב בת 48 שעות. הן לא נענו, כמו גם בקשות נוספות להתיר לאסירים להופיע בפני הוועדה.³⁷²

שאלת מעצרן של נשים רבות ללא משפט עלתה באחת ממסיבות העיתונאים שערך המזכיר הראשי של ממשלת המנדט, מר שאו. תשובתו הייתה שהממשלה משוכנעת שיש עילה למעצר מונע אך אין ראיות מובהקות כנגדן על השתתפות בפשעים ספציפיים. "מעורבותן של נשים במעשי רצח וחבלה היא אחד המאפיינים המטרידים ביותר של קיצוניות פוליטית והיא צריכה להוות סיבה לדאגה עמוקה עבור הקהילה היהודית", הוסיף.³⁷³

כמענה לטרוניות בדבר מעצר ללא משפט הוקמה ועדה מיוחדת שתפקידה היה לבדוק את טענות העצירות ולבחון את עניינן. בראש הוועדה עמד שופט בשם מנינג. הוועדה נהגה להגיע מעת לעת לבית-לחם וראיינה את העצירות. הרושם שנוצר אצלן הייתה שהחקירה הינה שטחית ביותר והן לא ראו בה תועלת רבה, אך להפתעתן הוועדה שחררה מספר רב של עצירות.³⁷⁴ היו גם כאלה שלא חיכו לשחרור רשמי והחליטו להשתחרר בכוחות עצמן.

"גם אצלנו היה פרג' מסוג זה, כלומר בריחה"³⁷⁵ – הבריחה כאתוס מחתרת

האתוס המחתרתי דגל בשחרור עצמי מבית-הסוהר, כלומר בבריחה. ההלצה במחתרת הייתה שכאשר אסיר חדש נכנס לתא הוא בוחן את הכתלים. אם הוא אסיר לח"י, הוא בודק מהיכן ניתן לחפור מנהרה ואם הוא אסיר

372 מצוטט במכתב של דבורה ברוך לאחיה, 20.6.47, אלעד בן-דרור, הדרך לכ"ט בנובמבר – פרשת אינסקו"פ וראשית מעורבותו של האו"ם בסכסוך הערבי-ישראלי, ירושלים, יד בן צבי, תשע"ט, עמ' 124-125. לדברי בן-דרור משקל התזכירים והחיבורים שנשלחו לוועדה מכלל הגורמים הרלוונטיים הגיע ל-32 טון!

373 "Cotton and Wool to Come", *The Palestine Post* 8.2.1946, p 3

374 דו"ח פני קון מ-8.7.1947, תיק J1/7330, אצ"מ.

375 אנדן לפרונין, 3.3.1948.

"הגנה" הוא בודק היכן ניתן לקבוע מדף כדי לאחסן בו את משלוחי האוכל שהקיבוצים היו מספקים. לארגוני המחותרת נודעה חשיבות רבה בשחרור אסירים. הן מבחינה מבצעית וארגונית, קרי, החזרתם לכשירות של פעילים בולטים ומנוסים והן מבחינת הפרסטיג'ה, כלומר היוקרה. התוצאה האופרטיבית הייתה מספר פעולות מרשימות לשחרור אסירים שחלקן הצליחו כמו פריצת כלא עכו המפורסמת וחלקן כשלו. עם זאת, מעולם לא נעשתה כל פעולה לשחרור אסירות בית-לחם, למרות שאובייקטיבית התנאים לפעולה כזו היו קלים יחסית וסיכויי ההצלחה היו גדולים, בוודאי בהשוואה לבית-הסוהר בירושלים וכלא עכו. נלי פיישר ששאלת הבריחה הציקה לה, הרגישה שהאסירות מהוות עול על הארגון והוא אינו חפץ בשחרורן. תחושותיה היו קשות. "שכחו אותנו בבית-לחם", טענה שנים אח"כ.³⁷⁶ גם גאולה כהן לא הבינה מדוע מתעלמים מהן וכשניסתה לברר את סיבת הדבר, ענו לה שמאן-דהוא בהנהגת לח"י טען בזלזול, "מה נשים עושות בבית-סוהר? הופכות משמלה חצאית ומחצאית חולצה". האמירה כה קוממה אותה שהיא החליטה להוכיח שגם אישה יכולה לברוח.³⁷⁷

אך היא לא הייתה הראשונה. עוד לפני נעשה ניסיון בריחה של שפירא וסרולוביץ'. הן החלו לנסר את אחד מהסורגים על גבי החלונות אך הדבר התגלה והניסיון כשל.³⁷⁸ בעקבות הניסיון תוגברה השמירה, עדכן הרב שבא לבקר במחנה.³⁷⁹ גם לאה אושרוב ניסתה לברוח. חבריה בחוץ הבטיחו להגניב לה מסורית קטנה לניסור הסורגים ורמזו לה שהוא יישלח בתוך מילון אנגלי. לאכזבתה המשלוח לא הגיע ליעדו ורק כשהשתחררה התברר לה שאמה הביאה לה בטעות מילון אחר. היא נאלצה לחכות לחסדי הבולשת.³⁸⁰

רק גאולה כהן הצליחה במשימה. בניסיונה הראשון שכשל, היא הצליחה לטפס מעל החומה המגודרת שהקיפה את הווילה והחלה במנוסה. השוטרים זיהו את הבריחה והחלו במרדף מלווה בירי אחריה. היא נפצעה ברגלה, נתפסה והושלכה לצינוק. בעקבות כך תוגברה השמירה במחנה והוא הוקף בגדר תיל נוספת. זה היה ניסיון הבריחה הראשון וגם האחרון מבית-לחם ולמעשה אף אסירה או עצירה לא הצליחה בכך. הניסיון השני היה מבית החולים הממשלתי בירושלים. לשם כך היא נעזרה בערבים תומכי לח"י

376 גלעד, עליהן לא כתבו, עמ' 53.

377 "האלמוניות – לוחמות לח"י מספרות", (ראו הערה 72).

378 דואר מחתרת כ"ה בטבת תש"ו, כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 278-280.

379 דו"ח הרב מ-13.7.1944 (מס' 16), תיק A229/248, אצ"מ.

380 עדות לאה אושרוב.

מהכפר אבו-ג'וש שביימו קטטה שהסבה את תשומת הלב של המשמר ששמר עליה והיא הצליחה להימלט. כסמל של לח"י, דבר בריחתה פורסם בהבלטה בעיתונים והדבר נתן לארגון יוקרה רבה. בחיפוש שערכו הבריטים בחדרה בבית חולים, נמצאה תוכנית הבריחה שכללה את מפת הסביבה ואת מיקום משמרות השוטרים. "צר מאוד שהתרשים נשאר במקום שנשאר – מה שלא מאפשר לחזור בזמן הקרוב על אותו קונץ". קוננה דבורה קלפוס.³⁸¹ למעשה, חשיפת התוכנית לא העלתה ולא הורידה דבר, מכיוון שבעקבות הבריחה ערכו הבריטים הפקת לקחים והחלו להימנע מלאשפז את האסירות בבית החולים מחשש לבריחה נוספת.

הרצון "לשנות את הגורל" כלומר לברוח, היה כוח מניע עבור כמה מהעצירות שהשתעשעו ברעיונות מרעיונות שונים, חלקם על גבול הפנטזיה. "שאר התשעים-ותשע חולמים לפחות כיצד ימצאו אפשרות לברוח... לפחות יפיגו מצוקת ליבם בשאיפה בלבד בתארם בדמיונם את האפשרות הזאת", אבחן זאת דוסטויבסקי. מלכה גרנביץ' (לימים הפנר), מאסירות לח"י שנפצעה ונאסרה בפעולת בתי המלאכה של הרכבת, סיפרה על אחד הרעיונות: "מרוב כמיהה לחופש... חשבנו על אפשרות בריחה והדמיון התערבב במציאות". הרעיון שצץ במוחה או שאולי בדמיונה היה לארגן מטוס שיטוס מעל בית-הסוהר בשעת הטיול היומי על הגג וממנו יושלך סולם והן יברחו באמצעותו. היא שלחה את התוכנית מוסלקת באחת הנעליים ששלחה לתיקון בחוץ. למזלה, כך חשה לימים, המכתב לא נמצא ונחסכה ממנה המבוכה.³⁸² צחוק הגורל היה שהיא הצליחה לברוח אך בצורה פשוטה הרבה יותר (להלן).

"חופשייה אהיה רק כאשר גם אתן תעזובנה את כתלי הסוהר"³⁸³

– החיים אחרי המאסר

"חופש", מילת קסם זו. מה קשה להיפגש בה פנים! ברגשות מעורבים עזבתיכן יקרות והעצב גבר על השמחה כי ידעתי, אתן עודכן יושבות... הביתה הגעתי המומה לגמרי... האומנם חופשיה אני?... הסתובבתי ברחובות ככה סתם. הסתובבתי כדי להרגיש שאני הולכת. אבל עצובה מאוד הייתי

381 וייס, שירת דבורה, עמ' 48.

382 הפנר, בדמייך חיי, עמ' 64.

383 לאה עזר לעצירות בית-לחם, ט"ז אב תש"ז, מס' משלוח 1128/2003 תיק 134, ארכיון לח"י בתה"ש.

והמומה. רגלי צעדו על [ה]רחוב אך אני הייתי אתכן. ראיתיכן צועדות בחצר ושמעתי את קולכן. והנה אתן בחדר האוכל שרות את "התקווה". "עוד לא אבדה תקוותינו". והנה ידיכן המושטות דרך הסורגים ומנפנות. הרבה ידיים מושטות ואני מתרחקת... חזרתי הביתה, נעלתי החדר בעדי ופרצתי בבכי מר: מדוע אין אתן יכולות להיות חופשיות כמוני. מדוע?³⁸⁴

את המילים הללו כתבה פעילת הלח"י לאה עזר לחברותיה שנשארו בבית-לחם ובכוחו לשקף את האמביוולנטיות שאפפה את רגע השחרור מהמעצר. מחד, השמחה הכרוכה בחזרה הביתה והמפגש המחודש עם בני המשפחה והיקירים ומאידך, העצב על כל אותן אלה שטרם זכו בכך. לאלו התלו גם תחושות המזכירות בזעיר-אנפין את "אשמת השורד", כלומר, את תחושת האשמה שאדם חש כשהוא מאושר בעוד שאחרים שהיו במצבו עדיין חווים סבל.

למרות שציפו כל העת לשחרורן ודמיינו את הרגע בו הוא יגיע, בשורת השחרור הגיעה לרוב בהפתעה. בבחינת "תחיית המתים".³⁸⁵ העצירה המשתחררת נקראה למשרדו של המנהל והתבשרה בלקוניות שזמנה להשתחרר הגיע. בתוך שניות, הידיעה התפשטה בין כל העצירות. היו מהן שבשניות הראשון פקפקו וסברו שמדובר במתיחה אולם כאשר הבשורה אומתה, רבתה השמחה ביניהן. מלבד השמחה האובייקטיבית על עצם שחרור חברותיהן הן ראו בכך פתח תקווה וציפו שהוא יבשר גם את שחרורן שלהן.³⁸⁶ השחרורים היו כל כך מהותיים בחוויית המעצר שהם תפסו מקום רב וכולט במכתבים והן פירטו על כך בהרחבה יתרה. לרגל השחרורים הולחנה אפילו מנגינה מיוחדת שליוותה את המשתחררת כשיצאה מהמחנה. מבחינה רגשית, מצב הרוח הקולקטיבי נמדד על פי כמות השחרורים. אם בשבוע כלשהו או במועד מסוים רבו השחרורים, הרי הוא נחשב כמבורך. כשמדובר היה בעצירה שישבה תקופה ארוכה, שחרור "שמן" כפי שכונה בז'רגון הפנימי, השמחה הייתה מכופלת. לעיתים קרה המקרה ובשורת השחרור הגיעה בשבת או בחג, או אז נאלצו המשתחררות לחכות ליום המחרת כדי להשתחרר ולא לחלל את קדושת היום.³⁸⁷

אך היה גם חשש מפני החיים החדשים. לאחר שנים בבית-הסוהר, העתיד היה לוט בערפל ואותן דאגות היום-יום, תעסוקה, פרנסה, משפחה, שפחות

384 לאה עזר לעצירות בית-לחם, ראו הערה 369.

385 דוסטויבסקי, רשימות, עמ' 262.

386 פרידה ילין-מור לנתן, 14.1.1943.

387 דבורה ברוך לאחיה, 30.9.1946.

היו שייכים לחיי המאסר, החלו לקבל תשומת לב מחדש. היה גם חשש אחר, תרבותי. מרכיבים שונים בחיי המעצר היו ברמה תרבותית נמוכה הרבה יותר מאשר בחיי האזרחות כמו השפה והתנהגויות שונות, והיו עצירות שחששו שהחיים האלה הוטמעו בהן כ"כ עד שהן לא תדענה להתנהג כיאות בין אנשים. הייתה מי שהביעה חשש זה בקול: "קודם כל שכחנו איך שותים מכוס של זכוכית ואוכלים מצלחת של קרמיקה. איך מתיישיבים לאכול בלי להרים את הרגלים כדי לעבור על הספסל וכאלה תמצא עוד ועוד. התרגלנו למיני ביטויים כמו: 'את לא נורמלית', 'השתגעת לגמרי', 'חרטט אבו יסמין'..."³⁸⁸

כיאות לאסירות פוליטיות, רגעי השחרור נשזרו במתח בין האישי ללאומי. כשהגיע יומה של עצורת הלח"י ג'ולי אלעזר להשתחרר לאחר 4 שנים ארוכות ומאבקים רבים, התקבלה במחנה הידיעה ששני לוחמי האצ"ל מיכאל אשבל ויוסף שמחון שנפצעו ונלכדו בפעולה להחרמת נשק במחנה צריפין, סרפנד כפי שנקרא אז, נידונו למוות לפי התקנות לשעת חירום. הידיעה הכניסה אותן לאווירת נכאים. "פחדתי לחשוב שזה אולי הערב האחרון שלי בין הכתלים הללו... לא רציתי שזכר פניהן החיבורות של העצורות יהיה זיכרון אחרון", תיארה אלעזר את תחושותיה.³⁸⁹ הפעם, בניגוד לשמחה שהקיפה את המחנה בעת שאחת מהן שוחררה, האווירה הייתה כבדה ומעיקה ואפילו מארש השחרור המסורתי לא הושר.

אחד הדברים הראשונים שעשו המשוחררות היו מפגשים משפחתיים, חברותיים והשלמת פערים. לא פעם הן התבשרו בשורות קשות על קורבנות שנפלו במלחמה שאותם הכירו, ושמחת השחרור התחלפה בתוגת האבל והזיכרון. המעבר החד מחיים בסוגר לחיי חופש חייב הסתגלות, ומנגנוני ההגנה הפסיכולוגיים חיפשו את הדרכים לפצות על הפער. דרך אחת הייתה הדחקה. "הבוקר התעוררתי ושכחתי שלמעלה מ-8 חודשים מחיי עברתי הרחק מהבית... [הם] נמחו מזכרוני", סיפרה לאה עזר שצוטטה לעיל. פרק הזמן הראשון חלף כמו חלום, אך שטף החיים האינטנסיבי השליך אותן לטרדות היום-יום כמו מציאת עבודה ומגורים.

רבות מן העצירות שוחררו בתנאים של מעצר בית וחובת התייצבות יום-יומית במשטרה, לעיתים פעמיים ושלוש מדי יום ביומו. מי שהפרה

388 אנדן לפרונין, 7.6.1947, מצוטט אצל יהלום, "שאלה העבריינה", עמ' 27.
389 ג'ולי אלעזר, 14.6.1946, "ממחנה העצורות בבית-לחם", סלם קט"ז (אדר א' תשי"ט), עמ' 26; על השפעת הוצאתם להורג של לוחמי המחותרת ראו גם חיה נוסנבאום להוריה, 25.4.1947.

אותם עלולה הייתה להישלח לכלא בשנית. כך קרה לדוגמה לרחל דינפלד. היא ישבה בבית-לחם כשנה וחצי במעצר מנהלי ושחררה עם תנאי התייצבות במשטרה. בגלל בעיות רפואיות של אמה היא לא עמדה בתנאים ונעצרה שוב. התחנה הראשונה שלה הייתה בקישה ביפו ולאחר שניסתה לברוח משם נשלחה לבית-לחם. במהלך ניסיון הבריחה היא סדקה את זרועה וכשהגיעה למחנה המעצר עוררה מהומה ואיימה במרד. למרות הבטחות לשחררה היא נשפטה מחדש על ניסיון הבריחה.³⁹⁰ אך גם מי שהקפידה על התנאים הייתה עלולה למצוא עצמה שנית מאחורי סורגים מכיוון שהאסירים המשוחררים היו כתובת ראשונה לתגובה מצד הבריטים על אירועים שונים כמו פיצוץ מלון המלך דוד שבעקבותיו נעצרו מחדש רבות מהמשוחררות.

האם האסירות והעצירות המשוחררות חזרו לפעילות מחתרתית או שבית-הסוהר שבר את רוחן?

מצבם של אסירים משוחררים הוא מורכב. הם מוכרים למשטרה ולא פעם נמצאים תחת פיקוח והגבלות וממילא החזרה לפעילות מחתרתית היא בעייתית. אסתר רוזאל-נאור מהאצ"ל ועדינה ליאור מהלח"י לדוגמה, נמנעו מפעילות המחתרתית בעקבות הפיקוח עליהן. גם צילה עמידרו הייתה נתונה במעצר בית במשך כשנתיים לאחר שחרורה אך זה לא מנע מהבריטים לעוצרה בשנית ובשלישית. עם זאת, רבות מהאסירות והעצירות המשוחררות חזרו לעבודת המחתרת ברמות שונות של פעילות. עצירת האצ"ל לאה אשכנזי שהייתה נתונה במעצר בית בלילות הועסקה במחלקת המודיעין ופעלה רק בשעות היום. חברתה צביה בן-חורין שהייתה במצב דומה הפכה למזכירה ומקשרת בחיל התעמולה. חיסיה שפירא ונחמה סרלוביץ מהלח"י שחלקו תא אחד כאסירות פעלו במחלקת הגיוס של הלח"י, נלי פיישר שעמדה תחת פיקוח ונעצרה מחדש לאחר פיצוץ מלון המלך דוד, חזרה גם היא לפעילות מלאה במחלקת המבצעים. לאה אושרוב מהווה את הדוגמה המובהקת לחזרה מלאה לפעילות במחתרת. גם ג'ולי אלעזר חזרה לפעילות מלאה למרות שגם היא הייתה בין אלו שנעצרו מחדש לאחר פיצוץ מלון המלך דוד. עם זאת חזרתה למחתרת לא הייתה שלמה. "עם גופה... נאסר ונעצר משהו בנשמתה – ההווה... כשז'ולי תשוחרר איפוא אחרי שנים... ממחנה המעצר ותחזור לפעילות בלח"י, לא תוכל עוד (כך במקור) במלוא אונה. לח"י שלה... אינה מכירה עוד את ז'ולי ההיא..." תיארה גאולה כהן

390 דר"ח פני קון מ-1947, 8.7, תיק J1/7330, אצ"מ.

את הקושי המנטלי לשוב לפעילות בארגון שחלו בו תמורות ושינויים בזמן שהן נותרו מאחור.³⁹¹ רבות מהעצירות השתחררו רק לקראת הקמת המדינה והשתלבו במערך העורפי או הלוחם. אך זה כבר קרה במחנה עתלית אליו הועברו.

391 כהן, סיפורה של לוחמת, עמ' 230.

ימי עתלית

“אני שונאת את המעבר מבית-הסוהר לחופש כאן”³⁹² – במחנה המעצר בעתלית

החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר על הקמת מדינה עברית ופרוץ מאורעות הדמים השפיעו על האסירות והעצירות. זה מכבר עמד נושא האסירים על הפרק וכבר בתקופה שלפני כן, מצב האסירים והאסירות בבתי הכלא בערים הערביות עורר דאגה ביישוב העברי.³⁹³ יעיד על כך מקרה בו אחת המבקרות שנסעה באוטובוס ערבי, היחיד שקישר בין ירושלים ובית-לחם, הורדה בידי הנהג באמצע הדרך. “את יהודייה”, הטיח בפניה ותבע ממנה לרדת עם חפציה. את שארית הדרך היא נאלצה לעבור ברגל. מכונית משטרה החזירה אותה בבטחה בתום הביקור לירושלים.³⁹⁴

העצירות מבחינתן דרשו את שיפור התנאים ובראש ובראשונה לעבור למקום יהודי.³⁹⁵ החלטת האו"ם הכניסה את הארץ למערבולת ובית-לחם הערבית הפכה לסכנה ממשית. מחלונות התאים הן צפו על ההפגנות הסוערות שהתקיימו בעיר, ובהומור הבית-לחמי הידוע הן ניתחו את התנהגות המפגינים. וכך כתבה לדוגמה אחת העצירות: “ודאי הרגשה מעין זו חש גם האלוהים, להשקיף מגבוה למטה על המון פרוע המתנועע בתנועות משונות ומצחיקות...”³⁹⁶ המצב הביטחוני המעורער והניתוק המוחלט מהיישוב שבא לידי ביטוי מבחינתן בשיבוש השירותים שהיו מגיעים מבחוץ, רופאה, רב, אספקת מזון וכו', “אנו חיות כמו על אי בודד

392 חיה נוסנבאום להוריה, 3.2.1948.

393 לדוגמה, “לביטחון חייהם של העצורות והעצורים היהודים”, המשקיף 27.10.1947, עמ' 3; “בית-לחם וקניה”, שם 13.11.1947, עמ' 2.

394 “אישא שנסעה לביקור ביתה בכלא בית-לחם הורדה מהאוטובוס בנימוק שהיא יהודייה”, הבקר 17.8.1947, עמ' 4.

395 “עצורות בית-לחם דורשות שינוי בתנאי מעצרן”, דבר 4.9.1947, עמ' 1; טייכר, הכלא, עמ' 265-266.

396 דבורה ברוך לאחיה, 5.12.1947; עדות צביה בן-חורין, תיק עב/17, ארכיון מזב"י.

ביום ערבי הבית-לחמי", כמו שאחת מהן ביטאה את התחושה שחשו,³⁹⁷ עורר אותן למאבק.

גם כעת הן הציבו אולטימטום לשלטונות, והסכימו לדחותו לאחר שראש "לאסירינו" יצחק אבן-זוהר הבטיחן שהנושא בטיפול. במחצית דצמבר, לאחר שהאולטימטום והסבלנות פקעו, וכשהבינו שטרם התקבלה החלטה הן פתחו במרד. גם כעת האקט הראשוני כלל את שבירת התקנות וסירוב להיכנס לתאים. אווירת המרד חוזקה בתגבורת של עוגות וקפה להעלאת המורל והלילה עבר בפעילות חברתית, שירה וריקודים, הצגות מבדרות ומשחקים שונים. שולחן הפינג-פונג נגרר החוצה ושימש כבמה לריקודים וכשקרס, הפך למגלשה מאולתרת. מעבר לרצון ולאפשרות לפריקת עול היה באווירת השחרור העולצת גם התרסה כלפי השלטונות והפיכת יחסי השולט-נשלט לטובתן. על מנת לשמור על כוחותיהן, התחלקו העצירות לשתי משמרות. השלב הבא היה פריצת הגדר שחילקה את החצר ושהייה בה במהלך הלילה. אצל רבות מהן זו הייתה הפעם הראשונה זה שנים שהן שהו בחוץ בשעת לילה. השוטרים נעלמו מהמחנה ושמרו עליהן רק מבחוץ ולמעשה הן שלטו במתחם כולו. במהלך הימים הבאים, הגורמים הרשמיים, קרי ראש "לאסירינו" והרב מטעם הרבנות, ניסו לתווך ולהפסיק את המרד בהבטחות להעברה קרובה, אך רק כאשר הגיעה ההודעה הרשמית ובה מועד ההעברה הן הסכימו להפסיק את המרד. אך הפרשה טרם הסתיימה.

בעוד מצבן של העצירות נפתר, מצבן של האסירות השפוטות טרם הוברר וגם הן פתחו במרד. הפעם התגובה הייתה נוקשה ומשמר שוטרים גדול נשלח לדכא את המרד, ובאלימות רבה הכניס אותן לתאים. משם פנו השוטרים למחנה העצירות והחל להתפתח עימות פיזי עם העצירות שסירבו להיכנע. לבסוף התקיים מו"מ עם מפקח בתי-הסוהר בארץ שנכח במקום והוא הבטיחן שתוך יומיים תינתן תשובה ביחס לאסירות והחזיר להן את החפצים שנלקחו מהן. העצירות מצדן הבטיחו לשמור על הכללים.³⁹⁸ המאבק הצליח גם הפעם ולקראת סוף דצמבר הן עברו למחנה חדש:

ב-10:30 הטעינו אותנו כמו חבילות ממוספרות, כל 10 לתוך רכב משא... התחלנו מיד בפתיחת הברזנטים שסגרו עלינו הרמטית, לאט לאט, עד שעשרה ראשים יכלו להציץ לחופש. זה היה היפה ביותר. כמו אספסוף שהוצא פתאום מהכלוב... הראש באוויר הצח, הרוח נושבת בשערות והמבט

397 אנדן לפרונין, 21.12.1947.

398 תיאורים צבעוניים של המרד והאווירה ששרתה במחנה מופיעים במכתבים רבים. לדוגמה, חיה נוסנבאום להוריה, 20.12.1947; אנדן לפרונין, 21.12.1947.

מתעכב כל הזמן על הנופים האהובים בערגה... ברחובות הראשיים של ירושלים שרנו "הבאנו שלום עליכם"... מדי פעם צעקנו מאין אנו באות ואז ראינו זקנות וזקנים בוכים ברחוב... נדמה לי שלא אוכל לשכוח אף פעם את ירושלים של אותו בוקר יום ראשון...³⁹⁹

הימים האחרונים בבית-לחם עמדו בסימן תזזיתיות והתרגשות. כמו קדחת שאחזה באסירות והעצירות שמיהרו לארוז את חפציהן ואת הרכוש המשותף שהצטבר במהלך השנים. עד לרגע האחרון היעד החדש נשמר בגדר סוד כמוס ובמהלך הנסיעה הן ניסו לנחש את מחוז חפצן. רק כאשר השיירה החלה להתקרב לעתלית, הן הבינו שלשם מיועדות פניהן. ברגע שירדו מהמשאיות ודרכו על אדמת עתלית נפרץ הסכר. סוף-סוף הן זכו לאיחוד מרגש עם חברותיהן האסירות וההתרגשות הייתה רבה. היא התגברה למראה קהל המעפילים הרב מהמחנה הסמוך שצבאו על הגדר המשותפת וחיכו לבואן. מיד התארגן ריקוד סוחף שהדביק גם את המעפילים. "הפגישה עם המעפילים הייתה לדעתי, הרגעים הנפלאים והכבירים ביותר שבכל הנסיעה", סיפרה בהתרגשות דבורה ברוך.⁴⁰⁰ אחדות מהן שהיו כבר כלואות בעתלית כעולות חדשות, ראו בכך כמין סגירת מעגל.

לאחר שפגה קצת ההתרגשות הן ניגשו לבחון את המקום בעיניים פרקטיות. בניגוד לצפיפות ששררה בבית-לחם, שטח המחנה היה נרחב וארבעת צריפי העץ שקיבלו למגורים היו מרוחקים מרחק רב זה מזה. צריף נוסף היה מיועד ללימוד וקריאה ואחד אחר הוקצה כמטבח. השירותים והמקלחות היו גם הם מרוחקים מאוד. "סוף כל סוף לא נראה כל פרצוף לפחות 10 פעמים ביום", חשבה אחת מהן.⁴⁰¹ אחרת ראתה בכך יתרון גדול לטובת כושרן הגופני.⁴⁰² לרבן הנערץ הרב אריה לויין שדאג לשלומן כתבו, "לפנינו מרחב גדול לטייל בו ולהנות מזיו עולמו של הקב"ה עד היום הגדול בו נזכה כולנו לגאולה שלמה ולשחרור עמנו מעול השעבוד". המכתב נגע ללבו של הרב שאהב אותן כבנותיו. "הנני רואה בזה אתחלתא דגאולה כי בעזרת ה' יתברך, במהרה, בשמחה תצאו ובשלום תובלון...", ענה להן. שני המכתבים המרגשים פורסמו בעיתון.⁴⁰³

399 חיה נוסנבאום להוריה, 1.1.1948.

400 דבורה ברוך לאחיה, 1.1.1948; ראו גם אנדן לפרונין, 31.12.1947.

401 חיה נוסנבאום להוריה, 1.1.1948.

402 דבורה ברוך לאחיה, 1.1.1948.

403 "דרישת שלום מעצורות עתלית", המשקיף 27.1.1948, עמ' 3; "רבם של אסירי ציון לעצורות עתלית", שם 28.1.1948, עמ' 2.

ההתחלה לא הייתה קלה. הצריפים היו ארוכים ומלוכלכים, החפצים טרם הגיעו למרות הבטחות מפורשות ובמקלחות היו רק מים קרים והן נאלצו להתקלח במחנה המעפילים. גם מזג האוויר החורפי לא היטיב אתן והבוץ הכבד הכביד על ההליכה והניקיון. הגשם הכה בגגות הפח של הצריפים והרעש היה מחריש אוזניים. אולם כל אלו היו טפלים לתחושת החופש היחסית אותה חשו. הן יכלו להסתובב בשטח המחנה משעת בוקר מוקדמת עד שעות הערב בחופשיות. חברת "ההגנה" כרמלה יערי שנאסרה לאחר שנתפסה חמושה, סירבה מטעמים עקרוניים לשלם את הקנס שבית-המשפט השית עליה ו"זכתה" ל-3 שנות מאסר, דימתה את החיים בעתלית לחיים בקיבוץ צעיר.⁴⁰⁴ הקשר עם המעפילים נמשך ונוצרו קשרים חמים ביניהם. בכל ערב שבת לדוגמה, התקיים ערב שירה בציבור משותף כשרק גדר תיל הפרידה ביניהם וכל מחנה שר בתורו. כאשר הן קיימו את טקס השחרור המסורתי לכבוד חברותיהן ששחררו, השתתפו המעפילים בשמחתן ובעיני כמה מהם אף נצצו דמעות התרגשות.⁴⁰⁵

כעבור כחודש פונה מחנה המעפילים ממאות דייריו לצערן הרב של העצירות שנקשרו אליהם, והן ליוו את צאתם בשירה ובריקודים. הפינוי היה חלק ממהלך לרכו את כלל האסירים בא"י בעתלית והשלטונות הכשירו את השטח לקבלת מאות עצורי לטרון. כחלק מההכנות הם העבירו את הבנות למחנה המעפילים שבו התנאים היו טובים לאין שיעור מהמחנה הקודם. הן שוכנו בשני צריפים ששימשו בעבר כמרפאת המחנה. בכל צריף היו ארבעה חדרים, מקלחת וארבעה תאי נוחיות. בשני הצדדים היו מעין מרפסות מקורות ואת התפאורה השלימו ערוגות פרחים, עצים ומדשאות רחבות ידיים.⁴⁰⁶ כעבור מספר ימים הגיעו עצורי לטרון ובבואם השתנתה הדינמיקה לחלוטין.

הימים האחרונים

בואם של עצירי לטרון עוררה שמחה גדולה בקרב העצירות שחיכו לבואם שעה ארוכה. "התחלנו לשיר בהתלהבות ולצעוק בקולי קולות כמיטב יכולתנו... הבחורים היו כבולים בשרשראות ברזל ומצונפים בתוך

404 "ממכתבה של אסירת הגנה", על המשמר 3.3.1948, עמ' 4.

405 דבורה ברוך לאחיה, 14.1.1948.

406 חיה בן-צבי להוריה, מוצאי-שבת, אור לי"ד בשבט, תש"ח; חיה נוסנבאום להוריה, 3.2.1948.

המכונית בקושי יכלו לנפנף ביד... אנו נתלינו על גדרות התיל וצעקנו במלא גרונותינו. ידינו ורגלינו היו פצועות וזבות דם אך מי זה שם לב לזה. לכשעברה המכונית האחרונה שבשיירה רצנו לעבר השני של מחננו לראות את הבחורים כשהם נכנסים למחנה החדש", תיארה את חדות המפגש אחת העצירות.⁴⁰⁷

בואם של אלו יצר מציאות חדשה והחלה להתפתח דינמיקה קבוצתית מעורבת. העצירים והעצירות החלו להיפגש לשיחות נפש מבעד לגדר המשותפת והחל להתקבע נוהל טיולים רומנטיים למחצה בכביש המשותף. אלו הפכו לאינטימיים יותר ויותר ככל שחלף הזמן וגברה ההיכרות ההדדית. היו גם את "הסוגדים", אלה שבילו שעות רבות בצמידות ל"כותל", הלא היא הגדר המשותפת. הבעיה הגדולה שהטרידה את מנוחתן של העצירות הייתה היחס המספרי בין הצדדים. קרוב ל-400 אסירים ועצירים לעומת כ-35 עצירות. הנוהל שהתקבע היה שהעצירות היו פונות ל"סופרוויזור", הלא הוא האסיר האחראי, ומזמינות באופן פרטי את הבחורים המועדפים עליהן. לא פעם הן חשו חוסר נעימות. "מאוד לא נעים שאנחנו קובעות מי יטייל אתנו ולכן משתדלות אנו לא לקפח את הצעירים", הן ניסו לפייס את המתוסכלים.⁴⁰⁸

למרות שהם שהו במחנות נפרדים מגודרים בגדר תיל גבוהה, לא היה קשה לעבור מצד לצד וביקורים הדדיים נרשמו בין הצדדים. שיא השמחה הייתה בחגיגות שנערכו לרגל השחרורים שהלכו ורבו ככל שחלף הזמן ועזיבת הבריטים התקרבה. האופרציה דרשה לחצות את גדר התיל, מתחת או מעל והלבוש המבצעי כלל שני זוגות מכנסים ונעליים גבוהות, סגולה בדוקה לחציית הגדר בשלום. לא תמיד הביגוד העבה הגן עליהם, והיו מהם שהגיעו עם ידיים פצועות ונעליים גדושות בבוץ. החגיגות התקיימו באווירה מחתרתית. בכל פעם שנשמעו קול צעדים מחוץ לצריף, הבחורים נעלמו מתחת למיטות. בביקורי התגמול הבחורות לבשו את מעילי הבחורים כהסוואה. היו כאלה שדווקא לא עודדו במיוחד את הביקורים, משלל טעמים: רכילות, החשש שהמפגשים ה"חוקיים" יאסרו ופחד לגורלם של "חוצי הגדר" שעלולים להיירות בידי השומרים.⁴⁰⁹ היחסים בין המינים העסיקו רבות את העצירות וסדר היום סבב בעיקר סביב זה. הן מיעטו באכילה ושהו מחוץ

407 דבורה ברוך לאחיה, 12.2.1948; חיה נוסנבאום להוריה, 11.2.1948.

408 חיה נוסנבאום להוריה, 19.2.1948.

409 חיה נוסנבאום להוריה, 19.2.1948 ו-18.3.1948; דפנה (כנראה יהודית גינוסר) לירדנה, כ"ט שבט תש"ח.

לצריפים במשך רוב שעות היום. ההלצה שהסתובבה בין העצירות הייתה ש"אנו חיים מאוויר ואהבה".⁴¹⁰

לא היה ניתן להתעלם ממקומן של חברות המחתרת בעתלית. קלמן קצנלסון, עסקן רוויזיוניסטי שנעצר בגלל המעצרים לאחר תליית הסרג'נטים בידי האצ"ל בקיץ 1947 והגיע לעתלית, תיאר את התרשמותו מהעצירות שפגש. הוא אומנם גילה הערצה לעוז רוחן ולצניעותן ושיבח אותן במילים חמות אך כנגוע בתפיסה סטריאוטיפית, חשיבותן בעיניו נבעה מתפקיד האישה המסורתי לאורך ההיסטוריה, זו המעודדת והשולחת את הגברים למערכה. "קום צא לקרב בחורי", ציטט את שירתן וראה בה כהד לקריאת הקרב האינסטינקטיבית שהאישה הקמאית גייסה בעזרתה את בעלה להגן על ביתם, קריאה שהיטשטשה במהלך הגלות וחזרתה סימלה בעיניו את המהפכה האקטיבית המתחוללת בעם.⁴¹¹

למרות האווירה החופשית ששררה במחנה, הדי האירועים בארץ השפיעו על מצב הרוח. העצירות ביקשו מבני המשפחות להימנע מלבקרן ותחושתן הייתה שזו "אולי התקופה הקשה ביותר לא רק בשביל אלה שבחוץ אלא גם בשביל אלה היושבים המעצר. בשעה זו, כששומעים וקוראים בעיתון על מחול הדמים שמתחולל בחוץ, קשה עד מאד לשבת במעצר מבלי כל יכולת לעזור ואף במשהו להפסקת מחול דמים זה".⁴¹² להרגשה המתוחה תרמה העובדה שהמחנה נשמר בידי שוטרים ערביים והן דרשו להחליפם ביהודיים. בקשתן נענתה. בין השוטרים היהודיים היו גם שוטרות שנשלחו בידי ועדת הגיוס היישובית כסוג של שירות לאומי.

מחנה עתלית כבבואה לתקופת המעבר שנוצרה לאחר כ"ט בנובמבר, נהנה מאוטונומיה חלקית. אגודת "לאסירינו" דאגה לאספקת המזון השוטפת ולחבילות והשמירה הפנימית במחנה הייתה יהודית. הבריטים שמרו רק מבחוץ. המצב יצר קרקע נוחה לניסיונות בריחה. הניסיון הראשון התבצע באחד מלילות פברואר. מספר אסירים אליהם הצטרפה דבורה קלפוס חתכו את הגדרות אך נתקלו בעמדה מאוישת וחזרו רטובים עד לשד עצמותיהם. הניסיון השני צלח וסודו היה טמון בפשטותו: קלפוס התחפשה לשוטרת ובלוויית שוטרת יהודייה ששיתפה פעולה יצאה בגלוי מבעד לשער. השלטונות לא הצליחו לגלות את דבר הבריחה ובערב שלמחרת נמלטה באותה צורה יהודית מוזר (לימים בן-אמית), מחיל התעמולה של אצ"ל

410 דבורה ברוך לאחיה, 18.2.1948.

411 קלמן קצנלסון, "מלטרום לעתלית", המשקיף 12.3.1948, עמ' 4.

412 דבורה ברוך לאחיה, 18.2.1948.

שנעצרה באביב 1945. השלישית שברחה באמצעות אותו תרגיל הייתה מלכה גרנביץ' מהלח"י, מאסירות בתי המלאכה של הרכבת. "שלוש בנות השתחררו באמת באופן מזמשי ויפה ביותר... תוכלו לתאר לכם את שמחתנו ביודעינו שהן סוף-סוף בטוחות" (ההדגשה במקור), הביעו הנשואות את שמחתן.⁴¹³ חברתן שרה רוזנברג ברחת בצורה אחרת. בדומה לגאולה כהן היא ביימה סיטואציה רפואית שחייבה פינוי. לרוע מזלה היא הובלה לבית החולים הממשלתי בחיפה והובלה לחדר הניתוח. כשהבינה שעומדים לנתחה הודיעה שהיא מסרבת לכך, הודתה שביימה את האירוע וביקשה לחזור למחנה. הרופאים לא האמינו לה ולאחר דין ודברים עיקש היא הועברה לבית חולים יהודי ממנו ברחת בנקל.⁴¹⁴ במקביל, גם הגברים פתחו במירוץ בריחות ולא מעטים מהם הצליחו להימלט בדרכים יצירתיות לא פחות.

בדומה למציאות ששררה באותם ימי מתיחות גם בחזית הבריטית לא נשמר השקט. השלטונות שסבלו ממכת בריחות החליטו לנקוט ביד קשה ואסרו על העברת אסירים לבתי חולים, גם במקרים של טיפול רפואי הכרחי. בתגובה ולאחר אולטימטום, הוחלט על ניתוק כל המגעים וסירוב לצאת לספירת האסירים היומית. המתח גבר והוליד תקרית חריגה שהשלכותיה היו חמורות. מספר אסירים אקטיביסטיים שכונו "צבא הג'ונגל", הכו חייל בריטי שעורר פרובוקציה כלשהי והתגובה הייתה חסרת פרופורציות. כוחות צבא גדולים פשטו על המחנה וערכו בו פוגרום. חיפושים גופניים משפילים נערכו על כלל העצירים, נשים כגברים, אחדים ספגו מכות רצח, ציוד אישי נהרס וחלקו נגנב, מאות הספרים שהיו בספרייה נקרעו ותשמישי קדושה חוללו. מצרכי מזון הוחרמו וחיפושים קפדנים נערכו בצריפים.⁴¹⁵ עדויות סיפרו על ירי באוויר, על התבטאויות אנטישמיות וקריאות "הייל היטלר" שנשמעו במהלך הפוגרום ועל דגל עם צלב קרס שהונף מעל מועדון הקצינים הבריטיים.⁴¹⁶ המוסדות היישוביים והעיתונות כולה עקבו בדאגה ובזעזוע אחרי האירועים כחלק מסוגיית האסירים שעמדה על סדר היום הציבורי. "מעשה התעללות לפי מיטב הסגנון הנאצי", גינה זאת לדוגמה, על המשמר. גם בהמשקיף הנימה הייתה דומה ומחנה עתלית הושווה לדכאו.⁴¹⁷

413 חיה נוסנבאום להוריה, 12.3.1948; על בריחתה של הפנו ראו בדמיין חיי, עמ' 82-84.

414 לפידות, היום שרה הקטנה, עמ' 222-227.

415 חיה נוסנבאום להוריה, 3.4.1948.

416 מכתב אסירי ועצורי עתלית למוסדות היישוב ולעיתונות, תיק J1/6416, אצ"מ (ללא תאריך); "חיילים פורעים במחנה עתלית", דבר 1.4.1948, עמ' 12.

417 "עקת עתלית", על המשמר 8.4.1948, עמ' 4; "כשנשב אל הסדר", המשקיף 23.4.1948, עמ' 2.

אך זה כבר היה הסוף. ככל שחלפו הימים רבו השחרורים ובחג הפסח שיצא באותה שנה בסוף חודש אפריל, נותרו 13 אסירות ועצירות בלבד. ב-5 במאי, ימים ספורים לפני הכרזת המדינה נותרו במחנה רק 4 אסירות חברות לח"י שנידונו למאסר עולם. הבריטים שראו שאין טעם בקיום המחנה העבירו אותן למשטרת פתח-תקווה ו-4 שעות לאחר מכן פרץ כוח גדול של לח"י למקום ושיחררו.⁴¹⁸ זה היה אקורד הסיום שחתם את סיפורן של אסירות ועצירות המחותרת.

חתימה: אסירות בית-לחם, בין תודעה ומסורת

במהלך העימות בצפון אירלנד הייתה מערכת יחסים דיאלקטית מורכבת ומשתנה בין מאמצי המדינה לנהל את האסירים הפוליטיים לבין מאמצי האסירים להתנגד. טווח רחב של גישות ניהול שונות אומצו בידי המדינה והם משקפות עמדות אידיאולוגיות, פוליטיות ומדיניות שהתפתחו. בתגובה לכך, האסירים הפוליטיים השתמשו במגוון טכניקות מורכבות של התנגדות... האסטרטגיה שלהם הייתה נטועה בקשר הפוליטי המקומי ושילבה שילוב ייחודי וחדשני של טקטיקות היסטוריות ועכשוויות. הם היו בחלקם הגנתיות (בקשה להגן על מעמדם הפוליטי ועל תנאי כליאה הוגנים) ובחלקם התקפיות (שימוש בכלא כחלק מהמאבק הרחב שלהם במדינה)...

טקטיקות המאבק של אסירי ואסירות המחותרת האירית היו רדיקליות ובלתי מתפשרות: החל משביתות רעב עד מוות, סוגים שונים של מחאות כמו "המחאה המלוכלכת" בה מרחו את הפרשותיהם על הקירות ו"מחאת השמיכות" בה סירבו ללבוש את מדי הכלא וכיסו עצמם אך ורק בשמיכות, וכלה באלימות פיזית קשה כנגד הצוות והמתקנים בבית-הסוהר, שרפת תאים ולקיחת בני ערובה לדוגמה. מנגד, גם יחס המדינה לאסירים, שהתפתחה לאורך השנים, היה רדיקלי וכלל אלימות קשה, עינויים, כליאה ללא משפט ושליטת מעמדם כאסירים פוליטיים והגדרתם כאסירים פליליים רגילים על כל המשמעויות הנלוות מכך.⁴¹⁹

טקטיקות ההתנגדות החריפות של האסירים הפוליטיים באירלנד, בהן גם נשים, מעלה את ההשוואה המתבקשת לאסירי ואסירות ארגוני המחותרת

418 "חוסל מחנה העצורות בעתלית", הבקר 7.5.1948, עמ' 8.

Anna Byson and others, "Political Prisoners and the Irish Conflict 100 Years 419 On", *The Howard Journal* 60: S1 (October 2021), pp. 79-91. (הציטוט מעמ' 86).

בא"י ומעוררת את השאלה מדוע הם ובמקרה שלנו הן, לא התנגדו באותן טקטיקות ועוצמות של האסירים הפוליטיים באירלנד? התשובה לכך היא תודעה ומסורת.

בתודעתם של חברי המחתרות שנאסרו בידי הבריטים הם לא היו אסירים אלא שבויי מלחמה.⁴²⁰ הדברים מפורשים בהצהרתה של חיסיה שפירא בבית־הדין שגזר את דינה: "וכל זמן שאנו נמצאים במצב מלחמה עם הממשלה הבריטית היא מחויבת להכיר בכל לוחם עברי הנופל לידיה, כשבוי מלחמה ולא כפושע פלילי... איך שלא יהיה פסק הדין, אני דורשת יחס מיוחד הנהוג לגבי שבויי מלחמה".⁴²¹ דרישה זו ואי ההכרה בסמכות בית־הדין אפיינו את נאשמי הלח"י ומאוחר יותר גם רבים מאלו של האצ"ל. ההבחנה בין אסיר פלילי לאסיר פוליטי או לשבוי מלחמה, עוגנה גם במהותה של מערכת המשפט המנדטורית שהתפתחה לאורך השנים. אחת מתוצאות המרד הערבי בין השנים 1936-1939 הייתה הקמת בתי דין צבאיים שנוסדו מכוח תקנות החירום. בתי דין אלו היו מעין יצור כלאיים. הם היו כפופים למפקד הצבא אך נסמכו על החוק האזרחי, השופטים היו קציני צבא אך התובע היה התובע הכללי ולא התובע הצבאי ומערכת הענישה בוצעה בידי גורמים אזרחיים. במטרה להתמודד עם ארגוני המחתרת שמאז 1944 החריפו את מלחמתם השלטון הבריטי, תוקנו בשנת 1945 תקנות לשעת חירום שמסרו את כל האחריות למצב בארץ בידי מפקד הצבא. בסמכותו הייתה למנות בתי־דין צבאיים בהם ישפטו קציני צבא אף ללא רקע משפטי ופסקי הדין שבהם לא ניתנו לערעור. מאוחר יותר הוקמו גם בתי־דין צבאיים לשיפוט מהיר. ההבדל בין משפט בפני בית־דין אזרחי לצבאי היה מהותי. בבתי־דין אזרחיים נשפטו עברות פליליות והשופט לפי רוב היה בן עדתו של הנאשם. מנגד, בתי־דין צבאיים עסקו בנאשמים בטרור, השופטים היו קצינים בריטיים והסיכוי לזיכוי היה כמעט בלתי קיים.

חקיקת התקנות לשעת חירום שאפשרו בין השאר לעצור חשודים במעצר מנהלי ללא זכות ערעור, הובילו לחוסר אמון מוחלט במערכת המשפט. בדברי הנחיה לחברי האצ"ל ביחס לתקנות נאמר שחבר ארגון שנאסר צריך לדרוש בבית־הדין מעמד של שבוי מלחמה ולשאת נאום פוליטי. בנימה דומה הנחה אחד ממפקדי הארגון את חייליו להצהיר בבית־הדין, "אינני מכיר

420 טייכר, הכלא, עמ' 271.

421 כתבי לח"י א', עמ' 151-750.

זכות השליטים הנאצו-בריטים לשפוט אותי. הנני חייל שנפל בשבי. אני דורש יחס של שבוי מלחמה".⁴²²

מסורת ההתנהגות בבית-הסוהר התגבשה בידי חברי ברית הבריונים, קבוצה קטנה ורדיקלית שפעלה בתחילת שנות ה-30 של המאה ה-20 בהובלת אב"א אחימאיר, המשורר אצ"ג ויהושע ייבין, שהרימה לראשונה את נס המלחמה בבריטים. כבעלי תפיסה מהפכנית, הם ראו בבית-הסוהר תחנת חובה בחיי המהפכנים ואחת ממטרותיהם הייתה שבירת הפחד הפסיכולוגי מפני המאסר. אחד מהבולטים שבהם, חיים דבירי, שהגיע מאוחר יותר ללח"י, תיאר זאת: "האזיקים והשרשראות בהם נכבלנו... נגנו לנו כשירי חופש... לא נאנחנו, לא בכינו, כי ידענו שנתגבר עליהם".⁴²³ חברי ברית הבריונים הציבו מופת לנוער בהתנהגותם במאסר. שניים מהם שנידונו לעבודות פרך, סירבו לכך בטענה שהם אסירים פוליטיים והוכו עד זוב דם. מעמדו של האסיר העברי והשמירה על כבודו העסיקו אותם והם יצרו אתוס של התנגדות. בעקבות רצח ארלוזורוב ומעצר הפעילים המרכזיים התפרקה הברית. לאחר ששוחררו, לא מעטים מהם המשיכו בפעילות באצ"ל ובעקבות ניסיון שוד שכשל הם נידונו שוב למאסר והמשיכו את מאבקם בין הסורגים. בספרו סיפר דבירי שלמן היום הראשון למאסר הם לא מילאו את הנהלים המקובלים בבית-הסוהר, לא כרעו ברך בשעת הספירה ולא הצדיעו לקצינים כשאלו עברו במסדרונות.⁴²⁴ הם הבינו בדומה לדוסטויבסקי ש"כל משמעותה של המילה 'אסיר' היא אדם נטול רצון"⁴²⁵ וסירבו לקבל זאת כאקסיומה מחייבת. "הדרך היחידה להתמודד עם עולם בלתי-חופשי הוא להפוך לכל כך חופשי עד שעצם קיומך הוא אקט של מרד. אני מורד לפיכך אני קיים", תמצת במשפט קצר הפילוסוף אלבר קאמי את מהות החיים. בהתאמה לכך, חוויית המאסר וההתמודדות עם הקשיים בה היו אקט של קיום לאומי אך לא פחות מכך גם קיום אישי, וגישה זו קיבלה ביטוי פרדוקסלי ודיאלקטי גם יחד המשלימים זה את זה. מחד גיסא, להרגיש בני-חורין גם מאחורי הסורגים, להתמודד בגבורה ובשקט נפשי עם קשיי המאסר כחלק מובנה מהמאבק וכחוויה מחשלת ולא להיכנע לעצם הרעיון שהישיבה בבית-הסוהר היא חוויה

422 חן-ציון ניות, "משפטי התעמולה של אצ"ל בתקופת המרד, 1944-1948", עיונים בתקומת ישראל 37 (2022), עמ' 63-88 (הציטוט מעמ' 74).

423 חיים דבירי, יום אביב שלא ישכח, תל-אביב: הוצאת יאיר, תשמ"ו, עמ' 61, 87.

424 דבירי, שם, עמ' 138.

425 דוסטויבסקי, רשימות, עמ' 61.

מדכאת והורסת. מאידך גיסא, לעמוד על הכבוד האישי והלאומי, לא לכפוף את הראש ולדעת למרוד בצורה אקטיבית בעת הצורך.

שני היבטים אלו מקבילים לשני אבני היסוד במשנת ז'בוטינסקי, ה"הדר" וה"תגר" כפי שבאו לידי ביטוי בשיר בית"ר:

הדר – עברי גם בעני – בן-שר/ אם עבד אם הלך, נוצרת בן-מלך/ בכתר
דוד נעטר/ באור ובסתר זכור את הכתר עטרת גאון ותגר.

תגר – על כל מעצור ומיצר/ אם תעל או תרד בלהב המרד/ שא אש
להצית – אין דבר/ כי שקט הוא רפש, הפקר דם ונפש, למען ההוד הנסתר.

אסירות בית-לחם לאחר הקמת המדינה

באחד מימי נובמבר 1959, נפגשה גולדה מאיר, שרת החוץ דאז, עם קבוצת נערי גדנ"ע. תוך כדי שיחה סיפרה גולדה שהיא לא נעצרה בידי הבריטים במאורעות השבת השחורה כמו שאר מנהיגי היישוב, מכיוון ש"לשלטונות הבריטיים לא היה מחנה מעצר לנשים". אמירה זו הכעיסה את צילה עמידורו, שחבשה את כתלי בית-הסוהר ומחנה המעצר בבית-לחם מספר פעמים, והיא החליטה סוף סוף לממש מחשבות שעלו אצלה מעת לעת ולכתוב את זיכרונותיה. המטרה הייתה למנוע את סילוף ההיסטוריה בידי הצד שכנגד, אך לא פחות מכך, כדי להציב את אסירות המחתרת בדפי ההיסטוריה לאחר שקולן הושק. ⁴²⁶ ספרה **במעצר בבית-לחם** שיצא לאור בראשית שנת 1961 בהוצאת מכון ז'בוטינסקי, הושק באירוע חגיגי במלון סבוי בתל-אביב בהשתתפות המחברת וחברותיה למעצר. את דברי ההקדמה שנשאו את הכותרת "היהודייה הלוחמת" כתב מנהיג תנועת החרות, מנחם בגין, והדבר מעיד על החשיבות שראה בפרסום הספר.

הספר קיבל פרסום נרחב מעל דפי העיתון חרות. "הספר הוא תעודת כבוד לחיילת המחתרת הלאומית שאיש לא סיפר עד היום על מעלליה", קבע אחד מכתבי העיתון והמליץ על קריאתו. ⁴²⁷ חברתו, כתבת המדור "לאשה ולמשפחה" בחרה לקחת את התובנות שעלו מהקריאה בספר למגרש האישי-משפחתי. מבחינתה, הפרק המלחמתי של חברות ארגוני המחתרת נבע ממציאות חריגה שנדרשה אך ורק לשעתה ושעמדה בסתירה לתפקידה המסורתי של האישה: בימים כאלו בהם השתנו כל-כך ערכי החיים שלנו והפכו לגשמיים ולחומריים כל-כך, ראוי לה לאישה, לכל אישה, שתחזור ותקרא בפרקי ההוד המתארים את אומץ ליבה ועוז רוחה של האישה במחתרת, אשר עם תום המאבק ידעה לשוב וללבוש את בגדיה אפורים של עקרת בית ואם, ולהשיב לילדיה את שגולו סורגי הברזל. ⁴²⁸

426 עמידורו, **במעצר**, עמ' 9-10.

427 "האישה העברייה לא הכיבה", חרות 24.2.1961, עמ' 4.

428 "במעצר בית-לחם", חרות 6.2.1961, עמ' 3.

הספר הפך לרב-מכר בקרב חברי וחברות התנועה הלאומית. כאשר שרת המשפטים הקפריסאית, חברת מחתרת אנטי-בריטית אף היא בעברה, הגיעה לבקר במכון ז'בוטינסקי, ניתן לה הספר כשי מיוחד. כעבור כשנה יצאה המהדורה השנייה של הספר והעלתה אותו מחדש לכותרות. אף יותר מזו הראשונה.⁴²⁹ כנס מיוחד נערך לרגל האירוע, אורגנו ערבי השקה שונים וגלי צה"ל הקדיש שידור מיוחד לכבודו. הספר קיבל כמה רחבה ואוהדת שחרגה אף מגבולותיה הצרים של העיתונות הלאומית.⁴³⁰

זו לא הייתה הפעם הראשונה בה נעשה ניסיון לתת מקום של כבוד לאסירות המחתרת ולהציבן בקדמת הבימה ההיסטורית. אחד מהביטאונים הרעיוניים הלאומיים שפעלו בשנות המדינה הראשונות היה הירחון **סלם** – למחשבת מלכות ישראל שייסד ד"ר ישראל אלדד, האידיאולוג של הלח". מעל דפי הירחון הציגו אלדד ותלמידיו הגות רעיונית לאומית רדיקלית ששולבה בפובליציסטיקה ובנישה תרבותית ייחודית שכללה סיפורת פרוזאית, פואטיקה ושירה לאומית. חלק בולט בפן התרבותי-ספרותי בסלם היה הצגת סיפורים ועלילות מימי המחתרת במטרה להאדיר את שם המחתרת וכחלק מהפולמוס על הזיכרון ההיסטורי ועל מקומו של כל ארגון במאבק לעצמאות ישראל.

כחלק ממגמה זו, פורסמו בסלם זיכרונותיה של גאולה כהן, תלמידתו הרעיונית של אלדד, שכתבה בירחון. לא בכדי, עלילותיה התמקדו בתקופת מאסרה בכלא בית-לחם ובבריחתה הנועזת.⁴³¹ בנוסף, מתוך הבנת חשיבותם של המכתבים מבית-הסוהר כמקור אותנטי וכמקור להזדהות רגשית, פורסמו בירחון גם קטעים נבחרים ממכתבי הכלא של ג'ולי אלעזר (טורנברג), מוותיקות העצירות, בהם תיארה אנקדוטות שונות מחיי המעצר ואת מחשבותיה ותחושותיה בעקבות אירועים שונים. גם כאן, הדבר נעשה כניסיון לתת קול הולם לחברות המחתרת, ולא בכדי בדברי ההקדמה, כתבה אלעזר שפרסום המכתבים נעשה "לרגל תערוכת העשור וראשית הפרסומים של תקופת המחתרת".⁴³²

השיח המגדרי שנוצר בחוגי הימין הרוויזיוניסטי בשנות המדינה הראשונות

429 ייתכן והסיבה לכך הייתה התחרות כנגד ספרה של גאולה כהן יוצאת הלח", שקיבל הדים רבים וזכור מכתבו המפורסם של בן-גוריון לכהן, בו תיאר את רשמיו מקריאת הספר.

430 "סיפורה של פאטריוטית", הארץ 14.12.1962, עמ' 15.

431 "בית-הסוהר – שיעור ראשון", סלם ב' (סיוון תש"ט), עמ' 22-23; "דממה וקול", שם ג' (תמוז תש"ט), עמ' 22-25. וכן הלאה בגיליונות הבאים.

432 "ממחנה העצורות בבית-לחם", סלם קט"ז (אדר א' תשי"ט), עמ' 22-27.

לא נבע מההקשרים הפמיניסטיים, טענה אופירה גראוויס-קובלסקי. כחלק מהפולמוס על המקום בזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי כנגד ממסד עוין ומדיר, עוצבה והובלטה בתנועה הרוויזיוניסטית דמות האישה הגיבורה, חברת המחתרת, ברבדיה השונים והיא הפכה לכלי במערכה. בפן אחר, התנועה הרוויזיוניסטית אימצה את הנשים הלאומיות אל חיקה מכיוון שזו הייתה קבוצת מייעוט שהודרה וקופחה, וזאת כחלק מניסיונה להשמיע את קולם של "הצודקים והנרדפים".⁴³³

ביטוי מובהק לכך התרחש באחד מאירועים המשמעותיים ביותר שקיימה התנועה הרוויזיוניסטית בעשור הראשון: בחול המועד פסח בשנת 1958, זמן קצר לפני יום העצמאות העשירי למדינת ישראל, קיימה התנועה את "כנס דור המרד". העיתוי הנבחר נבע משני תאריכים: הרצון להקדים ולפתוח את חגיגות העשור לישראל לפני הגורמים האחרים בציבוריות הישראלית וציון שחרור יפו בידי כוחות האצ"ל במלחמת העצמאות. גם כאן המטרה המובהקת הייתה לחלוק כבוד ללוחמי המחתרות כתוצאה מניסיון הממסד להצניע את חלקם בהשגת העצמאות ולמנוע את סילוף הזיכרון ההיסטורי. התנועה כולה על סעיפיה וארגוניה השונים נרתמה להצלחת האירוע. אפילו שחקני הכדורגל של קבוצות בית"ר השונות גויסו והתבקשו להגיע לאירוע בתלבושתם הספורטיבית ועם כדורי הרגל. בפנייה נרגשת פנה הוועד המרכזי של ארגון נשי ברית חרות לנשות התנועה להשתתף בכנס. "האישה תופיע במפגן חשוב זה כחטיבה מיוחדת על דגלה ותלבושתה", נכתב בהזמנה שכוונה לאימהות השכולות, לאסירות ולעצירות, לחברות המחתרת לשעבר, לאימהות ולרעיות ולכל אותן הנשים שליוו את המחתרת הלוחמת.⁴³⁴ בצעדת ההמונים שפתחה את הכנס, יצאה מכיכר הרברט סמואל ועברה ברחובות תל-אביב, בלטה קבוצת האסירות לשעבר שפסעו תחת השלט "אסירות בית-לחם". "קבוצה זו בהופעתה הגאה ובסמליותה הרבה, זכתה לתשואות רמות מצד הקהל הנלהב", תיאר זאת העולם הזה הכותרת "כלות הקלבוש" ולצד תמונת הצועדות.⁴³⁵

433 אופירה גראוויס-קובלסקי, "גזוי צמתך חגרי את חגורתך" – נשים באצ"ל, בלח"י ובחרות", האומה 194 (2014), עמ' 83-85.

434 "כנס דור המרד – אל האישה והאם בישראל", חרות 21.3.1958, עמ' 1.

435 "כנס דור המרד: אצ"ל כובש שוב את יפו", העולם הזה 16.4.1948, עמ' 7.

אפילוג

באחת משיבות נשי ברית חרות בשנת 1953, החליטו החברות שהגיעה העת לספר את סיפורן של פעילות המחתרת ולפרסם את עלילותיהן ופועלן שנשכחו והודרו מההיסטוריוגרפיה. השכחה זו עמדה בניגוד בולט להאדרת מיתוס ה"אסיר" הגברי ובמיוחד של גולי אפריקה בידי תנועת החרות. תוצאת לוואי של ההחלטה הייתה ארגון מפגש של האסירות והעצירות לשעבר שנועד לקדם את היוזמה. במפגש שנערך בביתה של צילה עמידרור בתל-אביב, השתתפו עשרות מהן. חמדה גלעדי שהשתתפה במפגש הגדירה אותו כשמחת ניצחון על כך ש"על הכול אנו קיימות, בריאות [ו] נפגשות לעיני כל ללא פחד". בסיומו, הן התבקשו להעלות את זיכרונותיהן על הכתב.⁴³⁶ המפגש התקיים ב-27 במאי, היום בו התחסלו באופן סופי מחנות המעצר הבריטים. עבורן מדובר היה ביום מקודש בדומה לימים נוספים שהתקדשו בתנועה הרוויזיוניסטית. בשנה שלאחר מכן, התנגש מועד זה בטקס להסרת הלוט לאנדרטת דב גרונר, והן התבקשו להגיע אליו ו"לחלוק כבוד לחברינו למאסר, לסבל ולגבורה".⁴³⁷ בסיום המפגשים הן נהגו לאחל זו לזה – "להתראות בבית-לחם המשוחררת".⁴³⁸

חלפו השנים, בית-לחם השתחררה במלחמת ששת הימים והאיחול הפך לבר-מימוש: זמן קצר לאחר המלחמה, התקבצו בבית-הסוהר לשעבר שבבית-לחם המשוחררת קרוב למאה וארבעים מאסירות ועצירות המחתרת לכנס מרגש. בין האורחים שהוזמנו לאירוע בלטו "רב האסירים", הרב אריה לוי, ד"ר ישראל אלדד, ממנהיגי לח"י, המושל הצבאי של בית-לחם, מנהלת בית-הסוהר לנשים נווה תרצה וקצינת ח"ן ראשית, אל"מ סטלה לוי, בה ראו חברות המחתרת לשעבר את ממשיכת דרכן.⁴³⁹

העולם הזה שהרבה להאדיר את דמות המחתרת ויוצאיה, תיאר זאת בצבעוניות, כהרגלו:

436 "סקירת פעולותיה של ברית נשים חרות באר"י", תיק ה-11/13/1, ארכיון מזב"י; "כנס אסירות ועצירות בית-לחם", חרות 18.6.1953, עמ' 3.

437 "כנס דור המחתרת לדב גרונר", חרות 25.5.1954, עמ' 4.

438 "כנס אסירות בית-לחם", למרחב 20.7.1967, עמ' 3.

439 "אסירות בית-לחם 'חזרו' לבית הכלא", דבר 26.7.1967, עמ' 6.

הן כולן מוכרות מהסרטים, הגיבורות הנוראיות האלה, הג'יימס-בונד ממין נקבה. וכולם יודעים איך הן נראות: עם שיער ארוך, מחשוף נדיב, ואקדח שנשלף מבירית-הגרביים. אבל השבוע יצאה מאלמוניותה, לשעות ספורות, איכרה שקטה ממושב מגשימים, אישה שעלילות גבורתה שמות בצל את כל גיבורות הסרטים גם יחד... השבוע, מקץ עשרים שנה, שוב חזרה לשם לאה כהן. יחד עם קבוצת נשים חכיבות, בשנות העמידה. כולן היו כלואות איתה שם, וכולן בעלות עבר מסעיר... אז סימל הכלא את הקץ לחלומותיהן. קץ לתקופת ההרפתקן[א]ות, הסכנות והמתח... הן נגעו בחיבה בקירות שפעם סגרו עליהן. מעבירות עיניים על הסורגים שעדיין קבועים בחלונות... כיום כולן מבוגרות, שקטות, עם שערות שיבה פה ושם, שעברו בחרדת קודש בין חדרי הכלא... מתרגשות, מעלות זיכרונות⁴⁴⁰

קוד הלבוש החציר-רשמי כלל חולצה לבנה, חצאית כהה וסרט כחול-לבן שהוצמד לדש הבגד ועליו נרשם "כנס אסירות בית-לחם תשכ"ז". לאחר סיור קצר בין כותלי בית-הסוהר שהוסב לבית יתומים שדגל אמריקה התנופף מעליו, החלו האסירות לשעבר לספר את חוויותיהן מאותם ימים. רחל אוהבת-עמי, חלוצת האסירות, סיפרה את סיפורה וזכתה למחיאיות כפיים סוערות. יוצאת לח"י ג'ולי אלעזר תיארה את ההתקוממות העצירות כמחאה על גזרות והגבלות שונות שהושטו עליהן, ודבורה נחושתן, יוצאת האצ"ל, נזכרה במרד הנוסף שהתפרץ במטרה ללחוץ על העברתן לאזור יהודי כשהחלו מאורעות הדמים לאחר כ"ט בנובמבר. גאולה כהן המשיכה וסיפרה את סיפור בריחתה ואסתר רזיאל-נאור, העלתה גם היא את זיכרונותיה. יוצאת לח"י נלי פישר שיתפה את הנוכחים באנקדוטה מרגשת: "הייתי האסירה היהודייה האחרונה ובלילה לפני שחרורי נכנסה אלי לפתע הסוהרת הערבייה ואמרה שהיא מפחדת לישון לבד ובקשה ממני שאשן איתה בצריף שלה. אם היו לי ספיקות עד לאותו רגע כי אומנם אשתחרר, הרי הם נעלמו ברגע זה"⁴⁴¹. רגע יוצא דופן נרשם כשהן פגשו בהתרגשות רבה את השוטרות הערביות שהיו חלק מצוות בית-הסוהר והוזמנו במיוחד לאירוע. החלק המוזיקלי כלל שירה ספונטנית של "מארש השחרור" אותו היו שרות בעת שאחת מחברותיהן השתחררה. לסיום הן שרו את שירת 'התקווה'. עבור האסירות והעצירות לשעבר ששנותיהן היפות ביותר עברו מאחורי הסורגים, היה בכך סגירת מעגל היסטורית. הבנות שבו לגבולן. חופשיות.

⁴⁴⁰ "לאה כהן חוזרת לכלא", העולם הזה 26.7.1967, עמ' 12, 13 ו-27.

⁴⁴¹ "בחזרה לכלא בלי אוזיקים", מעריב 19.7.1967, עמ' 2.

Rachel Habshush

Women Prison Bethlehem

To His Excellency
The High Commissioner
Sir

I was arrested at the time of the riots in the summer 1939 at an age of 17 years, and was brought to Women Prison Bethlehem, sentenced to 6 months imprisonment.

About my work and conduct here it is unsuitable of me to write on those subjects, but in case H. E. is interested to know something of my behaviour, the directors here will inform H. E. of my behaviour and character.

I am already imprisoned five years and seven months, and whereas till now I was not set free, I have decided to write this letter to H. E.

I want to emphasize that during that time my health was slackened from the hard condition and bad aliment. Consequently my stomach was affected and I was ordered by the doctor to be in a strict diet. In short I feel general weakness.

And I would like to mention ~~my~~ that before

מכתב מרחל אהבת עמי לשלטונות
(באדיבות מרכז המידע במוזיאון אסירי המחותרות בירושלים)

Handwritten Hebrew text at the top of the envelope: "מכתב מס' 2296 (מס' 10245) אל האגודה, אהבת עמי, ירושלים, ביום חמישי, 15/10/41"

Stamp: "PALESTINE POST OFFICE No. P2296 No. 4-10245-11" (Circular)

Stamp: "OPENED BY: [Signature] NO MONEY TO BE TAKEN" (Rectangular)

Text: "The envelope containing the reply to this letter should be addressed to: Name: [Signature] Address: [Signature]"

Large handwritten Hebrew text on the envelope body, including a date "יום חמישי, 15/10/41" and a signature "אהבת עמי".

מכתב מבית הסוהר

בית הסוהר לנשים בבית לחם

אסירות ועצירות בית'לחם במחנה עתלית (באדיבות מכון ז'בוטינסקי בישראל)

מפגש אסירות ועצירות בית־לחם, 27 במאי 1953 (באדיבות מכון ז'בוטינסקי בישראל)

הרב אריה לזין, "רב האסירים", בכנס האסירות והעצירות בבית־לחם המשוחררת (באדיבות מכון ז'בוטינסקי בישראל)

בית־הסוהר בבית־לחם כיום (צילום גרשון ברכובא ויצחק פס)

מחנה המעצר בבית-לחם (וילה סאלם) כיום (צילום גרשון בריכובא ויצחק פס)

מכתבים
אל
החופש

העצירות הראשונות של הלח"י

טובה סבוראי, 4.4.1942

שלום רב לך מחמדי!

עדיין לא הצלחתי להעביר זאת, מפני שלצערי לא ביקרו אותי עד כה. היום-יום שבת ואני מחכה לביקור, בעצם כל הזמן הייתי בטוחה שבשבת אזכה לראות את הילדה, אבל קבלתי דרישת שלום שאחותך הייתה אצלך. איזו אינני יודעת. והיא הודיעה שבימים הקרובים היא תבוא עם הילדה כך שאינני יודעת כבר למתי לחכות. אני מצפה לבואה בכיליון עיניים. הבחורות הכינו (?) לה קופסא עם דברים טובים. קופסא יפה מאד ארוכה, שטוחה עם חתלתולים יפים. קבלתי מכתב מאמא שיצא לפני שבועיים, בו אמא מודיעה לי שעדיין לא שלחה את הילדה לטיול בגלל חוסר כסף. היא גם כותבת שהיא מקווה שכסף יהיה, זאת אומרת שאולי ישנם סיכויים לעבודה [...] ¹ ועכשיו אבא, בטח הנך רוצה לדעת איך עבר הסדר עלינו [...]. ובכן בשעה 4 ישבנו כולנו רעבות כמו כלבות לשולחן, לולא היה יום רעב בטח היינו מתחילים קודם בשירה אבל מסכנות, ערב פסה, והכל סודר אצלנו לפי החוקים, כך שהיינו רעבים נורא. מובן מאליו שקודם כל שרנו את ההמנון "חיילים אלמונים" ורק אחר כך ישבנו לאכול. אני חושבת שלפני כולם ריחפה רוחו של עזריה ² באותם הרגעים. הרבה-הרבה זמן אחרי השיר עדיין חשבתי רק עליו, בייחוד במשפט "אם אנחנו ניפול יקברונו בלילה בלאט" ³. זה כל כך דומה למציאות מאד.

אכלנו אוכל רגיל מאוד מפני שלצערי אף אחד לא ביקר אותנו באותו יום, כך שלא היה שום דבר מיוחד באוכל אשר יסמל לנו את החג. לאט-לאט הבנות נכנסו למצב רוח טוב והתחילו בשירים, כל מיני שירים

1 [...] "ההשמטות לבקשת מוסר המכתב".

2 אחד מכינויי המחתרתיים של שטרן.

3 מתוך השיר "חיילים אלמונים".

בייחוד לאומיים. ישנן מספר בנות שקולן ערב מאוד ונעים היה. החלק השני, ריקודים עממיים שהבנות יודעות הרבה ויפה. אני מובן [ש]שכבתי⁴ והסתכלתי על זה אבל נהייתי מאד. הבנות רקדו ושרו במרץ והמצב-רוח היה טוב מאוד. כולנו קבלנו רשות להימצא עד 9:30 בערב בחדר אחד. סיימנו ב-2 רגעים עמידת דום לזכר עזריה ושני הבחורים מנוחתם עדן⁵ ובהתקווה. למחרת רק התחיל החג האמיתי. הרגשתי את עצמי יותר טוב ועליתי יחד עם הבנות על הגג. יפה היה להסתכל ב-14 בנות (יחד עם רחלק'ה⁶) כולן לבושות יפה, מעט צבועות, כל אחת לפי צורכה, צועדות בשורות מסביב לגג ושרות שירי הליכה. אני מובן מאליו [ש]שכבתי על מצע נוח מאד וקראתי ולמטה הצטברו כבר האורחים שבאו לבקר אותנו. אסור היה לנו לעמוד ולהסתכל בלי הפסקה, רק סבבנו את הגג והצצנו. נזכרתי באותם הימים שעמדתי אני למטה והסתכלתי אליך למעלה במשך הרבה-הרבה רגעים אחת לשבוע. אתה זוכר אבאלה את התנועה שלנו על הכנף? וכבר היום אנחנו הבנות הסתכלנו למטה.

קשה לי לכתוב לך כמה דברים שקבלנו. לו סיפרו לי זאת לא הייתי מאמינה בשום אופן. חילקנו למספר ערביות, ליהודיות וגם לחולות רוח הגרות למטה בבניין שלנו, למנהלת ולשוטרות. חוץ מזה אנו אוכלות לשובע. מהתנועה שלחו חבילה גדולה אל רחלק'ה ובטח לשתיים האחרות הנמצאות אצלנו. חוץ מזה ביקרו המון אנשים. אלינו זה קל מאד, שואלים רק את השם וזה ישנו. הרי תודה לאל, מספיק בעולם מכירים חברים, ואנשי המשפחה באו למרבה. זה רומם את מצב רוח הבנות. באותו יום אני קבלתי מכתב מאמא, שום דבר מיוחד אבל זה נעם לי מאד. [...] קבלתי דרישת שלום מצחיקה מאוד מאבא של גד. הוא הודיע לי שב-15 יהיה המשפט והכל יהיה בסדר. זה מצחיק מאד הבסדר הזה אבל אני בטוחה לפסק דין חמור ואני מקווה שגם אתה.⁷ [...] שכחתי לספר לך, חדרינו מלאי פרחים שקבלנו מבחוץ וכאן החיים טובים בהחלט. לו רק הילדה ואתה הייתם על ידי הרי הכול היה בסדר. בהיותנו בחוץ חשבנו נוראות על המקום כאן אבל לא דובים ולא יער. פשוט לא התעניינו ותיארו לעצמם מה שתיארו וזוהי

4 מסיבות בריאותיות.

5 אברהם אמפר וזליג ז'ק, שנורו בדם קר בפשיטה בריטית על דירת מחתרת ברחוב דיונגוף 30 בתל-אביב בינואר 1942. הם מתו מפצעייהם ימים ספורים לאחר מכן. באותו אירוע נפצע ונאסר גם משה סבוראי.

6 רחל אוהבת-עמי.

7 משה נידון למאסר עולם שהומר לעשר שנות מאסר.

הסיבה. אמנם במחנה שלכם שהיית קודם יותר נוח, אבל כאן בהחלט טוב. ועכשיו אסיים בתקווה שאוכל להעביר זאת היום. אתפור את החבילה ולפי זה תוכל להבדיל אם עין זר הציצה בה.

שלך האוהבת טובה.

תהיה ילד טוב ותשתדל איך שהוא לעבור על החיים העתידיים שלך, ותראה שעוד נזכה לשמוח יחד עם ילדתנו בביתנו אנו. דרישת שלום לכל הבחורים ממני ומכל הבנות שלנו.

בלה שכטר, 21.4.1942

יקירי!

מפעם לפעם אני חושבת שאצליח להוציא את מכתבי ובינתיים מונח פה ומזדמן לי להוסיף כמה מילים.

אני חושבת שתקרא את כל השטויות האלה ברצון ותיזכר בי קצת. אני חושבת שבכל מקרה נצטרך לסדר את הקשר הזה לתמיד. זאת אומרת, לפחות פעם בחודש. לעת עתה הכול אצלנו בסדר. השבוע גרטה הייתה בירושלים וחבל מאוד שלא הזדמן לך לשלוח לי איזו פתקה. אני מקווה שאת דרישת השלום שלי קבלת. היא אמרה שראתה את תמונתי אצלך. אני מתארת לעצמי איזו שמחה הייתה אצלכם כשבקר קבל את החנינה.⁸ אנחנו ממש השתגענו וצעקנו פה שחשבו שכולנו הולכות להשתגע. תספר לי קצת על חייכם ומה עושה בקר. הוא אתכם יחד? איך מצב הרוח? האין אתה חושב שעל-ידי השתדלות איזושהי נוכל לקבל רשות להתראות פעם, מזמן לזמן, כמו נעמי ויעקב? תכתוב מה דעתך. טובה כתבה באמת למשה יומן שלם.⁹ אל תחשוב שאני לא רוצה. אבל האמת, מתי שיש לי חשק ורצון אני מתיישבת וכותבת לך. להם יש ילדה וזה נותן תוכן רב. חוץ מזה, היא שוכבת כל היום...

חושבת מה לכתוב. אתה ודאי לא יודע לגמרי איך נאסרתי. אחרי שבאתי לתל-אביב עברתי תקופה מאוד קשה. התגלגלתי ממקום למקום ולבסוף הביאו אותי לבחורה ששמה פרידה, מכרה של אברהם.¹⁰ היא בחורה טובה ונחמדה מאוד וקבלה אותי מאוד יפה, אבל אתה יודע בדיוק מה זה להימצא

8 פעיל לח"י, יהושע בקר נידון למוות לאחר שהואשם ברצח עוברי אורח במהלך שוד בתל-אביב בינואר 1942 וקיבל חנינה.

9 טובה סבוראי לבעלה משה.

10 פרידה ילין-מור, מכרה של אברהם שטרן.

אצל אנשים שאין לי [איתם] כל עבר משותף ולפני אנשים זרים שהיו מבקרים אצלה הייתי צריכה לשקר ולשחק.

גם אביך ביקר אותי שם. הייתי א[צ]לה חודש וחצי. כשהמשפט שלך התחיל, יום-יום קניתי שלושה עיתונים וחייתי כמו בחלום. הימים ההם היו בשבילי התרגשות גדולה. לאן שלא הלכתי, ראיתי אותך. ראיתי איך שאתה עומד ושחוקרים אותך ואין אני יכולה לבוא לראות אותך. לבסוף הגיע פסק דינך. אביך היה אצלי באותו יום בשעה 3. הוא בכה והיה במצב רוח רע מאוד. סיפר שאתה קבלת את זה טוב. ידעתי שאתה אותו האדם החזק והאמיץ שאני מכירה. כשאביך הלך, התפרצתי. כמובן שבכיתי קצת, אבל לא הספקתי לבכות מספיק.

בערב באו כמה אנשים אל הבחורה הזו והייתי צריכה להימצא באותו הערב עם אנשים. מצב נורא. ב־11 הלכתי לישון. כך הייתה לי שעה לבד עם עצמי, כי ב־12 באו לאסור אותי! באו אותם האנשים שבאו אז לדירה בשדרות הקרן הקיימת ושמחו מאוד לראות אותי.¹¹ גם את הבחורה לקחו. הועברנו ליפו. באנו בשעה 1:30 ליפו. אני מוכרחה לומר שעד היום אני שמחה שביום הזה הייתה לי החוצפה שלי והתנהגתי באירוניה גדולה מאוד. ביפו הייתי שבועיים וחצי ושלחו אותי לבית-לחם. היו לי שתי חקירות. אחת עם בלונדיני והשנייה עם היהודי שהיה ה"מאכער" במשפטך. על החקירות האלה ובפרט השנייה שהייתה מעניינת מאוד, אכתוב בפעם הבאה.

אביך הביא לי אוכל ליפו ואני מוכרחה להודות לו היטב עבור היחס. בבית-לחם כבר חיכו לי בזרועות פתוחות ומהרגע הראשון הרגשתי עצמי בטוב. קבלתי יחס מצוין גם מטובה וגם מיתר הבנות. הן טוענות שבקרוב יעבירו אותי לקומה התחתונה, שם יש בנות יותר לרוחי. אני ממש פראית, אומרים לי כך. אני סבורה שאתה מסכים עם זה. הפעם אני מחכה לתשובה. אוהבת בלה.

בלה שכטר, 13.5.1942

שלום יקירי!

היום ההזדמנות היא יוצאת מן הכלל ואני מאוד רוצה שמכתבי שיגיע אליך. אמנם ברגע זה שאני כותבת את מכתבי זה, אין אני יודעת עוד אם

11 זטלר נעצר בדירת מסתור מחתרתית בשד' קרן קיימת בתל-אביב במאי 1941 ולמחרת הצליח לברוח ממשטרת צפון תל-אביב. הוא נלכד בשנית כחצי שנה לאחר מכן ונידון ל-15 שנות מאסר.

תהיה לי האפשרות הזו, אבל מנצלת אני כל הזדמנות. אינני יודעת אם כבר קבלת את המכתבים שהוצאתי בשבילך. על כל פנים, תשובה עוד לא קבלתי. אני בטוחה שבהזדמנות הראשונה תשלח עבורי מכתב, בגלל זה אינני מתייאשת. בקרוב אקבל. אני כבר מתגעגעת מאוד למספר מיילים שידך היקרה לי כותבת. תכתוב הרבה והכל ותביע את כל הרגשות שלך בכתב. תמיד היית אומר לי שאני אוהבת להתפנק, אבל עכשיו אינני מתפנקת כי אז היה לי נעים שתפנק אותי אתה.

מאביך קבלתי מכתב יפה מאוד, שבפרט הוא מדגיש במכתבו את היחס שיש להם אלי, שאחשוב את עצמי לביתם וכו'. שמחת מאוד. גם אחיך אפרים כתב לי בחזרה, הוא מרגיש טוב. אנו פה התרבינו ועלינו למספר 16. הביאו לכאן גם שתי נשים לא צעירות, מצב מוזר. השאלות הרגילות בוודאי משעממות אותך, אבל בכל אופן עבורי, הדבר החשוב ביותר, זה אם אתה בריא, שלם ובמצב רוח טוב. תמסור לי שקה דרישת שלום מיוחדת, ולמשה, שאשתו מחזיקה יפה מאוד מעמד.¹² היא כבר במצב בריאותה התקדמה די יפה והיא נראית טוב כפי שהוא נוכח בפגישתם האחרונה. לנו לא היה אפילו המזל הזה, והנה כבר עברו 7 וחצי חודשים שלא התראינו. תקופה ארוכה והזמן חולף ממש. לפני תמיד התמונה וגם שאיפה לבוא לבקר אותך ולראות אם הכול עוד נכון, אם עוד קיים משהו מכל זה שהיה.

הדבר הזה שאינני יכולה לראותך מעורר בי חישוק כזה. אני רוצה לדעת אם אתה באמת חושב כך, האם זה יתכן שאחרי הכול עוד לא תאמין בי. חושבת אני שהייתה דווקא לנו, ההזדמנות הטובה ביותר להכיר אחד את השני ואני חושבת, כמו שאני בוטחת בכך, גם אתה צריך לבטוח בי. אני חושבת שהשתנית קצת. יקירי, אני מוכרחה לגמור ולרחם על עצמי בקשר שאולי יסתדר בקרוב. אני חושבת עליך בלי מנוחה וממשיכה לאהובך עד אין גבול. תהיה בטוח בזה ואל תשכח שפעם הייתה פוצי אחת.¹³ נשיקות רבות.

פרידה ילין-מור, 27.8.1942

זו תקופה די ממושכת (מהזמן שהתחלתי שוב לקבל ממך מכתבים) [ש] אתה מתאונן בכל מכתב שאינך מקבל כל ידיעה ממני. אני מבינה למצב

12 פעיל לח"י יעקב (ישקה) אליאב שנפצע ונאסר גם הוא בפשיטה בדיזנונג 30 ונידון למאסר עולם שהומר ל-10 שנות מאסר.

13 בלה כונתה פוצי.

רוחך אבל באמת אינך צריך להתרגז כל כך. אתה מכיר את התנאים בהם אנחנו נמצאים וגם את סוג האנשים הממונים עלינו ולא כדאי (?) אפילו כל הטיפול הזה, כי הרי סוף כל סוף הם יישארו ה"צודקים". החיים אצלנו שבו למסלולם, ואחרי חודש וחצי של ימים חמים וסוערים (אמנם לא היכו אותנו כפי שאתה מתאר לעצמך אבל סדרו לנו נבלות די גדולות) חזרנו לפני יותר מחודש לחיים הקודמים. אמנם עיפרון עוד איננו מקבלים ביד (גם עכשיו כשאני כותבת את המכתב הזה יושבת שוטרת ושומרת אותי). אבל אנחנו לומדים בעל-פה ומתקדמים די טוב. אני לומדת פעמים בשבוע אנגלית (כפי שכתבתי לך כבר לא פעם עם נעמי אורנשטיין – הבחור שלה יושב בעכו). התחלתי לקרוא כבר בעצמי ספר אנגלי, אבל אני מבינה רק את התוכן וחסרות לי הרבה מלים, אבל אין דבר. אני מקווה שעד שאצא, אספיק ללמוד הרבה. מצב ספרייתנו הוא די עלוב. בשבוע שעבר פנינו בדרישה לספריית האוניברסיטה שישלחו לנו ספרים. נראה מה שיצא מזה. גם עיתון לא קבלנו במשך תקופה ממושכת, אבל היום הזמנו על חשבוננו ואנחנו מקוות לקבל אותו בקרוב. כך שעד כה אין אנו יודעות אפילו על הנעשה בחוץ. לפעמים מגיעות אלינו ידיעות על המצב הכללי שאין הן כלל וכלל משמחות.

שואל אתה על חיינו פה. אין הם דומים לחייכם. אנחנו סגורות כמעט כל היום חוץ משלושת השעות של טיול על הגג. התענוג הכי גדול שלנו פה הוא העישון. חוץ מהתקנות והחוקים החדשים, משתדלים גם בפנים להקשות על כל דבר קטן. הנה [ה]עניין של רופא שיניים נמשך כבר שבועות ואפילו חודשים ולא סודר עדיין. כך כל דבר קטן. הנוו פה כמו בכלוב, אבל אין דבר, אינני מתאוננת כלל וכלל, לא צפיתי לגמרי ליחס אחר לאחר שמכירים את האנשים האלה.

יש בחיינו אלה גם לפעמים אורות והעיקר אין אנו מאבדות את ההומור. הצחוק זוהי סיסמתנו ואנחנו צוחקות על ימין ושמאל. לפעמים נזכרים בעבר (נזכרתי לפני איזה זמן שהבטחת לי לקחתני לטיול מסביב לעולם, הנזכר אתה, זה היה בוורשה באחד הטיולים שלנו – כמובן הפעם כמו אז, צדקתי). לפני שבועיים כתבתי לסי.אי.די. מכתב ודרשתי את כל דבריי שנלקחו ממני בזמן האסרי ואני מקווה לקבל אותם – העיקר את התמונות. התמונה ששלחת לי איננה מוצלחת ביותר. אולי בהזדמנות שלח לי אחרת. אינני אוהבת את התמונה הזו.

הולך ומתקרב כבר חג ראש השנה, הנזכר אתה בראש השנה לפני שנתיים. זה היה בוויילנה בדירת אמדורסקי (מה קרה איתה?) הנזכר אתה מי היה אז אצלנו בליל החג? לפעמים [אני] נזכרת וצמרמורת עוברת. בהזדמנות [זו]

אני מאחלת לך חג שמחה. הבנות דורשות חמות בשלומך וגם הן מאחלות לך חג שמחה. גב' מרדכי באופן מיוחד בקשה לדרוש בשלומך (היא שמחה באופן מיוחד על הכינוי גברת). תדרוש בשלום חבריך לדירה ובייחוד אחל ברכת מזל טוב לאבות הצעירים. צחקנו מאד על מקרה זה. נשיקות לאלפים, שלך, פרידה.

הערה: דרישת שלום מרות.¹⁴ המכתב לא ברור אבל אין אפשרות אחרת. אני מוכרחה להצטמצם.

פרידה ילין-מור, 10.9.1942

יקירי,

קבלתי זה עתה את מכתבך ואני עונה לך. כמובן כתיבת המכתבים אצלנו עכשיו קשורה בפרוצדורה שלמה. קודם כל כשמקבלים עיפרון ביד, שוטרת יושבת על ידך ושומרת בשבע עיניים שמא חס וחלילה תעשי מי יודע מה... אתה מתאונן במכתבך מה-23.7 שאני כותבת אותיות גדולות. תבין, בעיפרון לא כל כך נוח לכתוב ושנית, העפרונות שאנחנו מקבלים לא מהמין המשובח הם. עניין השיניים לא סודר עוד כליל, אבל הודיעו לנו כבר שבימים אלה יבקר אותנו רופא שיניים. נחיה ונקווה. כתבתי לך כבר באחד המכתבים – אינני יודעת אם קבלת אותו – שדרוש לי כסף. אם יש באפשרותך להעביר לי את זה לכל המוקדם. בזכותי את כספי פה כמעט כולו. כתוב לי איך אתה מסתדר. הרי נחוצים לך כל מיני דברים כמו סיגריות, סבון, משחת שיניים וכו'. האם יש לך כסף? אל תעביר אלי את כל הסכום. בשבילי מספיקות שתים שלוש לירות בהחלט.

נשמח מאד אם תסדר לנו את עניין הספרים, כי זה באמת קושי פה, אין ממש מה לקרוא. פנינו אל האוניברסיטה אבל לא קבלנו עדיין תשובה. המצב אצלנו הוטב בהרבה. מותר לנו כבר אפילו לקבל מזון מהחוץ. כמובן זה עובר צנזורה חמורה מאד וסבון אפילו חותכים לחתיכות. אינני בטוחה אם זה סדיזם או באמת הכרח. במשך תקופה ממושכת לא היו לנו עיתונים. במשך חודש וחצי אסרו על קבלת עיתונים ואחר-כך לא סודר העניין מבחוץ. עכשיו אנחנו מקבלים כל שבוע (זה רק עכשיו התחיל ואינני בטוחה אם זה ימשך כך) חבילה שלמה. כמובן אין זה סידור מוצלח מאד. אם יש

14 העצירת לח"י, רות שכטר.

באפשרותכם לסדר לנו איך שהוא עיתון, נודה לכם מאד. תסלח לי מאד שאני פונה אליך בכל העניינים האלה אבל ידוע לך שזוהי האפשרות היחידה בשבילי. מאז חתונתנו אני פונה בכל דבר קטן וגדול אליך והרי אתה הנך "כל יכול" ומסדר הכול בכי טוב (אין זו מחמאה. זו אמת). אנחנו ממשיכות ללמוד. אמנם זוהי מורה (מיילה מטושטשת) פה אבל אין דבר, מצפצפים אנו על הכול ובכל מקרה מוצאים מוצא.

אנחנו ברוך השם שנים עשרה במספר (אגב, מתקרבת השנה של שלוש בחורות מנתניה ומתכוננים מאד ליציאתן) ואם לא אחת אז לשנייה יש איזו המצאה ומסדרים. כן, בשורה בפי, למדתי לסרוג ואני מקווה שהסוודר הבא שינתן לך במתנה יהיה באמת מלאכת ידי. אתה יודע, לפעמים אני חושבת על העבר וזוכרת בהורים. כל כך הייתי רוצה לדעת מה קרה להם. אולי יש באפשרותך להתקשר איתם ע"י הצלב האדום. אולי התקבלה איזו שהיא תשובה על מכתבנו שכתבנו להם לפני שנה בערך. בפעם האחת ויחידה כשנחמה בקרה אותי, בקשתיה שתסדר את עניין הדואר המתקבל ואינני יודעת אם עשתה זאת. עשה כול מה שבאפשרותך כדי להיוודע דבר מה. כמובן אינני מחכה לשום בשורות טובות, אבל הייתי רוצה לדעת את האמת!

בנוגע לנחמה אין לי שום ידיעות. אולי שמעת דבר מה עליה. בדרך כלל אינני יודעת מה עם המכרים, על אף אחד מהם, אולי יש לך איזו שהן ידיעות עליהם. בייחוד מעניינת אותי נחמה. אם היא התחתנה או לא, ומה עם צילה? ענה לי על זה.

נתבקשתי ע"י אסתר ברגר (אחת הבחורות שיושבת איתנו) לשאול על שלום אליהו.¹⁵ היא מחכה כל פעם למכתב ממנו ואין קול ואין עונה. היא כבר קצת דואגת לו (ואני חושבת שאתה מבין את זה מניסיון) אם הכול בסדר אתו. תגיד ותזרוז את האדון הנכבד לכתוב ואם קרה לו דבר מה (שגם על זה היא כבר חשבה) תכתוב לי במכתב ואני אשתדל באיזה שהוא אופן להודיע לה. עכשיו לנחמיה, תמסור שז'ולי קבלה את מכתבו (מה-17.8) והפעם אין באפשרותה לענות לו כי את המכתב האחד והיחיד שהיא מקבלת היא מוכרחה לנצל בשביל הבית. הרי אתה מבין, היא צריכה להזמין כל מיני עניינים. לפני שבועיים היא כתבה לו. תדרוש גם בשלומי בשמי.

מחר כבר ערב ראש השנה. באחד המכתבים הקודמים כתבתי לך כבר

15 אליהו גלעדי מבכירי לח"י. הוא ברח ממחנה המעצר במזרע ביחד עם יצחק שמיר בתחילת ספטמבר 1942. לאחר הבריחה נתגלה אופיו הניהיליסטי והמסוכן והוא הוצא להורג בידי חבריו מוחשש שמעשיו יגרמו לחיסול המחותרת.

ברכות לכבוד השנה החדשה. קבלנו כבר הודעה שלא נוכל להיות כולנו יחד בליל החג, כמו שהיה נהוג עד כה בחגים. אך אין דבר. גם על זה אנחנו מצפצפים. אינני יודעת אם כתבתי לך כבר במכתבים הקודמים שהכרזנו פה על יום השבת, ז.א. אסור לעשן, לכתוב ולעשות כל מלאכה ומחייב גם להתלבש יפה ועל פי רוב יש גם תכנית. אמנם לא עשירה ביותר כי אין לנו חומר [ו]ספרים לזה.

תדרוש בשלום כל העצורים איתך ותאחל להם שנה טובה בשם כל הבנות שלנו, ולאולוף צנון ד"ש חמה באופן מיוחד מטובה. היא מקבלת ידיעות מבעלה שהוא לומד ומרגיש טוב. ולך נתן נשיקות חמות-חמות וכשנתראה אני מקווה לתקן את הרושם הרע שעושים מכתביי. הרי אתה יודע שזאת חולשה ישנה שלי.

שוב נשיקות לאלפים, שלך לתמיד פרידה

פרידה ילין-מור 14.1.1943

יקירי שלום,

קבלתי את מכתבך היום ולפי ההרגל השורר אצלנו, עונה לך מיד. נמצאות אנו פה כולנו תחת הרושם של יציאת שלוש בנות מפה. תאר לעצמך שביום הששי האחרון קראו פתאום לשלושת הבנות האלו, גרטי גריטה ואולי (?) אל המנהלת וכעבור רגעים מספר הן חזרו ובפיהן הידיעה שהן יוצאות. לא האמנו להן בשום אופן, עד שלבסוף התברר שהן לא מתחו אותנו והאמת בפיהן. בערך ב-1 אחרי הצהרים הן עזבו את שערי בית-הסוהר. השתגענו כולנו במשך כל היום ההוא. עצם העובדה שמתחילים לזוז. ועכשיו עומדת אני על הפרק. התחלתי כבר באופן רציני להתכונן ליציאה. אם לא אצא גם לא אבכה על זה, אבל בכל זאת כולנו כמעט בטוחות שאצא. נחיה ונראה. כרגיל גם זה גורר אחריו שינויים אצלנו. סידור חדש של חדרים. כל מקרה כזה משרה עלי מלנכוליה כי זה מעורר סכסוכים, ויכוחים וסירובים. הפעם זה עבר יותר בשלום. מהחדר שלנו נשארו שתי בנות ועברנו לחדר אחר והננו עכשיו חמש בחדר. שכנותי הן: בלה שכטר, חסידה ליפשיץ, נעמי אורנשטיין וחיה סרולוביץ. צירוף נעים מאד של בנות.

שוררת אצלנו אטמוספירה של לימודים: לומדים, קוראים ותופרים קצת וכך עובר כל היום. תמונה יפה יוצר החדר שלנו כשכולנו יושבות מסביב לתנור ועושות מה שעושות. התנורים חוץ מזה שהם מחממים, מאפשרים

לנו גם להתרחץ ולכבס במים חמים לעתים תכופות יותר. מחממים אנו מים על התנור וחוזין מזה יושבים כמעט כל היום ומסדרים לנו טוסט, כי הלחם שלנו הוא לא טוב ביותר וזה מקל על הטבחית כי כך עושים טוסט תמיד על התנור ואחרת אנחנו עוזרים לה.

יציאת הבנות, אף על פי ששימחה אותנו מאד, הכניסה כל מיני שינויים. עכשיו התקרב התור של התורנות במטבח, סידורים וכל מיני עניינים כאלה. אמנם יש פחות לבשל אבל עצם העובדה שהתור מתקדם, לא משמח אותי ביותר. אין זה עבודה רבה, אבל זה בזבוז שבוע שלם ובאותו זמן כמעט שאי אפשר ללמוד ולא לקרוא. חבל, כי משתדלת אני לנצל את הזמן הזה עד כמה שאפשר למרות שמתקרב זמני לצאת. התחלתי ללמוד גרמנית. השינויים בחדרים מאפשרים, או יותר נכון מקלים על זה. מורתי היא בלה שכטר. אני מקווה להתקדם במהירות רבה ומקווה גם לדבר גרמנית בקרוב. כי לקרוא אני קוראת בקלות וגם בזה התקדמתי פה מאד כי קראתי די הרבה גרמנית פה. גם אנגלית אני קוראת כבר. לא אגיד שבקלות אבל מבינה פחות או יותר כל ספר אנגלית. אני לומדת עכשיו יותר. כל זה ישמש אותך. עובדה שאינני עצבנית לפני יציאתי: אמנם תולה אני הרבה תקוות בזה אבל לא אתאכזב אם זה לא יהיה כך. הייתי מאד שמחה אילו ידעתי ששנינו נצא, אבל אשמח גם אם אני אצא לבד ואוכל לעזור לך. אמנם רק עזרה כספית אבל גם זה יקל עליך במקצת. לעתיד אינני דואגת, אני בטוחה שאסתדר.

אתמול ביקר אותנו שוב הרב. הבטיח לנו לסדר ספרי תנ"ך עם פירושים וגם שמח מאד כשסיפרנו לו ששלוש בנות שלנו יצאו. רואה אתה שהכול פה מסתובב מסביב הציר של יציאת הבנות. ז'ולי מבקשת לדרוש בשלומך ולמסור ד"ש לאחיה ולמסור לו שהינו בטלן על שאינו כותב אף מילה אליה, היא מאד מצפה למכתב ממנו. שמחתי מאד לקרוא על נחמה ואהרון שמצבם טוב. מסור להם ד"ש לבבית ממני בכל הזדמנות. מה שלום הקטנה? היא כבר כנראה ילדה גדולה.

כתוב לי חביבי על הכול, מה אתה עושה? מה לומד וכו' וכו'. חבל שאין לכם ספרי קריאה. גם מצבנו לא יותר טוב. אעפ"י שסודר העניין עם ספריית האוניברסיטה קבלנו רק פעם אחת ספרים ולא יותר. לא נדע למה. כנראה העיכוב הוא פה במשרד. אל תכעס עלי אם מסרתי "חתיכה" ממכתבך לבלה. היא רוצה להוסיף כמה מלים אל דיקו! אני מסיימת. הנני מעבירה לך הרבה נשיקות חמות. בלה החליטה לשמח את דיקו והחלטתי לעזור לה בזה.
שלך פרידה

שלום לך דיקו! למרות הצחוק שהבנות עושות ממני, שאחרי שגרטי עזבה אותנו אני כבר מנצלת את ההזדמנות וכותבת לך. אני בכל אופן עושה את זאת. אין אני צריכה לאבד הרבה מלים אודות האושר הגדול בשבילנו שגרטי השתחררה. השמחה היא כל כך גדולה שעדיין אינני יודעת עוד, או יותר נכון אינני מאמינה עוד שזה אמת. אני בטוחה שלהבא לא תתמרמר שהיא לא כותבת כי בטוחני שתכתוב כל שבועיים. מקווה אני שאתה בריא ומרגיש טוב. כל המתרחש אצלנו תוכל להיודע (אם זה יעניין אותך עוד) מהמכתבים של פרידה. מסור דרישת שלום לבבית לאפרים. האם הוא בריא? אני מבקשת את סליחתו של האדון פרידמן שגזלתי מאשתו כל כך הרבה מקום ודורשת בשלומה. למרות שאנו לא מכירים. אם הוא מתעניין מי אני, תוכל בוודאי להציג אותי בצורה המוצלחת ביותר בפניו. כל טוב וברכת שלום ידידותית. בלה.

ג'ולי אלעזר, 7.12.1944

— 16 ואני לא הצגתי לפניך עדיין את הבחורות הצעירות, ממש ילדות, אשר הובאו אלינו לא מכבר. אצלנו צפיפות איזמה. אין כל אפשרות להתרכז בקריאה רצינית. מראה הילדות המסתובבות בין הוותיקות ממלא את הלב צער עמוק. באמצעות החדשות קבלנו ד"ש מהכלואות בבית-הסוהר. מזכירת בית-הסוהר מסרה לי ששוב אוכל לשלוח לאסירות שלנו עיתונים לאחר שנתברר שהן מקבלות רק את "דבר" ו"הבוקר". נוכל לשלוח להן את "המשקיף" ו"הארץ". שמחתי על כך לאחר שהדבר עלה לי בקושי רב, לקבל הסכמת הנהלת בית-הסוהר לשלוח עיתונים מהמחנה לבית-הסוהר. והרי זה מהווה קשר יום-יומי בינינו —

ועתה יקירי, עוד קצת חדשות מהעיתונות: בדיון המדיני שבאספת הנבחרים עמד הרב קניאל ("מזרחי") בתוקף על כך שהדרך בה נקטו אנשי הסוכנות היא הרת סכנות, היא מלבה את המדורה, היא מתירה מלשינות. דבריו אלה עוררו מהומה באולם. שפרינצק וגולומב תבעו שהרב קניאל יחזור בו מדבריו —

— היום גם ילדה הקט של צילה היה כאן. בני ילד חביב ונבון. ביקורם של חרות ובני הקטנים משרה עלינו אווירה רעננה ונעימה. האימהות הנמצאות בינינו הצליחו להשיג פגישה עם ילדיהן בחצר המחנה במקום

16 ההשמטות בעריכה. כך המכתב פורסם בירחון סלם.

באותו חדר חשוך אשר שימש פעם גרז'. באמצעו עומד שולחן. בקצהו האחד יושב המבקר. בקצהו שמנגד – העצורה ובאמצע נציג הבולשת שמחובתו להאזין למדובר. כמובן שגם שוטרת המחנה אינה חסרה בשעת פגישה זו. טובה וצילה היו מוכנות לוותר על ביקור ילדיהן בתנאים כאלה. עתה ניתן הרישיון לפגישת האימהות עם ילדיהן בחצר. לאחר ביקור כזה, תוכל לשמוע ימים על גבי ימים את טובה וצילה מספרות שוב ושוב על ילדיהן, ואנו כולנו, אין אנו נלאות משמוע.

– – ימי חנוכה הולכים ובאים. ייתכן ומכתבי יגיע אליך לאחר החג. ומתי בכלל אוכל לדעת אם קראת אחד ממכתבי? זה מכתב רביעי שהנני כותבת אליך מאז היותכם בגלות – חנוכה – המכבים – מעוז צור – השנה בנכר. רוצה אני לאחל לך שחג האורים יביא אליכם אור ושמחה, והדברים נראים בעיני טפלים – שא שלום יקירי, מסור ברכתי לידידים.

ג'ולי אלעזר, 29.4.1945

יקירי, היום עבדתי שעות מספר בגינתנו הקטנה. נלי ואני קבלנו זרעים ממזכירת בית-הסוהר. היא מחבבת אותנו בגלל אהבתנו לפרחים. לכן היא גם מוכנה להביא לנו זרעים ואף לייעץ לנו בסידור הערוגות – קבלנו זרעי אפונה ריחנית ושתילי סיגליות. ישנה פינה בחצר ששם אסור לנו להימצא כי החומה שם נמוכה מהרגיל. גדר תיל חוצצת בינינו לבין חלק זה של החומה. בפינה הזאת יש הרבה שיבולת שועל, אולי קוראים להם זנבות שועל. גם פרגים לרוב ודם המכבים. ויקי הקטנה הצטרפה לעבודתנו בגינה. קשה לה להבין איך אנחנו, הוותיקות, שמרנו על העליצות שבנו ואיך אין אנו "מתפקעות" מקנאה כאשר אחרות משתחררות. ספרה לי, שלא פעם התבוננה במתכוון בנו בעת ששרנו את המנון השחרור שלנו – אותה מנגינה בלי מילים – אשר הדסה צ. הביאה למחנה, מנגינה המבטאת הכול. ויקי בטוחה ששמחתנו כנה וכל אשר אפשר לאחל למשתחררת מבין החומות הללו, פורץ מגרוננו בעת שירת ההמנון. ויקי ילדה יקרה, ניסיתי להסביר לה, שכל אשר נדרש כדי שאדם יוכל לשאת ולהתגבר בחייו ובעיקר במאסר, עליו לחפש בקרבו. בו עצמו ימצא הכוח, באשר רק באופיו טמונים האושר, הכוח. מי יכול לגזול ממנו שמחתו כאשר מסתכל הוא בשקדיה הפורחת, בעשב הרענן אשר צץ ונזדקר על יד החומה הגבוהה החוצצת בינינו לבין יקירנו בחוץ?

ספרתי לויקי על הוויכוחים הבלתי פוסקים בין שאולה וביני בעת שכל

אחת מאיתנו שוקעת בלימוד התנ"ך. שאולה אחזה בפירוש גורדון ולא יכלה להבין את "אחיזתי" ברש"י. ויקי מסתכלת בי וקשה לה להבין: בכל זאת, אחר ישיבה של למעלה משלוש שנים בין כותלי בית-הסוהר? והיא רוצה ששוב ושוב אספר לה על השנים אותן בילינו בבית-הסוהר ממש, באותו בניין עם הפליליות. ואני נזכרת בפטמה הזקנה, רוצחת בעלה אשר את ליבה רכשתי כאשר חשבה שיודעת אני בשפתה. לא דובים ולא יער, השתמשתי בכמה מילים טורקיות אשר הינן בשימוש בשפה הערבית... והנה חניפה הלסבית בעלת כפות הרגליים הענקיות וידיים מעוררות בחילה – – אנו כאן במחנה שמחות מדבר אחד. שאין אנו שומעות עוד את צרחותיהן ואנקותיהן של חולות הרוח אשר מעל חדריהן בדיוק נמצאו תאינו. לא פעם חשבנו שאין לנו זכות לדרוש את זכותנו כעצורות פוליטית ולהעבירנו למחנה מעצר, בגלל השפוטה רחל אוהבת-עמי. האם מותר לנו להשאירה עם אותן זונות, גנבות ורוצחות? לפעמים חשבנו להפסיק בנידון. אלא שלאחר שנוספו עוד אסירות פוליטיות, דרשנו את העברתנו למחנה נפרד – –

טובה סבוראי, 2.2.1946

שלום רב משה יקירי,

שבוע טוב אדון נכבד, לא הגיע מכתב ממך ומאימא ולא היה לי ביקור, אז לא היה לי חומר לכתוב, וגם לא מצב רוח יצאתי קצת "אביסלה" מהכלים בגלל התקוות של פוצי שצריכה לצאת בימים אלו. מובן מאליי שזה מותח, לו כבר היה אחרי שחרורה, חצי צרה, אפשר כבר היה עוד לשבת ולכתוב קצת. אבל ככה מחכים כל הזמן מתוחים כמו אלוהים יודע מה. תאר לך את הרגשתנו, סוף סוף "ילדה" אחת בת ארבע, זה לא דבר קטן בעינינו.

חוץ מזה, מגיע לי מזל טוב ואני מקווה שלא תאחר לשלוח לי אותו. סוף סוף זכיתי לדבר כה גדול שאף פעם עוד לא קבלתי. קשה בעצם לומר שאף פעם לא זכיתי לו, אבל למען האמת בשינוי קל. עד עכשיו קבלתי תוספת של חצי שנה, אחרי שנה, אחרי שנה וחצי, שנתיים וכו', אבל הפעם התחשבו בי מאוד, לא רצו לשעמם אותי וכיבדו אותי בחצי שנה אחרי ישיבה של ארבע שנים.

תודה לבטח גם אתה שיש משום הבדל קטן בין התוספות "ההן" וההוספה הזו. כאות תודה והוקרה החלטתי להריץ מכתב להוד מעלתו הנציב העליון

ולמפקד הצבאי. אבל בין החלטה ובין הוצאה לפועל יחלוף עוד זמן ידוע. למען קבלת המכתבים הללו, הננו מנהלות כבר משא ומתן מאתמול. כבר דיברנו על זה עם שתי "מיתרינס"¹⁷ וגם "מיתריין" אחת ראשית, זו הכפולה של שני "הבתים", ועדיין אין תוצאות. התשובה היא שהיינו צריכות לבקש זאת מיד בהיוודע לנו העניין. הכוונה היא שהיה עלי להחליט על בקשת שני מכתבים כאלה, עוד בהוספה הקודמת ובבוא ההוספה הזאת המבורכת מכולם, להודיע בהכנעה שברצוני להודות לשולח הפקודה ולנציב העליון מיד. וכיוון שעשינו זאת רק כעבור שעה. איחרנו את המועד ויש עוד צורך לחשוב על כך.

עוד מספר פעמים נתדפק על דלתי "המשרד" שלנו ולבסוף נקבל את... התשובה השלילית. בכל אופן הנני מקווה שאנשי החלונות הגבוהים יסלחו לי אחרי שאסביר להם מדוע הנני מוחה באיחור כל כך רב. היו עוד עלולים לחשוב ששמחתי על עצם ההוספה ורק אחרי שהסיתו אותי במשך שבועיים ימים והכניסו לי לראש החלטתי לבסוף למחות.

ועכשיו למען להקל עליך את כאבך, הנני רוצה להודיע לך שלא רק אני זכיתי "למתנת אלוהים" זו. ישנה כאן בינינו עוד בחורה אחת, בעלת עיניים שחורות וגדולות וכפי הנראה שבגלל זה היא קבלה גם כן שישה חודשים שלמים ועגולים, כל זה מובן מאליו נעשה במחשבה תחילה. שתינו "פישליס בעל מלאכות", לשתינו יש "צווי לינקע הענט"¹⁸ (היא אמנם לא מודה בכך) ולשתינו יש 'א-פעקיל מיט צורות'.¹⁹ אם כן למען שמח את לבבנו השאירו אותנו יחד. ועכשיו מה דעתך על החיים?

יש פה ויכוח על מתנגדים ועל חסידים, ויכוח לא עמוק ביותר. בכל אופן אסתר מטולה צופה בי מפני שאני נינת מתנגד (אבא של סבתי היה מתנגד) והיא הגיעה אפילו לידי מסקנה שאבא עליו השלום היה מתנגד, מה דעתך על העלילות האלו?

ועכשיו משה, אני חושבת שאתה רוצה לשמוע ממני מילה אחת נורמלית. העניין הוא זה שאין כמעט בראשי דבר כזה. אבל דבר אחד רציני אומר לך, שלדעתי ההוספה הזאת הינה חוצפה, פשוט מאוד חוצפה, שעוברת כל גבול. אחרי ארבע שנים ארוכות כאלו ואחרי כל המחלות שנדבקו אלי, יש להן עוד העוז להוסיף לי שישה חודשים. כאילו שארבעת השנים עוד לא מספיקות לי בתור עונש על מעשי וכי אף פעם לא ארצה את עווני?

17 סוהרת.

18 שתי ידיים שמאליות.

19 חבילה של צרות.

אין כלל בליבם שהגנני הולכת ונהרסת ולא זו שיש לי ילדה קטנה אשר איננה זוכרת טעם אימא מהו? רצוי לי בעצם לא לכתוב ולא לחשוב על כך, זה יותר מדי קשה, אם כן מסיבה זו הנני עוברת על כך כביכול בצחוק. אינני רוצה להרשות לעצמי לחשוב יותר מדי ולהתרגו יותר מדי על כך. בכל אופן העיכוב במכתבנו מרגיז אותי לא מעט. תמיד בבית הזה יש משהו בקשר למכתבים. אסור זה ואסור ההוא, אין זכות לכתוב מכתבים רשמיים, אסור לחתום בקבוץ וכו' וכו'... אבל שגם הפעם ידחו אותנו ויתנו לנו לחכות שבועיים, זה כבר עובר כל גבול.

כן, המאורע הכי חשוב שכחתי לכתוב לך. היה אצלי עורך הדין ד"ר איגור, הוא בא כשעה לפני ההוספה. הוא דווקא מלא תקוות ביחס אלי אפילו באם אקבל הוספה, מפני שתקוותיו מבוססות לעתיד הקרוב ולא לתאריך. נוסף לכך יש לחשוב שמחלותיי "המעניינות" תוצאנה אותי. אוי ואבוי לי שהודות לכך אצא, אבל אין ברירה, אין לקחת את מחלותיי ממני. יש לי רק תקווה אחת שבבית אקבל את הטיפול הדרוש ואגיע אולי לדרגה לא רעה. אינני יודעת אם אוכל אי פעם להיפטר מכל הצרות שרכשתי לי בבית הארור הזה, אבל דבר אחד אני מקווה, שאקבל את הטיפול הראוי ולאט לאט אחזור לאיתני ואולי אהפוך פעם לאימא בריאה. סוף סוף מחכה לי עבודה רבה בחוץ. אינני חושבת שבקלות אוכל להשיג את ה"דיפיציט"²⁰ הגדול של ארבעת השנים בחינוך הילדה. זהו תפקיד קשה מאוד שמוטל עלי ובאמת אצטרך להיות חזקה במובן הנפשי והפיזי בכדי לעמוד במבחן, ואחרי שאצליח לעמוד במבחן יהיה לי כבר הרבה יותר קל. שמעתי שהיא ילדה פקחית ובפרט שואלת הרבה שאלות ורוצה לדעת הכול, למשל, למה במכונה העברית האותיות הן בצד ימין ובלועזית בצד שמאל. הבנתי שהיא ילדה שצמאה לדעת וזה מוצא חן בעיניי מאוד.

התיק שלי צריך עכשיו לעלות לדיון וכפי שכולם מוסרים, בודקים את התיקים ביתר עניין, לא סתם ככה. לפני שלושה שבועות ביקר כאן מייג'ור פייטן, הוא נשלח מוועדת החקירה והוא מופיע כסניגור וממליץ [ל] עצורים. הוא חקר חמש בנות וביניהן שתי ותיקות את פוצי ונלי. יחסו היה אדיב ובהבנה, דבר שעד כה לא נתקלנו בו, בסוף שיחתו אמר שימליץ על פוצי ונלי. כפי הנראה שעניין נלי נדחה, בכל אופן לא שמענו על שום תוצאות מיוחדות. יש בדעתו לחקור את כל הבנות, אם כן גם אני באה בחשבון. דע לך שמיום ישיבתי לא נחקרתי אפילו פעם אחת ויהיה זה בשבילי ללא ספק

מאורע לא קל, אבל אשמח בכל אופן להזדמנות שתינתן לי לומר משהו. סוף סוף זה נורא שהם תמיד מחליטים לעצמם ואינם שואלים ולא שומעים את אשר הצד השני אמר, בפרט אצלי, אין אני באה להכחיש מאומה, מפני שאין מה להכחיש. אבל לו לי היו אומרים שחושדים בי בזה שחוץ מכל העניין השתייכתי לארגון בלתי חוקי, אני הייתי רוצה לענות להם ביחס לזה. משונה מאוד שהם יצרו לעצמם דעה כזאת מבלי לדעת כלום, אלא רק על סמך המעשה שלי. בכלל אוכל אולי להסביר לחוקר את כל המצב ואבקשו להתחשב בעובדה שהנני יושבת זמן כה רב ושסוף סוף אינני צריכה לאבד את כל חיי, הרי יש לי ילדה ומוטל עלי איזשהו תפקיד ולא סתם להירקב כאן. יתכן והוא בכל אופן יבין שלישיבתי צריך לבוא קץ.

השבוע אני מחכה לביקור ובאמת מתגעגעת לו כבר, סוף סוף ימלאו חמישה שבועות שלא היה לי ביקור. לפני שלושה שבועות אימא הייתה בירושלים והביאה לי זוג נעלי בית חורפיות, מאז אינני שומעת מאומה. מכתב כבר לא קבלתי זמן ארוך מאוד ויש לי הרושם שאימא כן כתבה.

לפעמים אנחנו נהנות קצת ממוסיקה או שומעות את "פינת החייל", התוכניות האחרונות ממש נוגעות לליבי. אלו הן דרישות שלום אשר החיילים בעצמם משמיעים לבני משפחותיהם. זה מעניין מאוד, כל אחד עם קולו האופייני. למאזינים סתם אין זה אולי אומר מאומה, אם פתאום ניגש למיקרופון בחור פלגמטי וסוחב את המילים או בחור בעל מרץ או להפך לגמרי רציני ועצוב, אבל אני מתארת לעצמי כמה נעים לבני המשפחה לשמוע דווקא את הקול הזה המוכר לו כל כך. מה דעתך יקירי שאתה תשדר לי פעם דרישת שלום מעכו האפלה שלך? נורא מתחשק לי לשמוע את קולך. אני מבטיחה לך שאעמוד אז על כיסא ואפתח את האשנבים ואציץ חזק חזק בכדי שלא אאבד אפילו מילה אחת אשר תצא מפיןך. אתה מסכים? איזה שיר תשיר לי? אני צוחקת, אבל זה לא צחוק. כאשר עמדתי והאזנתי לדרישת השלום של החיילים התרגשתי מאוד, כל דרישות השלום לצורותיהן, החל בנשיקות וגמר בגעגועים ושירים האהובים על בני המשפחות עוררו בי רצון עז לשמוע גם את קולך. אמנם היגיון אין ברצוני, אבל ממתי זה יש באהבה ובכל מיני "חשקים" היגיון? שאני רוצה לראות אותך "קצת אביסלה" זאת לא אכתוב לך, מפני שחלילה אעורר בך את החשק אשר איננו קיים אצלך בכלל. עכשיו אפסיק לכמה שעות, אולי בכל אופן יהיה היום שחרור, אנחנו מחכות לשחרור כפול, גם אולגה עומדת על הפרק. זאת היא נתנייתת היושבת כבר [ב]פעם השנייה.

יקירי, חשבתי שבאם אשאיר את המכתב עוד כמה שעות, אזי יגיע

השחרור, אבל לא דובים ולא יער, שום דבר מעניין לא קרה ועלי לסיים את המכתב. דרישת שלום מכל הבנות "וגם" ממני, חבל להיפרד ממך אבל רק לחודש ימים. בפגישה השנייה, "השיחה" אני מקווה תהיה הרבה יותר מעניינת ושוטפת. סוף סוף אז כבר יהיה אחרי הביקור וגם מכתב ממך אקבל. היה שלום וקבל נשיקות, ממני באהבה טובה.

טובה סבוראי, 27.2.1946

שלום רב משה יקירי!

חלף חודש ממכתבי האחרון ומשום מה נדמה לי שהרבה מאוד התרחש מאותו יום. הנך זוכר לבטח שמכתבי האחרון היה "מתובל" בשחרורה של פוצי העתיד לבוא יום-יום. הנשמה אמנם יצאה לנו ולה בפרט, אבל השחרור הגיע לבסוף. ביום רביעי ימים מספר אחרי שמסרנו את מכתבנו למשרד, הודיעו לה על השחרור. חמדלילה,²¹ לבסוף נשמנו לרווחה. זה היה שחרור די משונה. הוא התקבל בשקט מעיק, לא כיתר השחרורים אשר בהם פורצים בקריאות ובשירה. קשה היה לנו להבין את פשר הדבר. בכל אופן זקפנו זאת על חשבון הידיעה המוקדמת ועל חשבון יציאת הנשמה. בכל אופן התגברנו גם על "המועקה" הזאת (הלוואי ותהיינה לנו עוד רבות כאלה) ופרצנו בשירה אדירה ובהורה. כל הבנות רקדו בלי יוצא מהכלל, אפילו החולות, וכי אי אפשר קצת לשים הצידה את המחלות (בפרט שהן פסיכולוגיות לפי דברי המנהל) ולהיות שוב עליזות וצעירות? ברור שאפשר!

אנו עושות זאת לעיתים תכופות, כי מבינות אנו שזהו סוד "הישיבה הטובה", עלינו בכל המאמצים לשמור על כך. מובן שלא צריך לבטא זאת דווקא על ידי ריקוד תמיד, ריקוד מספיק אחד ליובל, אבל צחוק, הלצות, מצב רוח טוב וכל אלה הם דברים חשובים מאוד. באם ריקוד אחד כזה עולה לך אחר כך בכאבים חזקים, זה גם כן כדאי, שוכבים עד אשר נהיה קל יותר ודי.

כולנו רקדנו בהנאה ובלב שלם, סוף סוף הוצאנו מהבית את חברתנו, עכשיו אנו ממשיכות לחכות לשחרורים של הוותיקות, ישנה בין הרביעיה שלנו אחת שלה סיכויים גדולים, זאת היא ז'ולי שנאסרה חודש אחרי. תשאל לבטח ממה אנו מחליטות שלה סיכויים רבים? פשוט, מפני שיש לה גיס

21 השבח לאל.

חדש והוא מייג'ור ואנו משום מה מאמינות שארבע שנות מאסר עבור חשד בלבד, בתוספת מייג'ור, הם סיבה מספקת לשחרור. כל זאת חשבנו כבר מזמן והנה הגיע היום המבורך שבו ראינו את המייג'ור המפורסם הזה במו עינינו ומאז... אנו פשוט בטוחות בכך! לפני שהזוג הצעיר הלך הספקנו לשאול את אחותה: מתי ז'ולי תצא, תשובתה הייתה "אני מקווה שבחודש הבא". אם כך אני שואלת אותך וכי אין לה סיכויים רבים? בטח ובטח שיש.

נוסף לכך מחכים לעוד שחרורים מפני שמהבית הבטיחו לעוד כמה בנות שתצאנה אחרי בירור התיקים הזה. רות שגרה בחדרי גם כן מחכה, והיא מסכנה אפילו מתוחה. העיקר, שינויים יבואו לביתנו וזה הכי מעניין. גם נוספו לנו בנות חדשות, דבר לגמרי לא מעניין. שלוש בנות חדשות באו במשך החודש, שתי ילדות בנות תשע עשרה, מבולגריה. בסך הכול הן שנה בארץ ובבולגריה עברו עליהן צרות רבות תחת שלטונו של היטלר יימח שמו והנה הן רואות שהצרות עדיין לא נגמרות. נאסרו משום מה וקבלו חודש ימים.

השלישית היא קיבוצניקית, "כוכב" חדש בשמי בית-לחם, היא מאילת השחר, נאסרה עם עוד אחד-עשרה בחורים. כשבאה הקיפוננו אותה ושאלנוה מאין היא, גילה, מצב משפחתה וכו'. אחרי שיחות ממושכות נודע לנו שהיא בת-25 (לא נראית כזאת) נשואה שבע שנים ובעלה בבריגדה.

השאלה הטבעית ביותר הייתה: יש לך ילד? לא, פוי, תתביישי לך, שבע שנים נשואה ואין לך ילד? כתשובה לכך היא פונה לאחת מאיתנו, תופסת אותה בדש חולצתה ואומרת: שמעי, היית רוצה שבעלך יהיה 4.5 שנים בבריגדה ושכל אופן יהיה לך ילד? כולנו פרצנו בצחוק אדיר, כתלי החדר התנועעו ממש, והיא מסכנה עומדת ולא יודעת מה אמרה, מה גרם לצחוק הזה. לבטח גם אתה מסכן, לא מבין מה פשר הצחוק הפרוע אשר פרץ מתוכנו. הנה אסביר לך, אותה האחת שהיא תפסה בדש חולצתה הייתה אשתך בכבודה ובעצמה, אימא של חרות היקרה בת ה-6.5 שנים שאביה ואימה יושבים כבר למעלה מארבע שנים.

מיד הסברנו לה את העסק כמו שהסברתי לך ואז היא קדה קידה בפני והושיטה לי את ידה ואמרה: אי קוון את ידך. זה היה סיום מוצלח לכל ההלצה, הנהינו מאוד מכל העסק. בכלל כאשר בא אדם חדש אלינו, הרושם הראשון שהוא מקבל הוא, שאנו כולנו בלי יוצא מן הכלל מטורפות מהמין המובחר ביותר. איזה שאלות אנו מציגות, איזה תשובות אנו "קולעות" אלוהים ישמרנו! אני תמיד שמחה שלא אני היא החדשה. במשך הזמן הזה בעלי היקר, התפתחתי מאוד, למדתי מקצוע חדש, דבר שבחוץ בטח לא

הייתי שומעת עליו אפילו, והוא רפתנות. הקיבוצניקית שלנו (יוכבד) רפתנית במקצועה והיא מספרת לנו לפעמים על פרות, עגלים, חליבה, סחיבת כדים וכו'. אינני חושבת שהמקצוע היה מוצא חן בעיני ושאעסוק בו פעם, אבל אני לפחות יודעת עליו משהו, זה גם כן רווח.

עכשיו יקירי, אני חושבת להניח את כל השטויות הללו ולחזור לעניינינו הכי חשוב והוא, חרותה'לה. היה לי ביקור שבוע אחרי שכתבתי לך את המכתב, אמנם שכחתי כבר הרבה פרטים, אבל אצליח בלי כל ספק לדלותם מתוכי, מפני שהם נשארו אי שם בנשמה ובלב.

היא באה למחרת שחרורה של פוצי, הבנתי שפוצי עוד תתראה איתן לפני הביקור, מסיבה זו הוצאתי איתה מתנה עבור הילדה למרות שבעצמי הכנתי לה מתנה לביקור. ידעתי שפוצי תשוחח עם הילדה באם יהיה לה מספיק זמן לכך, ותספר לה עלי. רציתי שפוצי תרכוש את לב הילדה ביתר קלות ושאני אהיה לה בעיניה ממשית יותר, כך שהוצאתי את הכסף שקבלתי ליום הולדת, עבורה. הילדה כמוכן יודעת שזאת היא מתנתי, אבל שלחתי לה זאת למען תשמור לה.

הילדה באה עם זר שושנים גדול, פגשתיה בהיותה כבר בגן ומסכיבה בנות, להן היא מסרה את השושנים באמרה שהם בשביל הבנות מפוצי. היו גם כמה שושנים קטנות. היא מיד פנתה אלי ואמרה: אימא, את השושנים האלו צריך לשים לצינור (?) קטן, הן נשברו.

חרות סיפרה לי על ביקורה אצלך, שאלתיה איך היא ראתה אותך והיא סיפרה: אפילו התנשקתי אתו! שאלתיה, איך התנשקת? והיא ענתה, דרך הקוביות, את יודעת בדלת הגדולה ישנן קוביות כאלה ואבא היה קרוב אלי ונישק אותי. הביטי, אפילו קבלתי שריטה מהגדר (על ידה). שאלתיה בקול מפוקפק וכי כדאי היה לך לקבל פצע בגלל נשיקה אחת עם אבא? כן, כדאי!!! היא ענתה ובעיניה ראיתי את טעם הנשיקה שנשאר עוד בליבה. היה זה מבט חולם ומצמוץ כלפיי לאחריו. ממבטה ראיתי כי לא רק עליך השאירה פגישתך עם הילדה רושם עז, כי אם גם עליה. היא סיפרה לי שקראה לפניך מהספר "לא אני שוטר, אני נהג...". היא טיפסה על העץ בחצר וסיפרה את אשר רואה מעבר לחומה, סיפרתי לה שהיא רואה את הרי עבר הירדן והיא נמצאת בהרי יהודה. היא הקשיבה רוב קשב. אחר כך היא טיפסה על עץ שני שפונה דרומה, לתוך העיר עצמה. שאלתיה מה שם העיר והיא ענתה בית-לחם. הראיתי לה גם כנסיות. באותה הזדמנות היא סיפרה לי דבר כזה: אימא את יודעת כאשר אני אומרת לילדים שאת בבית-לחם, הם אומרים שאת עושה לחם, מצחיק, לא? טוב שזה רק מצחיק, מה דעתך?

מה היו אומרים הילדים שאני עושה לו היא סיפרה להם שאני בבית-הסוהר? במשך כל הביקור אני שומעת מהילדה כל מיני דברים שנשמעים לי כה מוזר, אין לך מושג. היא עמדה על העץ ודיברנו על העיר בית-לחם והנה פתאום קראו לנו, (מפני שכבר מכניסים את אימא). היא כמובן שאף פעם אינה שומעת או לא שמה לב את הקריאה, כי אם מחכה לאות ממני. לבסוף נתתי לה את האות ממני ואז היא ענתה: "עוד לא, לא, אני לא רוצה ללכת", והפעם היא פשוט לא זזה. אני כמובן עוברת על כך כאילו שלא שמעתי את דבריה, מביאה את הדברים שלה ומתחילה להלביש את מעילה, מספרת לה משהו וכך לאט-לאט היא יורדת מהעץ ואנחנו צועדות לחדר הביקורים. כמעט שכחתי, שבוע אחרי שפוצי יצאה שוחררה אולגה, בחורה שישבה פה בפעם השנייה.

יקירי, כפי ששמעתי, אז לדעת הבולשת אינני מספיק חולה בכדי להשתחרר. כן יקירי, אני מכירה את שם המחלה שתספיק להם, אבל לא!!! אני לא אחלה במחלה הזו, ממנה כבר לבטח אי אפשר להתרפא. הרי אתה בעלי רוצה אישה בריאה או לפחות מבריאה ולבתנו הקטנה דרושה אימא צעירה, בריאה ועליזה. אם כך, כל תוכניותיהן לא תצאנה לפועל!!! העיקר הוא כוח רצון וזה יש לי במידה רבה. החלטתי ויהי מה להקדיש את כל חיי להשתדל לתת לה אושר רב, שמחה, אהבה ושעשועים ומי היא הבולשת אשר תעמוד נגד כוח אם!?

יקירי! באמת שלא רציתי לכתוב לך זאת, תאמין לי. אני אמנם מרגישה ככה, אבל לא רציתי לעלות זאת על הנייר, אבל לא יכולתי, פשוט לא יכולתי אחרת.

תבין מושינקה, שכאשר אני חושבת על היחס "הלא הוגן", במילים העדינות, קשה לי מאוד ומרגיז אותי. יש לי לפעמים הרגשה שקבלתי מאסר עולם ולא מעצר של שנים-עשר חודש. אחרי תקופה כה ארוכה של ישיבה, היחס הוא בדיוק כמו שהיה קודם. הרי זה נורא! ומי כמוהם יודע ובטוח שאסתפק רק בחיי יום-יום של אם? אלא מהי? וכי קשה להחליט כשהשני צריך לשבת, הרי זה לגמרי לא קשה. נתינת שישה חודשים נוספים לאחר ישיבה של ארבע שנות מעצר, זו פשוט חוצפה! יחד עם זאת יקירי, אני זוכרת עוד דבר והוא שיש לי עכשיו רק שלוש שנים פחות בבית העצורות ובחוזן בטח בהרבה פחות. ואתה שמה על תצחק לי, אני חושבת זאת בכל הרצינות, אני נהנית שיש לזה גם צד טוב.

ככה זה פה, אימא מחכה לי יום-יום וליבה דופק לבטח בכל פתיחת דלת ודומני שגם הילדה מחכה לי היטב ובינתיים לא דובים ולא יער. בינתיים

אסיים פה בגעגועים. שלום לך יקירי, נשיקות רבות ודרישת שלום לכל הבחורים.
שלום-שלום מותק.

ג'ולי אלעזר, 24.5.1946

יקירי, רוץ מהר, ככל אשר תוכל ומסור לאחיה של טובה²² שאתמול היא הלכה הביתה. לא תוכל לתאר לעצמך מה גדולה הייתה השמחה בבניין. אל-אלי!

דבורה קלפוס מתפרצת למטבח – השעה שלוש אחר הצהריים – ומבשרת: "טובה הולכת הביתה!". נלי, כרמלה ואני לא ידענו על מה לקפוץ, כי השולחן עמד באמצע המטבח ורק רגעים מספר לפני כן התזתי עליו ושפכתי מים בלי רחמים. גם הספסל עמד באמצע הדרך וחלקי התנור, חלקם נקיים וחלקם מפויחים כהוגן, על רצפת המטבח. בקיצור: הכול הפוך – והנה לך שחרור – אבל אין לשכוח, אנחנו "בישלנו" את השחרור ועל טובה לזכור זאת. שירה וצעקות עד לב השמים. אחדות קופצות על החלון ובשירה – המנון השחרור שלנו – מודיעות על כך לאסירות בבית-הסוהר. אחרות עוסקות באריזת חפציה של טובה, אחדות "סתם" מסתכלות. וטובה עצמה נבוכה וחיוורת ובקושי מבינה ושומעת את אשר מדברים אליה. אותו יום הרגישה גם לא טוב.

בינתיים מודיעים שהרב בא ואין הבנות מתרגשות. שיבוא. היום נשתף אותו בשמחתנו. ושוב שירה והורה סוערת: "דוד מלך ישראל חי וקיים!". הרב רוקד עם הבנות – הכול על גלגלים וכך עד אשר טובה עברה את שער הבניין. כרמלה, פרידה, נלי ואני נושאות חפציה עד לשער החיצוני. שעה ארוכה נמשכת הפרידה – לבסוף הלכה. שירתנו ליוותה אותה עד לשער בית-הסוהר, נעלמה. משם, מעל החלונות, נפרדו ממנה האסירות. נעלמה – עד שעה מאוחרת בלילה לא פסק הרעש בחדרים. לזה יקרא שחרור! אח ארבע שנות מעצר –

22 טובה סבוראי.

מכתבי אסירות הפלמ"ח

מכתב ראשון²³

– הימים הראשונים היו הקשים ביותר, לא הרגשתי עדיין את הסוהר. טרם תפסתי את המצב בו אני נתונה, במלואו. דומה הדבר לאדם המקבל סטירת לחי ואך כעבור זמן-מה הוא מתחיל להרגיש בכאב. רוב מחשבותיי היו מוקדשות בזמן ההוא להתבוננות בסביבה החדשה והזרה. לאחר ש"עכלתי" כביכול, את החיים האלה – כלומר, לאחר שהכרתים פחות או יותר – באו הרהורים על חיי פה. הגעתי למסקנה (שתהיה אולי, משונה מעט בעיניך): שאילו הייתה הישיבה כאן אל-זמנית (כלומר מחוסרת גורם זמן) הרי הייתה כדאית לכל אחד ואחד. כי היא מבגרת ומחסנת מאוד. מזמן המצאי פה למדתי יותר מאשר כל שנות חיי לפני-כן. לגבי מישהו אחר, מבוגר יותר, אולי מוגזם לאמור כך, אבל כלפי, שניסיון חיי הקודם היה קצר למדי, כך הוא הדבר. מיד עם גמרי את חוק לימודי יצאתי להכשרה. ובטרם היה סיפק בידי להכיר את סביבתי החדשה – והנה אני כאן! אולי מגוחך יהיה הדבר בעיניך – אך כך הוא לאמיתו: נפגשתי פה בפעם הראשונה פנים אל פנים עם החיים. חיים מכוערים ואכזריים בכל מערומיהם. נפגשתי עם כל מיני טיפוסים השונים אחד מרעהו תכלית שינוי, ולעיתים מצאתי בהם גם צדדים יפים ואנושיים מאוד.

בחוץ הייתי בוודאי מביטה על טיפוסים אלה בזלזול ואולי גם בשאט-נפש. הייתי רואה בהם רק את דרגתם הירודה: את "הזונה" ו"הגנבת". אבל פה רואים יותר, פה מתגלה לפניך גם האדם שבמעמקי הנפש. אל תחשבי כי התקרבותי ברוחי ליצורים אלה – איני מצדיקה אותם כלל, אך אני מבינה אותם יותר ויודעת לראות בהם את אשר לא יראה שם בחוץ לכל עין – –

23 פורסם בעלון הפלמ"ח 15 (פברואר 1944) עמ' 17-20.

בימים הראשונים שלי כאן רשמתי ביומני: "באים רגעים שאני משתגעת בהם מגעגועים. אני יודעת, תמיד, בדיוק למה אתגעגע. פעמים תוקף אותי חשק להשתולל מעט, לקפוץ ולרוץ ולצהול ואף לבכות. אני מבינה עתה יפה-יפה את פירוש המילים 'וצא מכליו' – ופעמים הכול מתכסה בשלווה מעושה, במנוחה מלאכותית שמתחתן מכרסם כאב-הגעגועים ללא שאת"...

כמה פשוט היה החופש שם בחופש! הסוהר הינו גורם מחנך מאוד: הנה אף דבר פעוט כהליכה לבית-הכיסא – נהפך פה לפרובלמה חמורה – במשך הזמן הספקנו "להתאזרח" ולהסתדר. את רוב זמננו אנו מבלות בקריאה, סריגה, לימוד בישול ולעיתים גם תעלה שירה מחדרנו – עד כמה שזה ישמע לך למוזר – יש כאן גם "שמחת אף-על-פי-כן" ככתוב בספר הנאמן "מבין החומות".

אחד הדברים המרגיזים ביותר: הנוהג חסר ההיגיון של המשטר הזה. יש והדבר נובע מתוך רגש-אנושי עמוק ואזי אפשר לסלוח לו אבל אם הוא בא כפרי סאדיזם, מתוך כוונה להרע – הוא מקומם אותך כולך. כאן אפשר ללמוד יפה-יפה מה הם "חוקים בלתי גמישים", אולם עד כמה שדברים אלה מרגיזים ומכאיבים, הם לפעמים גם מבדחים בגיחוכם.

בחוף שמעתי לעיתים את האמרה "סבל מחנך". בשבילי היו אלה מילים בלבד. אולם פה נוכחתי באמת הצפונה בהן. אין הזמן הולך פה לגמרי לאיבוד. אבל באים גם ימים אפורים, שוממים כמו החומות האלו שסביב ועצוב, עצוב...

מכתב שני

– – עצם הנסיעה לבית-הסוהר הייתה די מעניינת. מצב רוחנו היה טוב. שרנו ופטפטנו כל הדרך. לאחר שעות אחדות של טלטולי נסיעה באוטו סגור – נפתחו לפנינו שערי הכלא. חבילותינו הקטנות היו אחוזות מתחת לזרוע, בגדי החאקי שלנו המרופשים מן הדרך – כך הופענו שם. ישבנו במקום שישבנו, מעט לנוח. פתאום היה עלינו כאילו כל העיפות של שלושת הימים האחרונים, ימי המעצר במשטרה עם כל הכרוך עמהם, השתרגו עלינו בכל מועקתם... סביבנו נתקהלו מיד "דרי הבית" להזין עיניהם בפרצופים החדשים והמוזרים – –

קשה היה להתרגל למאכלי הסוהר. קשה היה לאכול מתוך צלחת הפח המוחלדת והמגועלה זו "הקארבאנה" המיועדת לאסירים. קשה היה להתרגל לישון על ה"בורשים" שורצי הפשפשים והכינים... אבל אין כהכרח ללמד את

האדם ולהביאו להסתגלות לכל התנאים: לאט-לאט התרגלנו למצב. היינו עוצמות עיניים ובולעות את האוכל התפל. היינו מאמצות זו את זו בדברי היתולים ומתנחמות. דבר אחד הציק לנו: הציפייה למשפט. היא שגולה את מנוחתנו ביום ובעיקר בלילה. הייתי שוכבת בעיניים פקוחות ושואלת את נפשי: מתי יותן כבר פסק הדין?

והנה סוף-סוף בא יום המשפט! שמחנו להיפגש בבית-המשפט עם מכרים וקרובים ועם חברינו ל"פשע"... כל היום נטרדנו בחקירות עד שלבסוף ניתן פסק הדין הנכבד ע"י בית-הדין שהאמת והישר הם סמליו – מתוך הכנה נפשית מוקדמת, גאווה וחיוך על שפתי קבלתי את הודעת פסק הדין. הן ידעתי מראש מה שיבואני. קצת קשה הייתה הפרידה מבני המשפחה. אבל בטרם הייתה השהות בידי לפנות כה וכה – והנה אני שוב בדרך אל בית-הסוהר והנה שוב מצלצלים המפתחות והשער הכבד ננעל מאחורי...

"היחס המיוחד" שקבלנו איפשר לנו להסתדר כאן בצורה פחות או יותר "אנושית". אנו מרבות לקרוא וללמוד והסריגה אף היא "הורגת" הרבה זמן... אבל יותר משאנו קוראות בספרים אנו "קוראות" אנשים. מה שונים ומשונים כאן הטיפוסים! הנה השוטרות, אלו שומרות החוק הנאמנות, הרואות עצמן רבות חשיבות כיהא לפקידות הממשלה, איך תבלושנה אחרינו במבטיהן. את האדם הן מעריכות לפי מלבושו – אכן, ליותר מזה לא תגענה, אף לקרוא ולכתוב אינן יודעות...

והנה האסירות, "אחיותינו לגורל" – רובן זונות וגנבות. פסולת-אדם. משהו פגום בהווייתן וקשה, מה קשה הפגישה עמהן. בקומה התחתונה של הבית שוכנות האסירות חולות הרוח. יום ולילה תעלינה אלינו משם צריחותיהן הפראיות והנואשות. כי חייהן בסוהר – עינוי אחד ממושך! בזמן הראשון לשהותנו כאן, לא מצאנו לנו מנוח בגלל האומללות האלו. אך – גם לכך מתרגלים. ואף לחיינו בין החומות נקבע מסלול...

ברורה לי סיבת ישיבתי פה. אני מקבלת עלי את הדין ובשעות קשות אני אומרת אל עצמי: מבחן הוא לך! – ואני מתגברת. הייתי רוצה לכתוב לכם עוד הרבה-הרבה אך אין עתה תחת ידי נייר במידה הדרושה ואני מוכרחה לסיים את דברי. שלום רב לכולכם ולכולכן. אנו מקוות להתראות אתכם בקרוב. ולכן, חברות, נאמר במיוחד: רכשנו ניסיון בחיים ונוכל לעמוד במבחן שנקרא אליו. הכונו גם אתן ליום הפקודה.

מכתבי עצירות המרד

לאה אושרוב, 10.4.1944

הורים יקרים,

אין לכם מושג עד כמה משונה הדבר בעיני לכתוב לכם ממקום זה. יש לי הרגש כאילו אני כותבת לכם מאיזה מחנה עבודה, כי הרי אם עזבתי פעם את הבית, היה זה רק למחנה עבודה, ועתה איני יודעת מדוע נגזר עליי לשבת פה. אך מה לעשות השלמתי עם הגורל לשהות פה כמה זמן, אך לא לזמן רב כי איני מתארת לי אחרי הכול שהם עלולים להושיב מישהו על לא דבר.

מה שלום הבית? איך עבר עליכם ליל הסדר, אם בכלל היה ליל סדר? בכדי להסיר כל דאגה מליבכם אתאר לכם פה את חיי, אני בטוחה שהם שונים לגמרי ממה שאתם מתארים לכם, ראשית איני נמצאת בבית-סוהר אלא במחנה עצורות וההבדל ביניהם הוא ענקי. אנחנו שבע-עשרה בחורות ונמצאות בבית שלפנים זה שימש וילה לאיזה ערבי אמיד. זהו ודאי אינו עושה רושם של בית-סוהר. שנית התנאים פה נוחים מאוד. איני יודעת פשוט במה להתחיל. אולי מוטב אתחיל בסדר היום. פותחים את הדלת בשעה שש וחצי אך לכאורה אפשר לקום מתי שרוצים, להסתובב בכל הבית (בניין משלוש קומות) יש לנו רשות עד שעה שמונה בערב, מלבד זה אפשר להימצא בחצר רחבת ידיים חמש שעות ביום, שלוש שעות בבוקר ושעתיים אחר הצהריים. בשעה שמונה אנו מסתגרות בחדרים, החשמל נשאר דולק עד השעה עשר. החדרים גדולים מאוד ואפילו יותר מדי גדולים. החדר למשל שבו אני ועוד שתי בנות מתגוררות, גודלו 8×4 מ', החדר מאורר מאוד וגם אור השמש לא חסר.

ועכשיו לענייני האוכל, ודאי תשמעו זאת בשמחה. מטבח יש לנו כשר בתכלית הכשרות, כל שבוע מתמנות שתי בחורות אחרות ומבשלות. בשר עולה על שולחנו יום-יום כמו כן שאר פירות, ירקות, קקאו, גבינה, לחם, וכו' וכו'. האווירה היא די נעימה כי השולחנות מכוסים תמיד במפות לבנות

ופרחים מקשטים את השולחן. מובן שיש תמיד תאבון לאכילה. זה בנוגע לאוכל, ומה שנוגע לאמבטיה חמה, זה יש לנו יום-יום, מה דעתכם? הרי בבית לא הייתי מתקלחת יום-יום, הייתי עצלה להטריח את עצמי לכך, וכאן הכול מוכן ומזומן. ויש לציין שפה לא משעמם (בינתיים) כי העבודה מרובה ואין אפשרות להתבטל. התחלתי ללמוד צרפתית, אני מקווה שכשאחזור הביתה אוכל לדבר עם טוצה וסולי צרפתית, זה ישמח אותם ודאי. כמו כן אני קוראת הרבה בעיקר אנגלית, כי רוב הספרים פה הם באנגלית ולכן יש לי סיכויים לשפר את השפה (אצא מפה אינטליגנטית) ובזמן הפנוי אני סורגת. נוסף לכך אני מתעמלת יום-יום. ארגנו פה קבוצה למתעמלות וחוף מזה אני ועוד בחורה אחת עושות אקרובטיקה ומכשירים יש פה לרוב. אנו מנצלות כל דבר, כמו למשל את החצר הגדולה לריצה והליכה, את הסורגים שעל החלון לסולם התעמלות וכן הלאה. אנו גם נשלח בקשה לוועד הלאומי שישלחו לנו מכשירי התעמלות כמו כדור, חבלים, קרשי קפיצה ועוד. מה דעתכם, האם כל זה אינו עושה רושם של מחנה קיץ?

ועתה אתאר לפניכם את ליל הסדר שלנו. זה היה סדר למופת. אמנם בעיתונים קראתם שבבית-לחם נערך סדר, אך יותר לא נכתב דבר. את השאר אשלים אנכי. ראשית, ההכנות לכך ארכו כמה ימים, להכשיר את כל הכלים ולהקפיד על הכול, היה לי הרושם שאני נמצאת בבית. נזכרתי כשאמא הייתה מרתיחה דוד מים ושמה אבנים בפנים. כל ההכנות הללו הזכירו לי את הבית והצטערתי רק שאיני יכולה לעזור לאמא בהכנות לפסח.

אחר הצהריים קבלנו יין, חרוסת, כרפס, ושאר מאכלי פסח. הרב היה צריך להיות נוכח אך מטעמים סידוריים הוא לא הופיע, אך לא הרגשנו בחסרונו. לסדר כולם התלבשו בחגיגות רבה כל כך, אני קבלתי שמלת טפט שחורה מנוקדת בנקודות לבנות שהלמה אותי כל כך. נוסף לכך שלחו לנו בגדים תחתונים לחג כמו גרביים, קומבניזונים, גופיות וכו' הכול ממין משובח.

הסדר נערך באולם גדול שהיה מקושט בפרחים. הנשואות שבינינו (מספרן הוא שש) הדליקו נרות שבת. מלכת הסדר הייתה אסתר רזיאל, אחרי שהתפללה התחלנו לערוך את הסדר. ליד כל אחת הייתה הגדה, אסתר הקריאה כל פסוק ופירשה אותו. כל פסוק קראנו בהטעמה ובניגון, לא השמטנו אף מילה, עברנו על כל ההגדה. מה אגיד לכם שהסדר הזה השאיר רושם על כולנו, זה היה דבר מה יוצא מן הכלל. הרגשנו שאנו חיות את התקופה הזאת. רטט עבר בגופנו שעת הקריאה. תסלחו לי שאין בפי יותר מילים להביע כל זאת, אך מה אומר לכם שזאת הפעם הראשונה בחיי

שהרגשתי את כל מהותו של החג, זה היה משהו כביר. שכחתי לומר לכם שהיה לנו רשות להיות בחוץ באותו ערב עד שעה 11:00 ואז היה לנו זמן לרקוד ולשיר ולשמות. והשמחה הייתה מלאה, הסרנו מליבנו כל דאגה ורקדנו, ואני שכחתי הכול ורקדתי והלהבתי כל כך את השאר. רקדנו ורקדנו עד שעייפנו אך לא אמרנו די והמשכנו לשיר עד שהגיעה השעה ללכת לישון. אבל הריקודים לא פסקו גם למחרת היום, אחרי ארוחת הבוקר הם נמשכו, בכלל השירה והצחוק לא פוסקים אצלנו אף פעם.

ואת השבת אפשר להרגיש אצלנו מרחוק, העבודה נפסקת, זהו יום מנוחה פשוטו כמשמעו. את האוכל מכינים מבעוד יום. אני נזכרת שבאותו יום כשאמא באה ושלחה לי חבילה, מרוב התרגשות שלא יכולתי לראותה רציתי לכתוב לה כמה מילים אך לא יכולתי, כי שבת היה אז, ואז השוטרת הייתה מוכרחה להכין את הרשימה שביקשתי.

נדמה לי שמסרתי לכם הכול מהנעשה פה, אולי שכחתי אי אלו פרטים אך אין זה מוריד או מעלה מחיי פה. תבינו שמלבד געגועים כמעט שלא חסר לי דבר. אינני יודעת באמת מה שאעשה אחר הפסח, מה יהא על הסמינר, הן להפסיק ללמוד באמצע זה הרי לא עסק, להמשיך ללמוד לבד כמעט שאין לזאת ערך כי רוב השיעורים ניתנים ע"י הרצאות, ולשמוע את ההרצאות יהיה קשה כי המרחק לצערי הוא קצת גדול. הייתי מאוד רוצה לדעת אם מטפל בי איזה עורך דין ואם התקשרו בנוגע לזאת עם הסמינר שיעזור לי גם כן.

תסלחו לי שהמכתב לא מסודר כי יש לי כל כך הרבה מה לכתוב ואני פוחדת שמא אשכח משהו (ואני בטוחה ששכחתי אחרי הכול) ולא אספיק לכתוב אותו ולכן הכול כל כך לא מסודר, כי הנה שכחתי להודיע לכם שאפילו תנורים יש לנו בחדרים אעפ"י שמזג האוויר השתפר והאוויר התחמם קצת. ולפתע נזכרתי בשוקולד שקבלתי מגב' לבני אגב, תודו לה בשמי שהוא היה טעים מאוד כמובן, חפיסת השוקולד השנייה שאכלתי את כולה בעצמי.

ברשימת הדברים ששלחתי לכם שכחתי לבקש פיג'מה אעפ"י שאני ישנה בכותונת לילה חמה שקבלתי מבחורה אחת, הן פה כולם כל כך דואגות לי. בכל הזדמנות שהיא הן שואלות אם חסר לי דבר מה ובמה שהן רק יכולות לעזור הן עוזרות, הן פשוט מפנקות אותי מסיבה אחת שכנראה מצאתי חן בעיניהן וסיבה שנייה שאני הצעירה ביותר ביניהן. אך לכל הרוחות שכחתי לספר לכם שאת ארבעת הקושיות שאלתי אני הקטנה שבכולם (מה דעתכם על ליל הסדר, פשוט מבהיל).

נ.ב. אבקש ממכם שלא תשכחו לשלוח לי את התמונה של גיליה, כולם מכירים פה כבר את גיליה כי איני פוסקת מלהלל אותה. הייתי רוצה את התמונה שאני צילמתי אותה כשהיא עומדת במיטה ותמונה שנייה כשהיא יושבת על הכיסא שלה בגזזטרה. ולסיום אבקש ממכם שכולם יכתבו לי, אפילו עשרים עמוד, אך שהכול יהיה במכתב אחד כי יותר איני יכולה לקבל, ולכן אמא, אחרי שכולם יכתבו לי בת"א שישלחו את המכתב לירושלים בכדי שגם שרה ושלמה יוכלו לכתוב לי גם כמה מילים. משרה הייתי רוצה שתשלח לי את הסוודר הכחול כהה ואת החוטים שנשאר מהסוודר הזה בכדי שאוכל לסרוג את החגורה. ועתה אין לי חשק להתחיל דף שלישי אני מסיימת, דרשו בשלום כולם אלפי נשיקות לפי התור, ראשונה גיליה ואחר [כך] אמא, אבא והשאר.

שלכם לאה

נ.ב.

המפתח של הבית שהיה אצלי ופתקה עם המידות של הז'קט, נשאר במשטרת יהודה הלוי. אם יהיה לאמא או לאבא פנאי, אבקש שתגישו לשם לקחת זאת בכדי שיוכלו להשתמש בזאת ואבקש לשלוח לי את המידות של הז'קט. ועוד דבר אבקש לשלוח לי את הריקמות התימניות שרקמתי בסמינר.

לאה אושרוב, 18.5.1944

אמא יקרה,

הפעם בשורה טובה בפי והיא [ש]קבלנו רשות לביקורים פעם בחודש. במקרה שעורכת הדין לא מסרה לך על זאת, הרי אודיע לך אני על הביקורים והם: פעם בחודש אנחנו יכולים לקבל אדם, אולם רק בן משפחה. יום הביקורים הוא יום חמישי בין השעות 9-12 בבוקר. מכיוון שעלי היה לבחור במבקר, בחרתי בך אמא ונתתי לך את זכות הבכורה (קחי בחשבון שרק את תוכלי הפעם לבקר אותי. אקווה שלא תחמיצי את ההזדמנות הזו).

בנוגע לקבלת הרישיון את יכולה לפנות רק למרכז הבולשת שבירושלים והשתדלי להביא איתך עד אז תשובה מדויקת על הסמינר ועל שחורוי. בהזדמנות זו אבקש ממך להביא לי שק חדש שיהיה טוב לרקמה. 2- את שאריות הצמר שיש לנו בבית ואת החוט הלבן והכחול כהה (צמר כבשים). אם את יכולה לקנות פיג'מה צבע ורוד עבור בחורה אחת שאין לה מי שיקנה לה והיא תשלם לי אחר כך, כי אסור לנו להוציא מפה כסף. ואל תשכחו

לצלם את גיליה עם השמלה שסרגתי לה (יותר נכון מישהי אחרת סרגה) ולשלוח לי את התמונה. ואם את יכולים לשלוח תמונות אחרות. אגב, כל המעטפות אזלו לי. אל תשכחי לשלוח לי אך לא מהכחולות.

ד"ש לכולם.

אמא אל תשכחי לבוא, אני מחכה לך בכיליון עיניים.

בתך לאה

אבא! בביקור הבא אקבל אותך.

ניתן לנו לכתוב הפעם מכתב מיוחד שאינו נכלל לפעם בשבועיים בגלל הבשורה הטובה.

לאה אושרוב למשפחתה, 17.8.1944

למשפחתי היקרה שלום רב.

למעלה מחודש ימים עברו ומכתב אין ולכן לא אוכל הפעם להרבות במילים כי תשובה למכתבכם האחרון עניתי כבר. לי בדרך כלל יש מזל יוצא מן הכלל עם המכתבים. תמיד אני מקבלת את מכתבכם לאחר שאני שולחת לכם מכתב. יוצא מזה שרק שבועיים אחרי זה אני יכולה לכתוב וזה קשה מאוד. כשיש לי חשק לכתוב אין רשות לקבל נייר וכשיש כבר נייר, אין טעם לכתובה. אמנם באופן יחסי לחיי בית-סוהר, הרי במשך השבוע קרו הרבה מאורעות והחיים השתנו במקצת. קשה לאמר בדיוק שהם השתנו, אך קבלו צורה יותר רועשת, צורה שאינה מוצאת חן בעיניי יותר.

ראשית, באו הרבה בחורות ומספרנו (מי ייתן ויפחת בקרוב) מגיע כבר לשלושים. בזמן האחרון הרגילו אותנו כבר להביא בחורות חדשות, כך שהדבר אינו גורם יותר להתרגשות. פשוט מתרגלים לכל הצרות. הדבר הגיע לידי כך שיכולה להיכנס בחורה חדשה ואפילו לא נדע על כך. וכתוצאה מכך החדרים נתמלאו עד אפס מקום והיה צריך לפתוח חדר שישי. כשפתחו את החדר השישי החלו לריב. כל אחת רצתה להיכנס אליו כי מעלות רבות יש בו. הוא נמצא אמנם בקומה התחתונה אך הוא מרוחק משאר החדרים, יש לו כניסה מיוחדת, מעין הול קטן, המשמש כחדר הפינג-פונג. ואיך קרה הדבר, איני יודעת, אך היה לי הכבוד לשכון בחדר הזה, אני ועוד שלוש בנות. ואני פשוט מאושרת. החדר נעים כל-כך, והיתרון שבדבר, שתמיד שקט בחדר. נדמה לי שזהו החדר היחידי השקט פה. זהו דבר יקר המציאות כי תארו לכם בממלכת נשים שכזאת, שלרובן נפלו תשעה קבים של שיחה

ולאחדות מהן כל עשרת הקבים, הרי זוהי פינה אידיאלית. שני חלונות בחדר אך רק באחד מהם אנו משתמשות, כי החלון גבוה מדי. החלון השני משמש לכוניית ספרים ומקושט במפית לבנה ופרחים. חוץ מזה יש לנו פוסטרויקה נחמדה מאוד. אגב, אתם ודאי אינכם מכירים את המונח הזה, אך אני מקווה שבהמשך המכתבים תלמדו להכיר עוד מונחים וביטויים השגורים בפנינו. בקיצור, הפוסטרויקה הזאת היא מעין חלון הסגור ע"י קיר שצורתו דומה לספסל, אך לנו הוא משמש כפינה לטואלטיקה, פרחים, [ו]קופסאות תפירה יפות מקשטים אותה.

אגב, אם לא תשכחו, כל פעם שאתם שולחים חבילה לשלוח פרחים, כי מהגן אנחנו מקבלות רק ביום שישי. כך החדר הוא נחמד מאוד. האווירה בו היא ביתית מאוד, בייחוד ביום השישי בערב כשאחת הבחורות, היחידה בחדר שנשואה, מדליקה נרות. סליחה, משהו הדומה לנרות. מכיוון שנרות אסור לקבל הרי עושים פתילה מצמר גפן וטובלים אותה בשמן והאור משתפך אז בחדר בעיקר אחרי כיבוי החשמל. מה אומר לכם, שאם רוצים להנעים את החיים אפשר אפילו בבית-הסוהר, אבל ההרגשה שאני מנותקת ממכם היא מכאיבה קצת לפעמים. כך עוברים פה החיים. מהר מאוד הם חולפים אע"פ שהם נשארים במקומם.

אבקש את סליחתכם שרה ויעקב שלא כתבתי לכם במיוחד, כי את מכתבכם שאמא הודיעה לי בביקור שצריך להתקבל, לא הגיע עדיין. ועתה כמה מילים על הביקור. קשה לאמר שברבע שעה או עשרים רגע אפשר לדבר הרבה, אך אין זה חשוב. מספיק לי שאני רואה את אמא. אין לך מושג אמא כמה כל הבנות מתפעלות ממך ואינן מפסיקות מלהלל אותך באיזה חיוך נחמד שאת מופיעה ובכלל הרושם שאת עושה. בהזדמנות זו אני רוצה לבקש ממך כמה דברים שבביקור לא הספקתי לבקש. הוצאתי לך שלושה צבעים של צמר, אם את יכולה להשיג אותם אבל לא מחוט יוטיליטי, הייתי רוצה שתי חבילות גדולות, חוט דק מהצבע האפור, רבע חבילה מהאדום ורבע מהכחול. אם אי אפשר להשיג בדיוק את אותם הצבעים, רצוי דומים לאלה. בנודע לחוטי הזמש, לא לשכוח חבילות גדולות, חזייה יוטיליטי מס' 2 מבד חזק, שלוש חבילות צמר יוטיליטי אפור, אחד בורדו ואחד ירוק. כמו כן שלחו לי שאריות של שמלות או בדים שאין לכם צורך, אני צריכה זאת בשביל בטנות, וקרטון אל תשכחו, אך לא חבילות קטנות.

והייתי רוצה כמה ספרי לימוד הנמצאים בבית. את החוברות הגדולות של "דור דור וסופריו" וספרי היסטוריה ופיזיקה. כמון כן ספר לימוד על

מכונת כתיבה עברי[ת] וסטנוגרפיה בעברית כי אני חושבת לקבל מכונת כתיבה. ומדוע אינכם שולחים לי את הנעליים שהוצאתי לתיקון? אלו בערך הדבר[ים] הדרושים לי כרגע. סליחה, את העיקר שכחתי. מהרו לשלוח לי את תעודת השחרור.

דרשו בשלום כולם, שלכם לאה

ג.ב. מחברת עבה בלי שורות כמו ששלחתם לי פעם ונייר דבק לבן.

בלה חרמוני, 15.2.1945

שלום רב לך יקירי!

קבלתי את מכתבך מ־28.12 רק ב־7.2, מאוד שמחתי למרות שבאו מכתבים מכם מ־18.1, בכל זאת אני שמחתי עם מכתבי. את מצבכם אני כבר כעת מתארת לי, אבל יחד עם זה, הלא כעת זה לא אקטואלי כי קראתי בעיתון שהעבירו אתכם למקום אחר.

מאוד־מאוד שמחתי לקבל את מכתבך, אבל יחד עם זה תקף אותי איזה כאב משונה, נשארה לי איזו ריקנות אחר כך. אינני יודעת למה אבל המכתב הזה דומה יותר לאיזה קונספקט יבש או לאיזה מכתב שכותבים אותו בכדי לצאת ידי חובה. ובאם לפעמים נדמה לי, שאתה עסוק מאוד בחיים שלך שמה רחוק ממני, ואתה בכלל שוכח אותי, אז המכתב הזה [א]ישר כל זה. שני דפים האלו כתובים רק בצד אחד באותיות לעור (?), כן כך זה. אולי אני יותר מדי גלוית לב, צבי, אבל דבר אחד אני מבקשת אותך גם להבא באם אתה חושב לכתוב ככה, אז אולי תכתוב רק שאתה בריא, זה יהיה לי בהחלט מספיק. יכול להיות שבזמן שאני ממלאה את כל הדפים, כותבת לך אני הרבה שטויות, אני לא מכישה את זה, כי סוף סוף כבר עשרה חודשים אני כותבת לך ובאם לא אכתוב על פוילטקס ורכילות אז אין באמת מה לכתוב. ובכל זאת אני מתאמצת תמיד לכתוב ואתה... כל פעם פחות ופחות. יקירי, יכול להיות שהמילים שכתבתי לך למעלה הם חריפים מאוד לא? אבל אני כל כך כועסת על כולם ועל כל העולם וזה כך יצא לי.

כעת אתחיל לכתוב על הכול, קודם כל קבלתי תשובה מה־C.I.D. על המכתב שכתבתי לפני חודש. הם ענו לי שייקחו לתשומת לב ויעיינו בדבר. תשובה יפה לא? אבל הדבר הוא בזה שכתבו אולי 20 בנות וכולם קבלו אותה התשובה, כך שאין מה לסמוך על זה. שנית, לחברה שלנו מליטה נולדה בת מזל טוב!

אודות הסוודר שאתה כתבת לי בעניין המידות, כבר מזמן כתבתי לך שהזמנתי אז צמר, אבל לא קבלתי אותו, וזה לגמרי לא אקטואלי. קבלתי ד"ש מנסי. פה אבא אחד של בחורה שיושבת פה, היה ב-C.I.D. לבקש רישיון לביקור, אז הייתה גם היא, היא שלחה לי ד"ש וגם לירה, למה שאני לגמרי לא שמחת, אני לא סובלת ששולחים לי כסף. ולאי מזלי כבר קבלתי כמה פעמים. גם ההורים של מורתי לעיתים שולחים לי פה קצת כסף. נסי גם סיפרה לו שקבלה ממך מכתב, ועל זה אני שמחת. בדיוק איני יודעת, אבל נדמה לי שבעלה הוא גם בלטרון.

כן התחלתי בנוגע [ל]כסף. נודע לי פה שבעל הבית שלך אמר, שהוא כל חודש ישלח לך כסף עד שאתה תהיה בחוץ לארץ. זאת הייתה עבורי הפתעה נעימה מאוד. אבל יחד עם זה אינני בטוחה שאתה תרצה את זאת. בכל זאת צבי, אני לא חושבת שאתה צריך להתרגז, כי הפירמה שלו בטח לא תפשוט את הרגל ושנית אני חושבת, שהרבה פעמים הוא לא ישלח לך. כך לפי דעתי. אולי אני טועה, מה דעתך?

מה נשאר עם ה-6 בחורים ששלחו אותם לחוד, פה בחורה אחת קבלה מכתב אודות 6 הבחורים עם השמות ואחד מהם גם בעל של בחורה אחת. היא מאוד דואגת וגם אנו דואגות מאוד. כתוב לי בבקשה.

פעם לפני הרבה זמן כתבתי לך אודות איזו חברה שלי. היא גיסתו של יהודה. אנחנו הכרנו פה. בהתחלה היא מצאה חן בעיני, אבל אחר כך אני ראיתי שטעיתי. בכל זאת לא רבתי, רק הלכתי הצידה כמו שאומרים. אבל כעת באוקטובר היא יצאה. ומה מוזר הדבר, היא דואגת לי באופן יוצא מן הכלל. שלחה לי אולי איזה חמישה ספרים. ליום הולדתי קבלתי ממנה תנ"ך. גם לך היא שלחה ספר אבל קבלה אותו בחזרה. בשבוע שעבר אני קבלתי ממנה מכתב בו היא כותבת לי, שהיא רוצה לבקרני וגם שהיא רוצה לקחת עבורי עורך דין. אבל אני בשום אופן לא רוצה. גם לבקר יכול רק קרוב, כך שאני אפילו לא אנסה לבקש אותה. פה אני אכתוב לך כמה משפטים ממכתבה. "בלה אינני יודעת למה קשרה נפשי בך בזמן הקצר שהכרתי אותך, ומאוד הייתי רוצה להקל עליך את ישיבתך, אנא כתבי לי מה נחוץ לך, ומה רצונך ואשלח לך" על זה אני עניתי לה שלא נחוץ לי כלום, רק דבר אחד. בזמן שאני כותבת לה, אני גם מוסיפה גיליון עבור אחותי, וזה אני מבקשת אותה לשלוח. אינני אוהבת לבקש את אנשים זרים. וחווץ מזה להגיד לך [את] האמת, אין לי צורך בכלום. אודות הספר שעבורך היא גם כתבה לי במכתב, היא כתבה לי שתשלח אותו בינתיים לי אז אני אוכל לכתוב לך איזה ספר זה.

יש בבית "שלנו" חדר אחד והוא רטוב מאוד בייחוד בחורף. "השלטונות" לא עושים כלום נגד זה, כמה שלא ביקשנו, בסוף החלטנו להצטמצם. ואצלנו כמו בבית-חולים. כעת בחדר שלנו 8 בנות ואי אפשר לזוז. (למרות זה היית מתחלף איתי מה, יקירי?) לפני כמה ימים היה פה אפילו שלג, אבל אי אפשר להתלונן. המזג אוויר הוא לא רע. בעיתונות יש, שהשנה היו הרבה גשמים בכל הארץ אבל בכית-לחם לא. בכל זאת היה דבר יפה. יש לנו תנורים והם צריכים לבעור כל היום. כל הזמן היינו מקבלות פחית וחצי נפט (זה בערך ליטר אחד, בזמן שהתנור נכנס 4 ליטר). כל הזמן שתקנו אבל שהיו ימים קרים, ביקשנו עוד, ולא נתנו, מה עשינו? החזרנו את התנורים ואחרי שבוע שכבר היה יותר חם, קבלנו לא תנור מלא עם נפט אלא כפליים מה שהיינו מקבלים קודם. נו, תכף אספה כללית "והחלטנו" לקחת. כעת אנו כבר מדליקים רק אחר הצהריים וזה מספיק כמעט עד השעה 10. הדבר הוא בזה שכמה שלא יהיה קר, אבל שיושבים על יד התנור ומחממים את הקצה של האף, זה כבר טוב. כי החדרים התנורים (?) (ואפילו חמישה בחדר אחד לא יכולים לחמם את החדר). עוד דבר חדש שקבלנו כסאות, ממש כסאות, אבל, שוב אבל, מה? עוד לא הכניסו אותם בחדרים שהם כבר התפרקו, כי עשו אותם האסירים מירושלים. הם מאוד חלשים, בטח האסירים אכלו את הדבק ובמקום זה הדביקו את הכיסאות עם רוק יבש. עם כל זאת אנחנו מאוד שומרים על הכיסאות, ואחד נשאר לכל חדר (נתנו שתיים) כך שאנחנו יושבות לפי "התור". בכל זאת זה דבר נעים – כיסא.

ואצלי כלום חדש. מרגישה אני מצוין, אני רוצה להיות אישה ששומעת בקול בעלה. מה אני עושה? לפי בקשתך לא גזרתי את השערות. והן כבר די ארוכות ולא נוחות. בכל זאת אני לא גוזרת אותן. לפעמים אני קולעת צמות, אבל הן עוד קטנות מאוד ודקות. אני סוגרת אותן עם חבל אדום ואז אני נראית! אל תשאל. הבנות צוחקות ממני, ועוד אני שמה לי "קרם יופי" אז זה נורא איתי. קרם יופי – זה נקרא אצלנו כל קרם ששמים אותו על הפנים. אני שמה גם לעיתים את הקרם וזה עוזר לי יופי, קבלתי עור טוב על הפנים. רק הידיים שלי התחילו שוב קצת לסבול, כי המים פה קרים מאוד. בכל זאת אני שומרת על עצמי וזה לא כל כך נורא. (כי איזה דבר אחר יש לי לעשות חוץ מלשמור על עצמי). אני מגלגלת את השערות, אני הולכת כל יום, שעה. ששואלים אותי למה, הלא יש לי כבר בחור, אז אני תמיד מוצאת תשובה, לפעמים אני אומרת להן שאולי יהיה לי ביקור עם צבי, אז הן צוחקות בפה מלא.

צבי, אני מבקשת את סליחתך באם העלבתי אותך במכתב הקודם עם

השטויות ועם התמונות. מילא, זה עוד לא מספיק שאני מספרת לך איך אני רוצה לשמוע בקולך. אנו עוד לא קבלנו רשות לכתוב ולקבל יותר מפעם בשבועיים עד שאני לא אכתוב לך תמשיך כך.

אני עושה עוד דבר שבטח תשמח מזה יותר. התחלתי לקרוא באופן רציני ספרים רק בעברית. כעת אני קוראת די הרבה. השבוע אני גמרתי את הספר "בחוג המשפחה" של אנדרי מורוא. אני חושבת שגם אתה בטח קראת את הספר הזה, כי קבלנו אותו מלטרון. כעת אני רוצה לכתוב לך כמה משפטים משמה שמצאו חן בעיני: "טובה נפשנו רצופה כולה דעת ואהבה, ייסורינו ומצוקותינו נובעים מזה שהסביבה שאנו שרויים בתוכה, אינה מסוגלת לרוות את צימאוננו לדעת את תשוקותינו לאהבה... יש ימים שבהם הינך יורד לעומקם של הדברים שבהם הינך נאבק ללא אונים עם השפלות והניזול. הנני משולה באמת לאטום מושלם בפינת היקום, אטום זערוורי נבוך, מטולטל ונרמס ע"י הבריות והדברים. מעולם לא עלה על דעתי שאפשר להיות כה גלמודה". באם תקבל את מכתבי (כי אני לגמרי לא בטוחה שאתה מקבל כל המכתבים) אז בבקשה תענה לי על זה. דבר יפה לא? וכעת אני התחלתי "דרייפוס" של טברסקי. קראתי רק 50 דפים. זה די יפה. אבל לכתוב אודות זה אינני יכולה. נו יקירי, האם אני אישה טובה? כן, כבר כתבתי לך כמה פעמים, אני רוצה שתכתוב לי כל שבוע יחד עם מיכה כמו בלטרון שהיית. ואני כותבת לך כל שבועיים, דע לך את זה. באם פעם לא יביאו מכתב אז זה לא אשמתי. גם ממכם המכתבים הולכים לאט מאוד. ויוצאת הנשמה עד שמקבלים משהו.

לפי העיתונים אתם כעת נמצאים בקרתגו, לא? איך שמה? איך האקלים, התנאים, האוכל, האם בריא אתה? איך הייתה ההעברה? הכול-הכול אני רוצה לדעת יקירי ואני מקווה שאתה תענה במכתב ארוך ארוך באם לא – חאלס! אני כותבת לך רק צד אחד וזה הכול או דבר אחד. אני אכתוב לך תמיד כל כך הרבה כמה שאני אקבל ממך. אתה מסכים? מה שלום של החברים שלך? אני נזכרת כעת בסיפור שלמדתי עוד בבית ספר עממי. כעת אני כבר איני יודעת באיזה מיתולוגיה זה היה ביוונית או [ב]רומאית. בכל אופן זה היה כך: את מלכה אחת גירשו מארצה והיא הלכה לקרתגו. שהיא באה לשם אמרו לה שהיא יכולה לבנות לה עיר, אבל העיר יכולה להיות בגודל של עור של פר. אז היא לקחה את העור, חתכה אותו לחתיכות דקות מאד מאד ושמה על הארץ. וכך קרתגו נעשית לעיר גדולה. האם שמעת מהסיפור הזה? ועוד דבר (מצחיק לא?) שאני הייתי בגימנסיה, אז פעם לא הכנתי השיעור בלטינית (דרך אגב הרבה פעמים לא הכנתי) אבל הפעם תפס את

זה המורה. הוא קרא לי. הצטרכתי לקרוא, והכל כבר היה בסדר, אבל פה באה מילה cartaginilusilus ואני, שלא הכנתי, בשום אופן לא יכולתי לבטא את המילה הזו. הוא אמר לי שאני אגיד עוד, ועוד, ועוד, אולי 10 פעמים, בסוף התרגוטי ולא עניתי. הוא אמר, שאני אלך אל מקומי. בכל זאת אחר כך התברר, שלא נתן לי ציון רע, כי הוא חשב שאני פשוט התקשיתי. מצחיק לא? אתה צוחק ממני? איך אז לא היה יכול לעלות על דעתי לפעמים [ש] דווקא אתה תהיה שמה.

יקירי, תכתוב לי אודות הכול, איך אתה יחד עם חברים, איך אתה גר? קצת אולי היית כותב יותר אינטימי, כמו שאתה פעם ביקשת ממני. דרך אגב במכתב של נחמיה יש רפורטאז'ה מהחיים פה שלנו, אבל אל תיקח את זה לתשומת ליבך כי זה מאוד חד צדדי.

יקירי, חיכיתי עד היום אקבל משהו ממך אבל כלום. צר לי, כי אני לא יכולה לענות לך. מה שאני עוד רוצה להודיע לך: שיחד עם המכתב הזה שלחתי מכתב לאד קטלינג²⁴ בו אני מבקשת אותו שישלח לי את המכתבים, הספרים וגם התמונות שלנו, שנשארו בלטרון. אני גם כתבתי שהתמונות חשובות לנו מאוד, כי אין לנו שום ידיעה מהורינו היקרים וגם חוץ מהתמונות האלה אין לנו כלום תמונות. כעת אני באמת מאוד מצטערת, שאני שלחתי לך כל התמונות, כי השם יודע מתי אני אקבל אותם. חוץ מזה אני גם רוצה לספר לך, שקראתי היום בעיתון, שהבחורה הצ'כית המבוגרת שהייתה איתך יחד בזיכרון התחתנה, מזל טוב. אני שמחה מאוד. בטח גם אתה שמח מאוד. חוץ מזה מה עוד. אינני יודעת בעצמי. איך לפי מכתבי, אתה חושב, התקדמתי קצת בעברית? או לא? איך הסגנון, לא טוב, מה? אין דבר אני עוד מבטיחה לך ללמוד.

עדינה מבקשת אותי, שתמסור לו שהיא קבלה רק מכתב אחד, הראשון ועוד אחד במכתב שלי אחרון. היא קצת דואגת, "כי אולי, היא חושבת, הוא כבר לא אוהב אותה", זה אני אומרת.

איך המצב אצלכם? אתם שומעים חדשות, יש לכם רדיו. שמעתי שבאריטריאה היה רדיו, איך פה? ועוד פעם, מה מצב בריאותך? האם אתה בריא לגמרי? מה חסר לך? אתמול היה בעיתון שהמשלחת כבר יצאה אליכם. בטח עד שאתה תקבל את מכתבך, היא כבר תחזור. תכתוב לי איך זה היה. מה שלום בן דודי, סרי? למה הם לא מוסיפים לי איזו מילה? דרך אגב, הודיעו לנו שבאם מישהי מהבנות רוצה לכתוב במכתב של בת ששולחת

24 סגן מפקד הבולשת הבריטית.

אליכם, מוכרחה לכתוב למעלה ברור את שמה ואת [ה]שם של הבחור שהיא כותבת לו.

ובסוף קצת אספר לך מהמנהל החדש שלנו "בינתיים הוא חברמן". כך אומרת בחורה אחת, שעומדת אחרי ורוקמת. הוא באמת לא רע. קודם כל יש לו דבר אחד, שאנו לא רגילים בזה. באם הוא מבטיח משהו אז הוא מקיים. זה מאוד יפה. הוא פשוט ממלא את תפקידו בסדר, לא כמו ההוא. ההוא היה תמיד אומר "כן" אבל איך שהוא יצא מהשער, הוא שכח. ישנן כמה בנות שאומרות שהוא מוצא חן בעיניהן, ומי הן הבנות? דווקא הנשואות. אבל אל תספר רק לבעלים. חוץ מזה הם לא צריכים להיות קנאים כי המנהל הוא לגמרי לא יפה. קטנצ'יק, רזה עם עיניים כמו לעכבר ושפם. כעת הוא עומד באותו החדר, חדר האוכל עם חשמלאי ומתקנים את החשמל. אמש התקלקל החשמל, ישבנו בחושך. (אך, כמה טוב שיש דבר כזה כמו חשמל בעולם). בינתיים יקירי, אני כבר בסוף של המכתב. נדמה לי שכתבתי לך אודות הכול. גם פלוטקס, גם חדשות. מובן מה שאני יודעת.

שלום רב יקירי. תכתוב לי כל כך הרבה כמוני, זה אני חושבת שיספיק לי. תכתוב לי מה שלומך ואיך מצב בריאותך? איך מצב הרוח?
ד"ש לבבית-לחברים שלך.

עוד פעם, שלום אני מנשקת אותך הרבה. שלך
בלה חרמוני

כרגע קבלנו תשובה, שהבקשה שלנו בקשר עם קבלת מכתבים מכם נמצאת בדיון, ונקווה בקרוב לקבל תשובה חיובית על כך.

לאה אושרוב ט"ו באדר תש"ה

לאמא ואבא היקרים,

לשרה החמודה, יעקב החביב, שלמה הנחמד ולבסוף גיליה המתוקה.
שלום רב.

יקרים, שוב עברו שבועיים ושוב עלי לשבת ולערוך לכם מכתב ובו שיהיה כתוב הכול. כיצד אני חיה, במה אני מעסיקה את ימי וכו' וכו'. הן לפני שבועיים כתבתי לכם הכול ומה לי להוסיף עתה, נדמה לי ששום דבר. דבר לא נתחדש, אותו הגיוון לחיים. עם אותם האנשים חיים ובאותו המקום יושבים, שום דבר לא נשתנה. הכול נשאר להיות כמו שהיה. כל שבועיים בשעת כתיבת המכתב זה נדמה לי. והנה אני מעלה את כול תוכן חיינו כאן

על הנייר. וכשאני חושבת מה יהא בעוד שבועיים, הן שנית אצטרך לכתוב, ריבונו של עולם, על מה שוב אכתוב? כמה פעמים כתבתי כבר על אותו נושא. כמה פעמים דשתי כבר באותו דבר. וריקנות משמימה אופפת על הכול. אך יש ואני מקבלת מכתב מכם, ואז? מה אכתוב לכם, מה אני מרגישה אז.

בידיים רוטטות אני קורעת את המעטפה, וכשזו מתעקשת אזי חוסר הסבלנות גובר, עד שסוף סוף המעטפה נפתחת. אך לכל הרוחות, אי אפשר לקרוא מיד מה שכתוב. יש צורך לספור לפני כן את מספר העמודים (על הגזרה הזאת נדמה לי שכבר כתבתי ולכן אדלג על כך) ואחר כך לבלוע את המכתב בקריאה ראשונה ולעכל הכול בבת אחת. אך מה אאריך בדיבור, יותר [מ]מה שאני מרבה לקרוא בשורות, קוראת אני בין השורות. כתב ידה המפוזר של שרה מספר לי יותר משורותיה המעטות, או כתיבתו של שלמה מראה לי את עקביותו ברצונו החזק לא לכתוב לי. אמנם יעקב תירץ לי מדוע שלמה אינו כותב לי, אך בכל זאת. אגב, מדוע לא כתבתם לי בדיוק מה עם שלמה. אני מודאגת נורא ואין לי כבר סבלנות לחכות לביקורה של אמא שיחול מחר. כמעט כול החודש ירדו גשמי זעף ואף שלג ירד (ודאי קראתם בעיתונים) והדבר גרם לי לדאגות, ויום-יום או יותר נכון רגע רגע אני מנחשת מה יהא מזג האוויר ביום הביקור. לו לפחות היה לנו רדיו אזי הייתי לפחות שומעת את ההשערה של התחנה המטאורולוגית וחושבת בדיוק ההפך, אך אני מקווה שבנוגע לרדיו לא יעבור עוד זמן רב והלוקסוס הזה יהא מנת חלקנו כי כפי שהשמועות רווחות, יתכן שינתן לנו דבר זה. אני כשלעצמי מוותרת על כך מסיבה אחת, שמא באותו רגע יתחשק לי לשמוע משהו אחר. בינתיים נניח זאת הצידה ודיה לצרה בשעתה.

ועתה אני אעשה דבר מה שאתם אף פעם לא עושים אותו. תשאלו מה? אני אענה למכתבכם. אל תתפלאו כל כך לדברי המוזרים, אולם כשאני מקבלת מכתב מהבית, אזי שרה למשל אף פעם אינה עונה למכתבי באופן ישיר אלא מסתפקת במשפט הקצר "קבלנו את מכתבך" ותו לא. סליחה, רק פעם אחת הקדישה לזאת מספר מילים יותר, כפי הנראה שמכתב קצר משפיע יותר. נו, אפשר להבין, לקרוא קשקוש ארוך כל כך הרי זה סוף סוף משעמם, ונדמה לי שאתם מקבלים את מכתבי ושוכחים אותו מיד. אף פעם לא עניתם לי אם מעניינים אתכם השטויות שלי או לא. נדמה לי שאני מדברת אל עצמי. אני מתארת לי אותך שרה כרגע, איך שליבך מתמלא רוגז עלי. על ההתמרמרות שלי החוזרת ונשנית בכל מכתב. ואם זה לא על אותו נושא, הרי זה נעשה רק לשם רבגוניות. אך אני מראש אומרת לך, לא כדאי

לך לרגוז כל כך. תני לי להתמרמר. תני לי לכתוב ככול העולה על רוחי. לא אשכח איך שפעם כתבת לי כשהייתי במחנה עבודה, "כתבי ככול העולה על רוחך, כתבי על עצים ואבנים או על ה' ומשיחו. אין זה חשוב", ואני עושה זאת. על מה אני כותבת, על עצי הגן שלנו העומדים עתה בשלכת, על אבני החומה הגודרים את החופש בעדנו, על אלוהים שאינו מקיים את הפסוק "מתיר אסורים" ועל... ועל, בקיצור, על הכול. אך אני זוכרת גם בפסוק שני שכתבת לי (שרה, ראי עד כמה שאני זוכרת את דבריך) אמנם לא כתבת לי אותו הנה, אך בכל זאת, וזהו "לאה, את כותבת כל כך הרבה ויחד עם זאת אינך כותבת כלום". כן שרה, גם זהו כישרון. לדעת למלא ששה עמודים כל שבועיים בשעה שכול עולמך משתרע לא יותר מד' על ד' אמות. לא אפקפק שזהו כישרון. ראי למשל מילאתי דף שלם ועל מה כתבתי? שום דבר. ומה יהא בעמודים הבאים? אותו הדבר מה שהיה מקודם. כן, יש לי עצה. ודאי כתבתי לכם על האספות הכלליות שלנו, והנה לא מזמן הייתה לנו שוב אספה. לכאורה אספה רגילה כמו השאר. דנו בה על נושאים כגון תור וכו' שאותכם ודאי לא יעניינו. אך בערב אחרי האספה, התחשק לי לכתוב עליה והנה מה שכתבתי:

...לילה אפילה מכסה את היקום, אך אי שם דולקים פנסים ומאירים את החשיכה האופפת את הכתלים העזובים. הם מאירים את הגן ומשתרכים על החושך... דממה שוררת בכל הבניין. הס, כול היקום נם. איזה פלא התרחש הן מלפני רגע, הכול רעש וגעש והדם נישא על פני כל. ועתה הס... נתכנסו כולם לחדרים. זהו פירושו של השקט. אך פירושו של הרעש הקודם הוא... האספה הכללית.

בתחילה אסב את תשומת ליבכם כי במאה העשרים אנו חיים. חופש הדיבור שולט בכול והאדם כרצונו יעשה, אין כופה ואין מאנס. הפרט קל הערך, שכאן אנו יושבות בעל כורחנו תוך כפיה ומתוך אונס, אינו משנה כלום, וכך נתקע הנך לציבור שלפעמים אפשר לכנותו בלב שקט בשם אספסוף או לתוך סוג מסוים של אנשים ניזונים בשפע ומתוך תאוה מיוחדת מ... רכילות, אינטריגות, מריבות וכו'. מכול אשר תצרום האוזן משמוע. ועתה לכו ושאלו לשם מה כל ההקדמה הזאת, והרי לכם תשובה. הן בדבר קודש אנו עוסקים. באספה כללית.

התבינו משמעותו של דבר, מצאו להן בנות ישראל עניין לענות בו. הרחיקו מליבם כל טוהר וכל רגש. ונושא האספה היום, סידור תורנויות למטבח ולאולם. לא ארבה בדיבורים ולא אקשקש בלשוני. בקיצור, משמע, סידור תור? ובכן, כאשר אמרנו כן יקום וכן יהי תור? ובכן, נציגות יש?

יש. ואחרי הצבעה פרלמנטרית בתכלית הפרלמנטריות ודמוקרטית בתכלית הדמוקרטיות, המושתת כדת וכדין על חופש הדיבור, חופש ההצבעה, חופש וחופש, סליחה, רק לא על חופש אחד וזה הנמצא מחוץ לחומותינו. הוחלט שהנציגות תיקחנה על עצמן את כל כאב הראש ותתחייבנה לסדר את התור. ובכן מאי קא משמע לן? סידרו הנציגות את התור, ישבו שבעה ימים ושבעה לילות, דנו בכה והחליטו בכה, באמת עסק ביש לענות בו. אם לדון לפי כוחות העבודה הרי א' אינה יכולה ללכת עם ב', ואם נדון לפי כושר יכולתה של ג', נמצאת ד' מקופחת, וכן חוזר חלילה. אך אין מוכשרות כנציגותנו. דנו ודנו עד שהוציאו לאור את הרשימה המפוארת אשר נתקבלה פה אחד (בערך). אך לא ארכו הימים ולרוע מזלנו השתחררו כמה בנות, ובכן, יש לגשת לסידור התור ולהביא בו קצת שינויים. כעבור יום באו חדשות, מיד לסידור התור. יום שלישי חלתה האחת, לסידור התור. יום רביעי החליטה חולה אחת שאין זה מן הצדק והיושר להיות פרזיט במחנה עבודה ומיד אצה רצה לתור. בקיצור, סידור התור הולך ונשמע מסוף העולם ועד סופו. מתחילת ימי בראשית היה הדבר כך, וכן יהיה הלאה. וכל זה מלווה בביקורת חריפה ומפולפלת, במריבות ובעלבונות, בהטחת דברים ובשאר ירקות. סבלו הנציגות סבל רב ולא יכלו לשאת שאת יותר. מה עשו? החליטו על אספה והכריזו: מהיום והלאה פורקות אנו מעלינו את עולו הארור של סידור התור. על האספה לסדר זאת. באספה יאמר כל אחד את אשר יחפוץ, לפני כולם ימתח כל אחד את הביקורת שיש לו למתוח, ואל ילך ויבשל לו מזה דייסה. אך הפלא ופלא, אין קול ואין עונה. אין פוצה פה ומצפצף, שקט. הנציגה – "מה זאת, איזה שקט תקף אותכן, היכן אומץ ליבכן, היכן ההצעות, כפי הנראה שחוץ לדיבורים מאחורי הגב אינכן יכולות לומר דבר". נפגעה אחת הבנות, אותה אלטרואיסטית, אותה מתנדבת כרונית מקצועית הלוקחת על עצמה לסדר ענייניהן של אחרות, הדואגת לכל אחת שחלילה לא תקופח, המוכנה להקריב את עצמה בעד הכול. ובכן, לקחה היא את רשות הדיבור, סליחה, הפטפוט, קשה לה הדבר ומתלבטת היא כיצד להביע את מחשבותיה. כיצד להלבישן במילים. אך היות ולפתרון שכזה היא אינה מגיעה, הרי אינה יודעת כמה לסיים וכן מדברת היא ומדברת. אחרי דבריה קשה לעקוב, עד שנלאו הבנות משמוע ועייפה יושבת הראש מלהאזין והפסיקתה בתביעה שתציעה הצעה. והיא: "מה? הצעה, ועוד הצעה ממשית? לא, זאת אין לי". "ובכן, למה הנך מדברת כל הזמן?". "למה הנני מדברת? מה משמע, מדברת הנני מפני שמדברת הנני". יפה, מתחילות קריאות ביניים, לאט-לאט ובהדרגה. בתחילה כאנשי פרלמנט למופת ואחר כך כתגרניות בשוק. הופכים

את האספה לתבערה כללית. האחת קוראת תיגר, השנית מנפנת בידיה, השלישית נפגעת ומסתלקת והקול והשאון עד לב השמים. פתאום הושלך הס. הבנות מסתכלות סביבן. מה זאת, היכן כולן? פשוט, הפריחו את עצמן. ומיד גובר הרעש שבעתיים. מה זאת? באות לאספה ומסתלקות. ואחר כך כשיוחלט מה שהוא, תבואנה ותתמרמרה, לא תסכמנה, תפתחנה את פיהן, ו... ו... אך הבנות כלא אכפת להן. נסתלקו משמוע. הן אינן. מיד מחליטים החלטה. על כל בת שאינה נוכחת באספה, בעל כורחה היא מקבלת את החלטת האספה. "כן יקום וכן יהיה". אך לא כן חושבות להן אותן אורחות פורחות. "מה זאת אומרת? אתן תחלטנה בשבילי?" "ובכן תישארי באספה." "לא, איני רוצה, אין לי זמן" (צחוק כבוש). ומיד אותה בת מסתלקת. ובכן מה לעשות? ההתמרמרות עולה לשיאה. אך כל זה אינו מעניין את אותן הבנות. קריאות ביניים וצעקות מחרישות אזנים... מה יצא מאותה אספה? כאב ראש ובלבול מוח. התורנות לא הסתדרה, נשאר תיקו. זוהי צורתה של האספה הכללית, החלק העיקרי מהווי הבית לחמי. מעניין?

שרה, את פעם ביקשת ממני שאכתוב לך על הטיפוסים המתגוררים כאן. אחרי שתיארתי לך מה שתיארתי הרי כל הערות תהינה מיותרות, תוכלי בעצמך להסיק את המסקנות עם איזה טיפוסים אני חיה ועם איזה סוג של בני אדם אני מתגוררת. אך כמו שבכל כלל יש יוצא מן הכלל, כן בחוגנו אנו. בבחירת הבנות לידידות לא טעיתי ובבחירת חדר לשכון בו, גם כן הצלחתי. וכך יש ועוברים ימים שלמים מבלי שאצא מהחדר, מובן שמחוץ לארוחות או לדברים אחרים. ודאי תתפלאי כיצד זה אפשר לשבת בחדר כל כך הרבה זמן מבלי לעזובו, אולם הביני כשאין לאן ללכת ובייחוד כשיש לך ספר מרתק, הרי שוכחים אז עולם ומלואו. וכן עוברים עלי הימים אם בקריאת ספר מעניין או לימוד משעמם. הן לבחור את הספרים הניתנים לקריאה הרי זה דבר קשה, כי בין כך מספר הספרים הוא אינו רב כאן, כך שישנה אפשרות אחת לקרוא את הכול.

יום ה' ט"ז אדר ב', תש"ה השעות 8-10 בלילה.

יקרים, אמש כיבו לי את החשמל בשעת הכתיבה וכל כך התמרמרת. לישון לא יכולתי כי מרוב ציפייה לביקור העתיד להיערך לא יכולתי לעצום עין. כל הזמן ניחשתי מה יהא מזג האוויר. אגלה לכם סוד, כך עבר עלי כל החודש בניחוש כזה, כי כפי שאמא אמרה שאם יהא מזג אוויר יפה שרה תבוא לבקרני. והנה איתרע מזלי והאלוהים שמע תפילתי ומה היה אחר כך. אך, לו ידעתם כמה קשה הדבר לעלות הכול על הניר, כמה קשה לתאר את הרגשות שתקפוני למראה אחותי היקרה, הן שנה שלמה לא ראיתיה והנה

עומדת אני ומסתכלת, ואיני מאמינה למראה עיניי. שרה, את היית כל כך נהדרת, שערוטייך הבהיקו ונצצו מרחוק וחיוך המתוק היה כה חביב ומלבב שהיה לי חשק לפרוץ את הסורג הארוך הגודר בעדי, לגשת אלייך ולחבקך. כן שרה, חשק כזה תקף אותי ואותך? וכמה שימחוני הגלדיליות שלך. איני שובעת מלהסתכל במ. הקבלת את הסיגליות ששלחתי לך עם אמא? ואת אמא, לומר שהיית נהדרת הרי זה היה מעט מדי. אמנם הפעם היית רצינית יתר על המידה, אך אני מבינה אותך יפה. כן כאב לי לשמוע כשאמרת באותו רגע "ועתה גם שלמה התגייס ולולא שרה הרי היינו נשארים בודדים". אמא אין זה נכון, אינכם בודדים, אני תמיד נמצאת עמכם ומתברכת בכם. אין דבר, לא יעבור זמן רב ושוב אחזה אתכם את היקרים לי מכל, אזי אוכל לראותכם יותר מעשרה רגעים ואז, אז יהיה טוב ועד אז ינחמו. ועתה אבא יקר, הקבלת את הנשיקות ששלחתי לך עם אמא? לצערי יכולתי למסור אותם רק בע"פ. לא הורשה לנו הפעם להתנשק אך הביקור היה אייזון, שאל את אמא ותגיד לך.

ועתה יעקב, אני מקווה שלא תכעס אם לא תקבל הפעם מכתב פרייבט. כי הפעם המכתב הוא כללי ולמה הפעם לכתוב, הן בעוד שבועיים תבוא לבקרני ונתראה, קשה פשוט להאמין כיצד אפגוש אותך אחרי פרידה ארוכה, ומה אומר לך, ואיך תקבל את פני? אך אין דבר קצת סבלנות. כן כמעט שכחתי, באמת מוזר איך ששכחתי להודות לך עבור החלוק הנוצץ. הן עתה אני כותבת את המכתב מתוך ישיבה במיטה (כי רק כיסא אחד יש לנו בחדר והוא תפוס כרגע) כשמתנתן משמשת לי בתור מעיל שינה. מה דעתך, אחרי התלבטויות רבות מצאתי באיזה צורה אוכל להשתמש בו. לצערי יום הפורים כבר עבר ועד החג הבא אצטרך לחכות שנה שלמה והן לא תחשוב שיצאתי מדעתי ושאתה לך בחלוק שכזה. אך אין דבר, אל תצטער, גם זו לטובה, כי החלוק מחמם מאוד ואין לי צורך להתחמם לכן על יד התנור. ובנוגע לנעלי הבית אני מקווה שתביא אותם עימך בשעה שתבוא לבקרני. אני פשוט סקרנית לראותם או יותר נכון להשתמש במ. ואם הן קייציות, הרי אין זה משנה, ראשית, בתוך הבית אין בוץ ושנית, הימים הולכים ומתבהרים, הן האביב מתקרב.

ועתה כמה מילים לחייל שבצבא הוד מלכותו. שלמה, מה לכתוב לך? שהעובדה שהתגייסת שימחתי, לא, זה לא היה נכון ולכן לא אכתוב דבר. אני גם כועסת עליך שלא מצאת לנחון לכתוב לי בכלל, ומדוע? האם יש לך מוסר כליות שכזה. אני מקווה לפחות שבתור חייל תבוא לבקרני. לו ידעת כמה שאני מתגעגעת אליך, כשאני נזכרת במריבות שלנו שהיינו כועסים

אחד על השני בשעה שאמא הייתה מבקשת מאיתנו ללכת לחנות ואני הייתי אומרת לך "שלמה, לך לחנות" ואתה היית מתעקש ואומר "לאה לכי את" וכן היה הדבר הולך ונשנה בלי סוף עד שאמא הייתה עושה עצמה שהיא הולכת ואז הדבר היה פוסק והיינו הולכים לחנות. התזכרי אמא את הימים ההם, כמה צרות גרמנו לך?

רבותי, אני רואה שהרבה מקום אין לי יותר ולכן אתחיל בסיום. לדודה חווה אני מודה מאוד עבור הבונבוניירה. הקופסא מאוד מצאה חן בעיני. את השוקולדות לא אכלתי עדיין כי כפי הנראה שרק בשבת יחלקו אותם. אני מקווה שמהסודר היא נהנית. ומה שלום גידי וארנון, ואיך עדנה מתפתחת? את המפה ששלחתי היום עם אמא, זהו בשביל דודה אטל. אתם יודעים שלפעמים כשיש כפתור צריך לתפור כותונת שלמה. את המפה עשיתי עבור שולחן ירקרק בשביל שרה'ה ואליעזר כשהיה להם חדר ילדים. מה דעתכם על הפנטזיה שלי באמת זו תוצאה ישירה משיבתי כאן. הו, אני מבקשת סליחה. הרגע נזכרתי שלא עניתי עדיין ליקה תגידו לו בשמי ואמרו שבמכתב הבא אכתוב לו גם כן, ובינתיים שיקבל ד"ש ממני. ומה שלום טוצה וסולי, האם הם זוכרים אותי עדיין. דרשו בשלום השאר. נשיקות רבות, שלכם לאה.

לאה אושרוב, כ"ט ניסן תש"ה

שרה יקרה,

שוב עברו שבועיים מאז כתבתי לך לאחרונה, ושוב עלי לכתוב. ריבונו של עולם, כל הימים רק לשבת ולכתוב, הן הדבר הוא כך (?). ביום שני כל שבועיים אנו מקבלות את נייר הכתיבה ושבוע שלם אורך עד שגומרים לכתוב. כך שיוצא שבוע לכתוב ושבוע לא. אך בצפייה לקבל מכתבים אין הפסקות. זהו הרצון הכביר והתאוותני ביותר של האסיר. קשה להביע במילים את השמחה התוקפת אותך לקבלת מכתבים, הרטט העובר בגוף לשמע המילה, איזה קסם כלול במילה זו. אך התרגשות יותר גדולה תוקפת בשעה שהמילה "שחרור" מרחפת. זאת נדמה לי אף משורר עוד לא הצליח לתאר, כי אין הדבר כך בבית-סוהר כמו שכאן. כרגיל, לאסיר מקציבים זמן. שנה, שנתיים, עשר שנים ואפילו יותר, אך הוא יודע מתי שהוא עומד לצאת לחופשי. אך כאן יושבים ויושבים. על היום המאושר הזה אף אין לדעת מראש. תמיד זה בא בהפתעה (אם כבר בא). ולכן תבינו, גדולה פה

ההתרגשות. הנה למשל יום האתמול הביא לנו כל כך הרבה הפתעות שלולא הייתה באה עוד הפתעה, היה זה יותר מדי. פשוט קשה היה לשאת את זאת. את יודעת, כשהחיים הם חד-גוניים ושוקטים על שמריהם, אזי כשבא מה שהוא ויהא זה הדבר הפעוט ביותר, עלול הוא להוציאנו מגדרנו. ועד שהלב נרגע עובר זמן מסוים. הביני שרה, קשה לתאר זאת אך השתדלי להבין. אתמול שוחררו שתי בנות. האחת שישבה כאן למעלה משלוש שנים והשנייה ילדה, יותר נכון תינוקת שבלתה כאן קרוב לחצי שנה. הייתה זו תמונה נוגעת ללב לראות איך שהן מתקרבות לשער, וצעד נוסף... הרי הן בחופש. דמעות חנקו את כולנו בשעה שראינו עד כמה קשה להן לעזוב אותנו, את האחיות לצרה. קשה לשאת את ההרגשה. "הנה אני יוצאת מכאן ובו השארתי נפשות יקרות". החיים בכלא מגבירים את רגש האחוה והרעות. כאן נוכחים לדעת עד כמה הטובים טובים ועד כמה מרובה היא הפסולת שברעים. אך ברגע היציאה משתכח הכול. השמחה הטהורה התוקפת, כי הנה בכל זאת יוצאים מבית ארור זה. עוד נפנוף יד, עוד קריאה והבנות אינן, הן הלכו...

שרה, ניסיתי לתאר לך במילים מועטות את הרגשות התוקפים אותנו ברגעים אלה, יתכן שהתיאור יהא עצוב במקצת, אך כך הוא. אך לעומת זאת אל תחשבי שהשמחה והששון אינם פוקדים את מעונונו. גם את זה לפעמים לא חסר.

ועתה נדבר על עניינים מעשיים יותר. כפי ששמעת ודאי, איני מאבדת את זמני לריק. את יודעת שתמיד למדתי ואהבתי ללמוד, אך הרצון ללימודים ולדעת התגבר אצלי שבעתיים בשבתי כאן. הכסופים לדעת, הנם כה חזקים שפשוט איני מתארת לי שבאחד הימים אחדל להוסיף דעת. האפשרויות כאן הם אמנם די מוגבלות, אך את יודעת שאין דבר העומד כנגד הרצון. אני עוסקת בייחוד במקצועות הומניים. הדבר היחיד שלמדתי מהמקצועות הריאליים זהו אלגברה. אך היות ואותה בת שלמדתי איתה אלגברה השתחררה, לכן אני מבקשת ממך, שלחי לי את כל ספרי האלגברה שישנם בבית. ובנוגע לשאר הספרים, אני חושבת שבספרייה העירונית "שערי ציון" הדבר לא יעלה בכסף רב. אגב, אני עדיין רשומה שם. ואולי נסדר כך שבכל ביקור אמא תביא לי ספר אחד. אני מעוניינת בספרות עברית וכללית, היסטוריה עברית (כללית יש לי כאן) ופילוסופיה. היות וספרות והיסטוריה יש לי בינתיים, רצוי היה שתשלחי תחילה ספרים על הוגי דעות. אגב, על הוגי דעות גדולים עוד למדתי בחוץ, הייתי שומעת לעיתים קרובות הרצאות על כך, כך שעתה אוכל להמשיך בעצמי. הייתי רוצה לראשונה את קרלייל.

ומהספרים הנמצאים בבית אני רוצה את הפואמה הפדגוגית, האטלס של ברור, מ"ג מכתבים, משפחת פורסייט (אם את יכולה להשיג גם את החלק הראשון, עד כמה שאני זוכרת, הספר הזה לא היה לך). חומר בפסיכולוגיה ופדגוגיה יש לי בינתיים מספיק. זה בינתיים הכול ואודה לך מאוד אם תסדרי לי זאת. בעבודת-יד כמעט שאיני עוסקת כי בזמן שאיני לומדת, אני קוראת. חבל רק שמכבים לנו את החשמל בשעה עשר, כי רגילה אני להכין את השיעורים בלילה יותר מאשר ביום. אגב, הייתי רוצה שתשלחו לי את "ניהרו" שבקשתי כבר לא פעם.

וכיצד מצאה חן בעיניך החציאת של גיליה, האם גם זוהי אבנטיוורה? והאם לכלב של גיליה ישנם כבר גורים? אם את רוצה שהשמלה שלך תהיה לחורף, שלחי לי כבר את הצמר, אחרת לא אספיק. שרה, בואי לבקרני. עז רצוני לראותך ואפילו ראייה חטופה. ולגיליה תדאגי שיהיה לה ביקור מיוחד. ג"כ שאוכל לשחק איתה בגן. ומה שלום זוגך? למרות זה שהנני כועסת עליי. האם כל כך קשה לו למצוא רגע פנאי עבור כתיבת מכתב לגיסה? אחותך הרוצה לראותך. מסרי ד"ש כאוות נפשך. לאה.

לאה אושרוב, 11.5.45

להורי היקרים שלום רב,

תסלחו לי אם הפעם אמעט בכתיבה. לו הייתי מקבלת לפחות מכתב מכם היה יותר קל לי לכתוב, אך אין דבר, לשם מה לכתוב, הנה המלחמה הארורה נגמרה סוף סוף. נקווה שבסופה תביא משהו טוב יותר. מפליא אותי שלא שחררו אותי עדיין. הרי אמרו לי שיחזיקוני רק עד תום המלחמה. מה זאת, האם זמן כה רב אורך עד שחזותמים על תעודת השחרור? על השאר אין לי כמעט על מה לכתוב. אני בריאה ושלמה, על זאת אמא יכולה להעיד. אני קוראת יותר מאשר לומדת כי בשבוע שמתרגשים כל מיני מאורעות, הרי כשנמצאים במקום שכזה הדבר משפיע ומוציא מהמסלול הרגיל. העיקר שסוף ההתרגשות תמצא אותי כבר בבית. איך עברו אצלכם ימי הניצחון? רק הד מהתהלוכות הגיע אלינו, מה שהמבקרים הספיקו לספר לנו.

אתם ודאי יודעים שבית-לחם ברוכה בפעמונים. אנו כבר התרגלנו להם ולצלצוליהם. אך ביום ראשון או שני שמענו צלצולים כה חזקים שהפליאו

אותנו מאוד. ואחרי ששאלנו את השוטרות האם יש היום איזה חג, ענו הן בשלילה, כך שהבינונו שהגיע קץ למלחמה הארורה. אתמול השתחררו 4 בנות ושלושם שלוש. כל יום אנו מחכות לשחרורים נוספים ובכלל לחיסול הבית כי לפי החוק שבוטל (?) הרי כולנו צריכים להיות כבר בבית. תסלחו לי שאני מסיימת, אני ממהרת למסור את המכתב. כל טוב לכם. אל תדאגו לי. בתכם לאה.

דבורה ברוך, 23.5.1945

משה היקר, שלום רב!

קבלתי את מכתבך מה 14.4. שלחתי לך זה כבר שני מכתבים שעליהם עוד לא קבלתי תשובה, כיוון שוודאי עוד לא הגיעו אליך. במכתבים אלה צרפתי סימני קריאה, כתוב לי אם קבלת אותם. הנך יכול לכתוב לי כמה מכתבים שתרצה וכל מה שתרבה לכתוב הרי זה משובח. וכאשר תגמר קצבת המכתבים המגיעה לי אכתוב לך ואז תוכל לצרף במכתבו של מישוהו הכותב לכאן.

כתבתי לך במכתבי הקודם, כי הרב המבקר אצלנו הבטיח להביא לנו כדור רגל. ובכן עלי להודיעך, כי הכדור ירום הודו, הגיע אלינו בשלום. כדור זה הנו יצור משונה. זהו כדור עור ממולא סמרטוטים וכשהוא פוגע בראש אפשר לקבל זעזוע מוח, אך כיוון שכדי לזרוק אותו לראש צריך להיות "רודי הגיבור" אין חשש לקורבנות מסוג זה. כפי שאתה מבין הכדור הוא כבד מאוד אך בכל זאת זה לא מנע מבעדנו מלשחק בו. נוסף לזאת החצר שלנו המבורכה "בהרים ועמקים" ושטח "נרחב מאד" עמדה לנו למכשול: אך היה זה משחק מעניין ומסוכן. היו גם פצועות מאלה אשר נפלו בבורות וחללים הפלנו מהצמחים והפרחים הצומחים בחצר. עלי לספר לך בגאווה, כי אני עצמי הפלתי עץ שלם. (לא חשוב גודל העץ....) ולסיום קבלנו מקלחות קרות ואולי חמות, ממטפלות הגינות שלנו אשר החורבן האיום הזה נגע מאד לליבן. בקיצור, היה זה קרב לאמיתו.

ובכן עליך לדעת, כי לא רק אתה מתעסק בספורט. גם אני איהפך במשך הזמן לספורטאית מושלמת. וכבר התחלתי להתעניין בכל הנוגע בספורט וכן אני קוראת מדי פעם את המדור המיוחד לספורט המתפרסם ב"משקיף" ומה שמחתי בקוראי על ההתחרות שהייתה באריתריאה ועל ניצחונם של

העצורים. והחלטנו גם אנחנו פה ליצור קבוצת עצורות עבריות לכדור יד והנני מקווה שלא נבייש את הפירמה. אנו מתאמנות יום-יום. הו, שכחתי כלל לתאר לך את מהלך המשחק. המשחק הוא כדור-יד בחוקי כדור רגל. יש לנו שערים ושוערים וכל הדרוש חוץ משופט. ולפי מה שקראתי באותו מדור שהזכרתי לעיל לא יהיה קל לנו למצוא שופט... בינתיים כל המשחקות הן שופטות ומובן, כי על כל "גול" מתווכחים שעה שלמה ואת ההתמרמרות על חוסר היושר והצדק שולחים בכדור המסכן.

קהל לצערנו אין לנו ומורגשת אדישות גדולה כלפי הספורט. אך אנו הספורטיבייות החלטנו להחזיר ולפתח לאט לאט את חוש הספורט בבנות והננו מקוות להגיע למצב שיקבלו אותנו בתשואות ויכינו לנו מגבות ועסיס לאחר המשחק. בינתיים אנו שותות מים במקום עסיס אך אל ייאוש! מצב אידיאלי זה מתקרב ומגיע.

יש ברצוני עוד לתאר לך איך חגגנו השנה את חג ל"ג בעומר. כדי שתכיר בהבדל אכתוב לך בתחילה איך היינו רגילות לחוג חג זה. היינו מדליקות פחית נפט באמצע הפרוזדור ורוקדות ושרות שירי ל"ג בעומר סביב זה עד כי אזל הנפט והאש הייתה נכבית. השנה חל ל"ג בעומר בשבת כך שלא יכולנו להדליק בערב ובמוצאי שבת לא הדלקנו, כי לא היה מספיק זמן עד סגירת הדלתות. ובכן, לאחר שנסגרנו בחדרים עלינו על החלונות והדלקנו עיתונים. זה היה מחזה מרהיב עין. בכל החלונות שבבניין היו לפידים ואנו בקומה העליונה זרקנו את העיתונים המודלקים למטה לחצר לקול תרועות וצעקות ושירה אדירה ולמרבית השמחה התחילו מהגג (השוטרים השומרים על הגג) להתזז למטה מים כדי לכבות את האש. לא אוכל לתאר לך באריכות מחוסר מקום אך היה זה נהדר ואף פעם לא נהנינו כל כך מחג זה כמו בשנה זו. הנני רוצה לקוות שבשנה הבאה נהנה יותר מהחג בחוץ, בחופש.

אתמול השתחררה מכאן אישה היושבת פה 4 וחצי שנה, טובה סבוראי שמה. אינך יכול לתאר לך איזה שחרור היה זה ומה רבה הייתה ההתרגשות.

הנני מסיימת, היה שלום ודרוש בשם כל חבריך בגולה.

אחותך דבורה

נ.ב. באם יש לך תמונה מצילומך אנא שלח לי אותה.

דבורה ברוך, ג' טבת תש"ו

למושה היקר, שלום רב!

זה זמן רב אשר אני מחכה לקבל מכתב ממך. רבות ביקשתי מאמא בבואה לבקרני, שתבקשך לכתוב לי מכתב. והנה החלטתי לפנות אליך ישר במכתב ואני מקווה שתענה לי תשובה. הנני מתפלאת מאד על שאין אתה מוצא דרך לכתוב ולקבל מכתבים. אנו שנינו נמצאים במחנות הסגר ותנאי החיים כמעט והם דומים וטבעי הוא, שקבלת מכתבים בתנאים שלנו היא בעלת חשיבות גדולה. אתאר לך את תהליך קבלת המכתבים אצלנו, כדי שתוכל לדון, אם לא נוכחת עד עכשיו כמה גדול ערכם של המכתבים בחיינו במחנה:

את חלקן הגדול של השיחות פה תופסים המכתבים. מספרים את תוכן המכתבים המתקבלים, לפעמים "מקריאים" מכתבים או שמתאוננים בלי סוף: "הוי, אין לי מכתב, מדוע לא קבלתי מכתב, אני צריכה לקבל מכתב!" שומעים צלצול בשער הבניין, "אולי מכתבים?" המזכירה נכנסת לבניין, שאלה ראשונה: "היש מכתבים?" וכשמגיע היום ותשובת המזכירה אינה שלילית אלא "אולי, אני חושבת כך". מיד מתפרצת קריאה: "מכתבים!" ומכל החדרים רצות הבנות למסדרון ומחכות בצפייה ליד דלת המשרד. קוראים אחת אחת למשרד לקבל את מכתבה. וכשהיא יוצאת מתנפלות עליה השאר בשאלות: "יש לי מכתב?" "היש עוד הרבה מכתבים?" "מדוע זה שהית כל כך הרבה זמן במשרד?" וההיא מנפנפת את מכתבה רב המשקל: "הייתי צריכה לספור את כל הדפים האלה. 15 דפים האין זה נפלא!" וכולנו מסתכלות בה בקנאה ועיינינו מלוות אותה לחדרה בו היא מתכנסת לקרוא את מכתבה ביחידות. ומובן, כי יש כאן עוד רבות בנות מזל, המקבלות גם הן מכתבים ארוכים בני 8, 10, ופחות דפים. ואלה אשר לא קבלו מכתבים חוזרות לחדריהן בכאב לב ופניהן עצובות. לדאבוני הרב הייתי אני פעמים רבות בין אלה שלא קבלו מכתב. וכשקבלתי מכתב, היה זה מכתב קצר מאוד, עמוד או דף. אך גם מכתב קצר זה היה ממלא את לבי שמחה והייתי חוזרת וקוראה בו כמה וכמה פעמים. מכל זאת הרי תבין, כי בשבילי קבלת מכתבים, זה ממש אושר, לכן אבקשך, עשה זאת למעני וכתוב לי מכתבים ואם תתאמן מאד, הנני בטוחה, כי תמצא מה לכתוב.

כתוב לי מה שלומך. איך סדר היום אצלכם. וכל מה שמתרחש בחייכם במחנה. אל תתבייש לכתוב לי אפילו את הדברים הפעוטים שבפעוטים, אשר בעיניך יראו חסרי ערך ביותר. אותי למדו כאן תנאי החיים למצוא עניין בכל מקרה ומקרה ויהיה זה הפעוט שבפעוט והמשעמם ביותר. לכל

יש ערך פה ובכל מוצאים משמעות ועניין, ובכן, בקיצור תכתוב לי הכול, מכל, כל.

בהזדמנות זו אנסה לכתוב לך איך מתנהלים החיים אצלנו במחנה: ראשית הבניין שלנו ניקרא "וילה סלם" פעם שימש בניין זה וילת קייטנה לאיזה שהיא משפחה ערבית עשירה. לא אאריך בסיפור תולדות הבניין, רק זאת עליך לדעת, כי שמו של הבניין נשאר עד היום והוא נקרא בפי כל "הווילה" ואין זה חשוב, אם אין הוא דומה כלל וכלל לוילה. ובכן הווילה שלנו מכילה שתי קומות וחצר לא גדולה ביותר. אני גרה בקומה תחתונה בחדר גדול עם עוד ארבע בנות. החדר נראה די יפה. יש לנו וילונות לחלונות. (דבר זה הוכנס רק בזמן האחרון). על הקיר ליד כל מיטה, תלויות תמונותיה החביבות של כל אחת. על אדני החלונות ישנם פרחים, צרכי טואלט וכל מיני קישוטים. באמצע החדר עומד שולחן עם שני כיסאות. על השולחן מפה, וזה עם פרחים וכדית לממתקים, אשר לרוב היא ריקה ולא, חס וחלילה מפני שאין לנו במה למלאותה, אלא פשוט אנו מתעצלות לעלות למטבח (כאמור גרות אנו בקומה תחתונה) ולמלאות אותה.

דלתות החדרים נפתחות ב־6:30 בבקר. אלה אשר נמצאות בתורנות של הפרוודור או במטבח קמות עוד לפני פתיחת הדלתות, כדי שתוכלנה להתחיל בעבודה מיד עם פתיחת הדלתות. השאר ממשיכות לישון עד אשר נשמעת הקריאה: "בעוד עשרה רגעים אוכל". זה האות שצריך לקום מן המיטות ולהתכונן לארוחת הבקר. ב־7:30 ארוחת בוקר.

בשעה 9 נפתחת דלת ה־exercise ז"א הדלת לחצר הנועד לטיול. הדלת נשארת פתוחה כמעט כל שעות היום ואנו יכולות להיכנס ולצאת לחצר באופן חופשי. בצהריים הדלת נסגרת למשך שעה וחצי, כדי לאפשר לשוטרות לאכול את ארוחתן. בקיץ נשארה הדלת פתוחה עד 7 בערב. (ומובן שגם בערב נסגרה היא לחצי שעה לארוחת הערב) כעת, בחורף, שמחשיך יותר מוקדם בחוץ, אנו נכנסות בשעה 5 לבניין. (גם דבר זה הוכנס לתקנון רק השנה. לפני כן היו שעות קבועות ל־exercise שעתיים לפני הצהריים ושלוש שעות אחרי הצהריים והדלת לחצר הייתה סגורה כל זמן שהותנו בחצר והייתה נפתחת רק ליציאה מן הבניין ולכניסה אליו). ב־5:30 אוכלים ארוחת ערב. וב־8:15 סוגרים אותנו בחדרים. ב־10 מכבים את האור. זהו באופן כללי סדר היום שלנו.

את שעות היום מבלים בניקוי וסדור, בלמוד, עבודות-יד, שיחות חולין ו.... קצת רכילות. הערב מוקדש לקריאה. חומר הקריאה הוא רב. כמעט רוב הספרים החדשים ביותר נמצאים אצלנו. את העיתונים אנו מקבלות באיחור

של יום. גם לעיתונים יש ערך רב כאן ועל זה תודה ודאי גם אתה. מספר הבנות כעת בבניין הוא 26. מירושלים ישנן 5 בנות יחד איתי. הנני חושבת, כי חייכם מגוונים יותר משלנו, כי אתם רבים יותר במספר. אתם תופסים שטח רחב יותר משלנו לכן הוויות עולמכם צריכות להיות רחבות יותר. אם מושגי אלה נכונים הם, אם לא, זאת אני מחכה ללמוד ממכתבך.

השבוע היה לי ביקור עם אמא ולילי. לילי שרה לי משירי חנוכה והתפארה לפני שהיא כבר מזמן בכיתה ג' בגן. כפי שסיפרה לי אמא היא ביקרה לפני זמן קצר אצלך, כך שהגך יודע ודאי את כל החדשות מהבית. הביקורים הם כה קצרים ולא מספיקים לשמוע ולהשמיע כל מה שמכינים וטוב תעשה אם תוסיף במכתבך מדי פעם גם את החדשות שיש לך מהבית, כי גם המכתבים שאני מקבלת קצרים הם מאוד ואינם מכילים הרבה. אגב, ניסימיקו הקטן שולח לי בזמן האחרון מכתבים. אני נהנית מאוד ממכתביו וחבל מאד שהם נשלחים לעיתים כל כך רחוקות. אמא ודאי מסרה לך את תודותיי על המתנות היפות ששלחת לי, הנני מוסיפה גם בכתב את תודותיי העמוקות.

אתה הולך ונעשה אמן בעבודות-יד. דרישת שלום לך מיוחדת ממני. וכיוון שגורלנו אחד הוא, הנני מוצאת לנחוץ לשלוח דרישת שלום מכל מחנה בית-לחם למחנה לטרון.

אחותך המחכה למכתבך, דבורה
ג.ב.

אחת הבחורות כאן בקשה רשות ממני לצרף כמה שורות לחברה הנמצא אתך במחנה לטרון שמו שמעון שאטנר. נא למסור לו לקריאה את השורות שמצורפות בסוף המכתב. בתודה למפרע.
דבורה.

7.12.45

לשמעון, שלום רב!

בהזדמנות זו שניתנת לי אני כותבת לך מספר שורות. שלומי טוב ועל צורת חיינו כאן הייתי ברצון כותבת, אבל היות וכמות הנייר מצומצמת מפני שהמגרש קטן. באם יש לך רצון אני מוכנה להתכתב איתך מפני שממני זה לא יגזול מאומה, חשבתי שזה יבוא מצדך אבל התוצאות הן הפוכות.

שלום רב. קלכה (?) שכמותך
פנינה

דבורה ברוך, 'אדר תש"ו

למשה היקר, שלום רב!

אינני יודעת במה להתחיל. הכאב, הזעם והמרירות מחלחלים בי ומכסים על מוחי ולא נותנים למחשבות אפשרות לפרוץ ולהצטייר על הנייר. מה נורא! להוסיף סבל על סבלך! לא הספקת עוד להתאושש מן הצרה הראשונה, צרת הגלות, והנה פצעוך ובנס ניצלת ממוות. אינני יודעת מה קרה ועל מה ולמה עלה בגורלך כל זאת. אך אחת אני יודעת, כי הפכת להפקר והנך תלוי בחסדם של כושים משותללים. והרי זה מחריד! אינני יכולה להבין איך זה נושא העולם את כל העוול והרשע, איך זה אינו נשטף בים הסבל הסוער והופך לתוהו ובוהו?²⁵

לא אוסיף עוד לצערך ולגרד את הפצעים. מה שלומך כעת? ההחלמת לגמרי? מה מגוחך, את ההודעות על שלומך ומצב בריאותך הנני מקבלת דרך הרדיו או העיתון ועלי להסתפק בזה באין ברירה. לפי ההודעה האחרונה יצאת כבר את בית-החולים. הנני מקווה, כי עד קבלך מכתב זה תהייה ודאי כבר בריא ושלם. כתוב לי בפרוטרוט על כל מה שעבר עליך. כתבתי לך שני מכתבים ועוד לא קבלתי כל תשובה. הנני יודעת שאין זו אשמתך, ודאי לא קבלת אותם עדיין (הדואר שלנו...). שלומי אני טוב. הנני עוסקת במלאכת-יד. בערב קוראת בספר וכה עוברים חיי. מזג האוויר פה יפה מאד בימים האחרונים והננו מטיילות בחצר בית-הסוהר להנאתנו.

בשבוע שעבר השתחררו מכאן שתי בנות. אחת מהן היא בחורה שישבה פה ארבע שנים. הנך יכול לתאר לך איך הייתה הפרידה. וכרגיל הביאו לנו תיכף ממלאות מקום שתיים אחרות. אחת מן החדשות היא חברת קיבוץ "איילת השחר". אל תשאל איזה רעש והמולה קמו בבניין. התנפלנו עליה כעל יצור מיוחד במינו. מאשימים אותה כחברת "ההגנה" דבר חדש בבית-לחם. מובן כי זה עורר בנו עניין. הבחורה עבדה בתור רפתנית בקיבוץ וכששאלו אותה בחקירה מה היא למדה ומה היא יודעת. היה ענתה שהיא יודעת רק דבר אחד "המלטה". בין השאר סיפרה לנו הבחורה, כי היא נשואה זה שבע שנים ושאין לה ילדים. מיד פרצנו בצעקה: "שבע שנים נשואה ואין לך ילדים!" לזאת פנתה גם היא בצעקה לאחת הבנות מסביבה ואמרה: "קונץ, אני בארץ ובעלי חייל בכריגדה נמצא זה ארבע שנים בחוץ לארץ אז

25 ב-17.1.1946 זקפים אפריקאים פתחו באש לעבר קבוצת עצירים במחנה סמבל שבאריתריאה. מהירי נהרגו שני עצירים וכתריסר נפצעו.

מה אני יכולה לעשות?" מיד קפצנו בצעקה וענינו: "אישה זו שפנית אליה במקרה אישה זו ממש נמצאת ארבע שנים בבית-לחם ובעלה נמצא ארבע וחצי שנים בעכו ויש לה ילדה. זה קונץ!" וכך התנצחנו בשטויות. היא צועקת ואנו מתגברות עליה בצעקות ולרעש ולצחוק לא היה סוף אילולא קראו לנו לארוחת הערב. ואל תחשוב כי לאחר הארוחה לא המשכנו בצעקות... בזאת אסיים. דרישת שלום לך ולכל חבריך בגלות. הנני מחכה בכיליון עיניים למכתב ממך. אחותך דבורה.

דבורה ברוך, 6.6.1946

משה היקר, שלום רב!

זה זמן רב שלא קבלתי ממך מכתב מאז שלחתי את מכתבי האחרון. ודאי יש לי מכתבים בדרך ואני מחכה בקוצר רוח לקבלם. היום היה לי ביקור עם אבא ואמא. אבא נראה טוב מאוד לאחר חודש שבילה בטבריה, הוא היה עליו ופניו הפיקו בריאות. אמא כרגיל לא ביותר טוב. שאלתי את אבא מה הם עושים בעניין החזרת הגולים ואם השמועות שיחזירו אותם בקרוב הם נכונות. הוא ענה לי שאומנם מתהלכות שמועות כאלה. וכעת מתכוננים הרבנים לשלוח תזכיר לנציב העליון הדן בבקשה להחזיר את הגולים. מי ייתן ותזכיר זה לא יהיה עקר כקודמיו אלא ישא פירות ואתם תחזרו סוף סוף לארץ.

יצחק היה בחופש אך היום נסע לרחובות ואמא מקווה שלכשיחזור שוב הביתה יבוא בלי המדים. בין שאר הדברים הודיעו לי הודעה מעציבה מאוד, דודה בכורה מתה ממחלת הסרטן. זה נגע מאוד לליבי, תמיד חיבבתי את דודתנו זו ואהבתי מאוד לשמוע את סיפוריה המעניינים. תהי נשמתה צרורה בצרור החיים. זהו בערך כל מה שאני יכולה לספר לך אודות הבית. שכחתי דבר חשוב. הכלב עליו סיפרתי לך במכתבי הקודם הבריא לגמרי. ומה שמח לקבל את פני יצחק, כשהרגיש בבואו מיד ניתק את הרצועה בה היה קשור ורץ אליו בהתרגשות נובח ומלקק אותו ולא נתן לאף אחד לגשת אל יצחק. כלב נאמן לא כן?

אספר לך מעט מן המאורעות שהתרחשו בזמן האחרון בוילתנו. בשעה טובה ומוצלחת עלי להודיעך שמלאו את החפירות שלנו בחצר ויישרו את האדמה וכן... סיידו את המטבח שנראה ככושי ולא מטבח

בווילה כבודה. ועל כל זאת עלינו להודות לאדם אחד בארץ שזכותו עמדה לנו ושזכינו לראות "בהפוך", כי הוד מעלתו הנציב העליון יבקר בווילתנו, הלך הבניין על גלגלים. התחילה פרשת השפשופים. שפשופו פה וצחצחו שם והושמעה לנו דרשה שלמה איך עלינו לסדר את החדרים ואיך עלינו להתלבש ולהתקשט בבואו. אנו מובן היינו מלאות תקוות גדולות בראותנו את הניסים והנפלאות שחולל שומעו בלבד וחיכינו בקוצר רוח לבוא המחולל הפלאי הזה.

והנה הוא הופיע. סייר את הבניין. לבקשותיהן של הוותיקות לשחרר אותן מהמעצר ענה, כי אומנם קשה הדבר, הרי נהרגים אנגלים מדי יום ביומו אך הוא ישתדל לעשות כל מה שבאפשרותו. התכוננו למסור לו תזכיר הדין על התנאים הגרועים בהם אנו חיות פה ובקשה להעברתנו מבניין זה היות ואינו מתאים למחנה עצורות. אך לא הצלחנו למסור לידי הנציב, כי הוא נעלם לפתע, ברח ואיננו והתזכיר נמסר לידי שוטרת אשר רדפה אחריו והשיגתהו בחצי הדרך ומסרה לידו את תזכירנו.

הנני כותבת לך למחרת חג השבועות וודאי תתעניין לדעת איך עבר עלינו חג זה. בחג זה ביקר אותנו רב, הוא ניהל את התפילה הנאמרת בחג. כמו כן מסר לנו הקדמה על מגילת רות שקוראים אותה במיוחד בחג זה. זה היה די מעניין. מצב הרוח לא היה מרומם באופן מיוחד אך בכל זאת נהנינו מן החג. הרב לימד אותנו שיר חדש שנתווסף לאוסף השירים שלנו.

מה שלומך? ואיך עבר עליך החג? כתוב לי בכל החדשות שבחיי המחנה. ואם אין חדשות אל תחשוש לכתוב לי ישנות. עוד מעט 10 ויכבו את האור וכן ה"מגרש" שלי הגיע לקיצו. ובכן היה שלום ודרוש בשלום כל חבריך בגולה.

אחותך

דבורה.

נ.ב. מצורפים לכאן שני מכתבים. מסור אותם למיודעיהם.

דבורה.

אסירה אלמונית 12.7.1946

[אל העיתונאי אורי קיסרי]

אני תקווה שרשימתי המצורפת תמצא הד, אף כי לי זו הפעם הראשונה, שהנני מנסה לפרסם ברבים את רגשותיי. עלי לציין שאין אלה רגשות

רגילים של אדם נדכא, אלא רגשותיו של אסיר, של מאווייו וציר מחשבותיו, הם הזיכרונות מהימים שהיו פעם מעבר לחומות ולמסך הברזל.
"כיסופים אל מעבר לחומות":

הרוח מייללת ושורקת, כאילו מתקוממת נגד משהו או מישהו, כאילו עורגת לצאת לחופש. עימה גם נפשי הכלואה עפה עפה הרחק לעולמות דמיוניים. פתיתי שלג נופלים, דופקים חרש על חלוני ומקררים את ליבי המחפש קצת חום, קצת אהבה ונחמה. ואין! גם את האור היחידי בחדרי, את אור החשמל, גנבה הרוח המשתוללת. וכך אני יושבת וכותבת לך את מכתבי לאור הפנס. שקט בחדר... רק הצללים מרקדים על הקירות, על המיטות ועל התקרה. מתלכדים, נפרדים ויוצרים מיני דמויות. פעם של השטן ופעם שלך. מפחדת אני ונחנקת. גם השושנים בצנתר כאילו הורידו ראשן. גם להם מחניק בחדר. מפעם לפעם נשמע קול שירה מהחדר הסמוך, שירה מלאת יגון ועצבות. אך גם היא כבר דועכת.

ובעיר הכול צוהל ומרקד עתה. זוגות ממהרים לנשפי חשק. קולנוע, מכוניות, בתי קפה עם תזמורת והכל טבול באלפי אורות ומהכול נודף ריח החופש. ואתה? הגם אתה בין כל אלה? הגם אתה שכחת, כי שם הרחק, במולדת, על פסגת הרים, מעבר לסורגי ברזל יושבות צעירות, תינוקות, ונפשן יוצאת לחופש, למרחב? או אולי נח אתה במחנה ומהרהר באותה נערה דמיונית אשר ברגעי אפלה חיפשה את האור בכותבה אליך מכתב? ואולי גם אתה כותב מכתב אלי, אשר לא יאחר לבוא? אולי? ואולי לא היו הדברים מעולם?...

היה זה מכבר... ואולי לא בי היה זה. סבתא ישבה בין הערביים ודיברה וסיפרה לקטנים על הצדק ועל היושר, על האמת והאמונה. ואני הקטנה, האמנתי אז בכול. עכשיו אני שואלת את עצמי: האני הייתי זו הקטנה מלאת האמונה? אלי, מה השתנית! גדלתי, בגרתי וכמו כן למדתי... היש אדם שאאמין לו עתה? היש באמת חטא ועונשו, צדק ויושר, שעליהם שמעתי בילדותי? היש בכלל אדם אשר ידרוש ממני להאמין בכל אלה, אחרי אשר נלקח מנערה בת 19 החופש אשר עליו נלחמים עמים ולאומים?...

ושנים עברו מאז. העולם לבש פנים חדשות של דם, של אש, של חאקי... וגם אני, הילדה לבשתי מדים. מדים כחולים כתכלת עיניך. הלכתי להילחם בעד הצדק והחופש. תינוקת המחנה הייתי. חיפשתי את האושר והאמנתי בכל, בתכלת השמים, בשדות הטבולים בירק, בים הכחול והזועף ובפניו הצוחקות של האדם. גם בלילות, עת עבדתי למען האמת, עת יללה הרוח והים סער וגעש, גם אז בשבתי ליד הטלגרף, נים ולא נים, גם אז רק אושר

ושמחה מלאו את ליבי. ידעתי כי יום יבוא והניצחון אתו. ובא הניצחון. ואני כלואה בבית-הסוהר ובליבי השאלה: למה? חשבתי הנה אתעורר, אפקח עיניי וכל זה יגוז כחלום. אך גם הבוקר הגיע, פקחתי עיניי ומצאתי את המציאות שעד עתה לא נתפכחתי הימנה.

ומהחדר הסמוך נשמעת שירה: "הוי אמא אמא... למה זה חיים בי נתת? למה ילדתי ולבוש אסיר הלבשתני?"
ר.ג.

אסתר גרינשטיין (ודבורה קלפוס), 19.7.1946

שלום רב לך יהודה היקר!²⁶

ראשית עלי להודות לך עבור זה שאין צורך להזכיר. מצטערת אני שלא יכולתי לעשות מבוקשך-מבוקשי. הלא תבין שאין זה מרוע לב, או מאי רצון, אלא פשוט לא הייתה כל אפשרות... עכשיו מנצלת אני אפשרות זו וכותבת אליך מכתב (במקום לשלחו הביתה). האמן לי שאין אני יודעת במה להתחיל, בשעה שאני ניגשת לכתובה יש לי הרושם שכל הגיליונות המונחים לפני לא יספיקו לגולל ולספר עובדות בלבד, מבלי לגזול אף שורה אחת לרגש, למה שממלא את הלב לרגעים, ורגעים אלה אינם מעטים עד כמה שמכיר אתה אותי, הלא תדע זאת...

מוכרח אני לציין כי את הבחינות עד עתה עברתי בהצטיינות. אני עוד מתפלאת על האומץ ועוז הרוח שגיליתי ברגעים הקשים ביותר שלעולם לא אשכחם. אני תקווה כי גם להבא אצטיין. על כל פנים, אשתדל.

יהודה, אני מצטערת מאוד שאין באפשרותי לכתוב לך דברים שבוודאי היו מעניינים אותך, הן ממני... ובכלל. אך רוצה אני לקוות ומבטחי באלוהי צבאות, כי לא לעד נקבע אנו את משכננו מאחורי הסורגים וגדרות תיל וכי יום יבוא ואנו נתראה (כמובן באם משפטי בינתיים לא יקבע את גורלי לאחר), ואזי, לילות, לילות אוכל לספר לך דברים מדברים שונים, משמחים ופחות משמחים, אך על כל פנים מעניינים, שגם אצלך היו מעוררים זיכרונות וגעגועים. אך במכתבי זה יהיה על שנינו להסתפק בדברים יבשים בלבד. כי מה אני יכולה לכתוב לך מפה, מבית-לחם הסגורה ומסוגרת על

26 ככל הנראה המכתב מוען לחבר לח"י יהודה פדר שנאסר בתחילת 1946 בעוון החזקת נשק וריצה את מאסרו בכלא בירושלים. הוא ברח מהכלא בפברואר 1948 דרך צינור הביוב עם עוד 11 מלוחמי האצ"ל והלח"י.

בריחים וגדרות־תיל הוא אך ורק דברים יבשים, כי החיים פה הם כה חד גוניים, כה ריקים ומעוררים גועל בלב האדם העורג לחופש, לדרור, לצדק, ואשר בטוחתני [ש]אלמלא הרעיון הנשגב בו אנו דוגלים, אלמלא האמונה במלחמתנו, אלמלא הרצון העז לנתק אחת ולתמיד כבלים של שנות אלפיים ולכונן גם לנו [ו]לבנינו בית, בית מלכות ישראל לתפארה, שלא נזדקק לחסדים, לא הייתי יכולה להישאר פה יום אחד. אלא הקדושה שבמלחמתנו שהנה צדק, אך ורק צדק והתקווה כי המחר יוליד דבר מה חדש, אלה הם הדברים המסייעים לי לשבת בבית־הסוהר שהינו עולם ריק חסר טעם. שלא כתמיד, מתקשה אנוכי הפעם בכתיבת המכתב. קשה לי מאוד להתרכז ולכן אבקשך כבר מעכשיו לסלוח לי באם המכתב לא יהיה מסוגנן די צורכי או שתהינה קפיצות מעניין לעניין. זה בהשפעת הרבה דברים שבאם תחשוב עליהם תנחשם מבלי שאציין אותם ושכותלי בית־הכלא משפיעים עליהם מאוד מאוד. יתכן שפה יאבד לי לגמרי כישרון הכתיבה (או כן או לא, אומרות אנו פה).

ובכן ידידי, לא אאריך בהקדמות ואכתוב לך על מקום מגורי החדש שהינו בבית־לחם ההיסטורית (טרם חקרתי אם הבית בו אני יושבת אף הוא מקום היסטורי, על כל פנים, הוא בוודאי יהיה להיסטורי) ועל שתי שכנותי הגרות עמי יחד בחדר. אגב, אחת מהן מצרפת מכתב ליהושע טמפלר²⁷ והוא בוודאי ישלח לה תשובה ואז הייתי מייעצת שאת תשובתך אל תשלח בשותפות אתו כי יתכן שבינתיים יתקיים משפטי ולא אוכל לקבל את תשובתך, גם אני והיא עושות כך [ו]מצרפות אחת למכתבה של השנייה.

החדר כשלעצמו אינו רע. הוא די גדול ומרווח אך בשעה שאתה מפנה את ראשך ונתקל בחלון המקושט בסורגים ועיניך נתקלות בחומה המכוסה בחוטי־תיל, והנקב הנמצא בדלת החדר דרכו פוקדות אותנו השוטרות מדי שעה בשעה, אזי נהיה צר בשבילך המקום ואינך מוצא מקומך. לעיתים נדמה כי מסוגלת הייתי לצאת דרך הקירות העבים, אך לשווא. אתה נוכח לדעת כי הכרח הוא להתרגל למחשבה שכאן בין כתלים עבים וסורגים עליך לבלות תקופה מסוימת, זה קשה, זה כואב, אך אנו הלא יודעים להשלים, לשאת בגאון ובגאווה הכול. אני קוראת לסבל זה, כמו אישה בציריה שסבלה גדול מנשוא בשעת לידתה, אך הלא זה סבל וכאב שלאחריו אומרים מזל טוב... זה יחלוף, כי השקר הינו בן חלוף והאמת והצדק סופם להינשא אל על.

27 "יהושע" היה כינויו של אליהו טמלר (זנד), לוחם האצ"ל. הוא נעצר באפריל 1946 כשחיכה לחבריו שחזרו מפעולת חבלה במתקני הרכבת, נידון ל-7 שנות מאסר אך ברח מכלא ירושלים בפברואר 1948. הוא נהרג באפריל באותה שנה בפעולת האצ"ל לשחרור יפו.

סדר היום פה חושבת אנכי, הוא כמו יתר בתי-הסוהר. בכל זאת העביר (?) לפניך מעט מהשעות. 6:30 אנחנו קמות ופתוחות עד 8:00. בזמן זה יכולות אנו לעשות כל מה שברצוננו (כמובן מה שחוק בית-הסוהר מרשה). מ-8:00 אנחנו סגורות עד 9:15, כלומר עד לטיול. אנו מטיילות 30 רגע ושוב סגורות עד 12:30. כמובן שבשעות אלה אני עוסקת בסריגה, רקמה, קריאה ולימוד. אני התחילה ללמוד רוסית (חולשתי מתמיד). ערבית אני כבר מפטפטת. אחרי המשפט אשתדל לקבל רשות ללמוד עם קשר מהחוץ לתעודת בגרות (מה שלא הספקתי בחוץ, לפחות להספיק פה...). אני קוראת תנ"ך וכדומה (אגב, קבלנו את הספר ששלחתם לנו. הוא מאוד שימח אותנו. בכלל כל מה שמגיע אלינו מהחוץ הוא יקר ערך וכה משמח). ביקור טרם היה לי. ביום רביעי 10.7.46 באה אמא לבקרני אך לא נתנו לה להיכנס. היא הביאה לי חבילה ענקית עם דברי מתק שונים ופירות. חבילות מהבית אני מקבלת כל שבוע, אגב חבילות גדולות מאוד עם אוכל, פרודוקטים, פירות וממתקים. גם שני מכתבים כבר שלחתי הביתה ואת השלישי אני כותבת אליך. רקמתי סל יפה משק וסרגתי מפית יפה וסוודר לאחי במשך תקופה של שבועיים. עכשיו רוצה אני להכין עבורך משהו. יתכן שהיה עלי להביא זאת כהפתעה, אך כיוון שאין אני יודעת למה אתה נצרך, לכן שואלת אני ומבקשת כי תשיב בכנות ותכתוב לי למה אתה נצרך (אלמלא יכולתי לתת לך זריקת חופש היה...). באם תרצה סוודר שלח לי את המידות. איך עליך לקחת את המידות, שאל את הבחור שליידו תמסור את המכתב משכנתי.

אגב, ראיתי הרבה מאוד דברים יפים שעושים אסירי ירושלים. מוכרחת אני לציין כי העבודות יפות מאוד אך גם אנו לא נופלות מהם. אני אוכיח לך. אגב, היום קבלתי חבילה ממש ענקית ודרישת שלום והודעה על ביקור שיהיה לי השבוע. זה מילא את ליבי שמחה. זה למעלה מ-4 שבועות לא ראיתי אף אחד ממשפחתי. אמי מחזיקה את עצמה יפה ובני משפחתי שולחים לי דברי עידוד (?). זה מאוד משמח אותי שהם מחזיקים את עצמם יפה.

על ביקורו של הרב גולדמן בוודאי אתה יודע אך בכל זאת מוכרחה אני לכתוב לך עד כמה חביב ואהוב אדם זה עלינו. הוא אדם נפלא. כה מבין, כה מעודד, רק פה מתחילה אני להבין מה הוא ערך רב. אנו לומדות אתו תנ"ך, אגדות, כלומר לימודי קודש. אנו שותות בצמא את דבריו. אנו סופרות פשוט את הימים לבואו וכשהוא בא אנו כה שמחות. עכשיו נוכל אנו ביום שישי בערב להיות כמו ביתר בתי-הסוהר לשם תפילה ואף ביום השבת בבוקר. אף את זאת השיג לנו הרב, גם ספרי היסטוריה וכדומה. הוא עושה עבורנו

הרבה שיפורים ואנו מקבלות זאת בתודה. הוא מאוד מחבב אותנו ואף הוא סופר את הימים.

וכך משערת אני, שיתר הדברים הם כמו ביתר בתי־הסוהר. ליהודיות יש מטבח לחוד, אנו אוכלות טוב מאוד. מחלת קיבה מאוכל זה אי אפשר לקבל, אך מחלות אחרות כן. גם אפשרות להתקלח כל יום במים קרים וביום שישי במים חמים. גם מקלחת ובית־כיסא יש לנו לחוד. אנו בכלל לא מתערבות עם הערביות כיוון שכולן שם פרוצות. משעה 4:00 אחר הצהרים אנו סגורות שוב עד למחרת. וכעת אכתוב לך קצת על הבילוי בקישלה בחיפה ובסי.אי.די. ביום שני 17.6.1946, הלילה בו נתפסנו, ישבתי עם כל הבחורים יחד ולמחרת העבירו אותנו לקישלה בחיפה שם הושבתי לבדי בין זונות וגנבות ערביות והם ישבו כמעט כולם יחד. שם ביליתי 4 ימים ללא אוכל. את הבחורים העבירו כבר ביום רביעי לעכו ואני נשארתי מבודדת לגמרי. לא הרגשתי טוב והובא אלי רופא שאמר לתת לי תה, אך הסרג'נט הבריטי "הג'נטלמן" פקד להביא תה, אך ליד החלון המסורג שפך את התה לנגד עיניי. אני לא השבתי, רק רקתי לתוך פרצופו ועוד ועוד שלא כאן המקום. בסי.אי.די. ביליתי חצי יום ויותר מזה. שם התייחסו אלי באופן כה אדיב להפליא. הם רק הצטערו על הלחיים הוורודות שאבדו לי בשבתי בקישלה. הייתה ביני לביניהם שיחה מעניינת שאף אותה לא אוכל לכתוב לך הפעם. ביום שישי 21.6.46 הובלתי אני ועוד אחת שנתפסה איתי יחד ושהייתה פצועה (אגב, בחורה מצוינת. אנו נמצאות בחדר אחד ומתחברות) לבית־לחם שם הייתה הפגישה דרמטית. רק שם הוזלתי מעט דמעות. הן התפלאו לעוז רוחי ולהתנהגותי. כל אחינו משיחים בזה וטוענים כי לא טעו ברושם שעשיתי עליהם. כך זה יידי, אתה בוודאי מכיר את הפתגם האומר: שאדם לא יתנסה במה שאדם יכול ומסוגל להתרגל. כן יהודה, כך זה, אתה לא שיערת, אף אני לא, אך אין דבר. זה לא לנצח. הרבה סבלנו ועברנו ובכל זאת הננו העם העתיק, האמן וגם הפעם עבור נעבור... נחיה ונראה...

מה שלומך יהודה, זמן רב לא ראיתי אותך ויתכן כי גם לא אראה אותך זמן רב והמכתב יצטרך לשמש לנו לגשר. הייתי אצל גיסתך כמה פעמים עם אורי.²⁸ הוא מאוד נשא חן בעיניה ושלמה הבטיח לעשות לי רדיו, אך לבית־לחם חושבת אני לא אקבל רשות להכניס זאת לכן מסור לו שישמור זאת ליום צאתי. אגב, מגיע לגיסתך חוב של לירה ממני, בקש את סליחתה

28 "אורי" היה כינויו של לוחם לח"י משה רדומיסלסקי. הוא היה בן זוגה של אסתר ונהרג בפעולת בתי המלאכה של הרכבות במפרץ חיפה, בה היא נאסרה.

בשמי. אני אפרע לה את חובי זה. ד"ש לבבית-לבבית לאחיך ולאריה הקטן. מסור להם. בחג באם זה יהיה לאחר המשפט שלי ובאם ירצו כמובן, אזי יכולים הם לבקר אותי. אשמח מאוד. במשך הזמן אעשה עבורם איזו שהיא מתנה. מביתו של אורי קבלתי דרישת שלום לבבית וברכת חזק ואמץ ויתכן שהם יבקרו אותי.

אני מרגישה טוב, כמובן שאני עוד נראית רע מאוד, הלא בכל זאת... אך אני מתגברת. אין לך מושג כמה יש לי לכתוב לך אך אין אני יכולה... גם אתה לא הכרת אותי כל כך טוב כשם שאני עצמי לא הכרתי. אני חושלתי מברזל אם אפשר להתבטא כך ואני מקווה שעוד אוכל לספר לך באיזה שהן הזדמנויות. אני קוראת עכשיו את "עמל חיים" לורה פינגר.²⁹ הספר מעניין מאוד. לפני זה קראתי את חנה סנש. אף זה ספר מעניין המתאר ומצייר חיי אידיאליסטית צעירה וענוגה. הספר מאוד מצא חן בעיני, הן מבחינת התוכן והן מבחינת העריכה. כן אני קוראת ספרים שונים.

מסור ד"ש לבבית לצבי ולענבי. לענבי מסור כי שני חבריו אף הם נתפשו יחד איתי. גם עבורם אכין מתנות. ד"ש שלום לכל האסירים וברכת חזק ואמץ לכולם.

בידידות אסתר.

יהודה, מסור ליהושע שזה אינו כתב ידה. המכתב צריך להיכתב בכתב יד אחד.³⁰

ליהושע היקר שלום רב!

בהזדמנות זו שאחת מבנות חדרי כותבת לירושלים, מצרפת אני שורות מספר. לשאלתך במה זכית לפריסת השלום המיוחדת, איני יכולה לענות בהזדמנות זו מפני שמכתבי עובר תחת ידה של עוד כתבנית וחוששת אני שאם אכתוב את הסיבה, אהיה נאלצת אחר-כך להסמיק בכל פעם שיחזור על דברי במטרה לקנטר אותי קצת. על כל פנים, איך שלא יהיה, אני אנצל כל הזדמנות שתהיה לי לכתוב לך ואשמח מאוד (ואולי אפילו יותר מאשמח) באם גם אתה תעשה כך. טרם שאגש לכתוב על חיי כאן, אני רוצה לבקש ממך שלא תרגיש את עצמך לא נוח בגלל העובדה שפסק הדין שלי קצת יותר חמור משלך. אולי יראה קצת טיפשי מצידי להזכיר בקשה כזו, אולם נדמה לי שאתה מסוגל לאכול את עצמך בעבור זה ולכן חביבי, לא כדאי.

29 ורה פינגר, מהפכנית רוסית ממנהיגות תנועת רצון העם. היא הייתה שותפה לתכנון חיסול הצאר אלכסנדר השני בשנת 1881, נתפסה, נידונה למוות אך גור דינה הומתק והיא ישבה בכלא 20 שנים.

30 מעתה ואילך המכתב נכתב בידי דבורה נחושתן ומוען לאליהו טמלר.

מספיק שהם משתוקקים לאכול אותנו ומלבד זה אין לי כל חשק להקשות עליך את הישיבה הקשה גם בלאו־הכי. באשר לחיי כאן, בוודאי אין הם שונים בהרבה מחייכם אתם.

בשעה 6:30 בבוקר פותחים את הדלתות בלוויית ברכת בוקר לבבית בשפת בני דודנו, על מנת להתרחץ ולקחת את ארוחת הבוקר. פעמיים ביום יוצאות אנו לטיול היומי ובשעה 16:00 אחר־הצהרים מברכים אותנו כבר בברכת "לילה טוב". סדר יום קבוע ויעיל עוד טרם ערכתי מפני שפסק הדין שלנו עדיין לא אושר ולכן איני יודעת מה יהיו התנאים בעוד יום יומיים, ולערוך תכנית ללימודים, לעבודות־יד וקריאה בזמן שאין לי הביטחון שאוכל לקיימה, אין לי כל רצון. במרבית הזמן סורגת אני וקוראת. אוצר הספרים שיש לנו כאן הוא אמנם קטן, אולם למזלי (אוי לאותו מזל) כמעט ולא קראתי לפני מאסרי, כך שבשבילי עדיין לא חסר. דרך אגב, ממליצה אני שתקרא (באם יש בספרייה כמובן) את הספר "אנשי פנפילוב". אני אף העתקתי ליומני כמה אמרות שנראו לי מתאימות לא רק למחבר הספר. לדוגמא אחת מהן: "הצחוק – זה הדבר הרציני ביותר בחזית". אני יכולה לנקוב בעוד שם מלבד בחזית.

בתשובתך השתדל לפרט לי את תכנית הלימודים שלך וכן את צורת הלימוד. יתכן שאם בכל זאת אקבל יחס מיוחד, אוכל להיעזר ע"י כך. ביחס לפולוור³¹ שכתבת, הזכירה לי אותה בחורה בזמנו (כי חייב אתה לדעת שעכשיו נמצאת אני בבית־הסוהר והעצורות נמצאות בשכנות אמנם, אבל לחוד) שאת הבטחתה תקיים. מלבד זה רוצה אני גם כן, לסרוג עבורך סוודר ולכן שלח לי בהזדמנות ראשונה את מידותיך (אם אינך מתבייש לגלות סוד זה) במקומות דלקמן: רוחב המותניים, הגובה מהמותנים עד הצוואר, הגובה מהמותנים עד בית השחי, הגובה מבית השחי עד הכתף, רוחב הכתף, ובמקרה שרצוי לך עם שרוולים, כתוב גם מה אורך ידיך האצילות. מקווה אני שצבע אפור יהיה לפי טעמך. אל תנסה בכלל להתחמק מפני שאם לא תרצה לשלוח מידות, אסרוג על פי הזיכרון בלי מידות. הייתי רוצה גם שתכתוב לי אם לבני (?) שנשפט איתך יש משפחה, כי במקרה שאין לו, רוצה אני להכין דבר מה עבורו. עליך להבין שלעשות דבר מה עבורכם זה התענוג היחידי שיש לי פה.

מאחר שהלאיתי אותך בקריאת קצת שטויות אחוס על עצביך ואשתדל לקצר. פשע יהיה מצדי אם לא אעלה על הנייר קצת פנינים מיום מתן

31 אפודה ללא שרוולים.

פסק הדין. כל הזמן התכוננתי לחייך לשמע פסק-הדין, אולם ברגע הראשון (נודה על האמת) גדהמתי קצת ככה שלא הייתה שהות בידי לחייך. אל תסיק חלילה מכאן שמצב רוחי עכור או משהו דומה לזה, כי לדעתי תלוי השחרור במילא, לא בזמן שקבע בית-הדין אלא במצב בכללי שישרור בפרק הזמן הקרוב ולכן ידידי, עוד חזון למועד.

נוסף לזה, מצער אותי קצת שלא הצהרתי, היות ואם אתה כבר עומד לפניכם ולשבת הרי במילא תשב, אזי לפחות טוב להוריק את המלאי ולומר את מה שאפשר לומר בהזדמנות כשלהפסיד אין במילא מה. כשהובלתי בחזרה לבית-לחם, צילם אותי בחטיפה עיתונאי אחד אשר כפי הנראה חסרה הייתה לו כותרת סנסציונית לגיליון הקרוב ואז בראותי אותו מצליח, חייכתי אמנם לכל רוחב הפה, אולם בתוכי איחלתי לו שכל בנות עמו תחייכנה תמיד בחשק כזה.

כשהגעתי כבר למשכן כבודי, היו כמה מבנות דודנו שלא יכלו להירגע. איך, שאלו הן אותי, איך יכולת לקבל, ואני צריכה הייתי לנחם אותן ולהסביר להן שקבלתי פשוט מפני שנתנו לי. לבסוף הלפתן שבאותו יום היה המוצלח ביותר. השומרות הסתכלו בי ונענעו בראשן, בחורה שנתפסה עם כל כך הרבה בחורים והתנשקה עם כל כך הרבה בחורים, הן אינן מסוגלות לעכל את זה. העיקר הבנות כאן החליטו שאני בסדר וזה חשוב לי יותר מהכול. ביחס לאותו עניין שדברתי עם מנחם במשפט, רצוי שתדע שאני עדיין מתמרמרת. לפני שאסיים את מכתבי, מבקשת אני שתכתוב לי על אחי, באיזו צורה הוא מסתדר בעבודה ובלימודים (באם הוא מקיים דבר כזה), כי אני מכירה אותו ויודעת שאופיו לא תמיד סימפטי בין אנשים. ביסודו הוא ילד טוב אמנם, אולם בגלל היותו הצעיר ביותר בבית, לא חינכו אותו כהוגן ולכן יהיה עליו עכשיו לחנך את עצמו.

ד"ש לבבית לכולם, במיוחד למנחם, בנימין זאב, חיים וג'קי. למייק תמסור ממני לחיצת יד חמה ונשיקה ובאם ברצונו לצרף לי בהזדמנות מילים מספר, אשמח מאוד. אמור לו שהחוכמה שלו: "לעזאזל החיים, העיקר הבריאות", הפכה אצלי כמעט לפרנציפ. לאחי תמסור ד"ש שלום חמה ובקשה שישתדל למצות את מקסימום הטוב ממצבו הלא טוב. בטוחני שיצרף שורות מספר למכתבך (או אתה למכתבו). ולסיום, שלום רב ונשיקות חמות לכולכם (פזרנית, לא כן?)

שלך דבורה

כמור-כן, ד"ש לכולכם מדבורה שפירא. במיוחד היא מוסרת ליצחק רוזין ויעקב. ד"ש לך מהבחורה של אורי ומכל האסירות בבית-לחם. ד"ש שלום

לבבית לחיים, אף זו ד"ש מהבחורה של אורי. עוד נשארנו מספר שורות אך יש, ואין במה למלאות אותן. ובכן, שלום ודרישות שלום לכולכם וברכת חזק ואמץ!

אסתר.

יהודה, ד"ש לבבית מבחורה שאינך מכיר אותה, זו שנתפסה עימו יחד. היא שולחת לכל אסירינו ברכות חזק ואמץ!

אלישבע אנדן, 31.7.1946

יקירי!

מה שמחתי לקבל מכתביך ולהיות מסוגלת לענות עליהם – כלומר לשוחח אתך.

יהיה זה מגוחך אך אמיתי שאמצא לי נחמה ברע אשר קרה אותך, זוהי האפשרות להתכתב אתך. לא ארבה בדברים מיותרים כדי לספר לך על השפעת המהלומה – מאסרך. אמרתי "מיותרים" כי אכן תדע בדיוק את רגשותיי באותו היום בו קראתי בעיתון על מאסרך. ואני חשבתי שלא תצטרך להתחיל לסבול מחדש, כעבור 4 שנים על חטא לא שלך אלא על המלשין הבלתי ידוע, אשר כל כך קשה לחשוב על סבל זה כשהדבר הוא סובייקטיבי. יש לי רצון לצעוק "דיינו"! די לך עבור השנים הללו כשפחד המאסר היה תלוי מעליך ודי לי בסבל של קרוב לשנתיים, בהיפרדי ממך ומתכוניותינו היקרות כל כך לשנינו והתמימות כל כך ביחס לאחרים. מכרינו חשבו תמיד שאנו מאחרים כל כך עם סדור חיינו והרי לך יד הגורל (באם הגיוני הוא לקרוא בשם זה לבולשת) אשר סלקה את הכלה מתחת לאפו של החתן. שמחתי בקבלי ממך באחד הימים את הטבעת אשר הזכירה לי את קיומה של הנפש הקרובה היחידה בעולמי זה. כה טוב להתבונן בטבעת זו ולחשוב על בת זוגה על אצבעך שלך. הזוכר אתה? פעם אמרתי לך משהו על משחק בטבעת ואתה, כן גם אתה, ענית שאמנם משחק הטבעת וכו'. נהיית סנטימנטלית, מה? אין זה פלא כי הריני חיה זה זמן רב בזיכרונות בלבד. למזלי אבל אני מתאוששת ע"י קביעת העובדה שסנטימנטלית הנני. הייתה כרגע הפרעה קטנה בכתיבה, עכבר קטן הופיע בחדרי. יש לו מזל שאין לי עכשיו זמן לרדוף אחריו כי למרות שהנני רגילה כאן בכתיבת המכתבים, בכל זאת כבר הספקתי להידבק במחלה המקומית שאת המכתב מכינים ברגע האחרון למסירתו או יותר נכון אחרי הרגע הזה. חביבי, אל לך

לחשוב שאיני ממהרת לכתוב לך, זהו דבר אחר לגמרי. תמיד הנני חושבת עליך ורוקמת במוחי מכתבים לרוב, אלא שלהעביר אותם על הנייר זה דבר אחר לגמרי.

ברצוני לתת לך סקירה קצרה על חיי כאן עד עתה. בוודאי תתייאש מדלותה, אך מה אעשה והחיים כאן, אם גם לא חסרות בהם התרגשויות – הנם מחוסרי תוכן. ההתרגשויות הם השחרורים והמאסרים, אצלנו, ביאת המכתבים וביאת החבילות, ריב עם זו או אחרת (כי אכן נמאסנו אישה על חברתה) התפייסות ו־אה־ביקורים. מיד תשים לב שאפילו בקומץ המאורעות האלה הנני מחסירה חלק מהם, ביקורים. יש דבר אשר יכול למלא יפה את החלל ואלה הם לימודים. גם משחקי ספורט היינו מקדמות בברכה, אלא שלא זה ולא זה ישנה האפשרות לקיים. אנו מקופחות במובנים אלה עד מאד ולמרות פנייתנו [ה]לא חד־פעמית בעניינים הנ"ל לא קבלנו את הדרוש. ברור שכל אחד לחוד יכול ללמוד מעט ואת זאת גם עושים, אבל אין זה ניצול מלא של הזמן הרב שניתן ברשותנו. התעסקות יחידה שאין אנו מוגבלות בה ע"י גורמים חיצוניים הן עבודות־יד. עשיתי הרבה וגם הצלחתי וגם הרווחתי ע"י כך לירות אחדות להוצאותיי אלא שאין עבודת־יד מספקת בתור התעסקות יחידה. ובכלל שום דבר אינו מספק בהיות חסר התנאי העיקרי.

השעה היא קרובה לכיבוי האור, אמשיך מחר וכעת דאגתי נתונה שוב לאותו העכבר, כי עליך לדעת שאני גרה שוב לבד באותו החדר הגדול שבו גרתי פעם עם עוד שש שבע בנות. אמרתי "שוב" ומיד אסביר לך. השוטרת הרחמנייה הציצה והשאירה לי אור לעוד כמה רגעים. ובכן זה רק הבוקר עזבו את חדרי ארבע בנות שהוחזרו הנה לפני שלושה ימים. היו אלה בנות ותיקות שישבו כאן מ־2 למעלה מ־4 שנים. אין לי רצון לחזור בסיפורי לאותו רגע הטרגי בו ראינו אותן באות וחוזרות לווילה. עלה על דעתי שמישוהו דואג פן יקהו עצבינו ובגלל זה מסדר להן מן התעמלות כזאת. היום הלכו הבנות מפה אך סבורני שהעבירום ללטרון. אינני מתנחמת שלא לכל עכבר יש דָּבָר (כאילו שעכבר בריא הוא חברה נעימה) ומחליטה לסדר לי את המיטה. לילה טוב לך, יקירי.

בוקר טוב!

מוחי רענן והנני נזכרת שעדיין לא אישרתי בפירוש את קבלת מכתבך. ובכן את מכתבך הראשון מה־2.6. קבלתי רק ב־17.7, ז"א אחרי שישה שבועות. הנני לקוות שרק מכתבך הראשון היה מעניין עד כדי עיכוב כזה והבאים יגיעו יותר מהר אלי, בהתחשב הבולשת עם העובדה שמכתביך

מעניינים אותי, כן גם אותי, עד מאוד. לא יכולתי לענות לך מיד כי מכתבך הגיעני בבית החולים. אל בהלה! לא הייתי חולה קשה, אלא באתי לשם לשם בדיקות וזה נמשך למעלה משבועיים. הריני לתת לך דין וחשבון מדויק ממצב בריאותי. ראשי מתנהג דווקא בסדר, יש לו רק תקופות שהוא קצת משתולל, שערותיי גם הן במצב לא רע כלל, אלא שיש דבר חדש. כנראה שהטבע עצמו דואג שבהיותי רחוקה ממך לא אשכח חלילה על קיום לב בחזי. ומכאן מחושי לב אצלי. הבדיקות הראו הפרעה קטנה בפעולת הלב, אך היות והוא בריא מיסודו חושבים הרופאים שמנוחה מוחלטת של כמה שבועות תביא את הכול על מקומו. זה גרם לי שאני שובתת מעבודות הבית אצלנו. שמעתי שאצלכם לא עובדים אנשים שהם למעלה מגיל 40. מה טוב היה אילו יכולנו כאן להנהיג חוק דומה, כמובן בהורדה של 10 שנים. אך אצלנו [ה]מצב אחר לגמרי במובן זה. מאוד לא נעים לשבות מהעבודה כי יש אחוז גדול של חולות ויוצא ככה שפחות חולות עובדות בעד יותר חולות. ברור שאין זה פתרון נכון וגם מאוד לא נעים. פנינו למשרד, כלומר למנהל, בבקשת עזרה מבחון בניקיון הבניין אך עדיין לא נענינו.

ומה מצב בריאותך? יש לי הרושם שלא הכול אצלך כשורה במובן זה. מה עם מחושי הרגלים שלך? ומה תוצאות הבדיקות שלך? אני מקווה שתכתוב לי על זה במפורט. מכתבך היה קצר ומצומצם ביותר. עוד לא התרגלת לעובדה שדרך זו היא היחידה עבורנו לשם החלפת המחשבות. אומנם הרזרבה שלך בכתיבת המכתבים היא מוצדקת אחרי שמכתבך הלך שישה שבועות, אבל בכל זאת תכתוב להבא בכל שבועיים וגם אני אעשה כזאת, בלי לחכות לתשובה ממך. מעט מאוד כתבת לי על התקופה שלך לפני מאסרך. יודעת אני את צבינה הכללי. הוא היה בוודאי אפור מאוד ולא היה לך מה לציין במיוחד. איך היה מצב שיעוריך בעברית? האם היו לך תלמידים נעימים? והאם הצלחת להרוויח כמו קודם, קרוב ל-30 לא"י לחודש? האם יש לך מה ללבוש ולקנות דברי הצורך הקטנים? המעשן אתה הרבה?

תהיה זו שאלה טיפשית לשאול על מצב רוחך ובכל זאת הייתי רוצה שלא תהיה עצוב. התזכור שתמיד הייתי אומרת שעצב ממית אותי. יש לי תרופה נגדו. אני בטוחה שגם אל המחנה שלך הגיע הספר הקטן מהוצאת "דורון" בשם "זדיג" או "הגורל" מאת וולטר. ובכן, ברגעי הפסימיות קרא בסיפור זה "ותיווכח" שגם אנשים אשר נרדפו ע"י הגורל בכל הזדמנויות כמו להכעיס, גם אז כשכוונותיהם היו טובות ביותר – גם אנשים אלה באו לבסוף על שכרם. והשכר שזדיג קבל אותו מתאים כל כך למקרה שלך.

שמחתי לקרא על תוכניות לימודך וכעת תודיע לי תמיד מה כבר הספקת. האם תלמד לבד או בקבוצה. בעיניי טוב ביותר ללמוד ב-2 או 3. האם אני התקדמתי בעברית? תרשום לי בבקשה את כל שגיאותיי. בעבודות-ידך תצליח בוודאי מאד, כישרוני אתה לזאת היות ושנינו כישרוניים לעבודות-יד הנני חושבת שלילדינו ישנם סיכויים להיות אמנים אמיתיים. חבל רק שיש להם סיכויים קטנים להיוולד.

צבי שלי! מה הייתי רוצה לראותך אולי באמת יסדרו לנו ראיון בסי. אי.די? ואף לחיים משותפים בצינוק הנני מסכימה. איני רואה חוכמה פוליטית בהפרעת חיי המשפחה אשר הם ערובה טובה ביותר לדרכי השלום. לו ניתן לנו לגדל ילד קטן ויהי זה אפילו במחנה העצורים! האם עוסק אתה בעבודת הגינה? אני עסקתי בזה יותר מכולם אך כעט נאלצתי לקבל את עזרתן של הבנות אפילו בהשקאה. רצוני להבריא. אני יודעת שתשמח לפרח מערוגתי סימן לערגתי. זהו פרח בלזם מהזרעים שאני משערת כי אתה שלחת לי בחבילה ליום הולדתי יחד עם השרשרת זהב ועוד דברים. להודות על כל אלה היום אין טעם. גלי השמחה שקרנו אז ממני ושהוציאו מפי השוטרת מילים "הוא אוהב אותך מאד" – גלים אלה הגיעו אליך בוודאי בשעה שנשארת עם עצמך אחרי יום עבודתך ובשעה שהשכמת לקום בבוקר. מוזר היה לי לקרא את שמי במכתבך, כבר נגמלתי ממנו והיה זה כשמוע הד רחוק אך לבבי. איך יכולתי לומר את שמי הנכון ואני ידעתי על צרותיך מלפני שנים? היה שלום יקירי, אל תהיה עצוב אני חושבת שעלינו לשמור על עצבינו – אלא שאסור שזה יהיה על חשבון אטימת הראש או הלב. זוהי גם סיבה שאני אינני מצליחה תמיד לשמור על עצבי. קשה להיפרד ממך, כלומר לגמור את כתיבתי אליך. הפרחים לא הספיקו להתייבש כהלכה ואתך הסליחה. הנני חובקת ונושקת אותך בכל כוח געגועי. שלך אלי.

דבורה ברוך, 16.8.1946

למשה היקר, שלום רב!

קבלתי שני מכתבים ממך. אחד הוא מלפני שנתיים, כי התאריך הוא 30.6.44. אני בתור כזאת הנמצאת גם כן במחנה מעצר יכולה להבין שמושג הזמן מטשטש לגמרי במשך שנות המעצר ויום הופך לחודש וכן הלאה, ולכן לא התקשיתי להבין את הקשר בין מכתב זה למכתב השני שקבלתי שנכתב

לפי תוכנו שבועיים אחרי הראשון והוא מתאריך 14.2.46. אך למען השם, אל תעשה שגיאות כאלה בכתבך מכתב ל-C.I.D. כי בזה תפתח ותגביר את הנטייה הנמצאת כבר במוסד מכובד זה להארכה ותגרום חס וחלילה למחלה הנקראת "מועדי-אדוני" (כי זה הולך בד בבד עם ועדות) והיה אם ה-C.I.D. יפסוק לך תקופת מעצר לפי מושגי הזמן שלך יהיה זה גרוע עד מאוד.

במכתבים שלך תיארת לי את ההעברות הנהדרות שנפלו במנת גורלך בקשר לזה הנני רוצה לומר לך, כי אנחנו למשל, בנות בית-לחם, היינו שמחות מאוד לעבור ממחננו הנוכחי, אשר אינו מתאים לנו למחנה אחר יותר טוב מזה. ואומנם כתבנו מכתב בקשר לזה וקבלנו תשובה (אחד מן הנסים שקורים בימינו) והתשובה הייתה כזאת: לפי הרפורט שמסרה ה"ועדה" שבקרה במחננו, החצר אמנם קטנה, אך אין לדבר כלל על העברה, כי הבניין מתאים למחנה מעצר ואשר לחצר.... "בעתיד הקרוב" יעשו מאמצים להרחיב אותה קצת. בואת הסתיימה אצלם פרשת ההעברה. אך אצלנו היא רק תתחיל, כי החלטנו לא לעבור בשום אופן בשתיקה על עניין זה ולדרוש בכל תוקף להעביר אותנו ממחנה זה שאינו מאפשר לנו כל תנועה ואשר חוסר תנועה זה גורם לריבוי מחלות בינינו והתנוונות גופנית.

אספר לך עכשיו קצת מהנסים והנפלאות הקורים אצלנו במחנה. ראשית עליך לדעת באם יקרה ותקראו בעיתון הודעה על העלמה המסתורי של איזה שהיא בחורה, המקום הראשון בו תחפש אחריה צריך להיות "בית-לחם". קרה המקרה ואחת מן הבחורות בבית-לחם שוחררה (כך אמרו לנו) וכיוון שהייתה צריכה לנתח את האפנדיקס שכבה בבית-חולים. לאחר הניתוח שהתה הבחורה מספר שבועות בבית-חולים לחיזוק בריאותה. ולפתע באחד הימים האם המסכנה לא מוצאת את בתה בבית החולים. היא שואלת ומתרוצצת ואינה יודעת היכן לחפשה. וכותרת שמנה מופיעה בעיתון על ההתעלמות המסתורית של אותה בחורה. לבסוף אם מתוך זה שהאם, כפי שאומרים "באה לידי שכל" או שמישהו פיקח רמז לה ובכן האם נגשה לבית-לחם לחפש את בתה אולי... אולי נמצאת בתה שם. וכפי שאתה מבין נמצאה באמת הנעלמת שם ולבה של האם שקט במקצת.

המקרה השני ברשימת הנסים והנפלאות של בית-לחם הוא מעשה בכדור, לכדור של רובה הכוונה (רובה ממש) שנמאס לו להימצא כלוא בקנה הצר והחשוך של הרובה ושאף לחופש אך לא סתם שאף אלא גם עשה זאת ונפלט לאוויר החופשי. אספר לך את הדבר בשפה מובנת ופשוטה (ז"א) אשתדל לכתוב כך) כדי שתבין. כפי שפעם כתבתי לך, העמידו שומרים עלינו על גג הבית ובידיהם תחבו להם רובים ולשבחם יש לומר שיודעים

הם להשתמש בהם רק ללא צורך והנה קרה ובשעה שש בערב כשבנות בית-לחם יצאו החוצה לחצר הקטנטונת ה"נחמדונת" לשאוף קצת אוויר צח, פתאום נחרדו לשמוע קול רעש וזמזום הרימו ראשיהם למעלה וראו את הכדור חג חוגה נאה מלמעלה ונופל מאחורי הגדר. זה היה אותו כדור, סורר וממרה שנפלט מרובהו של אחד ה"יוצלחים" שעל הגג. נו, מה דעתך על כך, מקרה מעניין לא כן? והמעניין שבדבר הוא שכדור זה לא פגע באף אחת מן המטיילות למטה כי בדרך כלל מכוונים רובים אלה מלמעלה אלינו ובעלי רובים אלה אוהבים מאוד לשחק בהם. מובן, כי ההגבה הראשונה שלנו הייתה לעזוב את החצר ולהזמין את המנהל לשיחה דחופה ומה שהיה הלאה זאת יהיה לי זמן לספר לך בעיתו.

ודאי תרצה לדעת קצת חדשות מן הבית. היה לי בקור עם אמא והחדשות שספרה לי לא היו משמחות כרגיל. את אהרון ורחל כלאו במחנות מעצר שונים. אבא היה חולה מאוד, כעת מצבו יותר טוב. וכן ספרה לי אמא על המקרה שקרה למשפחת ישעיה. אתה ודאי זוכר אותם, השכנים ממול. ובכן שמואל ישעיה נהרג בהתפוצצות שהייתה ב"מלון המלך דוד". זוהי מכה קשה למשפחה ואמא בלטה כל אותו היום בבכי יחד עם המשפחה השכולה. היא ספרה על קבלת המכתב ממך ועל זה שהנך מתרשל בלימודיך וזה מאוד מצער אותה. אלו הן בערך החדשות.

אשר לקריירה שלי פה בבית-לחם, היא נמשכת למרות רצוני, כתבתי לך כבר על ההוספה החדשה שקבלתי עוד חצי שנה. אינני יכולה להבין בשום אופן מדוע זה מחזיקים אותי במעצר ובייחוד לאחר שקראתי את המאמר "הוראות למשפטי פעולה" שנתפרסם בעיתון ושם כתוב בפרוש שאחד הסימנים המובהקים שבהם אפשר להכיר בבחורה שהיא טרוריסטית או חשודה כטרוריסטית היא באם היא בחורה צהובה (ג'ינג'ית בלע"ז) ובעלת עיניים בהירות ולי אין לא זה ולא זה (אגב בקש מאחיה של יהודית לתת לך לקרוא את המאמר בשלמות, היא העתיקה לו אותו כדי לקרוא ולדעת). וכעת יש במחשבתי להתעכב קצת על חיי הספורט שלנו כאן. הספורט כפי שחשבתי בהתחלה, לא עורר הד במחנה ואנו נשארנו מתי מספר בתור הקבוצה הספורטיבית בבית-לחם. כנראה שהחוש הספורטיבי איננו מן הדברים שחוננו בו בנות הווילה. אך לעומת זאת אנו המעטות ממשיות במרץ ובהתלהבות לשחק ולחלץ במקצת את עצמותינו. אספר לך על המשחק האחרון שלי ז"א עד כתיבת המכתב. זה היה משחק חדש. (בדרך כלל משחקות אנו ב"מחניים הגדול") הפעם שיחקנו בכדור רגל ממש, היינו ארבע בנות. התחלקנו לשתיים שתיים. אחת עמדה ליד השער והשנייה

הייתה "רץ". ולאחר שלושה "גולים" התחלפנו, וזאת שעמדה בשער הפכה ל"רץ" וכן להיפך. ובכן אכתוב לך מעשה ב"גול" שאני הרבצתי לשער. לאחר מאמצים גדולים וכאב עצום ברגלי ממכות יריבתי, הגעתי לשער והתכוונתי להרביץ "גול" ובאמת העפתי לשער "גול" אך לא בכדור, כי אם בנעל שעל רגלי. זה היה משחק פראי ומשעשע. ואנו הרגשנו שמינית שבשמינית מאותו משחק מפורסם בעולם "משחק הכדור רגל".

צרפתי לכאן כרטיס שנה טובה בשבילך. הכרטיס אינו גמור לגמרי בגלל התנאים המיוחדים בהם אנו נמצאים. לא הכנסתי קרטון לתוך הבד וזאת יהיה עליך לעשות ולתפור את הקצה בתפר נסתר. אני מקווה, כי למדת משהו בענייני תפירה. לפי חשבוני צריך להגיע אליך מכתב זה קצת לפני ראש השנה או אולי קצת אחריו. על כל פנים הנני מעתיקה לך כמה דברי חידודין ובדיחות שאספתי מעיתונים ושבועונים כדי שתקדם את השנה החדשה בצחוק על שפתיך. והנה הם:

חגורת צניעות: בנירנברג, אותה בירה של התנועה הנאצית, אותה עיר בה יושבים עכשיו על המדוכה שופטי עולם ועל ספסל הנאשמים – רוצחי עמים, ישנו מוזיאון. מוזיאון ככל מוזיאון. יש בו אוסף של כל מיני סחבות ועתיקות שהאנשים השתחררו מהם מכבר ברצון ושאנו מביטים עליהם כיום תוך זוועה. ויש אשר עינך תופסת איזה מוצג מעניין. ישנו למשל חדר שבו מוצגות "חגורות צניעות". בזמננו הבלתי צנוע, ישאל בוודאי הקורא לפשר הדבר. אבאר אפוא: כשהאבירים מימי הביניים היו עוזבים את ביתם, כדי לצאת למלחמה בעד הדת הקתולית או בעד אדוניהם, היו מלבישים את נשותיהם בחגורות שתפקידן היה להבטיח את נאמנות הנשים לבעליהן.

אנו כולנו קראנו על אהבה ורומנטיקה בימי הביניים, על טרובדורים וכל מיני סיפורים מגרים אחרים. אך האבירים בימי הביניים לא קראו כנראה את סיפורינו אנו על ימי הביניים וסבורים היו, כי האדם הוא בשר ודם. האבירים סברו שאין זה מן היושר להניח רק להם להיות מלאכים. הנשים גם הן חייבות בכך. ולהיות מלאך הרי זה קשה ומשעמם לכן המציאו את "חגורת הצניעות", שבהיותן נעולות כדבעי הכריחו את הנשים לעסוק ולבלות את זמן העדר בעליהן בפרוט על גיטרה או שעשועים דומים ההולמים יותר את המלאכים ממין נקבה. זמן רב התעכבתי על יד מוצג זה, שקעתי בהרהורים. במוחי עלתה אסוציאציה לחגורה זו. אותו זמן הרבו ממשלות לדבר על "חגורת ביטחון". צרפת דברה על חגורת ביטחון כלפי גרמניה וזו האחרונה טענה שהזדיינותה היא רק בבחינת "חגורת ביטחון". הרבו לדבר ולדרוש נאמנות וצניעות בהליכות אומות העולם. נאמנות וצניעות דרשו המעצמות

הקולוניאליות גם מן הילידים המשועבדים ואם לא צייתו, הרי הייתה תרופה בדוקה "חגורה". כשאני כך מהרהר ניגש אלי פתאום איש זקן – שמש המוזיאון בהצביעי על החגורות אמרתי לו: "נשים מסכנות!" אולם הזקן, בעל ניסיון חיים גדול ממני, נד בראשו והשיב כמרגיע: "במקום שיש מנעול ימצא גם מפתח." אינני יודע משום מה נזכרתי דווקא עכשיו. אולי מפני שמדברים בארץ כל כך הרבה על ביטחון, חגורת תיל, נאמנות וצניעות. כיצד הייתה אומרת הסבתא שלי? "דברים של מה בכך אינם נשכחים."

בכתבי דברים אלה נזכרתי כרגע בהגדרה אחת שהגדירה אחת מן הליצניות שלנו פה בבית-לחם. "מהי ההגדרה של 'צניעות בווילה סלם': 'העדר כרוני של הזדמנות'". אך זה רק דרך אגב ועתה אמשך לכתוב לך עוד כמה בדיחות כפי שהבטחתי לעיל:

"החג בתל-אביב: אחרי העוצר שארך ארבעה ימים, שאלו לו למשורר ידוע: איך עבר עליך החג? ענה בשאלה: איזהו עיצורו חג?"....
 "השלב השני: אמר מישהו: – 'זה היה בשלב השני' שֶׁלֵב תיקן לו אחד מדקדק – שֶׁלֵב, על משקל פֶּלֶב..."

"רחובותינו בפי תומי: בימי כיבוש תל-אביב על יד תשעה-עשר הבטליונים של הגנרל בארקר, קבלו השמות העבריים של רחובות העיר צלצול בפי החיילים. את רחוב רש"י קראו בשם RUSSIA STREET ואת רחוב המליץ קראו HAMLET STREET."

"ספר לבן: בחבורת עורכי דין, ישבו ונתחו את ה'הוכחות' שהממשלה פרסמה בספר הלבן על הטרור נגד הסוכנות היהודית, את שמונת המברקים המפורסמים. אמר מישהו: אפשר לומר על ברנרד ג'וזף מה שרוצים, אבל שהוא 'בטלן' אי אפשר לומר עליו. והרי אם גם נניח שההאשמות נגדו נכונות, מי פתי ויאמין ששועל כמוהו יטלגרף בעצמו למישהו בלונדון את 'כתב הסתר' ואת פירושו גם יחד, כפי שמספרים האנגלים? נענה אחד ואמר: כנראה מחברי הספר הלבן חשבו ממילא, אם לא נצליח להוכיח שידם של הללו הייתה בטרור, לכל הפחות נציגם בפני הציבור כשוטים ובטלנים."

"כלי נאה: בפתחת התערוכה של האמנות השימושית במוזיאון התל-אביבי, נזכר אחד מוותיקי הישוב במעשיה זו: אורח בא מחוץ-לארץ לירושלים והלך לראות את בית-הנכות 'בצלאל'. הראה לו הפרופסור שץ את כל שכיות החמדה ובין היתר גם אוסף של אומלים למילה, ואמר: 'האומלים הללו עתיקים הם ובהם השתמשו בארצות שונות'. הסתכל האורח באומלים ומצא ביניהם קרדום קטן. תמה ושאל: 'קרדום זה מה עינינו לכאן?' החזיר לו הפרופסור שץ: 'בו השתמשו לגרים..."

"תרופה: בראותו את הידיעה שמרצה פלוני ידבר באולם הציונים הכלליים על הצעת הפדרציה אמר אחד: 'נזכר אני במודעה שהופיע בעיתון פורימי לאמור: 'אל תשנו על צידכם השמאלי - שינה זו מזיקה לבריאותכם, אל תשנו על צידכם הימני - שינה זו אין בה מנוחה שלמה, אל תשנו על בטנכם - קשה לעיכול, אל תשנו אפרקדן - יבהילוכם חלומות רעים, אל תשנו במעומד - פן תפלו, אל תשנו במיושב - פן תיגעו, אל תשנו במרפסת-פן תצטננו, אל תשנו ליד חלונות פתוחים - פן יתקפוכם גנבים. בואו לוועידת הציונים הכלליים ותשנו כהלכה..."

מנה זו של צחוק ודאי תספיק לך לקדם בה את השנה החדשה. ועכשיו כמה עניינים סידוריים. רצוף לכאן יש עוד כרטיס לשנה הטובה, מסור אותו בבקשה לבעל השם שלו מיועד הכרטיס. באם תתקשה לקרוא את השם אכתוב לך: לסטרי בחור חיפאי שיושב למעלה משנתיים, וכן רצוף לכאן מכתב עבור אחד מן הגולים, מסור אותו לבעליו לפי השם המצוין. בזאת אני מסיימת, שנה טובה לך, ולכל חבריך בסהר, וכן שולחות לך בנות חדרי ברכת שנה טובה ואחת מהן, השמנה, רוצה להוסיף זאת גם בכתב ידה.

אחותך דבורה

לאחי דבורה!

כיוון שמרגישה אני את עצמי כקרובת משפחה (אני גרה יחד עם אחותך מיום בואה לכאן) מצאתי לנחוץ לברכך לקראת השנה החדשה. קבל נא ברכתי כברכת אחות. יהי רצון ותהי השנה החדשה שנת דרור ושחרור לכולנו. שכנת אחותך.

חיה נוסנבאום, 26.2.1947

לאהובים והיקרים שלי

אינכם יכולים לתאר לכם עד כמה אני מצטערת שגרמתי לכם כל כך הרבה דאגות ובמיוחד בגלל מקרה של מזל ביש. תקוותי היחידה היא שיתברר הכול ושאראה אתכם במהרה. אני מאמינה שאוכל אז להתגבר על הכול ונוכל לגור יחד בחדר אחד מבלי לריב ורק להיות אתכם יחד. מצטערת אני

מאוד שרציתי להיות עצמאית ומאחר והייתי חסרת ניסיון נטייתי לשטויות שונות אשר למעשה היו ללא ערך. ודאי לא באופן כזה.

התנאים כאן אינם גרועים ובמובנים אחרים יעלו אפילו להיות בית-הבראה. אני גרה עם עוד 4 בנות בחדר גדול, יש לי כל הדרוש: כלי מיטה, מים חמים, 4 פעמים ביום אוכל די טוב. לפני הצהריים אנו מטיילות בשמש שעתיים וחצי ואותו זמן גם אחה"צ. אנו כאן 31 בנות, מבשלות, שוטפות ומסדרות הכול בעצמנו. את המזון מספקת לנו הממשלה לרוב, אבל עוד יותר הוועד הלאומי. כשמישהי מקבלת חבילה של מצרכים או ממתקים זה נכנס לקומונה. פעם בשבוע כל אחת בתורנות מטבח ליום שלם ופעם בשישה שבועות יש תורנות של ניקיון החדרים המשותפים והגשה לשולחנות. יש לנו המון זמן... ואנו מנצלות את רובו לסריגה שונה ועוד עבודות-יד אחרות לעצמנו, אבל לרוב למתנות. הבנות כאילו אחוזות תזזית. אנו סורגות מאור השחר בפרוודור, בטיול בחצר, כאילו הרגעה חולנית של העצבים. אני נחושה בדעתי ללמוד וכבר התחלתי את עשרת הכרכים של דובנוב. אני חייבת לפחות להתרכז אחרת התנוון באופן מוחלט.

אני מקבלת כאן נעליים (2 זוגות), לבנים, שני חלוקים כמו "אתא", שני סדינים, מגבת אחת. לפני שאוסף לתאר ברצוני להודיע לכם משהו: ד"ר דנקר קבל מהארון שלי לירה אחת ומגיעים לי בערך שתיים עשרה לירות מ"אשכול", היכן שעבדתי. אמא, תיקחי כל מה ששלי ממש' דנקר. את היית מתנהגת הרבה יותר יפה בתנאים אלה. זה היה מקרה אבל האגואיזם שולט בכל מקום. יקרה שלי, אני מתארת לי כמה קשה לך, העברת הדברים בידועך שאני כאן וכו'... אני מבטיחה לך שאני בריאה וראשי למעלה בתקווה להיות עוד פעם אתכם ביחד. לפי שעה נא לשלוח לי ב"עתיד" את הדברים הבאים: כל יום שלישי ושישי יוצאות החבילות הנה או דרך ה"וועד הלאומי", נדמה לי מנחלת בנימין, בחינם.

אמנם אני מקווה שלא יארך הזמן עד שתתברר חפותי, גם הודות לעזרתכם, אבל לפי שעה הרי חיים את היום-יום. אם כן: קופסת התפירה, השקית, חולצות ישנות, מכנסי חאקי קצרים, לבנים מעט והכי פשוטים, החלוק, סוודר הצמר האדום, החצאית עם הכפתורים, החצאית הכחולה הסרוגה והחולצה, השמלה המשולבת, – הכול דברים להם שהותי כאן לא תוסיף נזק ולא בשפע, נעלי בית והסנדלים האדומים, גרביים קצרים, הסוודר עם החתולים ומה שהתחלתי לסרוג, שתי פיג'מות, מובן המשומש ביותר. נא להביא או לשלוח לי הכול במזוודה ובתרמיל. גם בלוק, מעטפות ובולים. סבון, משחת שיניים, קרם, שמן לשיער והמברשת שלי. אם את

רוצה, גם חוט דק לסריגה עם מסרגה אחת וגם חסר לי לירוק, עוד סליל של 50 גרם.

אני כותבת כל זה ונדמה לי שהנה השלמתי עם הכול וברצוני להנעים לי לפחות את היום-יום. כן יקיריי, הזמן חולף ואנו לפי שעה בעולם אחר לגמרי עם סדר יום שונה. אנו מקבלות באיחור של יום את "המשקיף" ואת "הבוקר" ושומעות רדיו עד השעה 22:00, מועד כיבוי האורות. אשמח מאוד עם איזו³² ירצה לשלוח לי את ה"השבוע העולמי".

הייתי רוצה לכתוב לכם עוד הרבה אבל לדאבוני אין בי הכוח הנפשי, הנה יוצא לי הכול החוצה... תמונתך אמא לנגד עיני. כמה רציתי לשמח אותך. החודש הובטח לי לקבל תוספת שכר ורציתי לשפר גם את תנאי חיי. בסתר כה התגעגעי לכך – אולי עדיף שלא החלטתי על כך לפני כן ולא הספקתי לפעול בהתאם. אתם יכולים לכתוב לי פעם בשבועיים מכתב ואולי יוסיף גם אחי משהו. למספר העמודים אין חשיבות. פעם בחודש מותר לבקר אותי ביום חמישי כלשהו לרבע שעה. רק אדם אחד יכול לשוחח איתי. כמה שאני מחכה לזה. צריך לבקש אישור בכתב או בע"פ ב-C.I.D בירושלים. אל תתנו לי לחכות הרבה זמן, באמת לא מגיע לי. אני מנשקת אתכם אלף פעם בגעגועים. טוב שראיתי את הרמן לפחות לפני שבוע.

שלכם, Claudi

דרישת שלום לכל מכרי, במיוחד להדיי ומשפחתה.

28.2

למעשה חשבתי לנצל הפעם רק שני דפים מתוך השלושה המותרים – אבל המכתב נשאר אצלי ואני מוכרחה לכתוב עוד... אולי בלי עניין מיוחד עבורכם, המנהלים את חייכם האינטנסיביים מלאי עניין.

סביבי השקט השנוא עם העבודה היומיומית שתוכנה: לכבס, לנקות, לתפור, לפטפט שוב ושוב, לשוחח על מה שקרה והגעגועים מציקים בלי סוף. חלף חודש מאז שראיתי אתכם. כמה טוב שביקרתי את הרמן לפני שבוע. היום-יום שיש, נתקבלו הרבה חבילות – הם והביקורים בימי חמישי הם רגעי השמחה שלנו. גם אני חיכיתי לשוב לסימן חיים מכס. ימים ארוכים לא השמעתי אנחה, אף דמעה לא הרטיבה את לחיי. אולי לא תפסתי את מה שקרה – רק כשכתבתי אליכם פתאום פרץ הכול. זיכרונות רבים, במיוחד עלייך יקרה שלי ביותר בעולם (כמה חבל שלא יכולתי במאומה

32 אביה החורג, ד"ר יוסף שטיינר, מראשי הרוויזיוניסטים ברומניה.

להוכיח לך את תודתי העמוקה). הכול עבר לנגד עיניי ואף ערער את שיווי משקלי הנפשי ומצב בריאותי – אבל רק ליום אחד וזה עבר. בריאותי בסדר, אני מנסה ללמוד, לא תמיד זה מצליח. לעיתים קרובות אינני יכולה לקרוא אפילו את העיתון. אני משתדלת להתעמל כל יום – משמינים כאן מאוד ולא מאוכל. מהשכיבה ומחוסר תנועה.

עכשיו היה לנו שיעור. כל יום שישי מגיע אלינו רב מ"ה[וועד ה] לאומי" וקורא איתנו משהו מהחלק השבועי של התורה. אנו מקבלות כאן הרבה ספרים, מתנות, תשומת לב וכו'... ובכל זאת עובר הכול על ידי. למרות שאני מדמיינת לעצמי להתעניין בכל כביכול. אילו היה לי לפחות סימן חיים מכם. כתבו לי מיד, גם הרמן ומי שעוד רוצה. אינכם מתארים לעצמכם מהו בשבילי דואר או משהו מבחוץ. אינני יכולה לכתוב יותר, אילו המשכתי, היו אלה עוד מאות של מילים אבל למעשה רק ביטויים חוזרים של הרגשותיי. מסרו שלום לכולם באמריקה. גם למיצי ולדודה גוסטה. אולי אכתוב גם להם יותר מאוחר. עוד פעם נשיקות להדיי וד"ש למי שעוד שכחו אותי. להתראות בקרוב, שלכם, Claudi.

אמא, סבורני שתשלחי לי רק דברי קיץ לבלות אותם כי כאן חם מאוד ואנו משתזפות בשעות המותרות. איז'ו, תשגיח על אמא, שתהיה חזקה. אני תקווה שאזכה גם ממך למכתב ארוך.

13.3.1947, חיה נוסנבאום,

יקרים שלי, אמא אהובה.

משהו לא מתואר, רגש משונה משתלט עלי בכותבי מכתב זה: מי יודע מתי הוא יגיע אליכם...? כעת אנחנו מנותקים אחד מהשני. האם יכול להיות משהו יותר גרוע? כרגע כתבתי להרמן ומצרפת מכתבי זה לשלו כי אינני רוצה "לפספס" את כתיבת המכתבים פעם בשבועיים. גם בקשתי אותו, למרות רצוני, את מכתבי אל פריצי דנקר לשלוח מיד כי אין לי מה ללבוש, בתקווה שתשלחו לי את הדברים הרצויים לי.

כבר אחרי שמונה בערב. 34 בנות יושבות מאחורי בריח וכותבות מכתבים. ברדיו מוסיקה נעימה מירושלים. תמיד אני חושבת שגם אתם שומעים אותו דבר, בפרט בשבת בצהריים. פעם אבקש שישמיעו לי משהו מיוחד עבורך איז'ו שתקשיב ותדע שזה ממני. בשבילך אמא, כבר הכנתי הפתעה. במקרה היו לי 480 גר' ופעם בחודש נוסעת שוטרת לקניות. חבל שאין איתי שום

דבר לעבודות־יד. אני שוכבת ימים שלמים עם הפנים אל הקיר, קוראת או לומדת. לפני הצהרים אני משתזפת ואחה"צ הולכים מהר במעגל כדי להתנועע. בכל זאת היום ארוך ובלתי נסבל. השבוע, לעומת זאת, חולף מהר: כל ה"יש" מתרכז בציפייה לימי שלישי ושישי, ימי החבילות ובמיוחד ליום חמישי הנחשב בחיינו האפורים כיום חג, רק אני לא מצפה... מי יכול לשלוח לי משהו או לבקר אותי כשאמא שלי מנותקת ממני, אילו רק ידעתי שאתם בריאים. מחשבות נוגות מתרוצצות בי כי איני יודעת מאומה עליכם. לכן גם בקשתי להודיעכם עלי דרך העיתון.

אומרים שבדידות מורגשת במרוצת הזמן... אני הרגשתי אותה מיד ביום הראשון... ולא רק מסיבות אובייקטיביות אלא גם כאן שולט (ואולי דווקא כאן) כל כך הרבה אגוצנטריות. למעשה היחסים הם אידיאליים אם להשוות למשקי בית מנוהלות ע"י יותר מ־30 בנות אשר בתנאים אלה מתגלות לנשים אמיתיות. למצוא כאן מישהי לוויכוחים, להתקרב, להבנה – זה לא בנמצא כאן. אלה היושבות כבר שנתיים עד שלוש שנים, להן אופי חיים משלהן בשקידה לתוך היום־יום... מצוברחות וסקפטיות לגבי העתיד. הצעירות (לא בגיל) לרוב עמך שמפטטות ומבקרות הרבה וחושבות עצמן כנראה לגיבורות היום... עדיין משוכנעת אני שהתנאים כאן לא ישפיעו עלי, לא על השקפת חיי ובמיוחד לא על המזג שלי. אני יודעת שעלי להשגיח על זה, אחרת זה יקבע את מהלך חיי להבא ואני אהיה נכת נפש הנאלצת להסתפק בכל....

אתם שניכם יכולים לבקר אותי, בהזדמנות הראשונה. למרות שהרישיון יינתן רק לאחד מכם לשהות אצלי רבע שעה, אוכל לראות את השני לפחות דרך החלון. כמה שאני מתגעגעת אליכם!!! בקשתי מפריצי שתשלח לי את הכי דרוש לי, נקווה שתעשה זאת. בכל אופן, אני מבקשת אותך אמא לשלוח לי: מכנסיי חאקי קצרים והחולצות הישנות מהבית, את החלוק הכחול, החצאית עם הכפתורים והחצאית הישנה ממשי. תביאי לי כשתבואי ספרים, בינתיים: ה.ג. וולס באנגלית קורות העולם המלא, מכם ומחיפה כל ארבעת הספרים. חשוב מאוד ה"שבוע העולמי" האחרונים והחדשים בדואר. תאנים מיובשים (בגלל חוסר תנועה) וסיגריות (גם מחזיק) בכמות גדולה. בולים, מעטפות ונייר כתיבה. אמא, בבקשה תקני צמר אפור יפה שאסרוג להרמן בטלדרס ובשביל איז'ו לפולובר³³ בלי שרוולים (על אחריותי שזה יצליח). כשתבואי תביאי איתך כמה מידות במיוחד אורך! בין הספרים

יש לי מחברת עם גזירות יד מצוירות ודוגמאות, נא להביא כל זה. העיקר תמונה משלושתכם!!! אני מאחלת לכם כל טוב לפסח, חג שמח, ומנשקת אתכם הרבה. Claudi.

ד"ש להדיי וקרובים אחרים.

נא לשמור על המכתבים שלי ולמספר את שלכם. איזו בקשה תכתוב לי. אינכם משערים מה תהיה משמעות מכתב שלכם עבורי!!!

דבורה ברוך, 25.4.47

משה היקר, שלום רב!

קבלתי את מכתבך מתאריך 16.3.47, בו הנך מתאר לי את קורות הנסיעה למחנה החדש. יש לציין כי הצלחת יפה בתיאור המאורעות. היו רגעים ונדמה היה לי, שלפני מונח רומן הרפתקאות של אותם תיירים, אוהבי נדודים וסכנות, שנסעו לאפריקה לגלות את מסתוריה. אומנם היה זה רק לרגעים, המציאות המרה הזדקרה שוב לפני. אותם תיירים זרים שעל הסכנות שעברו עליהם קראתי במתיחות, הם לא פחות ולא יותר מאשר אחי בני עמי המובלים כבולים בארץ זרה וצפויים אלי מוות. אני מקווה שהנך מרגיש את עצמך בקו הבריאות, ושהספקת כבר עד עתה להתרגל לחיי המחנה החדש.

הנני כותבת לך את מכתבי זה במצב רוח לא ביותר מרומם. אינני יודעת אם קראת בעיתונים על כל מה שהתרחש בארץ בימים אחרונים אלה. דרך אגב, מאוד הייתי רוצה שתכתוב לי מה המצב בעניין העיתונים אצלכם. האם אתם מקבלים עיתונים ואיזה? כל כמה זמן, על כל פנים עד שאקבל תשובה, אכתוב לך בקיצור ממה שקראתי בעיתון.

ארבעת הנידונים למות: דב גרונר, דב רוזנבוים, אליעזר קשאני, ומרדכי אלקושי הוצאו להורג ביום רביעי בשעה 2:30-4:30 בבוקר בתאריך כ"ו ניסן תש"ז. ההוצאה לפועל נעשתה בחשכה ובהסתר. לא הודיעו לקרובים ולא ניתנה להם אפשרות להיפרד מהנידונים. רב גם כן לא היה נוכח בשעת התליות. תליות אלה עוררו הפתעה גדולה בישוב. כולם חיכו לערעור שהיה צריך להתקיים במועצת המלך ושהיה אז בשעת ההוצאה להורג עדיין בדיון. בקשר לזה הוצא חוק חדש האוסר כל ערעור בפני מועצת המלך על פסק-דין מות הניתן ע"י בית-דין צבאי. ההתמררות בארץ ובגולה הייתה גדולה וגינוי מעשה נתעב זה היה כללי. אעתיק לך בזה קטע מהעיתון על תגובת עיתוני

ארה"ב: "הוצאתם להורג של דב גרונר ושלושת הצעירים היהודיים האחרים בכלא עכו עוררה תגובה חריפה בעיתונות היהודית באמריקה. אופייני ביותר הוא המאמר הראשי שהופיע ב'פארווערטס' הנודע בעמדתו הפרו-בריטית ובתמיכתו בממשלת הפועלים הבריטית, העיתון כתב: 'אין בפנינו מילים די חזקות לגנות את ההוצאות להורג. אנו רואים בהם ביטוי של גסות אווילית ומרושעת המתעלמת מכל צד של אנושיות פשוטה. מה רצתה אנגליה להשיג ע"י ההוצאה להורג? הרצתה להפסיק את הטרור ע"י הפחדת אנשי אצ"ל ולח"י? גם ילד יכול להבין, כי מעשה כזה לא יחליש את הטרור ורק יגביר אותו. אותם יהודים שתמיד גינו את הטרור, יגנו עכשיו את ההוצאות להורג בארץ-ישראל וימחו נגדם בכל תוקף."

על עצם ההוצאה לפועל מסופר בעיתון, שלכשהודיעו לנידונים על זמן ההוצאה להורג, דרשו מהם לעמוד על רגליהם. הנידונים סרבו, תגרה פרצה ביניהם ודב נפצע פצעים קלים. בשעה 4 שמעו האסירים בעכו שירת "התקווה" פורצת מפיו של דב גרונר. בהבדל של חצי שעה ביניהם הוציאו את הקדושים להורג. הם ביקשו שיקברו אותם בראש-פינה או בצפת שהיא אחת מארבעת ערי-הקודש. ובצפת הם נקברו ע"י קדושי תרפ"ט.

לא נגמרו שבעת ימי האבל והעיתון הודיע על התאבדותם של שני הנידונים למוות מאיר פיינשטיין ומשה ברזאני. הם פוצצו את עצמם בחומר נפץ. והנה התיאור של הרב גולדמן על השעות האחרונות של פיינשטיין וברזאני: "המשטרה טרם הצליחה לגלות באיזה אופן הוגנבה לתא הנידונים למוות פצצה שבעזרתה פוצצו את עצמם מאיר פיינשטיין ומשה ברזאני שעתיים לפני שעמדו להעלותם לגרדום. גם טיפוס הפצצה טרם נתגלה. בתא הנידונים, שנפגע מכוח ההדף, נמצאו אתמול רסיסי מתכת שאישרו את ההנחה, שהפצצה הייתה מטיפוס רימון יד או שרפנל. סבורים שהנידונים הפעילוה בגפרורי שעווה שניתנו להם כשהורשו לעשן ביוםם האחרון עלי אדמות. חקירות המשטרה על אופן הברחת הפצצות לתא הנידונים עדיין לא העלו כל תוצאות. קיימות שתי גרסאות: האחת היא כי חומר הנפץ נמצא בתא זה כבר והוברח ע"י גרונר וחבריו שלא יכלו להעבירו עמם לכלא עכו. גרסה שנייה: החומר הוכנס לתא בתוך קליפות של תפוחי זהב, יומיים לפני המוות. מצב הגופות הראה שברזאני אימץ את חומר הנפץ לחזהו בידו השמאלית בעוד שפיינשטיין שידו זו קטועה נלחץ אל ברזאני והניח את חומר הנפץ ברווח שבין שניהם. בכוח הנפץ נקרעו חזיהם וכף ידו של ברזאני נותקה מהזרוע.

הרב גולדמן נכנס לתא הנידונים למות בשעה 9:15 בערב, על פניהם לא

ראה כל סימנים לתוכנית שאז בודאי הייתה כבר מוכנה במוחותיהם. הם היו עליונים וחופשים בהתנהגותם. בראזני אמר: "תסלח לנו אם מצאת אותנו לא לבושים כהלכה, חשבנו ללכת לישון בהקדם" כשביקש הרב להכינם בזהירות לקראת מה שעתידי להתרחש, נענע פיינשטיין בידו ואמר: "אנחנו יודעים. הודיעו לנו (לנידונים הודיעו בשעה 6, כי ב-4 בבוקר יוצאו להורג) אבל אין דבר, כמה נופלים אנו מששת מיליוני היהודים שנרצחו?" הם ביקשו לרב למסור ד"ש ובקשת סליחה למשפחותיהם על הצער שגרמו להם. פיינשטיין אמר ובראזני הוסיף אחריו: "הם יתגאו בנו – עשינו מה שעשינו לטובת המולדת". הרב גולדמן אמר לקרוא בפניהם את תפילת "אדון עולם", אולם מאיר הציע לשיר זאת. ומתוך תא הנידונים למות בכלא ירושלים הלוט בחשיכה, בקע ועלה קול שירת התפילה היהודית של שני צעירים עבריים. לאחר התפילה אמר הרב עמם וידי ואח"כ, עד 10:40, שוחחו השלושה בשקט וברצינות על קידוש השם, קרוב לשעה 11 נפרד מהם הרב. בצאתו אמרו לו הנידונים: אנו יודעים מה צפוי לנו. הם הזדקפו ופתחו בשירת "התקווה", ששרו אותה עד הבית האחרון. בשעה 11:40 נשמעה בכלא התפוצצות חזקה שהרעידה את הבניין. האסירים באגף האחר התעוררו והחלו צועקים. מפקד בית-הסהר, עוזרו והרב גולדמן שהיה במשרד התפרצו מחדרם ורצו לאגף בו נמצא תא הנידונים. ליד התא קבלם השוטר, המום מרעש ההתפוצצות, בצעקה: "שניהם מתים! התפוצצו!" הדלת נפרצה והמראה שנגלה לעיניהם על הרצפה היה מחריד: מאיר פיינשטיין איש האצ"ל ומשה בראזני איש לח"י היו מוטלים על הריצפה המכוסה אבק כשחזיהם קרועים בכוח הפצצה. למשפחות נודעו מאורעות הלילה רק ב-7 בבוקר. בנימין אחיו של מאיר הגיב על הידיעה באומרו: "יד התליין לא הייתה בו". ההלוויה יצאה ב-10, בנוכחות בני המשפחה ורב האסירים הרב אריה לוין. הם נקברו בהר הזיתים ליד קדושי מאורעות תרפ"ט-תרצ"ו. הרב אריה לוין פתח את הספדו בקריאה קורעת לב: אל נקמות ה', אל נקמות הופיע! הרב הספיד, חז"ל אומרים שאין מספידים הרוגי מלכות והטעם ידוע. אולם אל לנו לשכוח, כי אנו עומדים על קברם הפתוח של שלושת קדשינו כשטרם חלפו שבעת ימי האבל על מות ארבעת הקדושים קודמיהם, אשר לא החסירו הנחת תפילין בחייהם. בזה אסיים, מי ייתן ואכתוב לך על דברים משמחים יותר. ד"ש לך ולכל חבריך בגולה ממני ומחברותי. דבורה.

כרמלה בנדו, י"ח באייר תש"ז

שלום רב לך דוד.³⁴

כאשר תקבל את מכתבי זה, יהיה זו ודאי אחרי תקופה די ארוכה שלא קבלת כל דבר. את הדף הראשון כתבתי כבר לפני שבועיים ורציתי לצרף אותו למכתבה של שולה והנה קבלנו הודעה מהבולשת לא לצרף למכתבים של אחרים, וגם החזירו שניים. לכן לקחתי אותו בחזרה. אני שולחת אותו הפעם למרות שאיני יודעת איזה טעם יש למכתב ישן. במשך הזמן לא קבלתי ממך כל מכתב וכעת איני יודעת מה אכתוב לך.

קראנו בעיתון שהרב שלכם מסר שלא היה לכם מחסור במצות לחג הפסח. אם כך, מדוע כתבו לפני איזה [זמן?] בעיתונים שלא היה לכם את הכמות הדרושה? איני מבינה את זה ומאוד הייתי רוצה כבר לקבל מכתב ולקרוא איך עבר עליכם החג. החודש חודש אייר. תמיד חשבתי אותו לאחד מחודשי השנה היפים ביותר. החודש הבהיר ביותר, האביבי ביותר, ומדוע השנה הוא כה אפור וקשה? מוצאי שבת.

הפסקתי אתמול לכתוב כיוון שהאמנתי שאקבל מכתב היום. ואמנם מכתבים באו ומהבית כן קבלתי. אך מקניה לא הגיע אף מכתב. כיצד אפשר להבין זאת? מהבית המכתב היה מותק. אבא כתב בצורה מבדחת מאוד וזה מפני שבביקור אני הייתי במצב רוח טוב. זה השפיע על אמא, והנה גם על מכתבו של אבא. הם כה רוצים ומאמינים בשחרורי ומצד שני מודאגים על שלא זו כל דבר. ועכשיו? האם יהיו שחרורים עכשיו?

רציתי לכתוב לך קצת על הספר "אקלימים". אתה כבר כתבת עליו פעם. מה אני אגיד לך, זו לי הפעם השלישית ושוב נהייתי ממנו מאוד. הלא יש שם מומנטים פסיכולוגיים כה מעניינים ויפים! ממש בלעתי את הספר. זכורני שכתבת שאיזבל הייתה צריכה לפלרטט עם גברים אחרים כדי להחזיר לה את בעלה. האם חושב אתה שטיפוס כמוה יכול היה לעשות צעד כזה? הלא זה היה מתנגד לאופייה לגמרי? ושנית, האם יש לעשות דברים "לא טבעיים", כלומר שמתנגדים לרגש האדם? אני הבנתי אותה מאוד-מאוד. הבנתי גם אותו. אכן, אלה הם אקלימים ומזה כפי הנראה אין להימנע. משונה, קשה לי להסביר את אשר הרגשתי בקוראי בספר וגם את אשר אני חושבת. כך זה, תמיד בשיחה יותר [מ?] כל הדבר.

34 המכתב מוען לחברה, פעיל הלח"י דוד הולנסקי, שהיה עצור במחנות באפריקה.

וכעת משהו קטן ואל נא תכעס. אני שולחת לך חבילה. סדרנו כאן שנוכל לשלוח לכם חבילות על-ידי המשרד. תהיה זו הפעם הראשונה. אני מקווה שלא יעשו לנו כל קשיים נוספים ולא יעכבו את החבילות. הנני שולחת לך שי קטנטן ליום הולדתך. לא היה באפשרותי לעשות לך משהו גדול יותר. בחבילה יש גם בקבוקצ'יק מי-קולון וגם סיגריות. יש לי כל-כך הרבה שזה יהיה פשוט לא יפה באם לא אשלח לך חלק, נכון? ובכן אני כבר שולחת לך את מיטב ברכותיי ואיחוליי ליום הולדתך כי קשה לי תמיד לברך. טרם למדתי זאת.

אני מסיימת, למרות שהמכתב הוא כה קצר ויבש. יפה מברכת אותך. כיצד התרשממת מהבריחה שהייתה בעכו?³⁵ כאן זה עורר רעש עצום. שלום וכל טוב.

בידידות רבה, כרמלה.

ג.ב. כרגע אומרת לי יהודית הלוי שברצונה לשלוח לאחיה שנמצא בקניה גם כן תהילים כמו שאני שולחת לך. היא ודאי תספיק לגמור זאת ואז אשלח זאת בחבילה שלי אליך. אגב, בחורה זו גרה אצלי בחדר. ובכן, טוב? שלא תיקח לעצמך את שני התהילים! אני מקווה שאתה מבין (?) מצחוק. כרמלה.

אלישבע אנדן, 9.5.1947

ליקירי שלום רב מכתבך האחרון שעד כה קבלתי הוא מ-24.3.24. אם אלה יהיו פני ההתכתבויות שלנו גם לעתיד הרי זה מייאש, אני מתארת לעצמי שזה מייאש גם אותך. במכתבי הקודם כתבתי לך, כמדומני, על תאריכי החל ב-1 למאי. תתאר לעצמך את הרגשתי כאשר התברר לי בסופו של דבר שטעיתי בחשבון ותאריכי חל רק ב-1 ליוני. נו, מילא, יותר טוב ככה, כי אחרת חששתי שאצטרך לחלל את חג ה-1 במאי בחגי הפרטי על שחרורי והרי זה לא יתכן. טעותי התבררה לי רק כמה ימים לאחר התאריך המדומה, זאת אומרת כשבועיים חייתי במתיחות וחיכיתי ספק לשחרור ספק להוספה. כעת אני יכולה, לחיות במנוחה עוד כשלושה שבועות. בארץ מתרחש הרבה. דם, תליות, פצצות. אך אצלנו בוילה מתנהלים החיים כרגיל, שקט ושעמום. וסורגים, אפילו כשאחת משתחררת ועליה לחכות לבסוף להודעת הטלפון האחרונה יושבים סביבה בחדר וסורגים. אפילו כשחוגגים יום הולדתה של

35 פריצת כלא עכו.

מישהי יושבים וסורגים, חבל על הזמן הוא יקר גם בבית־הסוהר ושמא יגידו בחוץ שבילנו את זמננו בכלום (סליחה, בלא כלום) חלילה, נוכל תמיד להראות את הסוודרים הסרוגים במו ידינו. סוודרים שאנו לובשות, סוודרים שלובשים קרובינו, מכרינו ומכרי מכרינו. את זאת שהסריגות האלה מטמטמות את המוחות במשך חודשים ושנים, את זאת לא יראו בחוץ, על כל פנים לא מיד. מתעורר בי הרצון ללמוד, ללמוד ממש אצל המורה באופן שיטתי, חושבני ומרגישה אני שזה דבר יחיד אשר יכול לתת לאדם פיצוי בעד ישיבתו הארוכה והבלתי מוצדקת. לא, סליחה, יש עוד פיצוי או נכון יותר פיוס והוא לפגוש את אהובינו בחוץ. חושבני שאהיה אומללה בבדידותי בחוץ. מה עושים יקירי? איך משכנעים את הבולשת שחיינו הנורמליים יהיו אך ורק לתועלת האנושות ולא לרעתה?

היום ל"ג בעומר, הבנות, "חוגגות" אותו לפי המסורת הבית־לחמית, מדליקים ניירות וזורקים אותם דרך סריגי החלונות החוצה בליווי השירה. בשנה שעברה, זכורני, השתתפתי בזאת ההתלהבות, היה לי עוד מצב רוח. השנה זה יוצא חיוור, מרגישים את ההתאמצות לשמחה, ואפילו השוטרם על הגג שהיו נרגזים מ"מדורותינו" בשנה שעברה ושפכו מים לרוב מן הגג כדי לכבות, השנה הם אדישים לגמרי וכך כמובן גרעת מן הבנות חצי ההתלהבות ובמהרה שוקעות הצעקות והמדורות והולכות. ואני בכלל יושבת בצד וכותבת אליך, אין לי מה לכתוב במיוחד, חביבי, אך אני יושבת וחושבת ומתאמצת למלא את הדפים, כדי לגרום לך תענוג הקריאה ואחרי שאני מצליחה בזאת הנני מרגישה שמחה. הרי זוהי הדרך היחידה שלנו כעת של התחיותינו. ובאם היא רחוקה מלספק את שאיפתנו לחיים משותפים הרי היא בכל זאת יקרה לנו. בוודאי ידוע לך הדבר היטב וגם ידועה לך הסחיטה מעצמך כדי להוציא מכתב מתחת לעטף. איני כותבת את כל זאת כדי להדגיש את "קורבני" בכותבי אליך, כפי שאמרת כעת זה יקר לנו – לשנינו. מציינת אני את זאת כדי להבהיר לך את טענתי אליך. מיד אסבירנה כי הרי דורש אתה ממני גילוי לב תמיד ובכל. אין זה דבר כבד ערך אך היות ונפגעת ממנו, לא הייתי מרגישה את עצמי שלמה אתך אילו לא הייתי מגלה לך את זאת. במכתבך האחרון מתאר אתה את ההכנות להעברתכם למקום חדש עד הנסיעה באוניה. מכתבך זה הגיע אלי בסוף אפריל, זאת אומרת כמעט חודשיים לישיבתכם כבר במקום החדש. הנך יודע בוודאי את הצימאון לידיעת הפרטים (וגם כללים) כאשר מתרחש פעם בחיינו החד־גוניים מאורע חדש. המכתבים מאחרים לבוא וכאשר הם סו"ס מגיעים, מחלק לו צבי את החדשות שבפיו לשני חלקים, כמו עוגה טובה. ריבוננו של עולם! לו היה

לי מה לכתוב לא הייתי נמנעת מלמלא את כל ששת העמודים העומדים ברשותי, ולא הייתי חוששת שתשבע מזה יותר מדי. גם אין מה לחשוש שלא יהיה מה לכתוב בפעם הבאה, אם לא יהיה מה לכתוב, תכתוב לי עמוד אחד אבל לצמצם את המכתב כאשר יש מה לכתוב, זה לא יפה. אני מקווה שאתה מרוצה מגילוי לב שלי.

אני נזכרת בסנסציה עצובה שטרם הזכרתיה, היום ראינו על גג בניין בית־הסוהר מטיילת בחורה חדשה, כלומר נוספת, והכרנו בה להשתוממותנו הגדולה ולזוועתנו את אחת הוותיקות המשוחררת לפני למעלה משנה, בלה שכטר, המכונה פוצי. אוי ואבוי, אם כך אולי לא כדאי בכלל להשתחרר? ערב טוב כעת, כי שקט שורר בבניין. אף הרדיו כבר סגור. אני יכולה להתייחד אתך באין מפריע. כן להתייחד אף אם בריב, מה? הרי אנחנו תמיד רבים במכתבנו, אך מה טוב אחר כך להתפייס! צבי יקירי! כה רבים געגועי אליך. כה הרבה רגעים מאושרים מנחש דמיוני בחושבי על חיינו המשותפים, היבואו? איך ניקח את זכותנו לאושר? אסור להתעצב, הנה יום הולדתך. אני מחשבת שמכתבי זה יגיע אליך בערך ליום הולדתך ולכן אכלול בו את איחולי. האם אצלכם נוהגים לחוג את ימי ההולדת? משערת אני כי לא, אין זה מטבע הגברים. אם כן תתאר לעצמך שהנה אני וכשלושה ילדינו אווזים זה בידי זה, מסובבים אותך בעיגול ושרים את השיר הידוע: "יום הולדת לאבא, השמחה לילדים..." אלה הם איחולי.

עוד מעט מכבים את האור. אולי מחר בכל זאת אקבל מכתב ממך ואוכל להוסיף. בינתיים ליל מנוחה לך יקירי, ו־35 נשיקות ליום הולדתך. אוי קיפחתי את עצמי כי נותנים אחת נוספת לשנה הבאה.

לא היו מכתבים היום אך הגיעו סו"ס ההזמנות. מה שמחתי! אנו נשלח את החבילות ביום ב' (כעת ערב שבת), שאלה רק מתי אתם תקבלון. עשיתי לי חשבון שהתכוונתי לשלוח לך את החבילה הזו לפסח (לכן גם הזמנתי חולצה לבנה) וכעת איני בטוחה אפילו אם היא תגיע אליך ליום הולדתך. ידעתי מזמן שאסור לשלוח אליכם דברי מתיקה ולכן לא הכינתי אותם ורק הערב נודע לי שכעת כבר מותר לשלוח את אלה. משום כך מיהרנו ואספנו מעט סוכריות שוקולד, שיהיה לפחות ל"סמל" אם לא לאכילה. בכלל כל הערב עמד תחת סימן החבילה וכולן היו נאלצות לשמח אתי על שצבי יקבל ממני את כל אותם הדברים שאני אורזת אותם כרגע כמו ידי. היה צחוק לא מעט. וכדי לשתף אותך לא רק בחבילה אבל גם במשלוח אספר לך פרט אחד מהערב

הזה. כפי שאתה רואה איני מתביישת לשלוח לך מכנסי פיג'מה וגופיה ישנים. חושבני שזה מתאים לדרגת חיינו ובוודאי יביא לך תועלת אם גם לא יחזיק מעמד זמן רב. היות וזו פיג'מה של בחורה לא הכול עשוי בה כפי שזה רגיל אצל הבחורים. הבנות התרעמו עלי שאני שולחת את המכנסיים האלה במצב כזה וקבעו שעלי לתקנם בהחלט לפי הדרוש. כפי שאתה רואה לא נכנעתי והנני שולחת אותם כמות שהם. הבנות איימו עלי שהבחורים יצחקו לך אך גם זה לא השפיע עלי, כי תדע בלי ספק לא להיכנע להם כמוני. חשבתי שבאם זה יגרום לכם צחוק הרי זו לטובה. אני שולחת לך תיק רקום למכתבים – מתנת יום הולדת. צבי עבור צבי. איך זה בעיניך? הוא אינו משביע את רצוני במאה אחוז אבל אין זו אשמתי כי אם חוסר חומרים מתאימים.

אני מודאגת בקשר לחום ו[ל]דיור [ה]רע אצלכם. כתבים על כך בעיתונות. בוודאי סובל אתה מזה כהוגן והרי כבר סבלת מחולשה כללית. מה יהיו תוצאות התנאים הללו לאחר כמה חודשים? קשה לחשוב על זאת ועוד יותר קשה להישאר חבוקת ידיים. אני מצרפת למטה את רשימת הדברים הנמצאים בחבילה, כתוב באיזה צורה זה הגיע אליך. האם התיק לא ניזוק? כנראה שייקחו את זאת לבולשת לבדיקה ואני מאוד מצטערת שלא ישמר סדר האריזה שלי. מאוד-מאוד הצטערתי על שלא השיגו את עץ הזית וזה בוודאי חשוב לך ביותר. אני עוד לא ויתרתי על קנייתו אבל זה שוב ייקח זמן. אוף, לא נותנים לחיות. והרי אנו רוצים רק בעץ זית. – הרבה חיבה ארזתי לתוך החבילה.

אני מצרפת למכתב זה גלויה מצוירת. נישוקים וחיבוקים חמים-חמים שלך אלי.

[למכתב צורפה רשימה ארוכה של חפצים ששלחה]

דבורה ברוך, 18.7.1947

משה היקר, שלום רב!

משך שבועיים אחרונים אלה לא קבלתי כל מכתב. ראה איזה חוסר שוויון! במכתבי הקודם היה לי לענות על שישה מכתבים ועתה אף לא אחד! אך מתארת אני לי, כי אין זו אשמתך והנך כותב לי כהרגלך. אתמול היה לי ביקור. ביקור "מתוק". (ביטוי פופולארי אצלנו) באו לבקרני אבא ושתי הקטנות. נהייתי מאד מהקטנות. לכשבקשתי מלילי שתשיר לי שיר. ענתה לי בחשיבות שהן לא לומדות שירים. כל שעות הלימודים הן כותבות

וקוראות ואין להן זמן לשיר. לעומת זאת ניצה אמרה שאותן בגן מלמדים לשיר אך היא מתביישת לשיר לי שיר. הקטנות ספרו שביקרו את אהרון והביאו גם את "שירי" (הכלב של יצחק, כמדומני ספרתי לך אודותיו) לביקור. שאלתי אותן איך נראה אבא (אהרון) שמן? לילי עונה: "אני לא יודעת" רזה? שאלתי שוב "אני לא יודעת" ואחר כך מוסיפה בכעס: "הוא לא שמן ולא רזה!" הן פטפטו בלי סוף ולפתע נזכרה לילי בדבר מה ואמרה לי, כי יש לה לספר לי דבר עצוב. והודיעה לי, כי אביה של מרים, גרשום (זה שהייתה לו יד ורגל משותקים) מת. מצער מאוד. אך אין אני יודעת אם כך לא טוב יותר. המסכן, כפי שוודאי הנך זוכר, היה בעל מום לכל חייו ולא שבע נחת מחיים כאלה והסבל היה מלווה אותו כצל אילולא לא שם המוות קץ לחיים עלובים אלה. את הביקור, כדרכה תמיד בביקורה אצלי, ניהלה לילי. והיא עצמה אמרה בהתנצלות (אחרי רוב פטפוטים) "איך כמעט ולא דיברת עם סבא כלום!" ונתנה לי שהות להחליף עם אבא משפטים ספורים.

אבא סיפר לי על מקרה שקרה לו לפני כחדש: בדיקת הדם שנערכה אצלו הראתה שכמות הסוכר העלתה עד ל־100 ותכף ומיד הזמינו מיטה בבית־החולים. אבא טען בפני הרופא, שלא יתכן שבאמת נמצאת כמות גדולה כזו של סוכר בדמו, היות והוא עוד יכול להתהלך ואינו מרגיש כל כך רע. הרופא לא שעה לדבריו ואבא היה מוכרח לשכב בבית־החולים, שם שוב ערכו בדיקת דם וגילו שבאמת קרתה טעות בבדיקה הקודמת. שאלתיו איך הוא מרגיש כעת ואם שומר הוא על דיאטה חמורה. הוא ענה, כי כמות הסוכר עולה ויורדת חליפות והרגשתו גם היא משתנה בהתאם לזה. אשר לדיאטה ענה בצחוק, כי מדי יום ביומו הוא מכין לרופא רשימה של מאכלים שאכל באותו יום. הלוואי וזה יעזור. אינני זוכרת אם כתבתי לך מה שאמא ספרה לי עליו. באחד מביקוריה היא התמרמרה מאד על זה שאבא אינו שומר על דיאטה וכשראה על השולחן ריבה לקח כפית הישר לתוך הריבה ואמר: אך, בזה אין כלל סוכר והכניס את הריבה לפיו כשעיניו מתנוצצות למראה פניה החמורים של אמא. ועוד סיפר לי אבא (באותו הזמן שלילי הואילה בטובה לתת לו) שרחל גמרה את לימודיה והיא עכשיו נכנסת לבית־הבראה לתקופה מה להתחזק ולהוסיף מעט בשר על עצמותיה. יצחק שוב אינו עובד. הביקור היה מאד נחמד ועבר מהר. הפרידה הייתה קשה. ניצה חיבקה אותי חזק וסחבה אותי עד לשער בקושי הצלחתי להשתחרר ממנה.

ועתה אעבור לתיאור חיינו בוילה. האווירה בבניין בימים אחרונים אלה היא אווירה מתוחה של לפני שחרורים. לפני כשלושה שבועות בערך היה זה אחרי הצהרים הביאו שתי בנות חדשות. מספרנו היה שלושים וארבע.

שתי בנות יותר מהמכסה שנקבעה ע"י שלטונות בית־הסוהר שבניין זה יכול להכיל. אם כן הייתה זו הזדמנות למחות נגד הצפיפות שהוגברה עוד יותר ע"י הבאת שתי הבנות החדשות. מיד התאספנו והחלטנו להודיע למנהל, כי הצפיפות היא גדולה ועל זאת התאונו רבות לפני כן ולא סידר כל סידור מתאים. אנו לא מקבלות יותר בנות ולא נכנס לחדרים באם תשארנה שתי בנות אלה בבניין וכן אנו דורשות שמספרנו לא יעלה על המספר שנקבע והוא שלושים ושתיים בנות. המנהל לקח את שתי הבנות החדשות והבטיח שלמחרת ימסור תשובה רצויה בקשר לשתי הבנות "מיותרות".

למחרת הופיע לבניין המפקח על בית־הסוהר מר הקט ואמר ששלוש בנות הולכות הביתה מיד, הן אמנם לא הלכו מיד אך כעבור יומיים. בין המשתחררות הייתה החיילת היחידה בבניין יפה גרינברג. ירושלמית שישבה רק שלושה שבועות בשם לאה צלינקר וחיפואית בשם רבקה מדליון.

אחר השחרורים הביאו שוב את שתי החדשות למקומות ה"פנויים". אחת מהן היא ירושלמית בשם שמחה כהן אגב, היא השתחררה אתמול. השנייה היא ישנה חדשה. זה יצור שלא כל כך נעים לדור איתו. לכשהשתחררה בפעם הקודמת נשמנו לרווחה ועתה הביאוה שנית אנו רוצות לקוות שלא להרבה זמן. שמה רחל דנפילד אך היא הספיקה להתחתן משך הזמן שהייתה בחוץ ושם משפחתה הוא קעת בר־גיורא. הבטיחו לנו עוד שחרורים ובאמת השתחררה בשבוע שעבר חיפואית מהחדשות אסתר אבוטבול ואתמול שמחה כהן ואנו מחכות לעוד שחרורים.

אספר לך עתה על עוד מאורעות מיוחדים שקרו אצלנו. כשהיה אצלנו מר הקט התלוננו בפניו על כלי האוכל הגרועים שלנו (צלחות פח מצופות באמייל) והנה למחרת, הפלא ופלא, הופיעו בבניין, זוהרות בלבנוניותן צלחות חרסינה. אל תשאל מה שנעשה בבניין. כל אחת מאתנו מישה בצלחות, להחזיק אותן ביד ממש לא העזנו בתחילה מחשש שתיפולנה מידינו הלא מאומנות ותשברנה. וכשאכלנו לראשונה מתוכן היה זה חג ושמחה, דפקנו בסכינים והמזלגות וצלילים מצלילים שונים מלאו את החדר־אכל. זו הייתה סימפוניה נהדרת.

כיוון שנגעתי במוסיקה, איחד מעט את הדיבור עליה ואספר לך איזה מקום חשוב תופסת היא אצלנו. למעשה דברים אלה שהולכת אני לספר שייכים כבר לעבר, אינני יודעת משום מה לא סיפרתי לך עד כה. ובכן להווי ידוע לך שהתעשרנו בשני פטיפונים אחד מהנהלת בית־הסוהר והשני נשלח ע"י "לאסירינו". חוץ מזה, כפי שאתה כבר יודע יש לנו גם רדיו. הבניין, לא עלינו, מלא מוסיקאות והן גם פעילות מאד. בבוקר רק נפקחות העיניים

וכבר בוקעת המוסיקה בקומה התחתונה. שומעות זאת המוסיקאיות שבקומה העליונה והמוסיקה ממש אוכלת אותן, מיד מפעילות את הפטיפון השני בקומה העליונה. פטיפון למטה ופטיפון למעלה ויש לפעמים שלא מסתפקים גם בזאת ופותחים גם את הרדיו והבניין מלא מוסיקה מפה לפה, היא מלווה אותך על כל צעד ושעל בנקותך הרצפות, בלכתך למקלחת, בשוכבך ובקומך. אך כפי שכתבתי לך לעיל, זה שייך לעבר, עתה נרגעו קצת הרוחות והנפש שבעה מוסיקה. המוסיקאיות בינינו מגוונות את חייהן בעריכת קונצרטים פעם בקומה אחת ופעם בשנייה, אך, ברוך השם, לא בשתייהן יחד.

אמשיך בתיאור המאורעות המיוחדים שקרו בזמן האחרון: סוף סוף לאחר ציפיייה כה ארוכה הגיע אלינו קולנוע. את הקולנוע הביא שוטר יהודי. עזרנו לו להכין את המסך ושאר הסידורים. השוטר סיפר, כי הוא מסריט בכל בתי-הסוהר ומחנות מעצר בירושלים והנה הגיע תורנו. הוא הבטיח, כי כל שבועיים יסריט לנו סרט. אנו ש"רגישות" מאד לכל דבר מצחיק ומשונה תפסנו מיד, כי השוטר שלנו מכניס לכל משפט את המילה "למעשה" בין אם היא במקום ובין אם אינה במקום והיה כבר שמח. ועכשיו לעצם הסרט. שם הסרט היה "עיר הרעש". הסרט הוא לא רע, אך חבל, כי לא היה תרגום עברי וקשה היה לקלוט את השפה האנגלית. בקשר לתרגום אמר לנו השוטר ש"למעשה" יש לו תרגום עברי אך המכונה מקולקלת ובפעם הבאה הוא מקווה שיהיה תרגום עברי.

לא ארבה בתיאור כל הרעש והתכונה שהקמנו סביב הקולנוע. חלקו כרטיסים והזמנו מקומות. גרעינים גם כן לא שכחנו לפצח ורצפת החדר הייתה מלאה בקליפות גרעינים ממש כמו בקולנוע. זה הכניס עניין ושמחנו עד מאד לשמוע כי כל שבועיים יסריטו לנו סרט. העיניים אמנם כאבו קצת אך מי שם לב לקטנות כאלה. הודינו לשוטר על טרחתו ובאמת טרח המסכן כהוגן. הוא סיפר, "שלמעשה" ביקש עוזר, אך לא נתנו לו והוא צריך להשוויץ לבדו. אמרנו לו שאנו מעריכות מאד את עבודתו ועוד הוספנו, ש"למעשה" שמחנו מאד לראות את הסרט ונשמח עוד יותר אם יהיה תרגום. ושם נתן למסריט הקולנוע כפי שרגילותו אנו לחלק לכל זר הנכנס אלינו לבניין, "הלמעשה".

השופט, שכל כך הרבה תקוות תלו ותולים בו לא הופיע אצלנו ולא המשיך בחקירות. בעיתון אמנם כתוב שהנו מבקר מדי יום ביומו בלטרון ובבית-לחם. כנראה שנוסף על כל הסגולות שמחונן שופט זה, יש לו הסגולה לראות ולא להראות, כנראה שסגולותיו נגמרות בזה, כי את הפלא היחיד הרצוי לנו אינו יכול לחולל ואנו ממשיכות לשבת במעצר.

כפי שכתבתי לך במכתבי הקודם נוסע הרב גולדמן אליכם לקניה. במשך זמן העדרו מבקר אצלנו הרב אריה לוי. הוא מתעניין בגורלנו וסובל את סבלנו. יושב הוא על הכיסא כאב ומרעיף עלינו את מבטיו החמים והמנחמים. הלב מתמלא על גדותיו ובעיניים מתגנבות דמעות למראה הזקן היקר והחביב הזה אשר כה דואג ומשתתף בסבלנו ונדמה לי, כי כאבו גדול הרבה יותר מאשר כאבנו. אנו משתדלות עד כמה שאפשר לספר לו רק על הדברים הטובים והמשמחים, כי מתרגש הוא נורא למשמע הדבר הפעוט ביותר שיכול לגרום לנו צער כלשהו. הרב הרגיש בדבר, כי אמר, נדמה לי שהנכן משתדלות להסתיר בפני את תלונותיכן, כי אינכן רוצות לצערני. וסיפר לנו על ביקורו אצל שלושת הנידונים למוות. הוא הלך לנחמם ולבסוף הם נחמו אותו והשתמשו בכל דברי הנחמה שהוא השמיע באוזניהם בביקוריו.

הוא מדבר בהברה אשכנזית והרבה מדבריו (וכה חבל לנו) קשה לנו להבינם. גם על זאת הצטער והתנצל ופעמים רבות שאל המבינות אתן אותי? אכתוב לך על סיפור אחד המספרים אודות הרבי של חסידי חב"ד. על רבי זה מספרים שישב בבית־הסוהר וכשחזר אל חסידיו אמר להם: "רבות תהיתי על הפסוק שנאמר על יצר הרע שהוא 'מלך זקן וכסיל'. מלך הרי זה מובן הוא מולך על כל שאר היצרים, זקן גם זה היה לי מובן הרי זה יצר קדום מאד אבל כסיל, כסיל לא הבנתי על שום מה עד שלו ישבתי בבית־הסוהר: מילא אני שישבתי בבית־הסוהר הרי אין לי ברירה מוכרח אני, אך שיצר הרע ישב גם הוא איתי בבית־הסוהר לזה הרי קורא אני כסיל".

ביקוריו מוסיפים לנו הרבה. אי הבנת כל דבריו אינה מפריעה, לנו מספיק לשבת ולראות את פניו הטובים, פני אב זקן, ולשמוע את קולו הרך והמלא השתתפות.

הנני לסיים בזה. דרישת שלום לך וכל טוב.

דרישת שלום מיוחדת למאיר חברך לחדר.

אחותך דבורה.

6.12.1947, היה נוסבאום,

יקרים ואהובים שלי.

מאחורינו שבוע משמעותי ועצוב מאוד. זה התחיל בשבת בבוקר בשעה 7:15 עם ההודעה ברדיו על חלוקת הארץ. איני יודעת מה לכתוב לכם על כך. הפעם הייתה זו אמת: עין אחת צחקה ומהשנייה זלגו דמעות גדולות.

הבהוב של תקווה ממלא אותנו. שמענו וקראנו אודות ההתלהבות ברחובות. הכול מצלצל כלי-כך מרחוק ואני חשבת, שלא תיארתי לי אף פעם שברגעים היסטוריים כאלה של עמנו וארצנו, אהיה אני מאחורי הסורגים.

המאורעות אשר פרצו בארץ מיד אחר כך – עליהם שמענו ברדיו כי לא קבלנו עיתונים מאז יום שלישי – השפיעו גם הם. עם חלוף האירועים התרבו גם דאגותינו. בקשנו שיפרסמו בעיתונים שהביקורים כאן לא רצויים בינתיים עד שנעבור מכאן או שייפסקו המאורעות. החרדה התעצמה בסוף השבוע ואין אנו רואות משהו שירגיע אותנו. כרגע אנו מנותקות באופן מוחלט מהישוב. אפילו הרופאה לא בקרה אותנו במשך כל השבוע. המצרכים מ"לאסירינו" המגיעים על פי רוב בימי שישי הגיעו הפעם בחופזה ביום חמישי, פחות מתמיד ולא המבוקש. זה לא בר חשיבות רבה כי לא חסרים לנו מצרכים – רק הקשר עם אהובינו לא בנמצא. כפי שנאמר, זה מתחיל מרחוק מעבר לאוקיינוס הגדול, מגיע לארצנו וחודר למחנה שלנו. החדשות קנו להם שביתה אפילו באחד החדרים כשאחת הבנות קבלה את הבשורה הרעה על מות אביה. העט אינו נענה למהירות המחשבות שלי. אנסה בכל זאת לספר לכם קצת באופן ברור ורצוף.

לפני שבוע ביקר אותנו הרב נתן בליווי שני ברי סמכא אשר התעניינו בתנאי שהותנו כאן. לא חסרו לנו ביקורים באותו שבוע בכלל. בסוף השבוע הגיע ה' אבן-זוהר וסיפר לנו שהשלטונות הסכימו עקרונית עם העברתנו, ושעל "לאסירינו" הוטל למצוא את המקום המתאים לכך. הוא סבר שהעניין בטיפול ואנו שמחנו. לכן דחינו את האולטימטום שלנו ל-15 לחודש זה. כל זה קרה לפני פרוץ המאורעות. עם גבור האירועים, דרישותינו נראה מוצדקות עוד יותר וכן קראנו [ב]עיתונים שהדאגה לגורלנו הולכת וגוברת בכמה חוגים מהישוב. נקווה שכל זה יגמר מהר. אל תדאגו לנו. למרות הכול, מצב רוחנו טוב, משתדלים לעבוד במרץ רב כדי "להספיק". זאת המילה הנשמעת בכל פינות הבית, היא מגרשת את הלך הרוח המדכא.

לפני שבוע קבלתי להפתעתי את מכתבכם (18)³⁶ בשמחה. התקווה לביקור קרוב מילאה אותי, למרות שסברתי שאישור ע"י "לאסירינו" איננו בר השגה. איז'ו, מכתבך הביע בדיוק את מחשבותיי. ימים רבים לא יכולתי לשכוח כי ראיתך רק ביעף מהחלון מבלי לשמוע ממך ולו מילה אחת. גם ביקורך אמא, למרות שלא היה משמח ביותר, אמר לי הרבה מאוד ואתם אינכם צריכים להתרשם תמיד מרגשותיי [ו]דמעוטיי. לא יכולים ולא צריכים

36 בגלל חוסר סדירות קבלת המכתבים הן נהגו למספר אותם.

להסתיר רגשות. אנו חיים הרי בקצב כל-כך מהיר שרגעי ההווה לא משחקים כל תפקיד לעיתים. מאוד מצער אותי שאמא כל-כך לוקחת הכול לליבה. אני מתנחמת בזה שהכול עובר וכלום לא קבוע ולכן התקווה שלי לחיות יחד בקרוב, היא הנותנת כוח לקיומי. לעיתים קרובות אני חולמת על זה באור יום ובחשכת הבדידות של הליל. אילו ידענו את תאריך הסיום – הכול היה נסבל ביתר קלות. האי-ידיעה מגבירה את החרדה והגעגוע. שוב אותו פזמון חוזר: נקווה שבקרוב יוטב, אולי יהיה אפילו טוב.

גם השורות של הרמן שימחו אותי מאוד. תיארתי לי את מפח הנפש שלו כשלא קבל את הכסף הראשון שהרוויח. בין שורותיו קראתי שינויים מסוימים בעצמאותו. האם זה נכון? אני מרגישה שאמצא נער אחר, וכמה חבל שהוא כותב כל-כך מעט וענייני על הכול. אתם סבורים אולי שצריך היה "לערבב" את שנינו על מנת להשיג מכל אחד מאיתנו מכתבים פחות או יותר מסודרים. נקווה שבמכתב הבא יספר לי יותר, הרי יכתוב אותנו בבית. אני לא כותבת לו הפעם, רק מוסרת לו דרישת שלום, גם מהבחורה לה הקראתי את מכתבו: היא דומה לו מאוד בטבעה החולמני והפלגמטי. אנו קוראות לה

"יפיפייה נרדמת". איך מצא חן בעיניו הבטלדרס? האם הוא מונח טוב?

קבלתי את החבילה, איך להודות עבור הצמר היפיפה? אעשה לי ממנו חולצה יפה אלגנטית עם שרוולים ארוכים. ודאי יראה טוב. בקשר ל"סנדביץ" טרם החלטתי וברצוני להתייעץ איתך. סגור עם מחשוף מונח יותר טוב או שהיית מעדיפה בשני חלקים מלפנים עם כפתורים? את הסיומת סורגים בדוגמת אורז. אם כן, תעני לי: 1. עם כפתורים מלפנים או באיזה גובה אחרי הפטנט? כמה סגור אחרי הפטנט? גם אם זה יותר לפי רצונך, איני חושבת שזה מונח טוב. אולי את רואה דוגמה יפה בחוץ? אז כתבי לי כי הצמר נפלא וחבל אם לא תהיי מרוצה. אסרוג לך מיד. בחבילה היה הכול לפי הרשימה. הרבה תודות לכם. האם ויתרת על השלים הלבנים? אם כן, כתבי לי ואסרוג לקלרה משהו במסרגה אחת.

לאחרונה אני באמת עובדת בקצב מסחרר. ימי הולדת, מתנות גומלין וחוץ מזה עזרנו לבחורה לסיים כמה דברים כי היא קבלה את הבשורה המשמחת להיות בביתה בעוד כמה ימים. כך ישבנו לסרוג כל הערבים ובחורה אחת קראה לנו מתוך ספר של שאלות "אינטליגנטיות" כדי להפעיל את מוחנו. זה היה מאוד נעים ובכל זאת לא ויתרתי על הלימודים. אני מסיימת את ההיסטוריה היהודית של קסטיין. הספר היה מאוד מעניין, כמעט מדעי ואני הרגשתי את החורים בידיעותיי כי רק בקושי עקבתי אחרי מהלך מחשבותיו. בכל זאת אני שמחה שלמדתי ממנו. אין "מיינסלך", אלא הדגש הוא על

התפתחות האידיאות ותיאור העובדות. לפעמים נדמה היה לי קצר מדי כפי שהוא סקר תקופות מסוימות. אני גם מלמדת בחורה צרפתית. היא מתחילה עם הרבה רצון ולכן זה נעים לי, למרות שאין כאן ספר לימוד טוב ואני משתמשת בדמיוני הפורה. מה עם ה"larousse"? אנא שילחו לי. עיתונים בגרמנית מארצנו – אל תשלחו לי, איני מספיקה.

לפני כ-10 ימים הגיע שוב הקולנוע הנייד, "בנו של הכלב לאסי", הסרט היה לא רע, הצבעים היפים אמנם מוגזמים, העניקו הרבה כי אני מתגעגעת לראות תמונות יפות. התוכן לא היה משהו, אמנם מעניין ומותח. התוספת הייתה, בהתאם למה שחזיתי, מיקי מאוס שעלה לי על העצבים.

רופא שיניים ביקר אותנו אחרי הרבה כאבים וויכוחים עם הקודם. הוא בדק את השיניים של כולנו ונעלם מהשטח... כנראה שהופעתו היחידה אצלנו מיועדת הייתה להקל על הכאבים שלנו. אבל היא החטיאה את המטרה. לי הוא יעץ להרוס את "תעשיית המתכת" אחרת יהיו לי חורים בשיניים. רק זה חסר לי. עד שאבטל אותה כאן, יצטרכו להכין אחרת מחדש. אחרי וויכוחים רבים בנוגע לנעליים (כמו נעלי שחייה) קבלנו ממש נעלי ספורט. שני זוגות ספורט בשחור. זה מאוד מועיל לי, רק חבל שאין להם סוליות "קרפ". עכשיו אנחנו באמת נראות כמו במדים בפנימייה...

הפטפוט שלי מגיע לקיצו ואני מסיימת את מכתבי. אנא כתבו לי הרבה ולעיתים קרובות. באהבה רבה וגעגועים, שלכם Claudi
צבי יקירי! סלח לי שלא כתבתי לך, אבל פשוט אין לי סבלנות ואין לי מה. קבל את ברכותיי לחנוכה ותתחדש בסוודר. נשיקות, שלך חיה.

שלומית מהולל, 20.12.1947

לאחי אריה שלום רב!

את המכתב הזה אני כותבת לך בשעה עשר וחצי, וזה באור מלא ובמטבח. כדי שתבין איך בעשר וחצי ובמטבח ובכך ודאי עד קבלת מכתבי תשמע על הנעשה אצלנו בבית-לחם, ואולי אפילו נהיה כבר במקום אחר. אנו פתחנו ב-15 לדצמבר ב"מרד" שהתחיל באי-צייות לשוטרות, זאת אומרת לא נכנסו לחדרים בשעות הקבועות וכמו-כן נשארנו כל הלילה ערות אחר כך, ביום השני, סדרנו משמרות וישנו בצורה זו.

ביום השלישי למרד, לאחר שלא קבלנו שום תשובה ממשית על דרישתנו להעברה למקום בטוח, נקטנו באמצעי יותר חריף – נשארנו בחצר

כל הזמן ולא נכנסנו בשעות שהוא סגור. ועדיין לא קבלנו תשובה ממשית. כמובן שהבטחות יש אך כל פעם הן משתנות, ולפיכך קבענו שיש להמשיך. היום הוא היום השישי למרד והוחלט לנקוט באמצעי יותר חריף כדי לורז את השלטונות. ובכן, נתקנו את גדרות התיל המחברות לחצר האחורית של הבניין במקום שאסור לנו להימצא בדרך כלל. כך שעכשיו הדרך חופשית סביב כל הבניין.

בתחילה חשבתי לתאר לך כל מיני אפיזודות שקרו במשך הזמן הזה אך ממש אינני יודעת במה להתחיל משום שהרבה דברים קרו. ובכן אנסה לתאר לך מקרה אחד. השעה אחת-עשרה בלילה כולנו יושבות בחצר ומאד משונה להשקיף על ויילתנו בשעה זו מהחצר, כמובן שאי אפשר לשבת בחיבוק ידיים, המוצלחות שבינינו בעלות החוש הדרמטי מנצלות ערב זה ואנחנו נהנות. בן-רגע נמצא כובע קש רחב שוליים, חלוק מימי מתושלח פרח גדול נתקע בו והבחורה עצמה העטופה בכל זאת היא בעלת סקס-אפיל, והוכתרה כנסיכה אליזבט. הנסיך הולבש בגדי גבר וכדי לכסות על הפגם הקטן – על היותו נמוך מהנסיכה הרי שבשעת הטכס, זאת אומרת טכס החתונה שערכנו, הלך על קצות האצבעות. אנחנו הבנות שרנו בכל המרץ ומעומק לבנו את מרש החתונה והזוג נכנס לחופה בכל ההדר והכבוד כראוי וכיאה לבית המלכות האנגלית.

באותו פרק זמן ולכבוד החתונה היו כמובן ריקודים היות והיה שולחן פינג-פונג בחוץ, החליטו לנצלו וזוג עלה עליו והתחיל להשתגע... לפתע השולחן התמוטט והזוג מרוב בהלה צנח ארצה. עלי להדגיש שרק צדו האחד נשבר כך שהשולחן בכל זאת עמד אך בשיפוע כך שהבנות מצאו שוב מקום להשתגע והתחילו להחליק עליו בכל הכיוונים. אחת משכה לשנייה ברגליים ולבסוף אפילו ניסו לשחות על השולחן המסכן. הקור בינתיים חדר לעצמות. אני כבר מתחילה להתרגל למצב זה של שינה במשמרות אך מאוד מרגיז לקום בשעה שתיים בלילה מהמיטה החמה ולצאת לפרוודור. אבל כעבור כמה רגעים השינה חולפת מאתך ואז מתחיל הצחוק, וזה בלי סוף. כל אחת מראה את יכולתה והזמן עובר מהר. למזלי הרע בדיוק בתחילת המרד התחלתי בתורנות פרוודור וזה מעייף כהוגן משום שכך עלי לעבוד כל בוקר בניקוי. היום נודע לנו כי הוחלט על מקום, וזה בירושלים, אך עדיין לא קבעו תאריך מסוים ולכן אנו ממשיכות ודרישתנו העיקרית היא תאריך. הובטח לנו כי תוך שלושה ימים נעבור אך לפי דברי המנהל הסקנו כי אין הדבר ממשי. ודאי הנכם קוראים בעיתונים כי מזכירים אותכם לעיתים קרובות, בכלל בעיית העצורים/ות עלתה בזמן האחרון על הפרק ונזכרת בכל הזדמנות. אני

למשל לא מאמינה שנשחרר לפני יציאת הבריטים מהארץ, ייתכן שחודש לפני כן. ובכלל לאור המאורעות האחרונים בארץ ושפיכות הדמים המרובה הרי שהבריטים מחפשים כל מיני אמתלות כדי להצדיק את רצונם להישאר להבא בארץ.

אריה אין לי חשק רב לכתוב, מלבד זאת רצוני לישון חזק ועיני ממש נעצמות כך שמוכן הדבר שקשה בשעה זו לכתוב. אך היות ובכל זאת עלי לשלוח מכתב זה הרי שאמשיך.

באשר למכתבך, הרי שהפעם הוא עניין אותי (אין זאת אומרת שתמיד לא) חלק גדול "הקדשת" לחברי. אני מרשה לעצמי להוסיף – לשעבר. בכלל לפי מה שכתבת הרי שאני מרגישה שאתה די מבין אותי. אך בדבר אחד אני חולקת על דעתך בקשר לעזיבת הבית. הסתמכת על כך שאין זה נאה ביותר כאשר הכתובת לבחורה (בקשר לנישואין) הוא חדר בודד אי-שם, ובכן אריה, הזמנים לא נשארים על עומדם, כעת אין זה מפריע ביותר. בחור עושה את שלו וכך הבחורה. בקיצור זהו הדור הצעיר שפרק את עולו של דור הגולה וכך נוח וחופשי יותר. בעצם התרחקת מדי במתן תשובתך ועצתך, בינתיים אני בת שמונה עשרה וחצי ואינני חושבת על נישואין. שנה שנתיים יכולות להועיל לי בהרבה בהיותי מחוץ לבית. ואני מתארת לעצמי שישנה שאלה אחת שהיית חפץ להביע אותה אך לא נעים לך ובגלל זאת הנך גם קובע שאין זה כדאי לעזוב את הבית, וזה התנהגות בחורה מחוץ לבית מאחר שהיא מרגישה כי הנה חופשיה לנפשה. ובכן לא אתפלסף ואומר לך בקיצור, אני בטוחה בעצמי שהתנהגותי תהייה הוגנת.

אריה, אל תתפלא אם תמצא שאני כותבת שטויות ולא מסבירה כהוגן ומקצרת. ובכן עליך להבין שרצון כה חלש לכתובה לא היה לי מימי. קבלתי, אריה, חבילה מהבית. ביקורים כידוע אין לנו בגלל המצב.

אריה, אני מצרפת דף מאחת הבחורות ומבקשת ממך למוסרו לאפרים גשורי וכן היא מודה לך מראש.

אני מסיימת ומבקשת סליחה מראש על כל טעות, עלי עוד לכתוב מכתב הביתה.

שלום ולהתראות בבית

אחותך שולמית.

נ.ב. אתמול בערב לאחר שנודע לנו כי את השפוטות אין מעבירים אתנו, השתלטנו על השוטרות ועל הטלפון וכמו כן הוא נותק וכולנו יצאנו לחצר. בינתיים הבנות השפוטות הוכו ובעטו בהן אנגלים. אחר כך כל הגדוד מזוין במקלות ובנשק בא אלינו והתחילו בדחיפות. בינתיים באנו במשא ומתן עם

מפקח בתי־הסוהר ולאחר משא ומתן מיגע נכנסנו פנימה נתנו אולטימטום לעוד שלושה ימים ועד אז יתנו לנו תשובה בקשר לבנות. אם התשובה לא תשביע את רצוננו נמשיך במרד. לנו הבטיחו שנועבר ביום חמישי ה־ 20 לדצמבר כמו־כן הפסקנו כל קשר עם המנהל תומס משום שבעט בבנות השפוטות.

אלישבע אנדן 21.12.1947

לבעלי אהובי שלום רב!

אני מתחילה לכתוב בצפיפות ובאותיות קטנות, כי החלטתי הפעם למלא את כל ששת עמודי, וגם נדמה לי שהנושאים לא יחסרו לי הפעם. מכתבך שאותו קיוויתי לקבל עוד בשעת כתיבת מכתבי הקודם, הגיע רק שבועיים אחרי כן. ז"א מכתבך מ־8.11. היום 19.12 ומכתב חדש טרם קבלתי ממך. הייתי שוב מגדפת אבל הפזמון הזה הרי ידוע לשנינו ולכן אותיר לך שתתאר לעצמך את פסוקי הקללות שיש ברצוני לשפכם מהלב.

אנו באמצע "המרד" כפי שכתבתי לך כבר. מדובר כאן באולטימטום בקשר להעברתנו למקום של ישוב יהודי. כמובן שאת המקום התחילו לחפש רק ימים מספר לפני גמר האולטימטום וכמובן שלא הצליחו למוצאו. נענינו לבקשות של האגודה "לאסירינו" ודחינו את "המרד" לשבועיים נוספים. ושוב כמובן לא עמדו בהבטחתם, והנה מיום 15.12 אנחנו במרד בפועל. יומיים ראשונים לא נכנסנו לחדרים בשעת סגירת הדלתות אלא נשארנו בפרוזדור (חדר האוכל) כל הלילה ועשינו "שמח". אחר כך "התפשט" המרד גם לחצר וכעת יש לנו "אקסרסיס" כל היום וכל הלילה. ממש מקסים! כנראה שאלוהים איתנו, כי מזג האוויר הוא נפלא למרות שקר כהוגן. זהו אותו הקור היבש של חורף אירופאי והוא נעים מאוד. עליך לדעת, שמאז ירד היורה, היה גשם בסך הכול פעמיים. ברור שאין החקלאים שמחים מזה כמונו, אבל חזרה למרד. אשתדל לתאר לך כמה תמונות ממנו וחבל שאין באפשרותי לשלוח לך אי־אלה צילומים ושידורי רדיו ממומנטים מסוימים. בימים אלו ביקר אצלנו נציג הוועד הלאומי. הוא הופיע עם הבטחה "כבירה" שנעבור בעוד חודשיים בערך. כידוע, בארץ פרעות, והבנות ויתרו על הביקורים. נוסף לכך, כל השירותים שלנו כמו טיפול רפואי על כל ענפיו, חבילות פרטיות, הזמנות (כלומר קניות) ביקורי הרב, ביקורים מטעם האגודה וכו', כל אלה משותקים הם ואנו חיות כמו על אי בודד בים

ערבי-הבית-לחמי. דומה הדבר להרפתקת רובינסון קרואוזה, אבל רק בנוגע לניתוק ולא בנוגע לרומנטיקה. יחד עם זאת, אל לך לחשוש לחיינו. עדיין שומרים עלינו שוטרי הוד מעלתו וגם שוטרים ערביים, אך כולם נמצאים כעת מחוץ החומה, ו"א הורידו את השמירה מן הגג ואנו יכולות לתלות כעת את כל לבנינו המכובסים בחצר, בלי כל כלימה (מזמן חדלנו להתבייש בעניין זה, בלית ברירה). נוסף לשוטרים הרבים, שומרת עלינו עדיין אותה החומה עם גדרות התיל שאותה שנאנו כל כך עד כה. הרי לך דוגמה של אויב שהפך לידיד. אמנם מזדרזת ונדחפת לי בדרך האסוציאציה המימרה הידועה בהברה יידישיסטית: "מויחל טויבס".

אנו חיות במשמרות. אוכלות בשתי משמרות, ישנות בשתי משמרות ומטיילות בחצר באותו הסדר. באופן כזה אין אנו מניחות לשוטרות לסגור את הדלתות. בוודאי תהיה סקרני לדעת מה תגובת הנהלת המחנה להתנהגותנו זו. אל חשש. לא בא עדיין לשום התנגשות עם אף אחד. המרד שהנך רואה הוא פסיבי בהחלט וגם את צדקת דרישתנו רואים בוודאי כולם. לכן אין השוטרות מפריעות לנו אלא להפך – הן שואלות אותנו בשעה 12 בלילה אם עליהן לסגור את [ה]אקסרסיס או לאו. בקיצור, הפכנו את כל סדרי הבניין על פניהם. ועוד זכור לנו היטב כמה ביקשנו שיוורידו את המשמר מן הגג כי אין אנו יכולות להשתזף, וכמה ביקשנו שיאריכו לנו את שעת האקסרסיס – פשוט עמדו על המקח בנוגע למחצית השעה. והתחננו ממש, או כמעט, שיסגרו אותנו בחדרים רבע שעה יותר מאוחר כדי שנספיק לשמוע את החדשות ב-8:15, והכל היה לשווא.

אין זאת אלא שנודף מהסימנים הנ"ל ריח של שעה היסטורית אחרת. רצונך לדעת מה ענינו לנציג הוועד הלאומי שאחר דחיית השבועיים שלנו ביקש שוב לחכות חודשיים? אחת הבנות דקלמה לפני את השיר הידוע: "לאהוב ולהבטיח זה לא עולה אף מיל. כזה פיזמון שרים בכל רחוב ושביל. לכן אל תאמינו" וכו'. שיר זה הוא לאמיתו של דבר סיכום קצר ותמציתי של כל תשובותינו לאותו הנציג.

אתמול הודיע לנו המנהל שהעברה תבוצע עד סוף החודש, אבל מכיוון שהם טרם יכולים למסור לנו על מקום ההעברה, הננו מתייחסים להודעה זו באי-אימון והחלטנו להמשיך במרדנו. כמוכן שאין לדעת איזו צורה הוא יקבל בעתיד, מכיוון שאנו חושבות לנקוט באמצעים יותר חריפים. בינתיים אנו עושות חיים. זו הפעם הראשונה אחרי שלוש שנים [ש]טיילתי בחצר בשעה מאוחרת בערב ונהניתי מקרירות האוויר ומאורו החיור של הירח שסבל קשות מאורם של פנסי החשמל הרבים. נהניתי – ומחשבות הלוי

בצד ההנאה. הבנות הוציאו החוצה את הפטיפון ואת שולחן הגיהוץ שלנו (שהוא בעצם שולחן פינג-פונג) והתחילו ריקודי הסלון על גבי השולחן החלק שבינתיים כרע תחתיו ונפל. את ריבוי הקריאות והצעקות שבהן נתקבל המאורע איני יכולה להעביר לך – לשם כך אני פחות מדי מוסיקלית. ומה שלומי מכל הבלגן הזה? היה שקט. החלטתי לשמור על בריאותי זו שנותרה לי. בלילה הראשון ישבתי עד 12 ורקמתי, חוץ מאותם הרגעים שמנורות החשמל שלנו כוסו בידי הבנות בסמרטוטים אדומים, כדי ליצור אווירת נשף ממש. למחרת קמתי ב־2 בלילה ויצאתי בהולה בפיג'מה לפרוודור בטענה שלא העירו אותי. היות ואור החשמל הפריע לעיני המורדמות, הרכבתי לי משקפי שמש ועד שהבנות גמרו לצחוק מהמאורע הזה, סדרתי לי מצע על אחד השולחנות ושכבתי לקרוא את ה"אפילה בצהרים" לקסטלר. באמת הצלחתי לקרוא והזמן עבר מהר מאוד עד שעה 6 בבוקר. בינתיים אכלנו בלילה כמה פעמים ושתינו קפה שחור.

ביום [ה] שלישי למרד, התחלתי לישון אחרי הצהרים וקמתי למחרת בבוקר עם הפסקה בערב, בה אכלתי וטיילתי בחוץ. כבר הייתי עייפה מדי. כעת אני ממשיכה לפי יכולתי. בלילה הראשון השתתפנו כולנו והיה רעש עמום, אך כעת שומרים על השקט בלילות ואפילו ביום, מכיוון שאחרת אין אפשרות לישון למשמרות. ומכיוון שאסור להרעיש, מתחשק דווקא לצחוק בלילה, ונושאים לצחוק אינם חסרים לגמרי, בייחוד כשהמצב רוח מרומם.

לו ראית את התלבושת לשמירת [ה] לילה! מבחר צבעים ודוגמאות. בעיקר מודרני הוא אצלנו ללבוש מכנסי פיג'מה ואת כל מכנס להכניס לתוך הגרביים הארוכים ה"יפייים" שקבלנום מבית־הסוהר. לרוב הבנות אין כאן מעילים ולכן לובשות אנו חלוקים ארוכים בתור בגד עליון, וכל מיני סוודרים ישנים שלולא המרד, לא היו זוכים לצאת לאור החשמל.

למען האמת, נתקבלו היום, יום שישי, קצת חבילות פרטיות יחד עם החבילה הכללית מ"לאסירינו", אך הן היו מועטות מאוד. כנראה יש עיכובים בחוץ במשלוח. התנפלו בתאוותנות על הדברים הטובים. תמיד כשאני אוכלת דברים טובים חושבת אני שאצלכם האוכל הוא עדיין בעיה ושצריך לחכות לתור בעבודת המטבח כדי לאכול לשובע. אני משערת שמזמן גמרת את עבודתך במחסן. מה שלומך אחרי זה? אני פשוט מפחדת לקבל עוד מכתב אחד דומה לזה הראשון שלך מהמטבח, שלפי חשבונני צריך עוד לבוא. ואני מצפה למכתב ארוך ארוך וגדוש בכל טוב אחרי המטבח. הרי הבטחת לי שבמשך החודש הזה לא יהיה לך פנאי לכתוב אך יהיה לך פנאי

לחשוב הרבה ואחר כך תכתוב לי את הכול. האם אינכם דורשים מחדש את העברתכם ארצה? הרי הגיע הזמן. ומה בנוגע לשחרורים המובטחים? שאלת, בהלצה כנראה, אם גם אתה תצטרך ללכת במחוך. מכיוון שאין מחלתי קשורה במין, יתכן מאוד שגם לך תעזור חגורה, אבל עד כמה שידוע לי, אין החגורה בלבד משמשת רפואה אלא שיש צורך בזריקות או בחשמל. אם זה דבר דומה לשלי הרי שבוודאי הורע לך מאוד אחרי העבודה ואני חוששת ששוב קבלת התקפה או סתם כאבים. הניחשתי נכונה? זה יהיה עסק ביש אם לשנינו "היו גבים" מכיוון שאני כבר עשיתי לי תוכנית שאתה תמיד תרים את הכול הדרוש בדירה, כלומר, בדירתנו בעתיד.

אני נזכרת שאנו כבר הדור השני של המשפחות המפורדות. בדור הקודם בחוף לארץ, היו הבעלים במלחמת העולם הראשונה ונעדרו מבתיהם עד שש שנים, כמו אבי למשל, ונשותיהם היו לפעמים עגונות, כי לא הייתה להן כל ידיעה מהם. דור ודור וגורמיו. כעת הולכים לאכול ארוחת הערב. היה לי נוח לכתוב היום, כי שתי בנות חדרי עובדות במטבח. אצלנו מתחלפים יום-יום והתור חוזר בערך פעם בשבוע. אני חושבת עליך הרבה-הרבה. יותר נכון, איני מפסיקה לחשוב עליך. לפעמים אני קצת חוששת אם חיינו המשותפים יהיו כה מוצלחים מבחינת יחסנו [ה]הדדי כפי שאנו מציירים את זאת בהיותנו מרוחקים. אני נזכרת בדברי קלזנר בספרו על שניאור, שהרומנטיקה ניזונה בעיקר מהחוסר, מהאי-שובע.

כעת מוצאי שבת. הרבה לא נשתנה אצלנו ואני כבר חוששת שהגזמתי בכוחותיי בחושבי שאוכל למלא את כל ששת העמודים. אודיע לך על הנעשה אצלנו. היום שמענו ברדיו, שבעיתונות כתוב על החלטת הממשלה להעביר אותנו לירושלים. העיתונים מתקבלים כעת שוב באיחור וטרם ראינו את העיתון מיום ו'. המנהל ביקר אותנו הערב שוב וגם הוא חזר על כך שהעברתנו בטוחה אבל את המקום אינו יכול למסור לנו. הוא נוסע מחר לישיבה שתדון בעניין זה. בינתיים אצלנו התקדמו העניינים. הערב פרצנו את הגדרות תיל שמחלקות את החצר לשני חלקים. עד עתה יכולנו להשתמש רק בחלק אחד של החצר וכעת אנו מטיילות סביב סביב. כמובן שהייתה הורה סוערת סביב בריכת המים הקטנה עם דגי זהב שבחלק השני, ואחת, שובבה ביותר, כמעט שנפלה לתוכה. השוטרות נבהלו קצת והשמיעו זו הפעם הראשונה בתולדות המחנה שריקות במשרוקיות הטמונות להן תמיד בכיסיהן. מעננים הללו לא יצא גשם ולאחר שהוצאנו את רוב מרצנו בשירה וריקודים, השתתקה החצר ונשארו בה רק המשמרות המטיילות. כנראה שאנו עוברות בימים הקרובים ואת המכתב הבא תקבל כבר ממקום חדש. רק אל תיבהל. לא יהיה זה מקום

החופש שלי. רק שינוי הכתובת אך לא נסיבות. יחד איתנו תועברנה כמובן גם האסירות הפוליטית מהבניין השני, שהן כעת 6 במספר, בתוספת של שתי בנות ההגנה כנראה, שנמצאות שם במקום כאן, משום מה.

חוץ מכל התנאים האובייקטיביים, אני שמחה מההעברה בתור שינוי בחיי המחנה. מאוד קשה היה לי לחשוב שאבלה כאן חורף רביעי. כן, תאריכי עבר כלא היה ולא נשאר לי לחכות ולקוות שישחררוני לא בתאריך הבא ב-2 ליוני אלא באמצע. ואולי ישחררו בכלל אותנו, כלומר את כולנו? בעיתונות חוזרת כעת קריאת הישוב לשחרור העצורים והחזרת גולי קניה ארצה. המשמרת השנייה הולכת כעת לישון ועלי לכבות את האור. אני נושקת אותך מקרוב לגמרי לליל מנוחה.

בוקר טוב מתוקי! זה כבר שעה 10 או יותר, אך אצלי כעת רק בוקר, כי קמתי מאוחר. אתמול ישנתי עד 12 בלילה והבוקר התרחצתי ואכלתי וכיבסתי מעט. ביום שישי שעבר קבלתי את המיץ עבורך ואני מצרפת אותו. הפעם זהו מיץ לספיריט. הירוק הגיע פתוח ואיני יודעת אם אינו מקולקל. הנני הולכת לסדר חפיסות. אני שולחת לך את הירוק ואת הכחול ובמכתב של שכנתי לחדר ושל עוד אחת שתרצה לעשות לי את הטובה הזו, אשלח לך עוד את החום ואמרנט ששלחו לי במקום אדום. כולם לספיריט.

יקירי, אני חושבת שאתה צודק בהחלט שקופסת התפירה כמו שביקשתי, יהיה קשה להעביר ארצה ולכן מוטב שנעזוב את זאת לזמן אחר. יש לי דווקא "נורא" חשק לכתוב ולכתוב לך וחבל שאין על מה. כבר הזכרתי לך שאני קוראת כעת "אפילה בצהרים". הספר מעניין ואני סקרנית כבר להגיע לסוף ולשמוע את הכרעתו של הסופר. ספר זה מספק נושא לוויכוחים ארוכים ואם תקרא בו גם אתה נוכל להחליף עליו דעות.

כן, כמעט שכחתי להודיע לך על מאורע כביר, גמר ההיסטוריה הישראלית על ידי וחברתי ללימודים. אני מוסרת לך ד"ש ממנה והיא בוודאי תאשר את צעדי זה. שמך מרחף לא פעם בינינו ובעצם, לא רק בינינו. כשמתקבל מכתב ממך שואלים אותי פשוט: ומה כותב צבי? תצחק אם אספר לך שבסופו של דבר המשכנו ללמוד מהיסטוריה אחרת לגמרי, כלומר, מספר אחר לגמרי. זה ספרו של קסטיין. הוא מאוד מאוד מצא חן בעינינו למרות שהוא מוסר בעצם מעט עובדות אבל הוא מביע השקפות היסטוריות בצורה נפלאה. אסכים אם מישוהו יאמר לי שיש קודם לדעת את ההיסטוריה כדי לקרוא אחר כך בקסטיין. מסיבה זו התחלנו אותו לקרוא שוב מהתחלה, כי זהו החומר הידוע לי מכבר. חשבתי שלעולם לא אגיע לגמר ההיסטוריה הישראלית כיוון שהייתי מתחילה אותה מדי פעם מהתחלה, אך כשיושבים

שנה רביעית מספיקים הכול. אתה רואה: אין רעה שלא תצא לטובה. מהספרות אנחנו לומדות את ביאליק על פי ספרו של לחובר, אלא שהיצירות חסרות לנו. אמנם נתקבלו 400 ספרים מ"לאסירינו", אבל הם חולקו בינינו ובין בית-הסוהר ואין מרשים להתחלף. זה ממש עוול כי היינו יכולות לרכוש הרבה יותר.

קראתי לפני כן על מלחמת האיריים לעצמאותם. זהו הספר היחיד העברי-מקורי על נושא זה והוא אינו מוצא חן בעיני. חוץ מעובדות שלומדים ממנו, אינו נותן כלום. ואולי די בזה? נורא קבלתי חשק לקריאה ולימודים ותמיד הייתי רוצה שהיום יארך. מספיקים כל כך מעט, והחיים בורחים. כעת יש לנו הפסקה בלימודים, בכלל המרד שינה לחלוטין את סדרי חיינו. בעיקר הפרטנרית שלי, אשר שומרת ועובדת כמו כולן, ולא כמוני, רוצה תמיד לישון. היא בחורה בעלת אינטלקט גבוה ולמרות שהינה רק בת 20 יכולה אני לשוחח איתה כמו עם שווה לי. רק שלא יעלה על דעתך לשאול: "האם זה מעיד לטובתה או לרעתך?". אוי ואוי אם תשאל ככה! הייתי מושכת אותך בעד האוזן! כרגע גיליתי שכל ידיי ירוקות מהבוץ שלך ועלה על דעתי שכך יהיה מראהו של כל המכתב עד שהוא יגיע אליך. ואולי יהיה זה גם גורלו של הצנזור? אני מבקשת ממנו שלא יתכעס עלי במקרה כזה ושיעביר לי את כל הפיסות הבוץ לבחורי. סוף-סוף זהו בוץ ולא תמונות. אגב, צבי, היכן התמונה הזאת שהצטלמתם בתערוכת עבודות היד. הרי אמרת שתשלח לי. בוודאי גם היא אינה מוכנה עדיין. אני מאוד שמחה מהבטחת התמונה הגדולה שלך.

אלך עכשיו לרקום את המפה. עלי לגומרה כי יש ברצוני למסור אותה לפני העברתנו. ובינתיים אולי יתווספו נושאים לכתובה. העיקר שיש לי הזדמנות לנשק אותך בכל הפסקת מכתב. אתה בוודאי אומר שלא תתנגד לך גם באמצע מכתב.

יום ראשון בערב. השעה 9:30, אנו סגורות בחדרים. המרד נפסק. היה היום כבר "חם" מאוד. כתבתי לך שהאסירות צריכות להיות מועברות יחד איתנו, והנה היום הודיעו לנו סו"ס את תאריך העברה, 26.12 ולבנות מבית-הסוהר אמרו שאין יכולים למסור להן כל תאריך. כתוצאה מזה הן הפגינו ולא נכנסו לחדריהן אחרי הצהרים. המנהל השתמש בכוח, הביא שוטרים ושוטרות שהכניסו בכוח לחדרים, לקחו מהן בתור עונש, את כל חפציהן והמנהל הרשה לעצמו לבעוט בבנות.

אחר-כך הביאו אלינו את השוטרים (אנגליים) כ-17 במספר, מזויינים באלות. איתם הופיע המנהל והמפקח החדש ועוד פיגורה אחת ונוסף לך

שהמנהלת וכל השוטרות מבית־הסוהר. כל הפמליה הזו הסתדרה בחצי גורן בחצר, והבנות ממולם. התחיל משא ומתן. דרשנו: שיחזירו לאסירות את מה שלקחו מהן, שלא יגעו בהן לרעה ושיעבירו אותן יחד איתנו. המפקח הבטיח את הכול, ובקשר להעברתן התחייב לענות באופן סופי בעוד יומיים. תמורת זאת הוא ביקש מאיתנו להמשיך לחיות לפי תקנות המקום ולזאת הסכמנו למשך יומיים. אנו עוברות כנראה לירושלים.

היה כבר משונה הערב להיסגר בחדרים בשעה 8:15 וללכת לישון כה מוקדם. קראנו ב"המשקיף" את מכתבו האחרון של הרב כהנה בקשר להחזרתכם ארצה. אולי אתם רוצים שנמרוד גם בעדכם? אפשר להציע את זאת באספה. אתה צוחק? בוודאי לא היה זה נאה לאדונים הגברים שהנשים תלחמנה בעדם?

צבי, מתי נהיה כבר יחד?! ומה יהיו החיים בארץ? וכעת אספר לך סנסציה חדישה ביותר של מחננו. לאחת הבנות החזירו את חפציה שלקחו ממנה בשעת החיפוש אחרי מאסרה. ומה תאמר שבין אלה, נשלחו לה גם כמה חוברות מהעיתונות הבלתי לגלית. אנו חוששות שכעת נמשיך לשבת בלי כל ספק, מכיוון שבוודאי יאשימו אותנו בהחזקת חומר של "לח". ויש שאומרות שעלינו לעשות כעת משפט לבולשת בעד הפצת חומר בלתי לגלי. מה דעתכם? בירושלים "הבינלאומית" נוכל ודאי להתייעץ בעניין זה, עם איזה שופט בינלאומי גדול, ובינתיים... אנו רוצות להשתחרר ואפילו לוותר לבולשת על המשפט הנ"ל.

כבר 10 והשאירו לי את האור רק לרגעים נוספים מספר. אם כן עלי לסיים, כי מחר בבוקר אני צריכה למסור את המכתבים. ובכן, יקירי, דע לך שזהו כנראה מכתבי האחרון מבית־לחם. עלתה מחשבה על ליבי. כרגיל מתקשרת אני למקום מגורי, אפילו אם אין זיכרונות טובים קשורים בו. וכעת חושבת אני ושואלת: הגם את וילה סלם אזכיר בעתיד עם מידת סנטימנט? כתוב לי הרבה, יקירי. מכתביך הם הרי עבורי כמעט הכול.

אני חובקת אותך בחזקה ובחמימות גדולה
ונושקת עוד פעם.
שלך אלי.

דואר מחתרתית

מכתבי "עדה" ו"שלומית"

כ"ה בטבת

רבקה יקרה!

כה צדקת באומרך שאי אפשר לבטא הרבה במילים יבשות על הנייר ולכן נמאס לפעמים לכתוב. אבל לפעמים יש צורך רב לפחות לכתוב באין אפשרות אחרת של קשר. לעיתים קרובות נדמה לי שלו אפשר היה לכתוב לא בנקודות, הייתי כותבת לך הרבה הרבה. והנה התיישבתי עכשיו ואיני מוצאת נושא. כן, יקרה. האמיני שלחזור שוב ושוב על אותן המחשבות ולבטא שוב ושוב את אותן הרגשות הממלאות את לב שתינו, באותה מיידה – נמאס לפעמים. ולפעמים הכאב לנוכח כל הנעשה כל כך גדול שאין כל אפשרות לבטאו במילים ויש רצון עז לנוח לפעמים ולא לחשוב. לא לחשוב בכלל. לא לדעת כלום על הנעשה בחוץ אם כבר גורלנו שנשב כאן סגורות. את רואה, מבלי רצון, שוב התאוננויות ומבלי רצון שוב אותו הנושא שניסיתי הפעם לברוח ממנו. אין התחמקויות מפניו. הוא חזק מאיתנו כי הוא גורלנו. והרי קבלנו גורל זה ברצון ואהבה. ילדתי, הנני מתגעגעת אליך מאוד ואגלה לך "אהבה" הפעם. את יודעת כמה יקרה לי אחותך גם היא, רבקה. והנה בזמן האחרון בחלומות והזיות, הדמויות של שתיכן מתערבבות אצלי ואינני יודעת את מי הנני רואה לפני, אותך או אותה. וכה הייתי רוצה לראות את שתיכן. ואת, היש לך קשר עם אחותך? בכלל, אינכם עונות על מה שאנו שואלות במכתבנו, וכשאתן כותבות משהו זה גם כן לא בשלימות. למשל על שריקה.³⁷ תארי לך את תימהוננו למשמע ההודעה על חתונתה. קשה להאמין ולהבין. אין להוסיף נימוקים לכך. אבל למה לא כתבת עם מי, ואיך נודע לכן על זאת? עני על זה תיכף. אין לך מה להסתיר. רבקה אין מול סיבה לא לכתוב עם מי התחתנה, ואנו שמחנו מאוד ומעוניינות לדעת את

37 שרה לוי, "שלומית" בכינוייה המחתרתית, נישאה ליצחק שמיר מפקד הלח"י.

הדבר תיכף, וכל מה שאת יודעת על זה. ועכשיו כמו שכתבת את, נעזוב את זה לזוג המאושר.

היום המשפט בקהיר. הלב חרד קצת. כיצד יחזיקו מעמד? ואיזו תהיה הופעתם? נקווה שלא יכזיבו שני הדברים גם יחד. מה מעשיך שם? הלומדת את, ומה? כתבי, כי הרי פרטים אלה ממלאים כאן את כל חיינו, אם כי לא את הרוחניים אבל את הגשמיים, יום-יומיים. אני קוראת הרבה מאוד והאמיני, רק שעות אלה הן שעות מנוחה אמיתית בהן אני שוכחת על הכול. עובדה מעציבה היא, כי אף פעם לא רציתי ולא חיפשתי שעות כאלה של הונאה-עצמית, של שכחה מרצון. להיפך, חשבתי שתכונה אופיינית בשבילנו צריכה להיות ערות תמידית לכל עלבון ואסון, לכל הנעשה. וידעתי שרק ערות כזו מגבירה את הפעולות בכמות ובאיכות. אבל כאן, מחוסר אפשרות לפעולות, אני מחפשת את השכחה, כי שני הדברים יחד, קשה מנשוא.

מסופקני אם הסברתי את רעיוני ברור. כתבי אם הבינות. אני כה שמחה שתוכלי גם את לפעמים לכתוב בצורה כזו ולא בניקוד המעצבן אותי תמיד. כתבי הרבה. ננצל את ההזדמנות כל זמן שהיא קיימת. דברנה עם הרב על הסדר, שנהיה איתכן. כל כך הייתי רוצה שזה יצא לפועל. אסיים. עדה, מצרפת את ברכותיה. היי שלום יקרה ומי ייתן שיחד נוכל לצאת מכאן מחושלות ומצורפות על אף מה שמחכה לנו. באהבה רבה, שלומית.

ד' שבט תש"ה, שבת בבוקר

יקרות!

לא קבלנו עדיין תשובה על מכתבנו ע"י שמחה. בכל זאת קבלנו את הרושם ממכתביהן של רבקה ודבורה שאתן רוגזות עלינו וקבלתן לא נכון את הלצתי והכעס הצודק שלי על שתיקתכן (ועדה סובלת בגללי לחינם כי היא הרי הדגישה שרגשותיה לא השתנו). קשה לי להאמין שאמנם קבלתן זאת ברצינות. בכל [זאת] אענה לכן כאילו כבר קבלנו מכתבים מכולכן עם "מנות" הגונות.

קראתי את מכתבה של עדה אליכן ונוכחתי שאין כמעט מה להוסיף. היא הגדירה נכון מאוד את היחס הקיים בין אנשינו ובפרט בין [ה]אסירים שלנו בינם לבין עצמם. אני רק רוצה להוסיף דבר אחד. אותי אליכן מקשר עוד משהו חוץ מזה שכתבה עדה. והקשר הזה לא פחות חזק מכל האחרים:

זיכרונות משותפים. עם הרוב מכן (חוץ מנירה) עבדנו יחד במשך הרבה זמן ועם אחדות מכן עברנו יחד את הזמן הכי קשה בארגון. ואז סחבנו את העול הכבד על שכמנו שלפעמים הייתה חלשה וחשבה להישבר, ואז תמכנו אחת בשנייה יחד עם קומץ האנשים שנשאר אז. קמצנו את האגרופים, חרקנו שיניים וסחבנו, סחבנו...

יעל ודבורה, וכי אינכן זוכרות את הימים האחרונים בת"א (?) כשלעיתים כה קרובות היינו יחד וראינוהו בהישארו יחיד אחרי המאסרים [ה]יום-יומיים, ובהסתובבו בלי למצוא לפעמים מקום איפה לשים את ראשו?³⁸ ואת דבורה, וכי שכחת את הימים הראשונים אחרי מותו, אותן הפגישות שלנו הרוויות צער ואבל כה רב. והרוויות לפעמים גם ייאוש, לא אכזבה אך ייאוש למראה החורבן של הארגון, למראה העזובה הרבה, למראה ההתפוררות, בידוענו שכה מעטים האנשים שצריכים להקים הכול מחדש. שכה דלים הכוחות! אמנם אני הייתי מן המאושרים המעטים שזכו לקימום של הארגון, לזה שיבואו רבים ויעזרו בנשיאת העול הכבד שהעיק לפעמים כל כך, לראות ולהשתתף בתקופת הפריחה, לנשום באושר את אוירת ההתפתחות בזמן שאתן ישבתן כבר אז כלואות ולא ידעתן על כל זאת. אבל אעפ"כ – הכי חושבות אתן שדברים כאלה, ימים כאלה יכולים לשכוח? שאת זיכרונם יכולים לטשטש? ואת עדה, הזוכרת את הערבים בחדרי המואר במנורת נפט קטנה שלאורה בילינו שעות לימוד שלמות –

ראשית ימי בארגון. זיכרונות זיכרונות רבים מציפים אותי בחושבי על כל אחת מכן ועצב רב ורגשות שאינני יכולה להסביר לכן ולעצמי (?) ואמירה – אליך תמיד קשה לי לכתוב על העבר, רק אחת אני יכולה להגיד: בשבועות המעטים שהייתי באה אליך על הגג – אלה היו הימים השונים אצלי מכל ימי חיי, כל כך הרבה ביטחון פנימי, כל כך הרבה... קשה להגדיר. נבע ממנו שפע של איזה אמונה מוחלטת בצדק שלנו, בדרך שלנו ובניצחון שלנו, והוא הדביק בזה את כולם. גם בי זה היה, גם בך הרגשתי זאת ובכל האחרים (?) אותו. הייתי יכולה להזכיר לך כל ערב (לחוד?), כל שיחה משותפת שלנו, כל הלצה שלך, שתמיד הצטיינת בהן. ואותו ערב שבאתי להודיע לך על מאסרו של משה. הכול-הכול חרות בזיכרון. ומקשר ומקשר.

עם רבקה, עברנו כבר יחד גם הרבה ימים טובים. יחד זכינו לראות בגדול והתפתחות, יחד שמחנו על הניצנים הראשונים של הפריחה, על ההדים השמחים שהגיעו מכל הצדדים, ויחד נאסרנו באמצע העבודה שהתנהלה

38 אברהם (יאיר) שטרן.

במלוא הקצב. זיכרונות, כמה מקום הם תופסים בחיי האדם וכמה הם מקשרים בעבותות בל ינתקו אנשים שעוברים יחד חיים כאלה, ועוברים אותם בהבנה וחיבה הדדית – את הרגש הזה יכולים להחריב רק בגידה ופרישה ולכן קשה להאמין שנעלבתי או נפגעתן מהלצה או מדבר קטן אחר, מהגדרה לא נכונה, קראנה לזה איך שתקראנה, לא חשוב. אני מקווה שמכתבנו אלה הם מיותרים כי אתן מבינות לרגשותינו ולא מפקפקות בהן. אני רוצה לסיים את הפרשה הזו לתמיד ורוצה שתקבלנה הלצות כמו שהן, כי לכל זמן ובטח לא תרצנה לגזול מאיתנו רגעים של מצב רוח טוב שאנו רוצות לחלוק אותן אתכם. חוץ מזה – אינני נכנעת – כעסי היה צודק. נעשיתן ברגיזות, אתן יודעות שלכן יש ברירה ואתן מחכות לאפשרות לכתובה כזו כדי לא לכתוב בעיתון. אבל לפעמים צריך לעשות זאת שלא נדאג. אסיים (שורה מחוקה באופן מכוון) שלכן באהבה שלומית.

ד' שבט מוצאי שבת

יקרות, רב שלום לכן!

רק עכשיו קבלנו את מכתבה של יעל וממהרות לענות שזה יגיעכן בהזדמנות הראשונה. אנו מצרפות חבילת מכתבים שחשבנו לשלוח היום ולא הצלחנו. יהיה לכם מה לקרוא הפעם ואנו רוצות גם מכן לקבל הרבה. אמנם נוכחנו שכעסכן כבר עבר קצת, בכל זאת אנו מצרפות את מכתבי ה"אהבה" שלנו. –

בנוגע ל"המצאות" שאת מבקשת מעדה ויעל כבר אין צורך בהם כי לתומנו נכתוב ישר מפה. טוב עשיתן שלא שלחתן את השיר בצמר גפן. בדקו באופן מדוקדק מאוד והיה יוצא פנצ'ר. והרי יש לנו דרך בטוחה. למה לסכן? המנהלת אדיבה מאוד אלינו (ולא "עדיפה" יעל, כפי שאת כותבת! זמן שתלמידי עברית!) בכלל אנו כאן ביחסים מצוינים עם ההנהלה והשוטרות, לגמרי לא היאות לבחורות מ"קבוצת שטרן". רק לנפנף אליכן לא נותנים לנו, אבל אנחנו נוקמות בהם ע"י הקשר שיצרנו ומצפצפות עליהן. מה שנוגע לאו־דו־קולון, כנראה ש(מילה מטושטשת) שלהם קיים לפי המצב רוח כי ליזה בביקורה הביאה לנו בקבוק מי קולון והכניסו לנו זאת, כך שגם ריח טוב יש לנו והסבל הזה נמנע מאיתנו. (אם כי מספיק לצאת למסדרון כדי להריח הרבה יותר טוב...!). נוסיף עוד ביחס למנהלת, שכששמעה את בקשתנו כל כך השתתפה בצערנו על הבדידות שלנו, שהחליטה אם אתן לא תרצנה

לשלוח לנו, לבקש מגב' טומפסון שהיא תסדר זאת. מובן שוויתרנו. אתן רואות שיש דואגים לנו.

שהד"ר³⁹ בלטרון, ידענו. לעכו נכתוב בפעם השנייה. אם תקבלנה את עיתוננו, ואנו חושבות שיש אפשרות להכניסו לכאן (למשל במזוודה כפולת-תחתית, בחוץ מכירים את הפטנט) תשלחנה אותו לנו עמוד-עמוד. כה שמחנו ששלחתם לקהיר תנ"ך. מי ייתן שישתמשו בו לאורך ימים. זאת היא המתנה היפה ביותר שיכולתן לשלוח בתנאים אלה. בנוגע לצום, לפי הודעתה של עדינה חשבנו שזה צריך להיות לאות מחאה, לכן לא הבינונו, אם (?) מסיבה שכתבתן – הרי הנה בעיתון בפירוש שהתאריך לא קבוע וזה יכול להמשך יותר משלושה שבועות. הבה נקווה שצומכן המוקדם ומתנתכן מנעו מלהוציא לפועל את פסק הדין. כמה כדאי יהיה אז עוצמתנו (?).

יש כאן בחזרה חדשה, לא שפוטה ולא פוליטית. מחזיקים אותה בתור אזרחית פוליטית שרוצים להחזירה לפולניה אחרי המלחמה. היא בחדר אחד עם הילדה. שמעתן בטח שהממשלה עומדת להחזיר לפולניה את כל אזרחיה, גם את היהודים. עוד "טובה" של ידידתנו בריטניה. הם מספקים לסוכנות עבודה. מכיון שבפולניה אין כבר למי לדאוג הם מחזירים לשם יהודים והסוכנות תעסוק ב"קימום". צחוק מכאיב! זה זיווג נאה, הממשלה הבריטית והישוב העברי. דומנו שהפעם אין מקום להתאונן על "קוצר המכתב". אל תשארנה חייבות. שלחנה את המילים של השיר "אנו עבריים מרדניים" ו"אגדה לילדים" ששלומית כתבה לכן את המילים בהיותכן כאן. היא כבר הספיקה לשכחן. בכלל לקה כאן זיכרונה קצת (עדה מוסיפה שרק בדברים קטנים. דברים גדולים המציאות לא מרשה לשכוח). למה אמירה לא כותבת? הפעם אנו מתכוונות לקבל חבילת מכתבים לא פחות גדולה משלנו. עדה מוכרחה להודיע לכן שגם אנו שומרות את העיתונים עם הנאומים של הבחורים והבחורה במשפטים בירושלים, כדי להוכיח לכן הוכחה נוספת שיש לנו אותו השכל. מי מאיתנו המפסידנים?

כל טוב יקרות. לפעמים מתחשק לנו "להקריב" את אחת מכן לקרבן. זאת אומרת שתחלה ויעבירוה לירושלים שנוכל לראותה או שתבואנה לקחת פרחים. יש לנו חשק רב לבקש במקום ביקור עם קרובים שאין לנו, שירשו לשלומית (עדה היא ילדה מסכנה שבמקרה נפלה לכאן) להתראות עם אחת מכן שגם לה אין ביקורים. חבל שגם רבקה, ילדה מסכנה וחפה מפשע כך שרק פרידה באה בחשבון. מה דעתכן על ההמצאות שלנו. עם למה כבר

39 ד"ר ישראל אלדד (שייב), ממנהיגי הלח"י.

בקשה ש. רשות להתראות וכמובן שלא קבלה, אבל היא לא רוצה לסכן עוד פה. נשיקות רבות ע"ש.

ד' שבט מוצאי שבת

יעל יקרה.

זה עתה קראנו את מכתבך וברצוני להודות לך על הבטחתך שלא "תצנזרו" את מכתבי. אולם כל זאת כבר מאחור, כי גם הוא מפחד "הצנזורה" שלכן מצא דרך ישרה אלי. ועתה אשר למנהל החדש. נוכחתי שהמנהל הזה אוהב בלונדיניות ולא שחורות כמוני. ככה שהתחלפנו בתפקידים, ש. ואני. את מלאכת "הפלירט" שתינו לא יודעות, אולם ידיעתי מספיקה. בכל אופן אני מקווה ש"תעבדי" (?) אותו כהוגן ותצליחי להוציא אצלו הבטחה שיביא אותנו לסדר אליכן. אנו בקשר לזאת עובדות בכל הכיוונים.

שלך בידדות

עדה.

ג' אדר תש"ה

לבנות היקרות לי

שלום רב

קבלתי את הרושם שאתן קבלתן את הלצתינו ברצינות ולכן החלטנו לכתוב לכן הפעם מכתבי אהבה נפרדים. ואיתה התחרות בין ש. וביני מי יצליח יותר להעלות את רגשותיה על הנייר. כי בכתיבה כוחה רב מכוחי, אבל בלב אין כל הבדל. האם באמת יש צורך בכתיבת מכתב כזה? האם באמת הייתן מסוגלות לקבל את הלצתינו ברצינות? לא, זה לא יתכן.

בנות, הרי קיימת בינינו אהבה של אחים ואחיות שאמא אחת ילדה אותם והיא הרעיון שלנו. היש אהבה חזקה יותר מזו שמלחמה, סבל ו(מילה מטושטשת) משותפים מקשרים אותנו אחד לשני? היש אהבה טהורה וכנה משל זו? ובפרט אליכן שסבל נוסף משותף לנו והוא המאסר אשר כה הרחיקנו מאותה העבודה שהיא כל מאווינו ותוכן חיינו. לא, אי אפשר שאהבה כזו תופסק בגלל סיבה זו או אחרת. כל עוד מקשר אותנו הרעיון של חרות עם ישראל, תפעם בליבי אהבה בלתי פוסקת ובלתי מוגבלת לאנשינו-לוחמינו.

ברצוני לספר לך עובדה אחת מעצמי. ביני ובין אחותי שררה אהבה חזקה עד למאוד ולא ראיתי לפניי שיבוא יום וכל זה יגוע. עתה אחר ששחררה מהכבלים הכפויים ושחררה את עצמה מ"הכבלים" מרצונה הטוב, אין בינינו אותה האהבה והרגש שהיה לפני כן. משהו פגום. וכל אחד ואחת משלנו, יקרים לי אלפי-אלפי פעמים יותר ממנה או ממישהו אחר ממשפחתי. כן. הקשר הרעיוני חזק הוא מקשר של חלב ודם של אם אחת.

רגשות אלה תמיד מוכרחים לבוא מעורבים אצל אנשים כמונו. אנו מזמן עזבנו את שורות האנשים הקטנים עם אסונותיהם הפעוטים ושמחותיהם הפעוטות. מחומר כה שונה קורצנו! נכון כתבת על האיבה הרבה והשנאה הרבה הפועמות בנו. הרגשות הנעלים ביותר והאכזריים ביותר בנו מצאו את משכנם. היסוד אבל הוא הטוב, והרע הוא רק כתוצאה מן המסיבות והאמצעי להשגת המצב בו ישלוט רק הטוב. ואלה המעטים מאיתנו שיזכו לזמן זה, כמה עמוק יהיה אושרם! כמה שטחי ביחס לזה אצל אחרים!

כמו שלא מבינים אותנו עכשיו בסבלנו, כך בטח לא יהיו מסוגלים להרגיש אז את כל גודל האושר. בודדים בהרגשות נישאר גם אז. אבל בלי שום ספק, זהו בניגוד לעדר של מושפעים ונסחבים. – ותראו איזה גורל! אם ייתלו הבחורים, הרי בחודש שבט ייתלו, בחודש בו נפל יאיר, בו נפלו חרותי וזליג. את רואה, חודש אבל כבר יש לנו, וחודש בגאולה, מי יישורנו? התנהגותם של השניים נהדרת, וכנראה שבן צורי⁴⁰ עורר כבוד אצל כל רואיו. בחורים יקרים! לא. איזה חיבה עמוקה העוברת מהקשר הרעיוני החזק. יקרה, נצלי את ההזדמנות האחרונה וכתבי. ומה שנוגע לכאב (אני אומרת זאת גם לעצמי ולכולנו), נפגשתי באחד הספרים באמרה יפה: "אנשים השואפים לשמש לא מתיראים מהצללים". היי שלום. באהבה רבה שלומית

ללא תאריך

ידידות יקרות.

שבת בבוקר 6:30. רק לכבודכן קמנו כה מוקדם. אנו מוכרחות למסור לליצי כעת, כי לא נראינה כבר עד שתלך אליכן. קרבן גדול, לא כן? עדה לא משתתפת הפעם בכתביבת המכתב – אצלה שבת, ורבקה בטח זוכרת שהיא אדוקה.

40 אליהו בית-צורי.

יקרות. כה שמחנו אתמול לקבלת המכתבים. כל פעם שמחות לזה מחדש. אבל יחד עם השמחה הייתה גם התרגוזות כי כפי שהבינונו, המכתבים שלנו לא התקבלו בסדר. קודם כל נירה לא קבלה מכתב מעדה (היא גם מאשרת את קבלת הגרביים) וטובה לא קבלה מכתב ממני. זאת גם הסיבה שלא דרשתי בשלומה במכתבתן, כי כתבתי לה לחוד. ואולי מצאתן את המכתבים במשך הזמן? כל המכתבים (גם לפוצי וחברותיה) היו בגב ובכריכות הצדדיות. כפי שכתבנו, שלחנו את הספר על שמה של פ. לשם הפורמליות, אבל הוא בשבילכן. יש גם כמה מיילים ב-26. חשבנו שתתעניינו כשתראינה שמביאים ספר ותיקחנה אותו ממנה. כתובנה בבקשה תיכף, איזה עניין יצא שם? כמובן שלילדה תכתובנה רק בעיתונים. אנו שמחות מאוד על הקשר החדש. הוא בטח לא לחינם. לצערנו לא נוכל להשתתף בהוצאות. זה ייפול הכול עליכן. אבל אתן יודעות הרי את אפשרויותינו.

גם אנו כמוכן שמחנו על הזדהות המחשבות בינינו. שוב הוכחה נוספת על הרמה עליה עומד הארגון, על ההכרה המשותפת בין החברים, וזה חשוב בלי ספק. נירה, אין לך להצטדק שאין את "יודעת" לכתוב. העיקר הוא "להרגיש ולדאוג" וזה הרי יש אצלך כפי שאת בעצמך מעידה. אין דבר. גם עדה מתלוננת על חיסרון זה וכותבת בכל זאת. המשיכי גם את ותאמני (?) בזה. עדה מודה (מילה מטושטשת) הגרביים הן טובות ויפות. ואת עדה פזיזה, כשמך כן את כפי שאפשר להבין ממכתבך. גם עדה בזמן הראשון לכלאה "השתגעה" כאן כהוגן, עכשיו אבל נעשתה כבר מתונה ושקטה יותר. אנו מאחלות לך שלא תצטרכי לשבת כל כך הרבה זמן כדי להיות למתונה ושקטה. ומה שנוגע ליתר (מילה מטושטשת) אל לך לפחד. הבינונו אותך הפעם ואל תזכירי לנו תמיד את "חטאות נעורינו" – המכתב ההוא שלא פירשנו אותו נכון. את המכתב לשלמה אתן יכולות להעביר ואם יהיה קשר, נכתוב להם ישר. עדה באה (מילה מטושטשת)?

הדוורית שלנו הבטיחה להעביר היום את השמלה. אנו מודות לכן מראש על המתנה היקרה שאתן מצרפות לשמלה. נקווה שנוכל להשתמש בזה. הצטערנו שהחמצתן הזדמנות לפני שבוע ולא קבלנו מכתבים כי ההזדמנות הזאת תפסיק הרי בקרוב. בפעם הבאה ננצל את ההזדמנות האחרונה ונכתוב לכן הרבה. את הספר שאנו שולחות אל לכן להחזירו. הוא מתנה משתינו לרבקה ליום הולדתה המתקרב. רבקה, אנו מקוות שתביני כי אין באפשרותנו לשלוח לך משהו הראוי לציין את הקשר הנפשי שבינינו. קבלי לכן את הספר הזה עם ברכות לבביות המקננות בלבבות כולנו. היינו רוצות שעוד יבוא ונפגש כולנו יחד בלב קל יותר ונזכר בצחוק את הרגעים האלה. אנו

מחכות מחר למשלוח גדול של מכתבים. בטח לא תאכזבנה אותנו. נירה,
נכתוב לך בפעם הבאה. קבלנה ברכות לבביות. שלכן ע"ש
ד"ש לכל הבנות ובמיוחד הוותיקות.

ג.ב

שלחנה לנו מחר את המידות של פוצי לאפודה פתוחה. אם לא תספקנה
בספר שלחנה כרגיל.
ע"ש.

מכתבי "יעל" (אסתר גרינשטיין) ללא תאריך

נגבי,⁴¹ אחי היקר לנשק, שלום רב!

אין אני יכולה להביע במילים מה עשה מכתבך הקצר אלי. א. מפני חוסר
מקום בדואר ב. מפני חוסר מילים בפי. אני חזקה, חזקה מאוד והסיבה היא
שיש לי על מה להישען, על רעיון בריא וצודק. אך הבן תבין, אדם נשאר
בכל זאת אדם... אף אתה מרגיש זאת (מעט מן המעט לעומת האסון אשר
קרני...) זה כבר כ-3 שבועות שאני נמצאת בלי אורי ומרוחקת מכם, אולם
זה רק בזמן, רק במספרים טפלים, ברגש בלב הנני קרובה קרובה מאוד.
אני קצת עצבנית, איני ישנה בלילות, מסתובבת כל העת ורוקמת את חלום
התקווה (?) והחרות ומבקשת מאת אלוה[ים] שייתן אף לי את האפשרות
למעש ולא לחלום בלבד.

עצבנותי אינה מפליאה (מוכרחה אני לציין, שאינני יודעת איך היה אדם
אחר מגיב על האסון שקרה לי, ולנגד עיני). יש לי חוב כה גדול ויראה
אנוכי שלא אצליח לשלם להם. נלאיתי לשבת בתוך כתלים אפלים אלה,
ידיי מגרדות ודמי רותח וקולח, לרגעים מסוגלת אני לפרוץ את כל הסורגים
והכתלים ולצאת למרחב המעש, אך ברגע אחד אני נוכחת לדעת שלא
בנקל... אך אתגבר ועוד שלם אשלם כפל כפליים.

רבות יש לי לכתוב לך גם בקשר למכתבתך, אם זה לא ילאה אותך
אכתוב בפעם הבאה. פה אמסור דברים הכרחיים. את הכתובת ו[ה]שם
מסרתי, כנראה שנבלות אלה שכחו לפקוד את ביתי, לכן מסור בבקשה
שיתעניינו לביקור אצלי. גם מכתב שלחתי הביתה, ואת החבילות אפשר

41 עמואל הנגבי ("אדם") מבכירי הלח"י ולימים בעלה של גאולה כהן.

לשלוח על שמי. מסור כי אני בריאה ושאמא שתהיה חזקה ולא תכעס עלי. כתוב לי מהו הטיפול בי. תבקש לקרוא את המכתב ששלחתי למרכז. אבקשך באם תהיה אפשרות, לתת לי להטיח בפניהם כהוגן בשעת המשפט. אבקש לשלוח לי תנ"ך עם כל הפירושים ואני כבר מודה למפרע. את הדואר אלי ואל ברוריה אבקש לשלוח על שמי, כי יתכן ויעבירו אותנו לווילה (מילה מטושטשת) במהרה. מסור להם כי יכתבו (מילה מטושטשת) אלי. מכאן שעכשיו נשאר (מילה מטושטשת) אך ורק אתה לי.

השונא שגזל ועשק את מולדתנו, גזל ממני את היקר מכל, את אורי החביב⁴² (מילה מטושטשת) תוסיף לו הרבה. ד"ש לדוקטור, יהודית, דב, זבולון, בצלאל, קרני, ולכל יתר האחים האוחזים בנשק. לדיל ברכת חזק ואמץ, אף הוא יכול לכתוב אלי. רוצה אתה לדעת אם סטרתי באמת לקלגסית הנבזה? ומדוע תחשוב שלא? גם עם הקלגסים נהגתי מספיק בחוצפה והם על הכול השיבו, כי מזל יש לי שיש להם כלפי רגשי חובה ואהבה (מה תאמר לזאת? אורי היה צריך לשמוע זאת, היה תוקע בהם כידון מצד אחד ומוציא אותו מהצד השני). טוב שכתבת כי חברינו מעריצים אותנו (אותי?), אחרת יכולתי להתחרט... בפעם הבאה אכתוב לך את פרטי השיחה עם ערלי הלב וטמאי הנפש.

נגבי! הייתי רוצה לדעת אם אצלי בבית ידוע שאורי נהרג, ואיך מצב הרוח בכלל לרגל מעצרי. ד"ש בביתו של אורי. אכתוב להם בפעם הבאה. נשיקות לצליק ממני ומאורי. מרים אם תרצה שתכתוב אלי. ד"ש למזל וברכת מזל טוב להולדת הבת, מה שם קרא לה? מסור בשמי כי ידאג לך כי ביתו תחונך במדינה עברית ולא תזדקק לבוא בפני הקלגסים ולמצא חן בעיניהם... אני מכינה מתנה עבורה. קבלתי פתק מאהוד מכלא ירושלים, מסור ד"ש לבבית וברכת חזק ואמץ ממני ומברוריה לאחינו בכלא עכו. הקריאו פקודת מעצר ל-3 חודשים לפנינו ואנו מוחזקות בבית הכלא עדיין. קראתי את המעש, הוא נהדר, זה מוסיף כל כך הרבה בשעה שמגיע משהו מהחוץ לתוך כתלים משעממים אלה. ד"ש לבבית מברוריה למזל ולך, אותך היא מכירה ומבקשת כי תעביר את מכתבה לבצלאל. ברוריה לומדת עברית ואת מכתבה הראשון בעברית תכתוב אליך. חזק ואמץ לכל אנשי המרכז והמישכו (מילה מטושטשת)

בברכת חרות וגעגועים לחופש, אחותך לנשק, יעל

42 חברה "אורי" (משה רדומיסקי) נהרג בפעולה.

31.4.1946

לאחי לנשק, שלום רב! חזק ואמץ!

טרם נודמן לנו להוציא את הדואר שהכינונו לפני חודש, ושבנו אף כתבתי אליך, אך הפעם אני כותבת בתקווה כי תקבל את מכתבי. נגבי, אני אסירת תודה לך עבור מכתבך הקצר אליי, מוכרחה אני להודות שמכתבך הקצר פעל עלי הרבה, כיוון שעוד פעם קבלנו שורה אחת כתובה מבחוץ. ביחס לנחמה שאתה מזכיר שם, הרי טוב עשית בחסוך מילים לנחמנו, כי אין כאלה. אני חזקה מאוד איני צריכה לכתוב זאת כלל, כי בוודאי ידוע לכם הכול. אך נחמה במילים, בשבילי אין. הוא היה כה יקר לי שאין מילים שינחמוני, נחמתי יכולה להיות אחת, בשעה שיחדל ליבי להלום מפה עם ליבכם שם, אלא יחד אתכם להלום, להכות בהם, בקלגסים נתעבים אלה, בפריצי חיות נבזות וטמאות אלה המתפארים כי הנה חוסלה קבוצת שטרן ואני הרכה בשנים אתלה בשל חוצפתי וגאוותי. לא עוד כאנשים תהיו אמר לי הכלב הנבזה (אגב נשאתי חן בעיניו, לזאת מה תאמר?). ואני השיבותי, כן אתם רוצים, אנחנו יודעים זאת, אך עוד תרגישו את נחת זרוענו ולא אחת תשלו את עצמכם ותאמרו, קבוצת שטרן, אך קבוצת שטרן תחוסל, כשאתם נאצים נבזים תחוסלו לא לפני זה.

ובכן נגבי, היטבת עשות בחוסךך מילים לנחמנו. אלמלא להוציאנו מפה יכולת ולהעמידנו שנית בשורות הלוחמים, אזי נחמתנו, אך יודעים אנו כי גם אתה רוצה ב(מילה מטושטשת). אך אין דבר. לוחם, מהפכן חייב לעבור הכול ואף זה אחד מהתפקידים המוטלים עליו לעמוד איתן ובגאון. אני מבטיחך כי לא אבייש, גם אם פסק דיני יהיה גרוע, והוא יכול להיות גרוע מאוד, אני מוכנה לכול. ואם ייגזר עלי להתלות, בגאון אלך לתלייה כראוי לאנשים שלנו. אך לפני זה הייתי מאוד חפצה כי תינתן לי האפשרות להטיח בפניהם כהוגן בטרם יחרצו משפטם. כתבתי בקשר לזה למרכז ואף לך משתפת אני את זה.

במכתבך נגבי, אתה נוגע בעוד כמה נקודות שאינני רוצה להתייחס (?) עליהן. ואף לא כדאי לדון בהם. אתה אחי, אחי לנשק, וכשם שאין נוטרים איבה בגלל אי אלה עבירות, כן גם אני ביחסי אליך, בייחוד שאתה מתקן הכול. ובכן אחי, מה שלומך? אני מעזה לקוות כי החיפוש המקולל הנערך בתל-אביב לא ישיג אותך ותדע לצאת ממנו. אנו פה חרדות מאוד וצמאות לידעיות. בשבת לא היה קץ לשמחתי בשעה ששמעתי כי המחלקה גדלה והתפתחה למרות שידעת אנכי, כי כאלה שעות (?) לא יחזרו כה מהר,

אולם העיקר שאנו מתקדמים ולא נסוגים אחור. נגבי, אבקשך לכתוב לי על הנעשה במחלקה ביתר פירוט ובכלל על הנעשה באיחוד (?) ובקשר לפעולה האחרונה של האצ"ל.

אצלנו אין כל חדש. הלא יודע אתה עד כמה רב גוונים הם החיים מאחורי בריחים וסורגים. ההרגשות... אוי הרגשות (מילה מטושטשת). אני משתדלת למצוא חדש, שינוי, אך ללא הועיל. חיים אלה מחלישים את העצבים והזיכרון, וכל הדבר, יהיה זה הפעוט ביותר המגיע מבחוץ, גורם לכולנו מצב רוח אחר לגמרי. כך מרגישה אני טוב (כמובן הכול באופן יחסי) עוסקת בקריאה ועבודות-יד אך חושבת הרבה, הרבה מאוד על החוץ. על אורי ועל כל שמפסידה אני ביושבי פה. טרם התרגלתי לחשוב שאורי באמת איננו, וכל פעם ביושבי לכתוב מכתב, מתחילה אנוכי לכתוב אליו מבלי שארגיש עד שמעירים את אוזני, אזי נזופת אני בעצמי. אתה בוודאי תבין אותי. (שאר המכתב בלתי קריא)

"מכתבי נמרודה" (רבקה ליפינר)

ללא תאריך

יקרה מאוד!⁴³

מה נפלא הדבר שכתבת! אני פשוט אילמת. אין מילים בפי להביע את שמחתי בקבלי את מכתבך. הפתעה לא צפויה. הן בזמן האחרון כמעט שלא ראיתך. את נעלמת מאופקי. שמעתי אמנם שעזבת את העיר ופשוט לא תיארתי לעצמי שאקבל ממך מכתב. אני קוראת את מכתבך שוב ושוב פעמים רבות. מה רבה מסירותך ודאגתך אריאלה! והרי כה רבות הדאגות בחוץ ובייחוד דאגותיך. את עסוקה וטרודה ויש לך צרות משלך ועניינים משלך, ומכתבך כה לבבי עד שאני מתחילה להביט על עצמי מגבוה...

בבית-הסוהר שהיתי חודש וחצי וכאן אני שוהה כבר כשבועיים. היה לי הרבה זמן לחשוב, יותר מדי. בית-סוהר, הצד החיובי שבו הוא, שהאדם הכלוא בו יש לו אפשרויות יוצאות מהכלל לבקר ולשפוט באופן אובייקטיבי בהחלט על הנעשה בחוץ במובן כללי, וגם לתהות על חייו הפרטיים. וזה מסיבה פשוטה: את נמצאת מהצד, מחשבתך לא נפרעת ע"י שום גורמים. החיים הם יציבים וחדגוניים. נכון הוא שלך מאשר לכל אחת אחרת, יכולה

43 המכתבים מוענו ל"אריאלה", היא לאה פריזנט ממפקדות לח"י.

אני לגלות את המתרחש אצלי. את עוררת מפנה בחיי בכלל – נכנסתי לעבודה במחותרת. ובכן, עלי לומר לך שכל פרשת העבר נראית לי עתה כמו על הבד. אני רואה שם צעירה אחרת לגמרי ממה שאני כעת. אני רואה את וורדה חסרת ביטחון, חסרת ניסיון וביטחון עצמי, ורגישה לכל כיפוף, כקפיץ. אולם אפילו היום, אינני מוטה לחשוב שהייתי רעה מטבעי, בלתי מוסרית או לא ישרה. אילולא ישרה הייתי, לא הייתי מודה בשגיאותיי וחולשותיי. ושנית, הייתי מדי תמימה וטיפשה בכדי להיות כזו...

את בוודאי תצחקי, אבל זאת עובדה. אילו שיקרתי באומנות, לא היו תופסים את השקר וכו'. ועוד דבר, יותר מדי תמימה הייתי בכדי להיות בלתי מוסרית. אלא שבאמת אופי מעוצב ועצמי משלי עדיין לא היה לי. הייתי מסוגלת לקלוט אופי כזה לו הייתי נמצאת תחת השפעה מסוימת. אבל זה לא היה. לאחר שנכשלתי, פגעו בי בגסות רבה. הייתי מוכרחה עתה לחנך את עצמי, בין שארצה ובין שלא. ואילו ידעת כמה סבלתי, איזה מוסר כליות, לא אוכל לתאר זאת. אולי "החטא ועונשו" של רסקולניקוב יוכלו להסביר לך זאת יותר ממני. ושוב אני חוזרת, שאילולא הייתה אחרת מטבעי, לא היה לי מוסר כליות.

באותו יום ששוחחתי איתך ונתתי לך את התמונה, ידעתי ובטוחה הייתי, שלהבא אהיה חזקה ולוחמת אמיתית – כפי שאת קוראת לזה. אתם בתוך תוכם אולי לא האמנתם בזאת. אני הייתי היחידה. אז כבר השתחררתי מהאני הקודם – מוורדה – הייתי שנייה – נמרודה אשר מוכנה בלב שלם לכול – בלב שלם – בביטחון פנימי ובעוז.

כן, עברתי הרבה משברים ועתה אני אחרת. דווקא עתה כשהייתי מסוגלת לקבל על עצמי (שאלה אם היו נותנים) המון עבודה, לעבוד במלוא הקיטור, דווקא עתה נאסרתי. זה כל כך מרגיש. זה איום. התשוקה לעבודה היא כה רבה אצלי. זוהי מין קדחת שאינה נותנת מנוחה. תוקפת אותי מן תשוקה לברוח מכאן. לשבור, לנפץ, למרוד! אבל אני מדי חלשה בשביל זה. [ה]אזיקים הם איתנים ואותם קשה להזיז מקומם. אני זוכרת בבית-לחם, איך שבתחילה, בזמן הראשון, הייתי כולי מלאה תוכניות של בריחה. ורעיון זה רדף אחריי כמו דיבוק. לא היה לילה שלא חלמתי שברחתי או משהו כזה. עתה הסיכויים ליציאה הם רבים יותר. יש אצלנו הרגשה שבזמן הקרוב משתחררים. הרגשה זו אינה נותנת פשוט מנוח. אני אופטימית מאוד במובן זה. אני מתנחמת בזה שעוד עבודה רבה שבעתיים מחכה לי בחוץ לכשאשתחרר...

את שאלת על מצבי הנפשי והפיזי. מצב בריאותי הוא טוב מאוד. יש לי כוחות כשל אחדות... רק חבל שלא הייתה לי אפשרות לנצלם... על מצבי

הנפשי תוכלי קצת לקבוע ע"פ מספר השורות שכתבתי. אני יכולה להוסיף שמצב הרוח שלי הוא די טוב. בדרך כלל אני עליוזה כשהייתי. המקרה שקרה לי לא הרפה אותי אדרבה, הוא חישל אותי. לבית-הסוהר נכנסתי ברוח איתנה. נדמה לי עתה, ששום מאורע אינו עלול להוציאני מגדרי. אדישות תקראי לזה? איני יודעת מה זה, אולם הרצון "להתגבר על עצמי" הוא כה חזק, עד שלא נשאר כבר כמעט על מה להתגבר...

אבי אוהב מאוד את תמונת האסירה ואני מתארת לעצמי מה רבה תהיה השפעת התמונה עליו. המסכן. חבל שעלייך לתת את מה שנתתי לך. אני מצטערת מאוד. אבל האסירה שלי לא הייתה ריאלית כלל וכלל. היא הייתה רק יצירת דמיון. בשביל "אז" זה יהיה מספיק. לך אני מקווה להציג את טיפוס האסירה האמיתי...

אריאלה יקרה. אני מודה לך בעד טוב ליבך. אבי בוודאי ישמח לקראתך. כתבי לי עליו הרבה, על מצב רוחו, מעשיו וכו'. אני אינני זקוקה לשום דבר מיוחד. יש לי את כל הדרוש. עבודות-יד שונות וכו'. הלא אין לוקסוס שאיני יכולה להרשות לעצמי. ישנם הרבה אנשים בחוץ הזקוקים לדברים חיוניים יותר. אותם הדברים שיש לי, אין להם. זאת אני יודעת מניסיוני.

אני רואה אותך לעיתים קרובות בדמיוני. תמונות רבות עוברות לעיניי. הן מקרים רבים מקשרים אותי אליך. אף כל התקופה של מחוץ לבית נראית לעיניי ברור. את הרגשת את עצמך כאחראית לי. דאגת לכל צרכי. ולולא את?... ואף עתה את משתדלת שוב לעזור לי. אין מילים בפי. אני אוהבת אותך באמת. וגישתך והתנהגותך ראויים לאהבה וכבוד.

אני מסיימת את מכתבי. הייתי יכולה לכתוב עוד הרבה, אבל המקום לא מרשה לי זאת. כתבי לי על כל מה שמעניין אותך ואני אענה לך ברצון. כתבי גם על העניינים בחוץ ובייחוד על עצמך, מצב בריאותך וכו'. דרשי בשלום כולם בשמי. גם בשלום יגאל. נמרודה.

ללא תאריך

לאריאלה היקרה שלום רב!

ראשית כל עלי לבקש את סליחתך על שעד עתה לא עניתי על מכתבך שקבלתי. ואילו היית במקומי וודאי גם את היית נוהגת כמוני. מאז קבל[ת]י את מכתבך רבו השינויים והתמורות במחנה. כל יום מביא אתו הפתעות

חדשות ואין פלא שלא כתבתי. החלטתי לחכות ולכתוב על הלטרונים. לאחר שבאו אלה חיכיתי לבוא הירושלמים ועתה...

יושבת אני בחדר התרבות וכותבת ולאוזני מגיעים קולותיהם של הבחורים מעבר לגדרות המשוחחים עם הבנות. האווירה עליזה וחגיגית. סוף סוף באו אלה אשר כה דאגנו לשלומם. סוף סוף זכיתי להכיר את לוחמנו שנפלו בשבי וביניהם גם את אחיך. כשראיתי את אחיך מעבר לגדר, מיד הכרתי שזוהו זה... בקשתי ממנו שיוריד לרגע את כובעו ויכולתי לראות את המצח האופייני לשמחכם. ונזכרתי בך...

אגב, הוא הוסיף למכתבי פתק אלייך. אתמול הצטלמנו כשכמה בנות על הגדר למעלה וכמה בחורים מהעבר השני וביניהם אחיך. שמעתי אודותיו דברים טובים וכל פה מהללו ומשבחו. אולם מאחר שאני נזכרת שהוא יודע עלי הרבה, מתחיל להיות לי לא נעים...

ראיתי את חברי לקורס. אבישי נראה מצוין. הוא התבגר והחבר'ה מחבבים אותו מאוד. יש לנו אפשרות לצאת לביקורים משותפים עם הבחורים. הבנות מזמינות את מי שיש ברצונן. אני מעוניינת להיפגש עם אחיך ולשוחח אתו, ויתכן שבשבת אזמינו. אח, אילו היה האפשרות לפחות לראות אותך פנים כי אז יכולתי לספר לך כל כך הרבה!! הן כה רבות המחשבות וההרגשות הממלאות אותי. זאת תוכלי גם להכיר ע"פ המכתב הכתוב על רגל אחת. אני כבר קבלתי את הצבעים ואף התחלתי לצייר. בכלל, אני לומדת מקצועות שונים. עלי להפסיק לדאבוני בכתיבה היות ועתה כבר יוצא הדואר ולא ידעתי על כך מקודם. אך אני מבטיחה לכתוב לך להבא הרבה יותר. אני מצטערת מאוד. מאת המאחלת לך כל טוב. נמרודה.

ללא תאריך

אבי היקר, שלום רב לך!

את המכתב שקבלתי ממך ע"י הדואר שלנו, קבלתי. וכן את כל המכתבים ועתה אני עונה לך דרכו. כתבתי לך מכתב השבוע גם בדואר לגלי, אך אני משערת שזוהו יגיע קודם. על כן אני חוזרת כאן על כמה דברים שכתבתי שם. באחד המכתבים הקודמים בקשתי ממך הוראות שונות בקשר ללימודים וכשתקבל את מכתבי הוא, אני מקווה שלא תשכח מה שביקשתי. אחד הדברים שאינם נותנים לי מנוחה, הם הצבעים שאינך שולח לי. אין מכתב

שאינני מבקשת זאת ממך. עוד בבית־לחם כתבת לי שיש לי צבעים בבית ואינני יכולה להבין את הסיבה שאין אתה שולח לי אותם. כל יום שיש בבוא חבילות אני רצה אל השער מתוך תקווה שהצבעים בבואי כבר הגיעו, אך מיד אני חוזרת לחדר מצוברחת. אין אפילו זכר לצבעים וכמובן שבאותו יום ולמחרת, אין לי כבר מצב רוח טוב, וזה לא (מילה מטושטשת).

אתמול קבלתי ד"ש ממך ע"י הרב ברומברג שהיה אצלנו. קראתי את מספר המילים שכתבת בפנקסו ושמחתי על כך מאוד. אני כותבת אליך עד כמה שיש אפשרות, ואל נא לך (מילה מטושטשת) על כך שאיני כותבת. תאר לעצמך שאני מתכתבת עם עוד 71 אנשים באופן קבוע. יוצא מזה שעלי "יום ולילה" לשבת ולכתוב.

ענה לי על כל שאלותי ובקשותי, לפחות ברצוני לדעת אם אתה יודע מה שאני מבקשת...

אני מרגישה כאן טוב. מצב בריאותי הוא על הגובה, כרגיל. ישנם רופאים קבועים המטפלים בנו, אך לי לשמחתי, אין צורך בהם. ישנו רופא שיניים קבוע המטפל בשיני כולן אך הוא קבע ששיני בריאות וחזקות וכן קבע הרופא הכללי, שאין לי צורך בכלום.

השבוע יצא[נ] למחנה הלטרוניס⁴⁴ ולא חסר לנו דבר. סדרו ביקורים משותפים בצורת טיולים על הכביש הראשי בין הבחורים והבחורות, במשך שעה ביום. במחנה נמצאים בחורים "ממשפחתי" (אתה בוודאי יודע למה הכוונה). בחורים כארזים. ורק השבוע השתחררה בחורה שלנו ובחור [שללה] ועשינו לכבודם מסיבה משותפת.

מה דעתך על הבחורות שמבקרות בבתינו? ומה קרה שעמי⁴⁵ כתב את מכתבו על הדף השני של מכתבך. האם הוא מבקר אצלנו לעיתים קרובות? איך אתה מקבל בבית את האנשים הבאים אלינו? האם השכנים הרגישו בזה? כתוב לי הרבה ועל הכול.

בשבוע שעבר קבלתי מחיה שיסל חבילה ובה ממתקים, נקניק וצמר בשביל לסרוג לה סוודר. היא ויוסף כותבים לי מכתבים לבביים מאוד ומבקשים שאכתוב להם כל מה שחסר לי. רך לי ברוך ה', יש הכול חוץ מ"פרז"⁴⁶... את מה שאתה שלחת לי, כלומר את הנעליים, גרביים וחזיה, קבלתי. ותודה רבה לך עבור זה. קבלתי ד"ש ממך ע"י גב' שטנר שכתבה

44 עצירי לטרון.

45 חבר לח"י יעקב רוטניק, נהרג בקרב בעוג'ה אל־חפיר ב־27.12.1948.

46 בעת שאסיר השתחרר מבית־הסוהר היו מטביעים חותמת על כף ידו עם המילה פראג' – משוחרר.

שביתה שהיא ידידה טובה שלי, שאתה דברת איתה ובקשת ממנה לכתוב שאני אכתוב...

אני רואה שאתה הפעלת את כל המניעים לכתיבתי. המטרת עלי מבול של בקשות. מיד רצתי לחדר התרבות, התיישבתי וכתבתי. ומכתב ארוך כתבתי. אתה כל פעם מבטיח שבפעם הבאה תכתוב מכתב ארוך או כפול, אך כפי הנראה, יש צורך להזכיר לך זאת. ובכן, אני מזכירה... אני אשתדל הפעם, אם זה יהיה אפשרי, לשלוח לך תמונה או תמונות. האם אתה עוד זוכר אותי? ואולי שכחתני?... אגב, מדוע דוד אחי לא כתב, הוא הרי הבטיח לי? מה מצב העבודה, האם מצא דוד ואתה עבודה איזה שהיא? מסור מזל טוב לציפורה ליטבין בשמי. כתוב לי מי הוא חתנה או בעלה, מה מעשיו, עבודתו, ואיך הוא בכלל ומה פתאום היא התחתנה? ד"ש לכולם. לדודים ולדודות באשר הם שם. ד"ש גם לגב' זילברמן ולמנחם וכל השכנים.

עד ה־15 במאי, רק כמה שבועות בלבד ואז אהיה בבית ויהיה אייזון!! חכה לי בסבלנות ובלי דאגה. את דרכי אמצא, היה בטוח. מה העניינים אצל שרה חיים, לא שומעים ממנה כלום. האם שרה ואסתר מבקרות לעיתים אצלנו?

אבא, שלח לי את החצאית החומה השנייה, אם היא עוד קיימת. ובכלל בגדים שמצא לנכון לשלוח ושלא שלחת. האם החולצה הלבנה שלי בבית? אני צריכה אותה.

שלום רב ולהתראות, רבקה.

מכתבי עצירות האצ"ל

כ"ז אלול תש"ז

שלום רב לך מ.

את מכתבך הנחמד והברכה קבלנו. אין בכוחו של העיפרון לה[עלות על הנייר את גודל שמחתנו. מיותר לתאר לך את השמחה שחופפת את האסיר בקבלו מכתב מהחופש. זהו הרגע המאושר ביותר בחיי האסיר. תמיד חשבתי שכאשר משתחררים, שוכחים את הכול ואת כולם ולבסוף התברר לי שזה לא כך ובייחוד מצדך. אשמח מאוד לשמוע ממך הרבה ועל הכול-הכול. האם לא תוכל בשום אופן לבקר אותנו[?] אנו נשמח מאוד לך.

רק הרגע העבירו 14 בנות ממחנה העצורות בלטרון לווילה. ביניהם יש גם חברתו של פלג. אגב, האם אתה מתכתב עם הבחורים? אם כן, מסור להם מאיתנו דרישת שלום חמה-חמה. זה זמן רב שלא קבלנו מכתב מהם. איני יודעת במי האשמה, בהם או בצנזורה. אני חושבת שהאשמה היא הצנזורה, היות והרבה מכתבים שלנו הלכו לאיבוד, תתאר לך. הנה-נה, לאחר חודשיים של צפייה לכתובת מכתב, מקבלים (מילה מטושטשת) נייר לכתובה, אתה ודאי מכיר את גודל הנייר, לא כן? ולבסוף מתברר שמכתבון זה הלך לאיבוד. זה הרי כל כך מרגיז נורא.

ומכאן אין לי מה לחדש לך. אותם החומות הארורות, אותו צרור המפתחות, אנו משתדלים עד כמה שאפשר לגוון את חיינו, בקריאה רבה, לימודים ועבודות-יד. העבודה עכשיו לפני ערב החג, רבה. פשוט חסר לנו זמן. אל תצחק, זה ברצינות גמורה. רוב הבנות עסוקות בעבודות-יד שצריכות להיגמר עד החג.

אני מוכרחה להצטמצם הפעם מכיוון שהמקום לא מרשה יותר לכתוב. חבל....

אתה ודאי נפגש עם הורי הבחורים, ובכן מסור להם חג שמח משתינו, ובייחוד להוריך. מסור גם "לה" דרישת שלום חמה ולכל החבריה. קבל נא את איחולינו הלבביים לשנה החדשה. מי ייתן ותהא זו שנת דרוך לעמינו.

בידידות רבה. השתיים.

ט"ז בחשוון תש"ז

לאחינו היקר מאוד, שלום רב!

שמחנו מאוד לקבל את מכתבך הקט והחביב מאוד. היקר שבמכתב הוא בדרך כלל המכתב עצמו והמילים הכתובות בו – בידן להוסיף או לגרוע. אצלך הן הוסיפו הרבה. כמה מביעות, כמה יקרות לנו אותן מילים שכתבת לנו. מצאנו בהן ידידות נאמנה ואהבה ומסירות אח. דא[ג]תך ומסירותך מתבטאת בלבביות כזו.

לפעמים זה כל כך ברור. למרות שהכרנוך זמן קצר כל כך, אנו קשורות אליך כלאח וכלידיד ותיק וברור. במקרים כשלנו, לא תקופת ההכרה היא הקובעת ולא ההכרה עצמה. אותנו מקרב רעיון משותף. ומה כרוח וכרעיון גדול כוחו לרחק או לקרב אנשים? קבלנו מג. כרטיס ברכה לשנה החדשה. שמחנו מאוד לכרטיס הברכה אך כשראינו את הכתובת החוזרת הצטערנו מאוד. אנו מקוות שעד שיגיע מכתבנו זה אליך, תשתנה כתובתו. נשמח מאוד לקבל גם ממנו מילים מספר. מדוע אינך כותב לנו על עצמך[?] האם אתה עובד במערך ומה מעשיך באופן פרטי[?] כתוב הרבה ועל הכול. נשמח לכך מאוד.

אצלנו פה החיים אפורים מאוד – כל יום דומה למשנהו. החיים השקטים והיפים שניהלנו פה בהיותנו רק 5 בנות התחלפו בחיים סואנים יותר משהוכפל מספרינו. כמובן שכשהחברה מתרחבת, מתרחבים הטיפוסים. מהם יפים ומהם לא כל כך, כי הרי הרעיון המפעם בלבות כולנו הוא כל כך מובן, הכרחי ופשוט, שמצטרפים לתנועות אנשים שונים. כידוע לך אין תנועות המחותרת תנועות המקיפות יחידים נבחרים במעלות רוחם ובמסירותם – תנועות המחותרת חייבות להקיף – ויקיפו! – את רוב רובו של העם השואף לפרק מעליו את עול המשעבד ולהקים על תילה את מלכות בית-דוד. כמובן שביחסים פה בינינו, כמעט שאיננו (מלה מטושטשת) מקום לרכילות – זו המהרסת חיי חברה בחוץ. אנו רואות אחת בשנייה רק חברה לרעיון ואיננו מבדילות לפי המסגרת. מתי יהיה כבר מצב כזה בחוץ? הפירוים עשויים רק להאריך את מלחמת השחרור והעם זועק; התאחדו! אורו את כל כוחותיכם למלחמה משותפת.

קראנו בעיתון שהמנהיגים שוחררו וחששנו מאוד למה שיבוא בעקב זה. לדאבוננו נתברר שצדקנו. בעיתון מיום אתמול ראינו שתנועת המרי העברית הכריזה מלחמה (באחים – מלחמה. באויב – רק מאבק) על תנועות המחותרת. קשה יהיה לכם עכשיו, תצטרכו להילחם באחים, אך אני מקווה

שתגובה מהירה תשתק מיד את פעולתם. ד. רוצה להוסיף קצת, לכן אסיים בלחיצת יד חזקה וידידותית. אנו מודות לך מאוד בעד הספרים ששלחת. ב. נורא חצופה. היא השאירה לי מעט מאוד מקום ולכן אסתפק אך ורק בדרישת שלום חמה כאש. בפעם הבאה אכתוב יותר. בידדות רבה־רבה. ד.

מכתבים לפרקליטים

צפורה ויס, 12.7.1944⁴⁷

לכבוד עו"ד קריצמן, תל-אביב, רח' ביאליק מס' 1.

א.ג.

נשפטתי ביום 10.7 ש.ז. בביה"ד הצבאי בירושלים ל-4 שנות מאסר. ברצוני להגיש ערעור למפקד הצבאי בארץ-ישראל ובקשר לזה הנני רוצה להתיעץ איתך. נא לבוא מיד עם קבלת מכתבי זה לכאן. אשר לשכר-טרחה, נסדר במקום. בכבוד רב צפורה ויס

טובה סבוראי, 13.7.1944

אדון מ. זליגמן,

אדון נכבד מאוד!

את מכתבתו מה 2.7.44 קבלתי היום והנני לענות על שאלותיו. נאסרתי ב-12.2.42 בדירתי בתל-אביב ברח' מזרחי ב'. באותו יום הועברתי לבית-הסוהר ביפו אשר בו ישבתי כשבוע ימים. משם הועברתי לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם ונשארתי שם עד 29.3.44 והועברתי לבית עצורות אשר בבית-לחם, בו אני נמצאת עד היום. כידוע לו משיחתנו האחרונה הייתי חולה בזמן מאסרי. לפני שנה וחצי חליתי במחלה נוספת, מחלת הכליות. מחלתי זו הולכת ומתגברת כי במשך כל הזמן לא נתנו לי עזרה רפואית. ומן המיותר להדגיש שכתוצאה ממחלתי (הישנה והחדשה) נחלשתי בכל גופי במידה ניכרת מאוד.

47 שמה הבדוי של נחמה סרולוביץ.

הנני מעירה את תשומת ליבו שאני אם לילדה קטנה. אני תקווה שאדוני יעשה את כל המאמצים לשחרורי הקרוב. אני מודה לו מאוד עבור התעניינותו הרבה בי.

בכל הכבוד
טובה סבוראי

אסתר רזיאל-נאור, 10.8.1944

לכבוד מר מ. זליגמן – תל-אביב.

אדוני הנכבד!

בזה הנני ממלא[ת] את ידי כבודו להופיע כבא כוחי בכל הפעולות המשפטיות הנוגעות לענייני. בהתאם למכתבו הנני למסור את הפרטים: נאסרתי בביתי, נחמני 19, תל-אביב, באור ליום ז' באדר – 2.3.44 ביחד עם בעלי. מיד לאחר מאסרי הועברתי לתחנת המשטרה בצפון תל-אביב, ומשם לכלא יפו. ביום ו' שושן-פורים 10.3.44, נשלחתי לביה"ס לנשים בבית-לחם. בסוף חודש מרץ הועברתי בתוך כל האסירות למחנה-עצורות בוילה-סלם בית-לחם, במקום שהנני נמצאת מאז.

לפי מקצועי ומשלח ידי הנני מורה זה שלוש-עשרה שנה. ברצוני להוסיף ולציין כי הנני אם לשני ילדים קטנים. הבכור בן ארבע וחצי, והקטן בן שנה ועשרה-חודשים והנני עומדת להיות אם לילד שלישי בעזרת ה'. מאז נאסרנו בעלי ואני נמצאים הילדים אצל הורי שבעי-הסבל ותשושי הכוח, וכל הטרדה ועול הפרנסה נופלים עתה על שכמם. ארשה לעצמי להעיר שבית-הסוהר אינו המקום המתאים לאישה במצבי, עם כל מה שעומד לפני בחודשים הקרובים. על מצב בריאותי וכל הסיבוכים שעברו עלי במצבים הקודמים יוכל להעיד הרופא שטיפל בי במשך כל הזמן.

אקווה כי כבודו מבין למצבי, ידע להעמידו באור הנכון בכל המקומות הדרושים – ויצליח להוציא לאור-דיני.

והנני מודה לכבודו. בכל הכבוד
אסתר רזיאל-נאור

אסתר ברגר (נלי פישר), י"ז שבט תש"ה

לכבוד אדון זליגמן

תל-אביב.

א.ג.

הנני להודיע לך שקבלתי הודעה רשמית על היוסדה של וועדה על-יד מרכז הבולשת אשר תחקור ותעיין במצבו של כל עצור ועצורה. לרגל זה הנני מבקשת את כב' להתקשר עם אחי ויודיעני על הצעדים אשר נעשו מצידו. יש באפשרותו של כל עצור לפנות בכתב לוועדה החוקרת הנ"ל. לא עשיתי זאת עדיין כי רוצה אני לפני כן לראות את כב' ולברר אתו את אשר נעשה עד כה לקראת שחרורי ממעצר.

הנני מקווה שאוכל לראותו בהקדם האפשרי.

בכל הכבוד

אסתר ברגר

נלי פישר, 22.5.46

לכ' עורך הדין מ. זליגמן

א.ג.מ.

זה למעלה מארבע שנים אני עצורה בבית-לחם ואיני רואה כל סיכוי למצבי זה. לכן הנני פונה אליו שיתעניין במצבי.

נאסרתי ב-12.5.42 בחיפה, בדירתו של אדון יולק (הנמצא עדיין במעצר), ומלבדו היו עוד שלושה גברים בלתי מוכרים לי נוכחים. אחרי החיפוש בדירה לא נמצאו אצלי כל דבר חשוב או אשר יכול להעיד נגדי, ועד כמה שידוע לי, גם בחצר לא נמצא דבר. למרות זאת כולנו ביחד נלקחנו לבניין הבולשת. למרות שהחקירה הייתה שטחית מאוד ופורמלית בלבד, הודיעוני על מעצר של שנים-עשר חודש. בכדי למנוע אי נעימות מאחי, דבר אשר רציתי בו בכל מחיר, מסרתי את השם אסתר ברגר.

כמעט שנתיים הייתי בבית-הסוהר בבית-לחם במעמד דומה לזה של שפוטה, אך בהרבה מובנים קשה יותר מזה. היינו בבניין אחד עם חולות רוח וחולות מין ומלבד המחזות המחרידים שהיינו עדות להם, סבלנו מהרעש הבלתי פוסק מצידם וכל הכרוך בנוכחותם. נוסף לזאת היינו תחת פיקוחם של שוטרות אשר את שפתן לא הבינונו ותחת שלטון מנוולת אנגלייה אשר

תמיד ניצלה את מעמדה לרעתנו ואשר הטילה עלינו עונשים בלתי מוצדקים אשר במקרים ידועים התנקמו בבריאותנו. במשך כל הזמן הזה לא הורשנו לראות את קרובינו והקשר היחידי בינינו היה דרך מכתבים אחת לשבועיים. במקרה שלי, הייתי צריכה לוותר או על הקשר עם אחי או עם הורי אשר נמצאו באותו הזמן במחנה הסגר במאוריציוס.

אחרי שנתיים בערך ב-29.3.44 הועברנו לבית עצורות (זאת רק הודות למאמצים מציודו), ותנאינו השתפרו במקצת. קבלנו רשות להתראות עם קרובינו פעם לחודש וגם חופש התנועה הפנימי הרחב במידה ידועה. אבל כמובן שההטבה היא יחסית. לעומת זאת, במצבי הפרטי לא חל כל שינוי לטובה. קבלתי מדי שנה או חצי שנה הארכות למעצרי בלי כל חקירה מוקדמת. מאחר שלאחי נודע כי נאסרתי, מסר לבולשת את כל הפרטים הדרושים עלי וקיוונו שזה ישים קץ למעצרי, אך כל המאמצים לא הועילו ובמשך למעלה משלוש וחצי שנים לא מצאו לנחוץ לחקרני. בתום תקופה זו (3.5 שנים) קבלתי הוספה של שנה (!) ורק אחרי ההוספה הזאת ועל סמך בקשת הורי, נחקרתי על-ידי מר פיטון אשר הבטיח לי להמליץ על שחרורי. ושוב כל שינוי לא חל במצבי. הוספתי לשבת עוד חצי שנה ואיני יודעת עד מתי תמשך התעללות זו, ומה הסיבה לכך.

ודאי ידוע לו שבנות אשר נידונו בפני בית דין צבאי ואשר נמצאו חייבות בדין (עבור השתייכות לארגון בלתי לגלי או נשיאת נשק, או שניהם יחד) נידונו לארבע שנות מאסר, היינו שנתיים ושמונה חודשים מעצר.

ברצוני להדגיש שהורי הצליחו להימלט מתופת הנאצים ובהגיעם לחופי הארץ הועברו למאוריציוס. לפני שנה לערך הגיעו ארצה ומצאוני עדיין במעצר. מיותר להוסיף שהדבר גרם להם סבל נוסף וגם אכזבה מרה, בפרט שהגיעו ארצה אחרי הניצחון ותלו תקוות רבות במאורע זה. מהרגע הראשון שהורי נמצאים בארץ, פועלים הם למען שחרורי, אך בלי תוצאות. למרות ההבטחות המרובות אשר קבלו, הנני נמצאת עדיין במעצר וכל זאת רק על סמך חשד בלתי מבוסס. ברור שכל מה שאני יושבת יותר, הנני נחשבת למסוכנת יותר בעיני הבולשת. לבטח יוכן לו שאין ברצוני לבלות את כל ימי חיי כאן רק בגלל טעות או הלשנה לא נכונה איזו שהיא.

כתבתי לו את כל הפרטים הללו כדי שידע למפרע על סמך מה ובאיזה תנאים אפשר להחזיק במעצר בארץ זאת, בחורה למעלה מארבע שנים. מקווה אני שיעשה ככול אשר ביכולתו כדי לשים קץ לשייבתי האיך-סופית.

הנני מודה לו למפרע

בכבוד רב, נלי פישר.

ג'ולי אלעזר, 24.5.1946

עו"ד מר זליגמן, תל-אביב

א.נ.מ

הנני לציין ולמסור לכ' אי אלו פרטים אשר יסבירו לו את מצבי. ודאי כי שמע כל הנוגע לחיי לפני מעצרי וכמו כן כל הצדדים אשר נעשו עד כה למען שחרורי ע"י הורי והמייג'ור לויין.

נעצרתי ב-13 לחודש ה-3 שנת 1942 בחדרי בתל-אביב, רח' בצלאל 10. בו במקום, קרוב לחצות נערך חיפוש בחדרי ולא נמצא כל דבר בניגוד לחוק. נלקחתי למשטרה ומשם לבית-הסוהר ביפו. לשאלתי למה ועד מתי עלי להישאר בבית-הסוהר, הוגד לי שלמחרת אקבל תשובה. וכך, רק ביום השלישי למעצרי נלקחתי למשרדי הבולשת ביפו. הוגד לי שישלחוני לבית-הסוהר אשר בבית-לחם. למרות מחאתי לא נתנו לי כל הסברים. ובקשר לאשמה אשר הטילו עלי – השתייכות למפלגה בלתי לגלית – לא נענו לבקשתי לבדוק היטב, לברר, אלא תיכף הוחזרתי לבית-הסוהר ביפו ומשם כעבור יומיים הסיעוני לכלא בבית-לחם. בבית-סוהר זה שהיתי במשך שנתיים. תנאינו כאן קשים היו בהרבה משל השפוטות אשר בקרבם נמצאתי במשך כל הזמן. וחולות הרוח אשר נמצאו באותו אגף, הוסיפו לתנאי חיינו אשר אין להגדירם אלא תנאים אכזריים ואיומים אשר במשך הזמן גם השפיעו על מצב בריאותי (חליתי בחורף הראשון בהיותי בסהר ומכיוון שלא ניתן לי טיפול רפואי בזמן, מחלתי הפכה לכרונית. כיום הנני סובלת מברונכיטי כרוני). זכויותי – כשל זכויות יתר העצורות הוגבלו עד קצה גבול האפשרי: משלילת ביקורי קרובים, והדבר נמשך למעלה משנתיים! – עד שלילת זכות אלמנטרית של אסיר, טיול יומי באוויר. הכול ברצון הממונה על בית-הסוהר. כל פנייה למשרדי הבולשת, כל מכתב בקשה, נשאר ללא תשובה. יש לשער שלא הגיעו רחוק מאשר עד לסל הניירות אשר במשרד בית-הסוהר. אפילו עד עצם היום הזה טרם הוחזרו לי חפצים אשר נלקחו מחדרי – יקרי ערך מהורי ומחוסרי כל עניין עבור אנשי במשטרה.

ב-19 לחודש ה-3 שנת 1944 הועברתי למחנה עצורות. אמנם חופש התנועה הוגבר, אבל אין תנאי השיכון עלולים לסייע אלא לניווני הדרגתי מבחינה פיזית. הנני כותבת לך מכתב זה לאחר מעצר של 4 – ארבע – שנים וחודשיים. היינו למעלה מ-6 – שש!!! שנות מאסר. זה כמה פעמים פניתי לוועדה לבירור מצב העצורים באשר אודותי. בוועדה הודיעו גם לי על טופס רשמי ובו – בטופס – מצוינת גם האשמה אשר נגדי. פעילות

טרוריסטית. הדבר הדהימני ביותר ובקבלי את הטופס הנ"ל נמצאתי כבר במעצר קרוב ל-3 – שלוש – שנים וזו הינה אשמה שונה מזו שהטילו עלי עת נעצרתי. אשמה אשר אינה מתאימה לעובדות ולמציאות ומחוסרת כל הגיון. פניתי לוועדה הנ"ל ובקשתי שיאפשרו לי לטעון טענותיי בפני חבריה. וב-20 לחודש ה-4 שנת 1945, נחקרתי במשרדי המחנה ע"י ה"ה קילי והמילטון אשר הסתפקו בזה שהציגו לי שאלות לאין ספור, מה שנוגע למקומות מגוריי ועבודתי מזמן בואי ארצה ועד למעצרי. מר המילטון גם מצא לנחוץ להטיל עלי אשמה נוספת: ששימשתי קריינית של הארגון הצבאי הלאומי. לא היה כל טעם גם באשמה זו – כי בשקר יסודה! – אלא להצדיק מעצרי הממושך. למחאתי וטענותיי הצודקים ענני מר המילטון שהממשלה משלמת עבורי. זא מפרנסת אותי ודואגת לי – משמע, עלי להיות שבעת רצון ותו לא.

כתבתי למר קטלינג ודרשתי חקירה נוספת. נתנה לי האפשרות לשוחח עימו. הדבר היה ב-23 לחודש ה-5 שנת 1945. אז מצב בריאותי היה בכל (מילה מטושטשת), כי אז מחלתי הייתה בתוקפה. ודאי כב' קבל את כל פרטי החקירה מהורי שאליהם כתבתי על כך. אמנם מר קטלינג הסכים שאמת גמורה הינם כל הפרטים אשר נדרשתי למסור בקשר [ל]חיי עד עת מעצרי, אבל דחה דרישתי הנמרצת לחקור באמיתות האשמה השלישית במספר ולבטלה בטענה שאין הוא עוסק בהוכחות, כי סומך הוא על הרפורטים המוגשים לו. גם הדגיש שאין הוא מוסמך להחליט על שחרורי. בו במקום בקשתיו שיאפשר לי לשוחח עם אלו המוסמכים לכך, באם כך הוא סבור, מכיוון שבגלל האמירה היפה אשר אמר – "אמור לי חבריך כדי שאגיד לך מי אתה" – אין כל הצדקה הגיונית להחזיקני במעצר. ואז ניסה מר קטלינג להטיל עלי אחריות על מעשים שנעשו בחוץ. ביקשתי שיוכיח לי שבעת ובעונה אחת, גם הייתי במעצר וגם חוץ מהמעצר. אז אסכים גם אני לדבריו. בשיחה שנייה עם מר קטלינג אשר התקיימה גם כן במשרדי הבולשת בירושלים, הסכים מר קטלינג שאין כל יסוד לאשמה אשר מר המילטון הטיל עלי, ושאלתי העיקרית – מה הוא התנאי לשחרורי ועל שום מה יש לדחות מלהאריך לאין סוף את מעצרי, שוב אותה התשובה: אין הדבר תלוי במר קטלינג. ושוב פניתי בכתב לוועדה שע"י מרכז הבולשת – לא נענית.

ב-13 לחודש ה-12 שנת 1945 פניתי בכתב גם להמ"מ⁴⁸ הנציב העליון לארץ-ישראל, לאחר שכל מאמצי הורי ומאמצי אני לא הביאו לכל תוצאה

ולא חל כל שינוי במצבי. בקשתי להפנות תשומת ליבו של ה.מ. הנציב שאפילו אנשים אשר הועמדו בפני בית-דין צבאי ונמצאו חייבים בדין, לא ניתן להם פסק דין קשה כל כך. ועל אחת כמה וכמה כאשר מדובר בנשים. בהתאם לתשובה אשר קבלתי מה.מ. הנציב העליון (אין ביכולתי לצרף מכתב זה, כי נמצא הוא במשרד בית-ההסהר וגם לא נתנה לי אפשרות להעבירו אלא רק לקרוא בו) ואשר בה – בתשובה – נאמר שאין ביכולתו להתערב למען שחרורי, הרי הוא מוסר לידיעתי שישנם מוסדות המוסמכים לדון בכך ואשר באופן פריודי⁴⁹ דנים במצבי גם כן. בהתאם לכן שוב פניתי והפעם באופן ישיר אל מר פייטן הממונה אז על ענייני העצורים. פניתי אל מר פייטן ב-14 לחודש ה-2 שנת 1946 בתקווה ששיפוטו האובייקטיבי יביאו לידי מסקנה אחת – שחרורי. כמו כן בקשתי שיחה עם מר פייטן, באם זו היא הפרוצדורה ההכרחית.

ב-10 לחודש ה-3 שנת 1946 הוציאוני אל הארכה נוספת של מעצרי לעוד 6 חודשים. וב-27 לאותו חודש שוב נחקרתי במשרד המחנה ע"י ממלא מקומו של מר פייטן, מר לודו'. ושוב נדרשתי לאמת כל אותם הפרטים הרשומים פעמים מספר ע"י הקצינים בבולשת. ושוב גם מר לודו' טען שהינו פקיד רק בבולשת ואין הוא מוסמך לענות מה בדבר שחרורי, אלא לאחר דיון וכו' וכו'. גם למר לודו' מסרתי כל אשר יש בדעתי וברצוני לעשות לאחר שחרורי ובקשתי שיתחשב בכך וכמו כן במצב בריאותי וגילי.

בינתיים הננו בסוף חודש מאי ועדיין הנני במעצר. ושוב בכל מקרה דורשים ממני להזדיין בסבלנות. א.ג.מ. עד עצם היום הזה לא נתנה לי כל אפשרות להגן על עצמי כראוי. לא הועמדתי בפני שופטים מוסמכים, לא דנו אותי על החזקת חומר כל שהוא שחל עליו איסור, לא הוצגתי בפני כס-המשפט באשמת מעשה שהוא בניגוד לחוק ואף על פי כן, הנני במעצר לזמן בלתי מוגבל. הוועדה אשר ע"י מרכז הבולשת ופקידי המלכות, מסתפקים בחשד בלבד מאשר כל הוכחות. ואותה אשמה – חשד בלבד להשתייכות [ל]ארגון בלתי לגלי – יש בכוחו לגרום להארכה אוטומטית של מעצרי, אפילו לאחר 6 – שש – שנות מאסר. וככל אשר הנני ממשיכה להיות במעצר, הנני הופכת ל"מקרה קשה" בעיני אנשי הבולשת אשר אינם רוצים לשחררני, אלא אחרי דיונים ודחייה עד אין סוף. ועובדה היא: מר קטלינג העמיד אותי על טעותי כאשר ביקשתיו שיברר ויבדוק את ענייני וכשם שחשב זאת ומצא לנכון לשחרר מספר כה רב כל כך של עצורות אשר

גם עליהן הטילו אשמה של השתייכות לארגון בלתי חוקי, ודאי יוכל לעשות זאת גם במקרה שלי. מר קטלינג טען שכלל וכלל לא הוכתב חוסר אשמתן של העצורות הללו, אלא נתנה להן ה"צ'נסה"⁵⁰ ומשום מה אין לתת לי גם את הצ'נסה באם אין רצון לעסוק בהוכחות?

א.ג.מ. אבקש סליחתו, אבל היה עלי לציין כל אשר היה בעדי לעשות עד כה. אבקש מכבודו להתקשר עם המייג'ור לוין או עם הורי, במקרה שהאחרון אינו בארץ, וישמע כל הפרטים הדרושים למען ימשיך לטפל בעניין שחרורי. הנני מודה לכ' ולכ' מר קריצ'מן באשר הואלתם לבקרני ולשמוע את אשר בפי. אהיה אסירת תודה באם כ' יאשר קבלת מכתבי זה וכמו כן יודיענו על הצעדים אשר יעשה להבא. הנני בכבוד רב, ז'ולי אלעזר

ציפורה פלומן, 28.3.1947

לכבוד העו"ד מ. קריצמן

רח' ביאליק מס' 1 תל-אביב

א.ג.מ.

מכתב זה ודאי יראה מוזר לעיניים (?) לאחר תקופה כה ארוכה של ישיבה (למעלה משנה) אשר בה נפגשנו לעיתים ובפגישותיו סיפרתי לכב' מעשה אשר אילצוני באיומים ובכוח לספר. בחזרה אני שרציתי ורוצה אני אף [כמו] כולם להקים לי בית ומשפחה ולאחר איומים מצד אנשים בלתי ידועים לי המשתמשים בנשק, חששתי, ואלה הם דבריהם: "דעי, במקרה שלא תספרי את מה שאמרנו לך לספר, הרי חייך מחוץ לכותלי בית-הסוהר אינם חיים" וכמובן שפחדתי.

עתה, לאחר תקופה כה ממושכת ורבת סבל, קבלתי מהבולשת עוד 12 חודש של ישיבה נוספת אשר תהרוס את בריאותי ועצבני והחלטתי למסור את המקרה הפטאלי אשר הביא אותי לכאן בדיוק נמרץ ולא להסתיר דבר, כי בין כה וכה קשה לקרוא לחיים כאן חיים ולכן אין לי מה להפסיד.

המקרה כך היה: ב-6 למרץ [19]46 בשעות הבוקר, דפק על דלת חדרי אדם ושאלני אם פנויה אני עתה מעבודה, כדי להזריק זריקות לאדם חולה. כמובן שהסכמתי (הייתי נוהגת להזריק זריקות גם מחוץ לעבודתי היות

50 צ'אנס, הזדמנות.

והמשכורת לא הספיקה לי). כשירדתי למטה חיכה טקסי ובפנים הבחנתי ב־3 בחורים ובחורה. בדרך, כשהרגשתי שאנו עוזבים את העיר, שאלתי את האדם לכתובת החולה ואז שלף הלה את אקדחו וכמוהו עשה עוד אחד מהאנשים שבמכונית, ובקול מצווה פנה אלי ואל הבחורה השנייה שאף היא יושבת איתי כאן במעצר ואמר: "אנו חיילי 'הארגון הצבאי הלאומי' ועתה עומדות אתן לרשותנו. ומה שנצווה עליכן לעשות, ובמקרה שתעוררו רעש או צעקות, תחטופנה כדורים" (אלה הם היו דבריהם עד כמה שאני זוכרת) וכמובן ששתקנו, כי רצון החיים הייתה שאיפתי.

כשהגיע הטקסי לחולות, נעצר ע"י כמה אנשים אשר פקדו עלינו לרדת, והמכונית נסעה. כעבור כמה שעות חזרה המכונית, ואז האנשים ששמרו עלינו צוו עלינו להיכנס פנימה והם הלכו. במכונית פגשתי באחד הבחורים שנסע איתי בבוקר מתל־אביב, והנהג והנוסע השני היו זרים לי מפני שהבחורים ששמרו עלי הלכו ואמרו "זכרי במקרה שתדברי שחיך בסכנה!" מיד כשהמכונית עזבה את המקום עצרה המשטרה אותנו ובקשה תעודות זהות.

רציתי לספר הכול, אך מבט העיניים של הבחורים שהביעו כעס ושנאה כאחד הפחידוני, ובליבי הרגשתי את מהות המילה חיים תחת סף הכרתי. שמעתי כל הדרך, זכרי, זכרי, חיך בסכנה. כמובן שדיברתי כל מה שאמרו לי לדבר. עתה פקעה סבלנותי ומרגישה אני כי עצביי מתרופפים ואני דורשת בכל לשון של דרישה, אנא שחררוני כי שילמתי עבור הפחד שפחדתי שנה מחיי החשובים לי כל כך, ואני חושבת כי זה מספיק.

ג.ב. אילו ידעתי כי מקצוע אחות יביאני לכותלי בית־הסוהר, הייתי בוחרת במקצוע אחר, למרות שמקצוע האחות מספקני מאוד. בכבוד רב ותודה מראש, פלומן ציפורה.

מכתבים רשמיים

צילה עמידרור לבולשת, 30.3.1945

לכבוד עו"ד לנגה.

א.ג.מ.

אני מצטערת שעלי לפנות אליו זמן קצר אחרי ביקורו אצלי. אני נאלצת לעשות זאת היות והכאבים הולכים ומחריפים מיום ליום ולמרות כל ההבטחות של רופא המקום, ד"ר קלמפרר, לא נעשה שום צעד בכיוון העברתי לבית-חולים. הרופא טוען שהבולשת מתנגדת להעברתי. לכן אני מבקשת מכב' לפנות לבולשת ולדרוש מהם להחיש את הטיפול. את העתק מכתבי לבולשת אני מצרפת בזה. בכל הכבוד ובתודה למפרע, צילה הלר.

לכ' מפקח הבולשת בארץ-ישראל

זה כבר כמה חודשים שאני זקוקה לטיפול רציני למחלתי שהיא הולכת ומחריפה באשמתכם. אילו הייתם מקדימים את הטיפול והעברתי לבית-חולים, כי אז הייתם חוסכים לי כאבים מיותרים ולכם בלבול ראש ואחריות וכדאי שתלמדו ממקרה זה. ועכשיו, למה אתם מחכים? שאפול בכלל מהרגליים? אמנם אחרי מלחמה ומאמצים מרובים הוסעתי לבית-חולים, ואחרי כמה בדיקות חיצוניות ובקטריוLOGיות נשלחתי בחזרה לבית-לחם כעבור 3 ימים. ולמרות שמצאו לי כמה דברים, לא קבלתי עד היום את הטיפול המתאים ומצבי לא רק שלא הוטב, כי אם החמיר. הרופא במקום, ד"ר קלמפרר, הבטיח לי שבמשך חודשיים שוב יעבירוני לבית-חולים, ולמרות שמאז עברו כבר יותר מחודשיים, לא נעשה דבר ממשי. הרופא טוען שהוא מצידו עושה הכול, ורק אתם מתנגדים. לכן אני פונה אליכם בדרישה להחיש את הטיפול ולהעבירני לבית-החולים. מובטחני ששום חוק בעולם אינו מרשה

להפקיר את בריאותו של העצור. אני אומנם אינני שוכבת במיטה כל הזמן, למרות שאין לי כוח. השכיבה גם אינה פתרון. אני זקוקה לטיפול ולבדיקות. אני גם נאלצת להשתתף בעבודות שונות בבניין, נגד רצונן של הבנות. אבל אין אני יכולה להסכים שבחורות שמצב בריאותן די מפוקפק, שהן תעשינה למעני הכול. אני כותבת זאת היות ויש אנשים החושבים שבאם אין החולה שוכב, סימן שזה לא רציני. אבל אין זה כך! אני מקווה שלא אצטרך להמשיך בקורספודנציה⁵¹ היות ותמלאו את בקשתי בהקדם. ההעתק ממכתב זה נשלח לעו"ד לנגה ממשרד עו"ד זליגמן. בכל הכבוד, צילה הלר.

אלישבע אנדן לוועדה לברור תיקי העצורות בירושלים, פברואר 1945

לכב' וועדת ברור תיקי העצורות ירושלים,

זה למעלה מחודשיים עברו מאז נחטפתי מן הרחוב בטיילי בערב, ע"י אנשי C.I.D. לתימהוני לא היה גבול. עבר לילה ויום שלם ועוד לילה עד שקראוני לחקירה ושם הוברר לי שחושדים בי בתור טרוריסטית. לא, חס וחלילה, מפני שקבלו עלי איזה שהן ידיעות וגם לא מפני שמצאו אותי בנסיבות חשודות, אלא פשוט מפני שנמצאתי באותה השעה במקום בו ארבו אנשי C.I.D.

רבותי! אם היה כאן משהו מן הטרור אז היה מצדכם ולא מצדי. באותן השעות שנחטפתי ושהושבתי בבית-הסוהר בחיפה ביחד עם הפושעות הפליליות מכל המינים ובתנאי בריאות למטה מכל הביקורת ואחר כך בשעות החקירה עלו וצפו בראשי כל אותם הדברים ששמעתי אותם עד כה, על המאסרים מצדכם. שמעתי שמתפרצים לבתים פרטיים ולמקומות עבודה ואוסרים את האנשים שהיו ברשימה או שלא היו. שמעתי שמשמרות השוטרים עוצרות ברחוב ואוסרות את מי שבא לידיהן. חשבתי לי: אין זאת אלא שלוקחים אנשים אשמים, אי-אפשר אחרת. כעת אבל אני יודעת שאפשר ואפשר ודעתי זו גברה עוד, כאן בבית-לחם. כאן קיימות עוד הרבה עובדות חיות כמוני, עובדות לטרור של... אנשי C.I.D. אני הגבתי על מעשה טרור זה כמו שיגיב כל אדם בעל כבוד עצמי. סירבתי לענות, כלומר למסור פרטים על עצמי ובייחוד סירבתי למסור את כתובתי, כי הרי ברור היה לי

51 תכתובת.

שאותו הגורל צפוי לכל בני הבית היקרים שלי, ביחד עם חוסר אשמתם, בדיוק כמו שזה קרה איתי. אני פונה אל הוועדה בתקווה שאם מטרתה לברר את אשמת העצורות, אזי תברר גם את תיקי שהוא מחוסר כל יסוד למעצרי...

אלישבע אנדן לוועדה לברור תיקי העצורות בירושלים, יוני 1945

לפי [מה] שמתברר לי אחרי החקירה מחודש שעבר, מישהו הלשין עלי בפניכם. אני רוצה להסב את תשומת ליבכם למקרים רבים של הלשנה מוטעית. אינני יודעת מי האדם שהלשין עלי אך ככל שאני חושבת על העניין, אני באה לידי מסקנה שזה יכול להיות או איזה שונא פרטי שלי (שהרי כאלה לא חסרים לאף אחד) או אדם שבהיותו בשירות אצלכם חסר לו אולי חומר לספק לכם ומצא לו בי את הקורבן הנוח למטרה זו. ברור לי שאם הלשינו עלי בפניכם אזי תגובתכם יכולה להיות אך ורק זו, שתחזיקו אותי במחנה העצורות וזהו מה שאתם עושים. אך כעת באה מצידי שאלה: מה הלאה? והשאלה היא מכוונת כלפיכם והתשובה אשר נדרשת, צריכה להיות תוצאה של עיון רציני בכל העניין שלי. איני באה אליכם בדרישות ילדותיות כי מובן לי שהחטא של אי מסירת כתובתי רודף אחרי בתיקים אצלכם, אך הנה אני מציגה בפניכם את כל פרשתי בכדי לציין גם את ה"בעד" ולא רק את ה"הנגד".

שוחחתי איתי במשך שעות אחדות ואני מקווה שנעשה לכם ברור כי אין אני בטבעי כלל וכלל תכונות מסוכנות כגון טרוריות. חושבני שזה קו אחד חשוב מאוד באופיו של אדם בכדי לצרף אותו לקבוצה זו או אחרת. אני בחורה בת 32 ובכל ליבי אני מתגעגעת להיות אישה ואם, ליצור חיי משפחה שמהם מנעו אותי עדיין סיבות פרטיות בהחלט ושלפניהן עמדתי דווקא בתקופת מאסרי.

אתם מחזיקים אותי כבר למעלה מחצי שנה. האין זה די ומספיק בשביל אישה מבוגרת כמוני? הרי יכולים אתם להיות בטוחים שאחרי ניסיון מר של בית-הסוהר לא תעסוק אישה כמוני בשום עבודה המסכנת אותה, אפילו לו, לפי דעתכם, עסקה בה קודם. אישה כמוני לא תוותר על הסיכוי שלה לחיות את חייה הפרטיים במלוא (? תפקיד אם. ולהיפך: כשאתם מחזיקים בה זמן רב, עד שהינה עוברת ומאחרת את תקופתה ליצירת חיי המשפחה, הרי יוצרים אתם בעצמכם טיפוס של אישה אשר אחרי שהיא הפסידה את

הסיכויים בחייה הפרטיים, הינה עלולה להתמסר לאידיאות פורצות גדר. חשבו וראו את האמת שבדבריי. ואני רוצה הביתה.

העצירות למ.מ הנציב העליון, יום ד' ב' כסלו תש"ו

לכב' [ה]ועד למען העצורים.

א.ג.מ.

בזה הננו מעבירות אליכם ההעתק ממכתב שנשלח על ידינו למ.מ. הנציב העליון בארץ-ישראל, המזכיר הראשי מר שאו.

אנו פונות אליכם בהיותכם גוף העוזר למשפחותינו. אנו מבקשות מכם לעשות כמיטב יכולתכם למען בטל את החוק הבלתי צודק החל עלינו.

ההעתק ממכתב זה נשלח למוסדות דלהלן:

1. הרבנות הראשית בארץ-ישראל.

2. ראשי העיריות: ירושלים לידי מר ד. אוסטר; תל-אביב לידי מר

י. רוקח; חיפה לידי מר י. שבתאי לוי; נתניה לידי מר ע. בן-עמי;

פתח תקווה לידי מר י. ספיר.

3. לאיגוד העיתונאים, לידי מר י. הפטמן.

4. לאיגוד עורכי הדין.

בכבוד רב ובתודה למפרע

בשם העצורות: פנינה בג'איו.

לכב' מ"מ הנציב העליון, המזכיר הראשי בארץ-ישראל מר שאו.

א.ג.מ.

אנו העצורות בבית-לחם פונות אל כבודו כדי להביע את מחאתנו הנמרצת על החזקתנו במעצר במשך תקופה בלתי מוגבלת וללא כל משפט אלא על סמך חשד גרידא.

רק לפני שנה לערך הודיעונו על יסוד וועדת חקירה ע"י מרכז הבולשת בארץ-ישראל אשר מתפקידה לבקר, לעיין ולדון באמת באמיתות ובסיס החשדות המיוחסים לעצורים. עד עצם היום הזה לא נתנה לנו האפשרות לסתור את האשמות ולהגן על עצמנו כראוי. לא העמדנו בפני שופטים מוסמכים ולא דנו אותנו על החזקת חומר כלשהו שחל עליו איסור מטעם

השלטונות. לא הוצגנו בפני כס המשפט באשמת מעשה שהוא בניגוד לחוק ואף על פי כן מחזיקים אותנו במעצר לזמן בלתי מוגבל. הוועדה הנזכרת לעיל, אף היא מסתפקת בחשד בלבד מחוסר כל הוכחות, והיוצא מזה שמעצרנו נמשך שנים על שנים. אמנם נקבעת תקופת מעצר מחודש אחד עד 12 חודשים אך בתום תקופה זו מחדשים את המעצר ושוב בהסתמך על החשד הראשון. כך חוזר ונשנה הדבר עד בלי סוף. גם לאחר מעצר שנמשך שלוש וחצי שנים דהיינו למעלה מחמש שנות מאסר, הרי אותה אשמה – חשד בלבד להשתייכות לארגון בלתי חוקי – יש בכוחה לגרום להארכה אוטומטית של המעצר משלושה חודשים עד 12 חודשים נוספים. בינינו נמצאות בחורות העצורות קרוב ל-4 שנים כן יש במחננו עצורות מגיל 17 שנה עד למעלה מ-30 שנה. נשים נשואות ואימהות לילדים.

יש אשר בפנותנו לוועדת החקירה בבקשה לעיין במצבנו אנו נענות ומופיעות לחקירה. כאן ניתנת לנו כביכול ההזדמנות להגן על עצמנו, אך בשעה שאין בכוחם של פקידי הבולשת עצמם להוכיח את אשמתנו, פוטרם אותנו במענה זה: "את חשודה בהשתייכות לארגון בלתי חוקי" ותו לא. ויש גם שפנייתנו נשארת ללא מענה.

האם יש טעם לפנייתנו והאם יש יסוד להאמין שוועדה זו תקבע אחת ולתמיד את המועד הסופי של מעצרנו? אל מי עלינו לפנות? עד מתי עלינו לחכות? אנו מוחות נמרצות נגד התעללות זו!

כמו כן אנו מוחות נגד החוק 15B כשם שאנו מוחות נגד החוק (4)111. יודעות אנו כי עלולים אולי לשנות שוב את האות או המספר, אך לא יחול כל שינוי במצבינו המשפטי – כי אין חוק או משפט לגבינו בתור עצורות. אנו פונות אל כבודו כאל האדם המוסמך לנהל את ענייני הארץ ומודיעות לו שלא זו בלבד שאנו מוכנות לעמוד בפני בית-דין כי אם אנו דורשות להציגנו לפני כס המשפט, ולא אנו תובעות לשחררנו מיד ללא כל דיחוי. אנו העצורות... (משפט בלתי קריא)... באשר אדם הנהו ואשר נברא בצלם אלוקים נולד חופשי – להגן על החופש הזה. בכבוד רב, בשם עצורות בית-לחם.

העצירות לוועדת אונסקו"פ

לכבוד ועדת חקירה של ארגון אומות מאוחדות בארץ-ישראל.

תפקידכם חל בתקופה, בה מיעוט שבמיעוט בלבד בעולם מאמין שלא הכוח, כי אם הצדק הוא המנצח. החלטותיכם עומדות להוכיח אם המיעוט הזה ישר הנהו או תמים.

אנו בנות הארץ הזו באות לגולל בפניכם פרשה אחת מן הרבות – פרשתנו – הננו כעת 34 במספר. מבינינו עצורות משנת 1944. לפני תקופה קצרה שוחררו מכאן חמש עצורות אשר הוחזקו במעצר קרוב לחמש שנים (שנים רגילות ולא שנות בית-סוהר, שהן 8 חודשים כל שנה) כולנו רואות את עצמנו כמועמדות לתקופת מעצר דומה לזו ואין לדעת באם לא ליותר ארוכה. נמצאות בינינו צעירות שהיו במעצרן למטה מגיל 16 ומבוגרות שהיו במעצרן למעלה מגיל 30. גם אימהות לילדים הוחזקו כאן שנים רבות, גם חולות שרוב זמנן היו נאלצות לשכב במיטה.

אין אנו משתמשות בגזמה. הננו מוכנות לעמוד לרשותכם בחקירת הפרטים ולספק לכם שמות ותאריכים. ישנן בינינו אשר נלקחו מספסל הלימודים, יש אשר תמכו בהוריהן, יש נשואות וכאלו אשר עמדו להינשא, יש חולות אשר סיכוין היחיד להבריאה הוא החופש. חיי כולנו הולכים ונהרסים מבחינה גופנית ורוחנית מפאת החזקתנו שנים רבות במחנה המעצר, שגם תנאיו האובייקטיביים רחוקים מאוד מלעמוד בביקורת.

הרי תסכימו שעצם שלילת החופש מאדם הוא עונש קשה. יוצא מזה שאנו נושאות בעונש בלי להישפט. ההשוואה עם תקופות מאסר של מקרים פוליטיים שונים משנת 1944 מראה, כי חלק מאתנו נמצא במעצר זמן ארוך יותר מאשר אלה שנידונו ע"י בית-הדין. בעד החשד בהשתייכות לארגון פוליטי בלתי חוקי הננו נושאות בעונש כבד יותר מאשר היינו נושאות בעד השתייכות כזו בעובדה.

כל מצבנו בכללו נשען על אותו החוק המוזר ששמו B111. אנו חשודות בלבד. שום אשמה לא הוכחה לנו. לא הועמדנו בפני בית-דין. על סמך חשד בלבד נשלל מאתנו החופש האישי. על סמך חשד בלבד הננו מנותקות ממשפחתנו ויקירנו. על סמך חשד בלבד נעצרים חיינו רוחניים כגופניים. על סמך חשד בלבד נבצר מאתנו לעבוד ולהיות אזרחיות מועילות בחיי הצבור. נשאלות השאלות: מדוע הוטל עלינו עונש מבלי שתוכח האשמה! מדוע ממשתיכים לחשוד בעציר כעבור שנה למעצרו ומוסיפים לו עוד שנת מעצר ואחריה עוד שנה וכן הלאה. אם קיים חוק המגביל את עונשם של

שפוטים – מדוע אין מגביל החוק נגד החשוד את זמן עונשו? האם משום שלהלכה אין קוראים למעצרו "עונש" צריך למעשה להיות עונש זה קשה מעונש שהוא תוצאה משפטית?

והלאה נשאלת השאלה: מדוע משחררים את העציר? על סמך מה מפסיקים לחשוד בו? בתור תשובה נביא את משפטו הנפוץ של אחד מאנשי הבולשת האחראים, "מוטב שמאה חפים מפשע ישבו במעצר מאשר שאחד חייב יטייל חופשי". משפט זה מבהיר את ה"חוקיות" של המעצרים. עונש ממשי בעד דבר מפוקפק. עונש אשר קשה לעתים קרובות מהריסתם השלמה או החלקית של חייו הפרטיים של העציר.

האינסטינקט הפרימיטיבי של הצדק אינו יכול להשלים עם התנהגות כגון זו, וכמדומנו אין בכל העולם כולו חוק דומה לזה הנולד בן לילה והמופעל נגד יהודי ארץ-ישראל. אנו מערערות בפניכם על החוק הנ"ל ועל צורות הגשמתו. אנו מבקשות שתתערבו מיד במצבנו כדי שנסתחרר או שנועמד לדין. כמחאה נגד המצב הקיים אנו מכריזות שביתת רעב ל-48 שעות, החל משעה 6 הערב יום 17.6. כמו כן אנו מבקשות מכבודכם לבקר אצלנו כדי שתוכלו לעמוד על תנאי המקום. המבקרים השונים מטעמי השלטונות הודו בחסרונות הרבים של המקום ואף הבטיחו לנו שינויים לטובה אך עדיין נעשו רק שיפורים פחותי ערך ואילו החשובים עדיין דורשים את הגשמתם.

במשך השנתיים הראשונות של קיום המחנה ישבו העצורות במקום אחד עם חולות רוח ופושעות פליליות משפל הדרגה. הן הועברו לבניין מיוחד בהיותן 11 במספר ומאז זה למעלה משלוש שנים נמצאות אנו ב"ווילה" שנבנתה עבור משפחה ולא עבור מחנה קבע לרבים. ומספרינו במשך כל התקופה הוא למעלה משלושים בממוצע. למרות היותנו נשים, מוחזקות אנו בתנאי מעצר גרועים מאלה של הגברים מחנה שבלטרון.

אין אנו רוצות להכביד על התזכיר הזה במניית הפרטים הנוגעים לתנאינו בכל חלקי חיינו, באשר הנקודה העיקרית הכאובה היא עצם המצאנו כאן. את הפרטים על תנאי המקום נוכל לספק לכם כאשר תואילו לבקרנו. הודעתם והדגשתם, כי באתם לארץ זו בלי דעה קדומה. אנו מאמינות שתביעו את דעתכם בעניינים הנ"ל בלי השפעה זרה ואנו תקווה, כי התערבותכם תביא לשינוי יסודי במצבנו.

בכבוד רב, בשם העצורות.

מינה כהן, חברת הוועדה המקומית.

מכתבים לד"ר פרלמן

אלישבע אנדן, 8.1.1948

ד"ר פרלמן יקרה!

הנני חושבת לזכות ולחובה לעצמי לכתוב אליך, לאחר שאין לי יותר אפשרות לקוות לביקורך ביום ג' או ו' בשבוע. בביקורך האחרון בווילה לא ידעתי שעלי להיפרד ממך. משום מה חשבנו שנועבר לסביבת ירושלים ושאת תמשיכי בכהונתך אצלנו בתור רופאה, אך הנה השתנו הדברים ואנו נמצאות כעת במחנה חדש בנסיבות אחרות לגמרי.

בוודאי יעניין אותך לשמוע מעט על חיינו. כדי לא לעשות עליך מיד רושם רע, אציין קודם את התכונות החיוביות שבמקומנו. אנו חופשיות כאן בהרבה מאשר בבית-לחם. אנו גרות בארבעה צריפים גדולים ונוסף יש לזה יש לנו מטבח, צריף התרבות, מרפאה ונוחיות. במקום החומה הקודרת של בית-לחם ישנם "רק" גדרות תיל. שטח האדמה שאנו תופסות הוא גדול למדי ואין אנו יכולות להתלונן על חוסר תנועה. אני מפרטת באוזנייך את הדברים הנ"ל, כי הרי מספיק הטרדנוך תמיד בהרצאת צרותינו ולמה לא לגרום לך כעת הנאה כאשר אפשר?

בדרך כלל סדר חיינו לא השתנה. אנו עדיין עצורות אלא שבאים אלינו כל מיני מבקרים מהמוסדות (הסוכנות, "לאסירינו", איגוד נשים) ומבשרים לנו שבקרוב-קרוב "כל זה יגמר, נעזוב את בית-הסוהר, הביתה ומהר", לפי המילים של אותו השיר ששרנו אותו רבות בבית-לחם. אנו נמצאות בשכנות של מעפילים ומחנה צבאי והשומרים שלנו הם ערבים ונוטרים יהודים. בימי מזג האוויר יפים נעים כאן בהחלט אך עם רדת הגשם משתנה המצב לרע. המים חודרים לצריפים בשפע, בחוץ נעשה בוץ עמוק, כך שלהגיע לנוחיות או למטבח הופך לבעיה שלמה. בקיצור – המחנה הוא פרימיטיבי במידה קיצונית. הרופא שלנו הוא לעת עתה ד"ר פייצר מחיפה. רופא שיניים עדיין לא מסודר בקביעות, אותו הדבר רופא עיניים. מבחינה זו המצב דומה למצב בבית-לחם. השלטונות בוודאי עושים את זאת בכוונה, פן המעבר למקום החדש יהיה מזעזע מדי בשבילנו.

ומה שלומי בכל אלה? נכון שהפציינט אינו יכול להימנע אף במרחב פרטי מלהזכיר את מחלותיו? ובכן, עבורי השעשוע מההעברה הוא קטן למדי ועצם העובדה שיש צורך שוב להסתדר במחנה מעצר חדש בשנה הרביעית לישיבתי, מדכא הוא. כמו כן סובלת אני קשות מבחינת העצבים בגלל הצריף המשותף ל-10 בנות. אני כה זקוקה לשקט. בכלל הקיבוציות של חיינו משפיע[ה] עלי מאוד לרע.

רופאה יקרה, קבלנו את [ה]ד"ש אשר מסרה עבורנו ואנו מודות לה מאוד. אנו מרגישות בחסרונה ובתשומת לב שהייתה מראה לנו. ומה שלומה? אני מקווה שהיא תענה על מכתבי זה וגם תודיע אם היא שמחה שהתפטרה מאיתנו או שגם לה חסרים משום מה הביקורים הללו.

לפני שבוע ימים בערך, שלחתי לה בתור חבילה את המפה הרקומה. היא הייתה גמורה עוד בבית-לחם ומאוד הצטערתי שלא הייתה לי אפשרות למוסרה. האם היא קבלה אותה? צרפתי אליה את החשבון ואני חוזרת עליו: מגיע לי 3 לא"ש⁵² בעד העבודה וחצי לירה בעד החוטים, בסך הכול 3.50 לא"ש. אני מודה לה מאוד. האם המפה מוצאת חן? כאן הבנות מאוד התפעלו ממנה. נא למסור בהזדמנות ד"ש לגב' קון. היא בקרה אצלנו פעם אחת אך היא מיהרה כל כך שלא הצלחתי לשוחח איתה.

לא אאריך יותר את מכתבי. בוודאי קשה לרופאה לקרוא עברית. אני מוכנה לקבל את תשובתה בגרמנית אם זה אי-אפשר לה אחרת. אחת האסירות בקשה להוסיף כמה מילים בשומעה שאני כותבת לכבודה. ד"ש חמה לה מכל הבנות!

בכבוד רב ובדרישת שלום לבבית.

שאולה העברייה.

מלכה גרנביץ' מוסרת רק דרישת שלום חמה.

ציפורה פלומין, 11.1.1948

לגב' ד"ר פרלמן היקרה, שלום רב!

מאחר שהתרחקנו ממנה מבלי יכולת להתראות עימה, מצאנו צורך פנימי לכתוב לה לפחות, להודות לה ולספר בקצרה מהנעשה אצלנו מאז נפגשנו לאחרונה.

⁵² לירה ארץ-ישראלית.

ביום א' 28.12.47 בשעה עשר בבוקר יצאנו משער בית-הסוהר ומחנה העצורות לכיוון בלתי ידוע לנו. כל הזמן קיווינו שנוכל להתראות עימה וכי כבודה תמשיך לבקרנו אם נהיה בירושלים. משהגענו לירושלים נשתנה הכיוון והדרך הופנתה לחיפה ולמחנה המעפילים בעתלית.

אנו גרות – האסירות והעצורות – בארבעה צריפים. צריף חמישי מיועד ללימודים ושישי למרפאה. השבוע סודר עבורנו רופא כללי קבוע ופעמיים בשבוע יבקר כאן. גם רופא שיניים בקרבת מקום. בתחום המחנה, קיים בית-חולים שאפשר לגשת אליו במקרה דחוף.

בהזדמנות זו יש ברצוננו להודות לה עבור עזרתה הרפואית במשך שנות היותנו בבית-לחם. ידענו להעריך את מאמציה לרפא כל בחורה חולה ואת עצם ביקוריה ששימשו לכולנו מקור עידוד וקשר עם הנעשה מעבר לגדרות התיל. חבל מאוד שהמצב בארץ אינו מאפשר לנו להתראות כרגע אך כולנו חזרות תקווה שנשתחרר בקרוב ובמקום שתבואי לבקרנו כאן, נוכל אנו לבקרה.

אבקשה, אם אפשר, להעביר את הרפורטים הרפואיים של הבנות החולות. אנו מאחלות לה כל-טוב ומקוות לשמור על קשר המכתבים בינינו לבין אדם שהקדיש לנו חלק ניכר מזמנו.

בשם האסירות והעצירות
ציפורה פלומין, האחות.

מכתבים מעתלית

דבורה ברוך, 1.1.1948

משה היקר, שלום רב!

הידד! עברנו! כפי שכבר קראת בעיתון העבירו אותנו למחנה בעתלית. אם קבלת את מכתבי הקודם הרי שידוע אתה על מלחמתנו להעברה. אחרי ה"ימים החמים" בבית-לחם מרגישים כעת, כעבור ארבעה ימים במחנה החדש, שעמום וריקנות. מה אומר ומה אספר על הדרך מבית-לחם עד למחנה החדש, היה זה נפלא! עברנו את ירושלים ותאר לך עברתי את השכונה שלנו, לא ראיתי אף אחד מבני-הבית. אמנם צעקתי "אמא!" כשעברנו את השכונה אך כנראה שקולי לא הגיע עדיה. קשה לי לתאר לך את הרגשות שמלאו את לבי בעוברי את ירושלים אחרי שלוש שנים של מעצר. הייתי כמטורפת, שרתי וצעקתי בלי סוף. משך כל הנסיעה הפיות לא פסקו מלשיר ובכל ישוב עברי שעברנו שרנו את השיר: "הבאנו שלום עליכם" ומה רבה הייתה השמחה כשהיו מחזירים לנו בנפנוף ידיים ולפעמים גם בפה ברכת שלום. עד אשר הגענו למקום לא ידענו לאן אנו נוסעות. הצליחו לשמור בסוד את שם המקום עד הסוף.

כשהגענו למקום קדמנו בשירה את המעפילים הנמצאים במחנה סמוך למחננו ואשר עמדו צפופים ליד גדרי התיל (הם ידעו שאנו צריכות להגיע לכאן) ומיד משירדנו מהמכוניות פתחנו ב"הורה" סוערת. ההתלהבות הייתה רבה ובייחוד למראה המעפילים שאור זרח בעיניהם והתלהבותנו נגעה ודבקה גם בהם. הפגישה עם המעפילים הייתה לדעתי, הרגעים הנפלאים והכבירים ביותר שבכל הנסיעה.

לכשנכנסנו למחנה פגה אמנם מעט ההתלהבות. לפנינו השתרעו צריפי עץ כהים, גדולים וארוכים ומלוכלכים. כל חפצינו מבית-לחם לא הגיעו עדיין ואנו נכנסנו לצריפים הריקים מלאות התמרמרות ותרעומת (הרב נתן הבטיח או רמז שהכול יהיה מסודר ומוכן לקבלנו). אך מיד התאוששנו, יצאנו החוצה, התקרבו לגדרות התיל המפרידים בינינו לבין המעפילים ועשינו הכרה עם

המעפילים שעמדו שם. וכבר פה ושם שטפה השיחה אם בעברית או חצי עברית, פולנית, הונגרית ועוד ועוד. אותו יום לא אכלנו בכלל ארוחת צהרים, היינו מלאות התרגשות. שכחתי להזכיר, כי האסירות גם הן נסעו איתנו אך במכונית אחרת ולכשירדנו מן המכוניות נפגשנו איתן ונשיקות עפו לרוב. למחרת קמנו במרץ לעבודה. סדור הצריפים והכנתם למגורים. נתנו לנו 4 צריפים למגורים, צריף אחד לחדר למוד וקריאה ואחר למטבח. המקלחות ובתי השימוש, לדברי השוטרות, כל אחד נמצא בעיר אחרת, ובאמת יש מרחק עצום (לפי מושגינו מבית-לחם) מצריף אחד לשני. גם המטבח רחוק מאד מצריפי המגורים. אני גרה עם עוד 8 בנות בצריף. כל בנות חדרי מבית-לחם בתוספת שתי בולגריות ויוכבד (כמדומה לי שסיפרתי לך שכאשר הביאו את אחותה של יוכבד לבית-לחם. מסרה יוכבד את מקומה בחדר לאחותה והיא ירדה לגור בקומה התחתונה). עתה גרות שתי האחיות יחד ואנו שוב שמחנו לקבל את יוכבד חזרה לחדר. עוד לא הספקנו להסתדר בצריפים. הצריף הוא מאד גדול וארוך לכן חילקנוהו לשניים, חלק אחד הנהו חדר השינה והשני חדר לקבלת אורחים. אנו משתדלות לקשטו ולפארו בכל האמצעים שבידינו. לאט-לאט אנו מתחילות לשכוח את הניקיון המופתי ששרר בבית-לחם. הבוץ הנהו בן-בית אצלנו והצריף סובל "קצת" מחוסר ניקיון. אך מה לעשות, מוכרחים להשלים עם זאת. יש לנו שטח עצום (שוב לפי מושגי בית-לחם) לטיול. אנו מפתחות את שרירי רגלנו. מספיקה כבר הדרך מן הצריף למטבח או למקלחות שנהפך לבעלות שרירי הרגלים החזקים ביותר בעולם. הזכרתי את המקלחות ושכחתי לספר לך, כי אין אנו משתמשות בהן בכלל. במקלחות יש רק מים קרים ועד שיסדרו שם גם חמים, אנו הולכות להתקלח במקלחות של מחנה המעפילים הסמוך. הליכה זו למקלחת הנה פרשה שלמה לכשלעצמה. תאר לך עשר בנות עם כל החבילות בידיים, צועדות בסך למקלחת ממש כמו שהולכים לבית-המרחץ. אנו יכולות להיות מחוץ לצריפים מ-6:30 בבוקר עד 8:15 בערב. מובן, כי מנצלות אנו זאת כראוי ומשוטטות כל היום בחוצות עתלית. בקיצור, התנאים הטכניים שלנו אינם לגמרי אידיאליים אך ה"חופש" שיש לנו הוא אידיאלי עד מאד. היו לי כל כך הרבה רשמים לכתוב לך, אך פשוט הנני מפוזרת מאד עתה והכל פרח מזיכרוני. במכתבים הבאים אשתדל למלא את החסר. לזקן חדרך לא אכתוב גם הפעם, כי עוד לא נתקבלו מכתבים מקניה. אנחנו מחכות לדואר יום-יום. אכתוב לו לכשאקבל ממנו מכתב. מסור לו דרישת שלום חמה ממני.

ועוד שכחתי כמה דברים. ישנן שמועות שיעבירו את הבחורים מלטרון

לכאן. האין זה נפלא? יהיה לי ביקור עם אהרון. קבלנו עוד הקלה: אנו יכולות לכתוב ולקבל מכתבים אחת לשבוע. הנני מתכוננת לכתוב פעם אחת הביתה (היות וביקורים בקשתי שלא יהיו לי ואני מקווה שלא יבואו לברקני) ופעם אחת אליך. כך שאתה לא "תהנה" מהקלה זו שנתנה לנו.
ד"ש לך ולכל חבריך. וכל טוב.
דבורה.

נ.ב. מסור נא לנתן קלפוס שאחותו נמצאת איתנו וביקשה למסור שהיא מרגישה מצוין ומעשנת כאוות נפשה. היא תכתוב בשבוע הבא. כמו כן היא מוסרת דרישת שלום חמה לכל החבר'ה.

חיה בן-צבי, ד' בשבט תש"ח

שלום רב לכם הורי ואחי היקרים!

מה שלומכם?

את מכתבכם מיום א' השבוע קבלתי עוד שלשום. ב"ה זכינו סוף סוף לקביעות במשלוח המכתבים וקבלתם. נזכרת אני שבבית-לחם הייתי מחכה לפעמים שלושה שבועות ויותר, עד אשר היה מגיע מכתב, הייתה זו ממש התעללות בנו. מילא, כדאי לשכוח את הימים הרעים ולקוות לימים טובים בעתיד הקרוב.

השבוע קבלתי תשובה ממנהל המחנה שהתקשר עם הרופא המפקח על מחנות המעצר, ד"ר מק-לין. ד"ר מק-לין הודיע למנהל, שהוועדה הרפואית שבאה לבדקני בבית-לחם קבעה שאין מחלתי רצינית במידה כזו שיש צורך לשחררני. רגזתי מאוד על תשובה זו, משום שאותם הרופאים, כמעט ולא בדקוני והרבו בשאלות אפילו שלא מן העניין. ואם פרופ' צונדק קבע שאני זקוקה לטיפול רציני מאוד וסדיר, וברור שאי אפשר לקבל טיפול זה בתנאי המעצר, כיצד מעיזים "קטנים" אלה לערער על דבריו?

הרצתי מיד מכתב לד"ר מק-לין, וביקשתי לברר אולי נפלה כאן טעות איזו שהיא. כמו כן ביקשתי לשלוח לכאן בהקדם את כל הרפורטים הרפואיים ותוצאות הבדיקות שנעשו לי בבית-החולים הממשלתי. ועוד הוספתי שאם הוא מוצא לנחוץ, הריני מוכנה לעמוד שוב לבדיקה בפני ועדה רפואית של מחלקת הבריאות. ושגם דבר זה יעשה במהירות, כי איני רוצה להגיע למצב שאין לו תקנה. כתבתי גם לד"ר פרלמן, שתשתדל להעביר לכאן את הרפורטים ודרך הטיפול בי בהקדם.

אתמול ביקר כאן רופא המחנה שלנו ד"ר יונגמן, מביה"ח הממשלתי בחיפה, והנה נתברר, שכל מה שהוא היה צריך לדעת בקשר למצבי וכן הוראות הטיפול של פרופ' צונדק, כל זה נמצא בתיקי במשרד. הוא רשם לפניו הכול, ואני מקווה שבימים הקרובים ימציא לי את התרופות הדרושות ויתחיל בטיפול בי. בינתיים אני מחכה, ובולעת יום-יום במקום תרופות – מנת סבלנות, כי זהו הרצפט היחידי אשר ניתן לי עד להתחלת הטיפול. בתיק, אשר בו נמצאים כל הרפורטים אין זכר לרפורט של אותה ועדה שהזכרתי, ויתכן מאוד שלא נמסר עדיין בכלל. כידוע לכם נרצח בבית-לחם אחד הרופאים, אשר היה צריך לכתוב את הרפורט.

כיוון שלא עלה על דעתי כרגע שום דבר ממה שרציתי לכתוב לכם, אספר לכם מעט על מזג האוויר. אינני זוכרת אם כתבתי לכם כבר על ימי הגשמים כאן, כשיורד גשם חזק, דפיקותיו על גגות הפח של הצריפים כה חזקות, עד כי נדמה לך שהגג ייפול מיד על ראשך והמטר הסוחף ישטוף אותך בזרמו. קולות הרעם מחרישות אוזניים, ואף אור הברק חודר מבין סדקי התריסים. בכלל אין לי הרגשה שאני יושבת בבית אלא גרה בחוץ, כל רעש קל ביותר נשמע בצריף. בימים קרים הקור – חזק, ובחמים – כשהגג מתחמם, נעים יותר להימצא בחוץ מאשר בתוך הצריף, ובחוץ אין בכלל צל, איני מבינה כיצד חיים כאן אנשים בקיץ, והבוץ – רחמנא ליצלן! מתוך הכרח למדתי כבר פרק בהלכות בוץ: חלילה לך לדרוך במקומות שבהם האדמה שטוחה וחלקה, אלה הם המקומות המסוכנים ביותר. הסקתי מסקנה זו לאחר ניסיון מר שהיה לי. ביום גשם אחד כשצעדתי מצריפי לעבר חדר האוכל, הגעתי לחלקת אדמה כנ"ל, החלטתי לצעוד שני צעדים גדולים ואהיה כבר במקום בטוח, צעדתי צעד גדול ואויה לאותה צרה רגלי החלה שוקעת בבוץ, ואחריה גם רגלי השנייה. בקושי רב נחלצתי משם ומיהרתי לצריף להחליף את גרבי ונעלי. מתאמנות אנו כאן בצחצוח נעלים: יש ונדמה שמזג האוויר השתפר והבוץ יבש, מובן מאליו שאי אפשר להסתובב בנעלים מלוכלכות, ממהרים ומבריקים אותן כהלכה, והנה, כעבור שעה או שעתיים מתחיל שוב לרדת גשם ושוב יש בוץ ולאחריו יש צורך לרחוץ את הנעלים, לגרדן ולצחצחן וחוזר חלילה. השבוע האחרון היה מזג האוויר נהדר, במשך היום היה חם ממש כמו בקיץ. במשך שלושת השנים שכחתי כבר חורף חיפאי מהו? באה עתלית ומזכירה לי נשכחות.

אמא! שוב עלי להטרידך בבקשותיי. נשארתי כמעט בלי גרביים, שלחי נא לי זוג גרבי צמר קצרים ושני זוגות גרביים בצבע בז' (גרביים רגילים קצרים). עד עתה מלאת את בקשותיי באמונה, תודה רבה לך אמא! לא

חסר לי דבר, מלבד מה שאני מבקשת. החבילות ששולחים ע"י "לאסירינו" מגיעות בשלמות ובסדר גמור.

ביום ג' ביקר אצלנו בפעם הראשונה הרב ברומברג (ממלא מקומו של הרב גולדמן שנסע לאמריקה) יהודי ורשאי עליו ועושה רושם נחמד מאוד. הוא שוחח עמנו מעט על ענייני דיומא מתובלים בפירושים נאים על פסוקי התורה וסיפורי חסידים. גם הוא היה רב צבאי, וכנראה גם הוא מלא תורה כרימון. כמעט שכחתי, מר פרג מזכיר "לאסירינו" הודיע לי שכתב לד"ר פרלמן, לעו"ד אלשטיין ולעו"ד האוזנר (עו"ד אגודת "לאסירינו") בענייני.

שלום רב לכם ובריאות לכם!

שלכם באהבה חיה

מסרו ד"ש בשמי לכל קרובינו ומכרינו.

חיה נוסנבאום, 27.1.1948

לתשומת ליבכם: מוסר מכתב זה הוא מכר בלבד!!!

יקרים שלי,

לאחר ציפייה ממושכת קבלתי סוף-סוף מכתב מכם. הייתי מאוד מיואשת כי לא קבלתי מכם דואר והזמנים הם כה קשים. זאת למרות שקבלתי את החבילה האחרונה עם נעלי הבית וגם הכסף. אתם יכולים לשלוח לי בכל חבילה גם מכתב שלא אוסיף על דאגותיי. לפני שבוע שלחתי לכם מכתב עם הקרובים של משפחת קריגסמן. האם קבלתם אותו? גם ה"סנדוויץ"? איך הוא מונח? אמא, תכתבי לי. את גם שכחת לכתוב לי על הבטלדרס, מהרמן אני לא מתפלאה. האם הוא שמח? זה מונח טוב? יתכן ואשלח את המכתב הזה [עם?] מישוהו כי הבחנתי שאינכם מקבלים את מכתביי בתדירות קבועה. תמשיכו גם אתם למספר את מכתבכם שאוכל להבחין כשהדואר לא מגיע אלי. אולי תוכלו לשלוח לי את המסרגות שבקשתי (דקות, מס' 3) עם מוסר מכתב זה. חוץ מזה לא דרוש לי כלום, גם לא כסף. רק כמה שורות, גם ממך איז'ו. אינך מתאר לעצמך מה חוסר זה עבורי.

כבר תיארתי לכם במכתביי הראשונים את התנאים כאן. לפני כמה ימים עזבו המעפילים את המחנה – הייתה זו חוויה מיוחדת עבורנו. ערב לפני כן, בדרכי למקלחת, הצלחתי לטייל עם משפחת בוחן למעלה מחצי שעה. קשה לי לתאר לכם מפגש זה. אחרי ארבע שנים של עזיבה – הייתה צ'רנוביץ שוב לנגד עיניי. הם היו מאוד חביבים אלי, רצו לדעת כל האפשרי עלינו

וסיפרו לי הרבה על מכרים שונים. מוזר שכאנשים זרים זה אל זה יכולנו לשוחח כל-כך הרבה על החיים בעיר הקטנה צ'רנוביץ. הם התעניינו הרבה בכם ובקשוני לשלוח לכם ד"שים לבביים ביותר.

למחרת יצאנו מהבוקר כל הבנות לאותו שביל משותף לרקוד ולשיר עד שעברו כל העוזבים לידינו. תמונה זו לא אשכח לעולם. אנחנו עמדנו בחצי מעגל, בכגדי עבודה ומגפיים (בגלל הגשם) ונופפנו להם כל הזמן. הם הלכו בזוגות, זקנים וטף עמוסים חבילות ותיקים. כך הם עברו לידינו, מנגבים דמעות בחלקם ומביטים על הבנות ה"עליוזות" צמאות החיים. הצעירים צעקו אלינו דברי עידוד בכל השפות. הילדים הקטנים לא רצו להיפרד מאיתנו וגם לבנות שלנו הייתה הפרידה מהם קשה מאוד. מתי תוכלנה לאמץ שוב ילדים קטנים אל ליבן? גב' בוחן יצאה מהשורה שלהם, ניגשה אלי, חיבקה אותי בחום ונשקה לי על המצח. קלרה בכלל לא יכלה להיפרד ממני. הבחורים הצעירים זרקו לנו חפצים קטנים בתור קמעות. אני קבלתי גרוש אחד וכמה בקשו לדעת את שם משפחתי כדי לכתוב לי. כך הם סגרו את המחנה הארוך הזה. מחנה ריכוז "באופן ג'נטלמני", ואנו פתחנו אותו... מי יודע לכמה זמן? אני נהנית ממוזג אוויר יפה אצלנו ועוד יותר מה"חופש" המדומה ביום כזה. דחף לצאת מהצריף החוצה, לשמש, איזה שוני לגבי הסביבה הקודמת. אני ישנה ליד חלון פתוח ולא סוגרת אותו אפילו בלילות הקרים כדי לראות כל פעם לפני השינה את השמים ולהנות משקט הלילה. מוזר, לא? רק עכשיו אני מודעת עד כמה חסרו לי החלונות הפתוחים, ללא סורגים. מחשבותיי כל הזמן נודדות אליכם. איני יכולה לתפוס זאת שאמא כל השבוע לבד ושאתה איזו עובד כל-כך קשה באזור מרוחק כל-כך. זה מצער אותי כל פעם שהחיים שלנו כאן שקטים, ללא דאגות, בזמן שאצלכם האדמה רועדת. לא חסרים לנו מצרכי מזון: בשר, פירות, ירקות, גבינה, מרגרינה, קונסרבים, חלב ולחם, הכול ישנו בשפע. רק ביצים חסרות כאן. העיתונים מגיעים כל יום כמו כן חבילות והדואר. סבורני שתשלחו לי את העיתונים עם החבילה, שלא יקשה עליכם המשלוח. אני גם חושבת שלא תבקרו אותי, כי המאורעות הולכות ומתעצמות מדי יום ביומו. עוד קצת סבלנות, זה לא יארך עוד הרבה זמן.

שתי בנות נסעו ביום שישי זה למשפט ואין אנו יודעות מה הייתה התוצאה. רות וכרמלה,⁵³ ודאי קראתם עליהן, הגיעו לפני כמה ימים. נדמה לי שבתולדות העצורות טרם התברכה עצורה חדשה בכזו שמחה כמו הפעם. יש לזה סיבות. העבודה כאן יותר קלה כי שני עובדי סוכנות עוזרים לנו

53 עצירות "ההגנה", רות קלינוב וכרמלה יערי.

במלאכות הקשות. רופא שיניים מבקר אותנו פעמיים בשבוע. בקשתי לפרק לי חלק "מהתעשייה" כי היא גרמה לי לכאבים. גם התחלתי בטיפול סתימות, ע"י "לאסירינו" כמובן. למרות הדיאטות הדמיוניות, נדמה לי שלא רזיתי בכלל. הייתכן שאשאר כך? פרסומת למעדניות... ד.א. האם קראתם השבוע על "יציאתנו" מבית-לחם ועל מה שקדם לזה?

הפעם הצלחתי לפטפט לכם הרבה על חיינו המונוטוניים, פחות במפורז מתמיד. בדרך כלל אנו כמו על סיכות, מוכנות לרוץ לשער על רגע כדי לקבל את פני הבוששים לבוא. יתכן ונעבור עוד לפני בואם ל"בית החולים", ז"א יותר קרוב "לשער הגדול", גם שינוי... אני מחכה למכתב מפורט מכם. למרות כל ההתנצלויות איני יכולה ואיני רוצה לוותר עליי. תענו לי על הכול בבקשה. במה את עובדת אימא? האם את חוזרת הביתה לצהרים? איך העבודה שלך איזו? מאוד מאומצת? איך היוקר? האם יש לכם כל הדרוש? האם אתם כותבים לעיתים קרובות להרמן? אנא, אל תיתן לי יותר לחכות. ע"פ רוב מחשבותיי הן קודרות ביותר בכל הנוגע לכם. האם כותב לכם פרדי? שמעתי ששלחו לריטי אקורדיון.

הצמר עבור הרמן מאוד לטעמי ואני סורגת בחריצות. לעצמי סיימתי את הלפנים ואת הגב, יפה מאוד עם דוגמה. חסרים השרוולים. נא לשלוח לי את האביזרים הדרושים לי: כריות חדשות גודל בינוני, 6-7 כפתורים קטנים (כמו הצהובים שלך) בתכלת. יש לזה זמן. לעומת זאת נא לשלוח לי בהקדם מי פנים או איזשהו בושם כי עור פני לא טוב, גם הוא שמן. מאוד מכעיס אותי שהדוד לא כתב לי מאומה מאז בואי. זה מפליא אותי כי הקרובים שלו מאוד חרוצים וכותבים לעיתים קרובות מאוד – לכן איני יכולה להסביר זאת לעצמי. האם הוא קבל את הפולובר?

אמא, אל תכעסי אם צירפתי כאן עוד מכתבים, מסרי אותם בבקשה. צר לי שאני מעסיקה אותך בזה אבל אני תקווה שאת מבינה ועושה זאת ברצון. המכתב הפתוח הוא לחנות הנעליים.⁵⁴ הרבה נשיקות לשניכם. נא לכתוב!!! זהירות, שמרו את התמונה.

Claudi

54 חנות הנעליים של אחיה של נלי פישר, מוותיקות עצירות בית-לחם.

שולמית מהולל ויפה לוי, 27.1.1948

השלום והברכה לאבינו היקר, הרב אריה לוי.

מאז אותו יום בו קבלנו את המדינונת שלנו, נגזלה מאיתנו האפשרות להנות מביקוריו של כבודו. לא פעם קראנו אודותיו בעיתונות בחרדה לשלומו ותוך ידיעה ברורה שבמרחק כמה קילומטרים מאיתנו נמצא אב החרד לגורל בניו ובנותיו, הנמצאים במקום שנשקפת סכנה רבה לשלומם. אבינו היקר, ימים קשים עברו עלינו מאז אותו יום. נותקנו כליל מהחוץ ובכל צעד ושעל ראו עינינו רק גויים. אף לא עלה בדעתנו לדרוש מאיש שישים נפשו בכפו ויבוא לבקרנו. ודאי עקב כב' אחר מהלך העניינים מאז הועברנו ממחנה בית-לחם למחנה עתלית. מודות אנו לה' כי דרכנו מבית-לחם עברה בשלום וכולנו בריאות. מצבנו כאן נוח יותר. אנו נמצאות בתחום מחנה המעפילים כשגדר תיל ומרחק כמה מטרים חוצצים בינינו לביניהם. מצער לראות את אחינו בני ישראל שיצאו לפני תקופה קצרה מגיא התופת מבליים את זמנם גם בארץ הקודש מאחורי גדרות תיל, אך שמחים הם גם לתנאים אלה ומבכרים אותם על תנאים יותר טובים במחנות המעבר בגולה. אנו גרות יחד עם האסירות, ונמצאות יחדיו במשך היום. לעיתים קרובות מבקרים אותנו נציגי המוסדות. לפנינו מרחב גדול לטייל בו ולהנות מזיו עולמו של הקב"ה, עד היום הגדול בו נזכה כולנו לגאולה שלמה ולשחרור עמנו מעול השעבוד. נשמח לשמוע על שלומם בני ביתו ומבקשות ממנו לבל ידאג כי לכולנו שלום. חדרות אנו תקווה שה' הטוב ישלח ישועתו במהרה בימינו. אמן.

בשם בנותיו העצירות והאסירות החרדות לשלומן,
שולמית מהולל, יפה לוי.

דבורה ברוך, 29.1.1948

משה היקר שלום רב!

קבלתי את מכתביו של מאיר ושם הוא כותב, כי עסוק הנך מאד בבחינות ולא היה לך פנאי לכתוב. הנני מניחה שעד שיגיע מכתב זה אליך תגמור כבר עם כל הבחינות ויהיה לך זמן לקרוא ולכתוב לי מכתב. אני רוצה לדעת בפרוטרוט איך עברו עליך הבחינות ואם יודע אתה על התוצאות. אכתוב לך עתה, כהרגלי, מה הן החדשות שקרו אצלנו משך השבועיים האחרונים.

אתחיל בחדשה האחרונה, ראשית מפני שחשובה היא ושנית, אותה אני זוכרת ואת השאר הספקתי לשכוח. ובכן מעבירים את עצורי לטרון אלינו וכעת זה כבר בטוח בהחלט. אנו עוברות למחנה אחר בעתלית והבחורים כנראה יעברו למחננו. התכונה מסביב למחנה היא גדולה. מן הבקר עובדים חיילי האימפריה הבריטית ומקימים גדרי תיל סבוכים וגבוהים ליד גדרי התיל הישנים. השמירה תהייה מורכבת מיהודים ובריטים. בקיצור ננקטים אמצעי זהירות רבים וכל התכונה הזו מאשרת לנו את הוודאות שנקבל סוף סוף את השכנים שלהם אנו מצפות מזמן בואנו לכאן. ישנה שמועה וגם היא כמעט ודאית שיעבירו גם את אסירי ירושלים לכאן. כנראה חושבים לרכז פה במקום את כל אסירי ועצירי ציון. אנו מחכות גם לכם. מובן, כי מצב הרוח אצלנו מתוח. הודיעו לנו, כי עוד יום יומיים נועבר ממחנה זה ואנו צריכות שוב להיטלטל עם כל ה"פקלך" שלנו. עכשיו כמעט ברור, כי מחננו החדש יהיה גם כן בעתלית. אך תאר לך איזו שמועות משמועות שונות ריחפו במחנה. הייתה שמועה שנעבור לפתח־תקוה והמלבסית שלנו קפצה משמחה וסדרה לה תוכנית גדולה ומגוונת.

אשר לשאר החדשות הרי כתבתי לך, כי שכחתי אותן. לכן אכתוב לך רק קצת מההווי היומי שלנו. ראשית החלפנו את שעת הארוחה בבקר, אנו אוכלות ב־8 במקום 7:30 כפי שהיה נהוג בבית־לחם. בצריף שלנו נוהגים לקום מוקדם חוץ משתי בנות, הנקראות "העצלות שבצריף". אחת מהן לצערי הרב זו אני. השנייה הנה חברתי לתורנות המטבח, היא גם שותפה איתי בשם, גם שמה דבורה. היא בולגריה ובחורה שאוהבת ויודעת להתלוצץ. אם נשאיר את העצלות בצד הרי שאפשר לומר עליה שהיא בחורה טובה. לפני שאמשיך בתיאור איך עובר עלינו היום בעתלית רצוני לציין בפניך, כי הדרישה שלנו להחלפת המשמר הערבי ביהודי נתמלאה לחלוטין. ומחננו מסובב עתה אך ורק בנוטרים יהודים. ובכן תאר לעצמך מסביבנו מרחק של כמה מטרים מן הצריפים עומדים בחורים יהודים ואנחנו לא ניגש אליהם... והבחורים המסכנים היו צריכים לסבול בגללנו. לפי החוק אסור להם לדבר אתנו. אך אנו שהחוק מאתנו והלאה ניגשות אליהם ומתחילות לשוחח. השוטרים קבלו רפורטים על ימין ועל שמאל וכמה מהם סולקו לגמרי וכל זה בגללנו. גם כשאנו נמצאות במעצר גורמות הננו צער וסבל לבחורים. למען האמת עלי להודות שלא היה לנו נעים, כי פיטרו אותם בגללנו אך מה לעשות אין אנו יכולות להתאפק מלהיכנס בדברים עם בחורים, זה חוק הטבע. עתה אחזור לתיאור ובכן כפי שאתה ודאי מתאר רובו של היום מבוזבז על שיחות עם בחורים. לימודים, סריגה ושאר מלאכות הכול חלף

עם הרוח, יש בחורים... אני מגזימה כדרכי. עתה קרוב לחודשיים שהננו פה. העניין התחיל כבר להימאס והשיחות הולכות ומתמעטות והחיים חוזרים למסלולם הרגיל. אמנם בגלל כל מתיחות המצב, הראש אינו פנוי כל כך ללימודים. אך אנו משתדלות עד כמה שאפשר לא לבזבז את זמננו לריק. הנני לסיים ואני נזכרת בדבריך: הדף המסורתי הגיע לקיצו.
ד"ש לכל חבריך בגולה. ולך מכל חברותי.
דבורה.

דפנה, כ"א בשבט תש"ח⁵⁵

ירדנה יקרה!

מה שלומך חביבה? מתי כבר ניפגש? אני מצפה לרגע שאוכל לצאת ולראותך ואת כולם וכולן. יש לי "המונים" לכתוב לך על חיינו כאן. ואשתדל לספר לך. מה חדש אצלך, כתבי נא, מה חדש בעבודה, אני כל כך סקרנית לדעת פרטים על הנעשה בחוץ, לפחות לדעת אם לא לעשות. מכתבך האחרון היה נחמד ושמתנו מאוד, אך מאז טרם קבלנו מאומה. אני מבינה שבחוץ עסוקים, אך אל נא תתעצלי, כתבי נא, וספרי לי מכל הנעשה אצלנו. החדשות מהנעשה בחוץ בעבודה משמחות אותנו מאוד. זה השבוע ימים לערך שהועברנו ממחנה למחנה (בתוך המחנה הכללי). קודם לכן גרנו בצריפים גדולים מאוד שהכילו ארבעים איש מהמעפילים. אנו גרנו עשר בנות בלבד בצריף, התנאים היו די גרועים, אך החופש היחסי השכיח מאתנו את כל זאת. והנה הועברנו למחנה ששימש בית-חולים ומרפאה למעפילים. הצריפים פה מסודרים ומחולקים לחדרים. בצריפים עצמם יש אמבטיה ונוחיות. והעיקר, אנו מסובבות בירק, עצים ופרחים. האווירה פה נעימה עד מאוד, אנו כבר לא רגילות לשטח ירוק כולו. מספר ימים לפני העברתנו, גידרו את המחנה שהיינו בו, גדרות לגובה ולרוחב הושמו בלי סוף, וזה המחנה המשמש לבחורים. מאז העברה ציפינו יום-יום לבואם של הלטרונים. והנה יום זה גם כן הגיע. שיירה ראשונה הגיעה ביום א' שהכילה שמונים איש. מזהבוק ידענו שהם יגיעו וחיכינו להם מתוחות על יד הגדרות. לכשראינו את המכוניות מתקרבות, טיפסנו על הגדרות עד כמה שיכולנו יותר גבוה, נשרטנו והתלכלכנו, אך מה זה חשוב, העיקר לראותם. הם לא הצליחו

55 ככל הנראה חברת הלח"י יהודית גינוסר.

לקרוע לגמרי את הברזנט שעל המכוניות ורק היו חלונות קטנים. ידיהם היו כבולות, יימח שמם, הם כל כך חששו. ביום ראשון הם היו רחוקים מאתנו אפשר היה לצעוק להם ולראותם בלתי ברור. למחרת הובאה קבוצה שנייה, ואותה ההתרגשות כביום הראשון. הפעם הקריבו את שתי הקבוצות למחנה קרוב יותר אלינו. המרחק המפריד עתה בין גדרות שלנו ושלהם הוא כעשרה מטר בלבד. שעות רבות ביום אפשר לראות בנות ליד הגדרות ומצד שני אותם. כך מתנהלות השיחות, המרחק הוא קטן אך כשכל כך הרבה מדברים יחד אז קשה מאוד לשמוע ברור, כך שאימצנו מאוד את גרונותינו. תארי לך שבמצב כזה אין אנו מסוגלות לשבת בצריפים להתרכז ולעסוק שעות בקריאה ובעבודות כמו שהיה בבית הקודם. בין העצורים מצאתי לי מכרים, והכרתי אחרים מבעד לגדרות. בין אלה שהכרתי הוא יצ. את ודאי יודעת למי כוונתי, בחורצ'יק נחמד ומבין. שוחחתי אתו כמה פעמים. הוא סיפר שקבל לפני כשבוע מכתב ממך, ועד כמה שהבנתי זה היה למעלה מחודשיים בערך. את האחרים שפגשתי פה את אינך מכירה. אחריהם כנראה שבשבוע הבא יבואו האסירים מירושלים. זה יהיה נפלא מי חלם על דבר כזה.

אנו דרשנו שיהיו ביקורים כללים בינינו לבינם, הובטח לנו שזה יסודר כשכל הבחורים יגיעו. בינתיים כבר היו ביקורים פרטיים בין אחים ואחיות, בין בחורה לבעלה. הובטח לנו שביקור כזה שאורך שעה יקבלו יום-יום. את ודאי לא מאמינה למשמע אוזנייך, אך זוהי עובדה. אל נא תתפלאי "העסק" התקדם. זה היה בערב בשעה 8 לערך, ישבנו בחדר וקראנו עיתון, לפתע נפתחה הדלת ואל החדר פרצו שלושה בחורים, לו ידעת איזו הפתעה שזו הייתה בשבילנו. הם כולם היו פצועים בידיים, ומיד החילוננו להגיש עזרה ראשונה. הדרך להגיע למחננו הייתה קשה, עליהם היה לעבור את מחנם מבלי שהמשמר הבריטי יבחין, לחצות את הכביש של המחנה, והחלו לזחול לסוף מחננו. אחר כך היו צריכים לטפס על גדרות התיל שמסביב למחננו בלי שיבחינו בהם. גדרות התיל אצלם הם רבים וגבוהים יותר מאשר אצלנו, אך גם אצלנו לא חסר. ובשעה כשטיפסו הם נשרטו וקרעו גם את בגדיהם. מזג האוויר הוא של יום גשום ורוחות והם עשו הכול כדי לבקרנו. מרגע לרגע רבו הפולשים והמחנה היה מלא מבקרים, כולם ישבו בחדרים, שוחחנו עמם. השומרים כנראה הרגישו בזוחלים וקראו לשוטרים, ואז החלו החיפושים במחננו. היית צריכה לראות מחזה נהדר. כל הארגזים שמתחת למיטות עפו ובמקומם שכבו הבחורים. לבסוף ביקשו אותם רבות והם עזבו את המחנה. הם לא התייאשו לאחר שעה ויותר הם הופיעו שוב. לפתע הבחנו [ב]בחורים עפים לחדרים. האורות דלקו שוב והפרשה החלה, השיחות

בחדרים. (בחדרים אין מפתחות) אך הם נאלצו מיד לחזור. הם הבטיחו לנו שמקרים כאלה לא ישנו, אנו לא רוצות בזה מבחינות שונות, זה עלול לגרום לרכילות שהיא על פי רוב לא נכונה, לזה שלא יתנו לנו להיפגש באופן כללי (אם יתנו, אך ישנם סיכויים) וזה גורם להם צרות, לטפס, ולהתחמק מהשומרים, שעלולים לירות במתקרב, מה דעתך על זאת. אני מתארת לי בדמיון איך שאת היית משתובבת, ילדונת, אני רוצה כבר לראותך. אנו שלחנו כבר לשלומית נגיטיבים לפתח, הצטלמנו פה. על אותה הפרשה ועל חיינו פה יש עוד הרבה לספר, אך אסתפק הפעם ולהבא אספר לך עוד מחיינו פה.

ד"ש חמה לאילנה וכל טוב גם לבעלה לעתיד למרות שאיני מכירה אותה. רצייתי הפעם לכתוב לה גם כן אך אני חושבת שכבר לא אספיק. בפעם הבאה אכתוב לה, תספרי לה מהנעשה אצלנו, כמו כן מסרי ד"ש חמה לרחל, גם לה אכתוב בפעם הבאה, אמרי לה שתכתוב.

כל טוב,

שלך באהבה דפנה.

ד"ש לך מיוחדת מאריאלה ומיכה הם תכתובנה גם כן.

כתבי נא לי אני מצפה למכתביך.

אסתר גרינשטיין, 3.4.1948

ליקרים שלום רב!

זה כבר למעלה משבוע שלא כתבתי לכם ובינתיים התרחשו אצלנו הרבה מקרים, מהם טובים משמחים, ומהם פחות משמחים. על כל פנים, בלבול מוחות לא קטן, איבוד עצבים, התרגזויות, ומובן שבמצב כזה אין סבלנות לכתוב. אך מאחר שהרוחות שקטו במקצת, החלטתי על אף הכול לשבת ולכתוב כמה שיעלה בידי.

תחילה אספר לכם מקצת מן המאורעות שקרו אצלנו ושהם בוודאי יתנו לכם תמונה פחות או יותר חיה מהנעשה פה. אם כן, נמצאים במחנה ובמחנה הבחורים בייחוד, מספר אנשים שזקוקים לטיפול רפואי דחוף, וכרגיל ממשלת ארץ-ישראל אינה נוהגת למלא את חובתה כלפי אסיריה ועצוריה, והכרח היה לעשות משהו כזה שיכריח אותה להגיש באופן מידי את הטיפול הנ"ל. לשם כך פנו פעמים מספר להנהלה, לרופאים, ל"אסירינו", וכל מקום שרק ניתן והודיעו להם מה עלול לקרות עם אותם האנשים שחלק מהם זקוק לניתוח, וחלק לטיפול רפואי אחר. מכל מקום, ענו שדואגים והכול יסודר.

ההנהלה הודיע[ה] שאין זה תלוי בה, מאחר שקרו מקרים ואסירים ברחו מבית החולים, עבר כל העניין הזה לידי הסי.אי.די. והיא מסרבת לפי שעה להעביר לבית חולים ויהיה זה איזה שלא יהיה. אולם יחד עם זאת, יבוא רופא ממשלתי ויקבע מה הם המקרים ויעשה הכול כדי שאותם האנשים ישוחררו. אמנם הרופא בא, אך שום דבר רציני לא נעשה. המחנה המשיך ללחוץ והודיע על אולטימטום, ואם עד תאריך האולטימטום לא יסודר שום דבר, אזי יפסק הקשר עם המשרד (באנגלית זה נקרא נו קופרשן). אי הקשר מתבטא בזה שאין יוצאים לספירה (כרגיל סופרים אותנו כל יום) ולא מקבלים כל הוראות מהמשרד. הכול היה טוב ויפה אולם כשם שבכל מקום בו נמצאים אנשים רבים ישנם פורקי עול ועושי על דעת עצמם, כן קרה גם כאן ומספר בחורים התגרו והכו סרג'נט בריטי אחד שאמנם הגיע לו קצת מכות, אך מובן שדבר זה לא היה במקומו. מאחר שהיחסים עם המשרד ממילא מתוחים היו, פגיעה זו בסרג'נט עוררה רעש רב והובאו פלוגות צבא מזויינות מכף רגלם עד קודקודם לערוך חיפושים. ליתר דיוק, לעשות הרס. הם הרסו מכל הבא ליד, גנבו, שדדו, הרסו לגמרי את המטבח, במילה מוכרת אחת, ערכו פוגרום כמו שגויים שיכורים יודעים. הם עברו ממחנה למחנה. תחילה הופיעו אל מחנה העצורים, אחרי כן לאסירים, וגם אלינו הגיעו. אנו השתדלנו להחביא דברי רכוש ככל האפשר, גם שלנו וגם של הבחורים.

אצל הבחורים הם שפכו נפט על האוכל ובכלל רמסו את האוכל ברגליים כדי שלא יהיה מה לאכול. אותנו בכלל הוציאו מהמחנה לכביש ולמרות שאנו דרשנו שלפחות אחת מאיתנו תהא נוכחת בשעת החיפושים, סרבנו. אנו בכל זאת הצלחנו להציל אי אלה דברים. נערך חיפוש מיוחד גם על הגוף ולשם כך הובאה שוטרת מיוחדת ואותו חיפוש שנערך אצלנו, נערך גם אצל השוטרות. לי מכל הדברים גנבו את העט. וודאי תתארו לעצמכם כמה הצטערתי על כך. א. משום שנשארתי בלי עט וכאן זה קשה מאוד. ב. משום שזה היה הדבר היחידי שנשאר לי מאמא ז"ל. קללות לאין סוף קללתי אותם, אך כפי הנראה הם משוריינים בפני זה. כבר אמרתי לבנות שכדאי בהחלט להתחיל לברך אותם, ואזי אולי יתגשם בהם ההיפך. אך כל זה רק בדרך שחוק, וטוב שבמצבים הקשים ביותר יודעים אנו להפוך את הרציני והמכאיב לצחוק אחד גדול.

אספר לכם מעשה שנעשה ע"י הבחורים. בתוך מחנה הבחורים היה המון משקה, וכשהחבר'ה ראו כיצד הם משמידים כל דבר, החליטו לערוך להם קבלת פנים עם המשקה. מה עשו, שפכו את כל הבקבוקים ומילאו אותם בשתן ואחר סדרו אותם במקרר בצורה כזו שזה יראה כאילו החביאו

אותם. החיילים שנגשו לכל דבר כפריצי חיות, קפצו פה על המציאה ונעמדו לשתות. מה פירוש, גוי מטונף רואה משקה. הם שתו, שתו וכולם עד אחד התחילו להקיא. תארו לעצמכם איזה רגש עמוק של נקמה היה לנו, מאחר ולא הייתה כל אפשרות להגיב על מעשיהם כי הם פרצו למחנה עם נשק מוכן לירייה, עם רובים מכודנים ומגוחך היה להתקומם וללכת לקראת מוות בטוח. כל העת הייתה תפילתנו אחת: מי ייתן והכל יעבור בשלום, כי הלא אצל בריטים אלה יכולה להיפלט ירייה שלא "בכוונה". אך הכול עבר בשלום. הגויים לא הסתפקו בקרב של יום אחד, ומאחר שמצאו במחנה כל מיני דברים וביניהם אף נשק, פרצו למחרת למטבח לקחו איתם את כל הפרודוקטים. אנו לא נתנו לקחת, התיישבנו על השקים והודענו להם שפצעות יורידו אותנו מכאן. אחר משא ומתן הוחלט שהם לוקחים אך ורק את הקונסרבים לבדיקה. מובן שלא הייתה לנו כל ברירה והסכמנו. לנו, כלומר לי ולבנות חדרי, קרה עוד אסון. החבאנו את כל הדברים בעלי ערך על הגג ובלילה עלתה חנה להוריד אותם ויחד עם הדברים היא נפלה ועתה היא שוכבת. אמנם מצבה אינו רציני אך היא סבלה וסובלת הרבה. היה לה שטף דם באזנים ובפה ויתכן ואצלה הלסת שבורה. היא זקוקה לצילום והובטח לקחת אותה לבית החולים אך מתי זוהי שאלה גדולה.

היא מאוד רצתה לכתוב לכם, אך היד אצלה גם כן לא בסדר. היא מוסרת לכם ד"ש לבבית ולכשתבריא היא בוודאי תכתוב ויתכן ובינתיים לא יהיה כבר צורך בזה ונהיה יחד איתכם בבית. היא בחורה כל כך חביבה. אני כל כך רוצה שתכירו אותה מקרוב. אנו ביחסי ידידות חזקים. גם שכנתי השלישית הנה בחורה מצוינת. שמנו הולך כאן לפנינו. קוראים לנו השלישייה הנצחית. נו, ומה עוד, הודיעו לנו היום על מספר שחרורים וביניהם בחורה אחת. יש שמועות שישנן עוד בנות ברשימה, אך לפי שעה יודעות אנו על שם אחד בלבד. הודיעו מהמשרד שמעכשיו יהיו שחרורים מדי שבוע בשבוע של 40-50 איש, כפי הנראה שהם רוצים לחסל לגמרי את המחנה, ובצורה זו יש גם לי סיכוי להגיע ביום בהיר הביתה. ב[מ]ה שנוגע לי הריני מרגישה מצוין. ביום שבת שעברה שאליעזר בא לבקרני, הצטערתי מאוד שהיה עליו לחזור כל מבלי שאוכל לראותו. אך אין דבר, הכול יבוא בשלום על מקומו וגם מכלבים אלה נתפטר.

במכתבי האחרון שלחתי לכם תמונות. אני מקווה בהן הגיעו כבר אליכם. צרפתי להן גם מכתב, אמנם מפוזר מאוד ובו ציינתי מספר דברים שלהם אני זקוקה. פה אחזור עליהם. את המכנסים האפורים הארוכים ששלחתי לתיקון ברצוני לקבל בתוספת מכנסי חקי קצרות לבנות ונעלי התעמלות מס' 37.

מלבד זאת את השמלה המשי עם הפרחים ואת החצאית מהחליפה האפורה עם החולצה (מילה מטושטשת) הלבנה, ותתעניינו היכן נמצאות הסנדלים הבו' ואף אותם תשלחו לי. עכשיו זקוקה אני גם לעט, תשתדלו שהעט יהיה טוב. מוטב לכם לשים לב שהוא יהיה ממין "כתב" ושהציפורן תכתוב דק. מהחבילה ששלחתם לפורים הייתי מאוד שבעת רצון. לגברת בושי (?), רב תודות עבור החבילה שהיא מצרפת לי תמיד. כשאהיה בחוץ אגמול לה כגמולה. מה נשמע אצלכם: האם ישעיהו הצליח לקבל חופש משירות מלא? ואתה אבאל'ה חביב, האם משעמם לך. למעשה, טיפשה אני שמציגה לך בכלל שאלה זו. מובן שמשעמם בשעה שהבית ריק וכל אחד נמצא במקום אחר. אך מי עוד כמוך אבי היקר, מאמין שלכל זה יבוא קץ ובמהרה. בקשת שאכתוב לך מקצת על הבחורים. את זאת אעשה בפעם אחרת. על כל פנים, יש לי ביניהם מכרים וידידים טובים. גם פסולת לא חסרה כאן. ישנה כאן גדר שמפרידה בין מחנה הבחורים לבין מחננו ושאונו קוראות לה "הכותל", וגם אסביר לכם משום מה, היות ולידו עומדים שעות ומשוחחים, וכשמישהו קורא למישהו, צועקים לו: בוא "להתפלל". בינתיים הפסקנו את הפגישות על הכביש עד שהעניינים עם המשרד יסודרו לגמרי. על כל פנים, העברתי את [ה]ד"ש שלך אל הבחורים ואלה דורשים בשלומך ומאוד שמחו. בערב פורים היו אצלנו בחדר 3 בחורים, ערכנו מסיבת פורים קטנה. היו לנו המון ממתקים ושמענו מוסיקה קלאסית (יש לנו פטיפון עם תקליטים בחדר) והערב נהדר היה. הייתה הרגשה חגיגית ונהדרת. כפי שרואה אני התפששתי (?) הפעם הרבה. שכחתי להוסיף שרוצה אני לקבל את השעון. אם מתכוננים אתם לבקרני אזי תביאו לי אותה איתכם. אם לא, תשתדלו לשלוח עם "אסירינו" או עם אחד המבקרים. עלי כבר לסיים. ד"ש לכולם כולם.

שלכם באהבה כתמיד

אחותכם ובתכם אסתר.

אלישבע אנדן, 30.4.1948

שלום רב לך יקירי!

טרם הגיע הזמן לכתוב לך מכתב אך החלטתי להתחיל כבר עכשיו כדי שברגע של שחרור, אצטרך רק לסיים. אנו חיות כעת באמת בקדחת השחרורים וכבר הגיעה הרשימה בה נמצאות כל העצורות. כנראה שעוד השבוע נזוז. 4 האסירות אינן נמצאות ברשימה זו, כמוכן בתור שפוטות

למאסר עולם, אך כולם בדעה אחת שרק הפרוצדורה של תיקינה היא אחרת ושהן תשחררנה גם כן בעצם הימים האלה.

אהובי, ובכן פרשה זו מסתיימת. אני כותבת וחושבת על זה בשקט גמור, אף בלי אותה ההתרגשות שהייתה בלי ספק תוקפת אותי לו קרה הדבר בבית-לחם, לי ליחידה. והדבר מובן, כי השחרור לא בא בהפתעה אלא נספג אט-אט מתוך כל האווירה הסובבת אותנו בעתלית. אכן זה היה "מחנה מעבר". ידידי לכל החיים, בוודאי תבין שבימים אלה צמודה מחשבתי במיוחד אליך. הנה ערב כעת, שוב עבר יום. היה זה יום פסח הראשון. ביליתי אותו על מעשים רגילים, קצת עבדתי (כי הרי משתחררים), קצת קראתי והשתזפתי, ובערב כיבסתי – יום כמעט כמו כל הימים, ובערב אחרי תום על ההתעסקויות, פונה הלב אליך בבקשו את מנת החום שלו, שכר עמל היום. ואני כבר יודעת איך זה יהיה בחוץ. אעסוק באשר אעסוק ואשתדל להביא תועלת ביום של חיי, אך בערב אתקשה. אזכר בערבים בהם הייתי נרדמת בשעת קריאת התנ"ך מתוך עייפות רבה, אך גם מתוך רגש, מתוך קרבת זרועך לראשי. אתה דאגת להוציא את הספר מידי ולכבות את האור, ומבטך היה עובר ברוך ובהבנה על פני הנרדמים. ותמיד אזכור את הסלט שהיית מזדרו להכין בבוקר ולחתכו חתיכות קטנות-קטנות, והנה אני חוזרת עם ילקוטי וגם העיתון ביד. אכילה בחיפזון, ואני עפה לעבר הדלת. ועוד זיכרונות וזיכרונות. ואותו הערב האחרון – הייתי קצת מדוכאת מהעבודה ותמיד צר לי על כך שאתה הרגשת בזה והתעצבת. אכלנו בשתיקה, חזרנו על הדרוש, הטלתי את מטפחת ראשי על הכיסא ואמרתי: בוודאי בעוד חצי שעה אחזור, שלום. כה הצטערתי אחר כך על פרדתי הקרה הזו. אני זוכרת היטב את עיניך העצובות המלוות אותי. הנני מפרטת כאן דברים שידועים וזכורים לך בלי ספק באותו הכוח הציורי והרגשי (אם מותר לומר כך) כמו לי בעצמי, אך הייתה זו שיחתי המשותפת איתך, על העבר.

צבי יקירי, עלינו להיות אנשי ההווה, ואם לך עדיין לא ניתן להגשמה, הרי לי הוא עוד מעט יינתן. וההווה שלנו הוא מזהיר ביותר בימים אלה. גאוותי על הישוב כה גדולה ובייחוד לאחר שנים רבות של אכזבות רבות מאותו הישוב. בארץ מתנהלת ממש מלחמת כיבוש. כה חבל שהעיתונים מגיעים אלינו באי-סדר והרדיו מקולקל עוד מ"החיפוש" הראשון, ורק אצל הרופא שלנו אפשר לשמוע את החדשות באנגלית, כי כנראה יש הפרעות בחדשות בעברית. חיפה נכבשה, טירה נכבשת, הר כנען נכבש. כביר. קורבנות רבים נופלים מבין שורות היהודים ועל זה כואב הלב. אף אם "ארץ נכבשת בדם", הרי שלדם הלוחמים מכוונות המילים ולא רק לדמם של האויבים.

אתמול בערב, כלומר בליל הסדר, היינו אצל הבנים. קבלנו רשות ל־2.5 שעות. אחד מבחורי [ה]הגנה איחל לי לבלות את הפסח הבא איתך. תשאל איך ביליתי את הערב? הסדר המשותף לא הצליח, פשוט מכיוון שהיו הרבה אנשים (גם הפליליים) צפופים בצריף אחד, והיה צריך למהר. ישבתי ע"י אהרן הקטן (וכי לא תיגוק הוא על ידי?) ומסרתי לו את מנות היין שלי. כיוון שעוד שתי בנות עשו כמוני, השתכר הבחור והיה לנו שמת. הוא כאן החביב שלי. אחרי שחזרנו היה כמובן המשך ע"י הכותל. החבר'ה שרו יפה בהשפעת הירח הנפלא. הלכתי לישון ב־12 והשארתי את כולם עדיין ליד הכותל. לקחתי ביד את תמונתך ושאלתיך מה אתה עושה כרגע ואיך בילית את ליל הסדר. איני זוכרת אם כתבתי לך חג שמח. אני מקווה שעשיתי כן, ולא – הנני עושה את זאת כעת אלא שמכתבי זה יגיע אליך כבר אחרי פסח. מלא [ך] (?), הרי יודעת אני מה יכולה כבר להיות שמחתך בחג זה. כדי שלא אשכח בשעת השחרור למסור לך כתובת עבור מכתביך אלי, אעשה את זאת כעת. אם אשתחרר כתוב בינתיים לפי הכתובת: יוסף זאורברון, עבור אלישבע, רח' בעלי המלאכה 8, תל-אביב.

הבריחות ממחנכם שימחו אותנו מאוד. הרי אלה הם האמצעים המצוינים ביותר בהם יכולתם לנקוט כמחאה על אי-החזרתכם ארצה. אני מאמינה שהפירות לא יאחרו לבוא. כעת ליל מנוחה לך יקירי, ותבוא אלי בחלומי. אהובי! שבוע ימים עבר מאז התחלתי את מכתבי זה ולא נתנה לי הזדמנות לסיימו אלא הערב, ערב שבת. שנינו אהבנו לכתוב את מכתבנו בערבי שבת, אך הפעם, זוהי הפעם האחרונה שאני מתאחדת איתך בשעות אלו במאסר. כי מחר אנחנו נוסעות, כלומר משתחררות. מילה גדולה אמרתי כרגע – מה? יודעת אני היטב מה פירושה עבורך, אלא שאפילו איני יכולה לשמוח בשמחתך ברגע שמילים אלו יגיעו אליך, כיוון שהדואר נפסק. זהו "פח" אמיתי. כשבשורה כה טובה בפי אין לי אפשרות לשלוח אליך. ובכל זאת אני כותבת וזה בוודאי מובן לך בהחלט, כי א', אל מי תאוצנה מחשבותיי בשעות כאלו אם לא אליך וב', אני מקווה שהדואר יסודר ע"י [ה]מוסדות [ה]עבריים ומכתבי ישיגך, אם גם באיחור. יקירי – יקירי! כל השבוע עבר לנו בציפייה ובאריזה, ויציאנו נדחתה מיום ליום עד שלבסוף הודיעו לנו היום שמחר נוסעות 8 בנות, השייכות למחוז חיפה וירושלים. התל-אביבית תיסע אחרינו.

נשארות עוד 4 אסירות לח"י שעל גורלן לא הודיעו רשמית שום דבר, אך שמועות מתהלכות, שיעבירו אותן לרמת-גן או פתח-תקווה לידי משטרה יהודית. כמובן שגורל זה לא יהיה רע עבורן כלל וכלל. בוודאי סקרני אתה

לדעת מה אני חשה לקראת המאורע הגדול שמתרחש איתי. אינני יוצאת בתופים ובמחולות – הרבה חששות בליבי, אך דווקא משום כך, רוצה אני שהצעד הזה יהיה כבר מאחורי. אם נגזר עלי להתמודד שוב פעם עם החיים, שיבוא גולית ואני אשתדל להיות דוד. רק זאת אדע ברור: כל עוד אתה לא תהיה על ידי, ייחשב לי החופש במידה ידועה כהמשך מאסר.

יקירי, אני מחכה לך בכיליון עיניים ואתם בוא תבואו מגלותכם! אנו נוסעות מחר לחיפה, שם נתעכב כולנו יממה אחת כדי לראות את מכרינו, ואחר כך ניסע תל-אביבה. ברור שאין לי כעת כל מושג איפה אשאר. הכול תלוי בסידורים של העבודה והריפוי לגבי ולשיניי. בארץ מבצע הנוער העברי מעשי גבורה אלא שהשליט טרם הסתלק ומשחק אתנו כמו חתול עם עכבר. הערב בנות אינן במחנה. קבלו רשות לבלות את הערב האחרון אצל הבנים. אני לא הלכתי, רציתי לגמור את סידורי בלי חיפזון ולנוח לפני ההתמודדות עם החפש. וגם רציתי להתייחד איתך.

אני נזכרת בערב של מאסרי. מאז חלפו 3.5 שנים. בדיוק. בחודש מאי נגמרות אצלי 3.5 שנים ואצרך שנתיים למאסרך. בעצם, זה לא בדיוק, כי תאריכי חל רק ב-28 במאי אבל אחשב זאת לטובה, כי כל המקדים זוכה. נראה במה אזכה. אני חובקת אותך ככול כוח געגועיי. אשתך אלי.

ביבליוגרפיה

ארכיונים

ארכיון ההגנה בתל-אביב, ארכיון לח"י בתל-אביב, ארכיון לח"י בתל-השומר, ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל, ארכיון ציוני מרכזי בירושלים.

עיתונים

דבר, הארץ, הבקר, המשקיף, העולם הזה, הצפה חרות, ידיעות אחרונות, למרחב, מעריב, על-המשמר, The Palestine Post

מקורות

אחימאיר אב"א, רפורטז'ה של בחור "ישיבה", תל-אביב: ספריית חזון, תש"ז, עמ' 176-184.

אלעד עפרה, "כל בחור טוב לנשק – בחורה על המשמר": החברה בפלמ"ח, בתוך: יחיעם וייץ (עורך), פלמ"ח, שתי שיבולים וחרב, רמת אפעל: העמותה לחקר כוח המגן ע"ש גלילי ומשרד הביטחון, עמ' 211-251.

בחרמן אריאן בחרמן ודקר רודולף, "אגודוקומנטים וחקר ההיסטוריה של התרבות", בתוך: אמיר הורוביץ ואחרים (עורכים), העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ו, עמ' 245-262.

בן-דרור אלעד, הדרך לכ"ט בנובמבר – פרשת אונסקו"פ וראשית מעורבותו של האו"ם בסכסוך הערבי-ישראלי, ירושלים, יד בן-צבי

גופמן ארווין, על מאפייני המוסדות הטוטליים, תל-אביב: רסלינג, תשס"ו.

גלעדי לאה, עליהן לא כתבו, תל-אביב: הוצאת יאיר, תשנ"ז.

גראוויס-קובלסקי אופירה, "אשה עבריה בל יאבד חלקך" – נשים בימין הציוני חילוני בין יישוב למדינה, רמת-גן: הוצאת בר-אילן, תשפ"ג (בדפוס).

גראוויס-קובלסקי אופירה, "גזוי צמתך חגרי את חגורתך" – נשים באצ"ל, בלח"י ובחרות", האומה 194 (2014), עמ' 79-86.

גרינוולד איתמר, "המיתוס במציאות ההכרתית, ההיסטורית והמחקרית", מדעי היהדות 38 (תשנ"ח), עמ' 187-210.

דבירי חיים, יום אביב שלא ישכה, תל-אביב: הוצאת יאיר, תשמ"ו.

דוסטויבסקי פידור, רשימות מבית המוות, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי"ט. היוש טלי, פנאי רציני – על תרבות וצריכה אחרת בימינו, תל-אביב: רסלינג, 2018.

הלמן ענת, בגדי הארץ החדשה: מדינת ישראל הצעירה בראי הלבוש והאופנה, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ב.

הפנר מלכה, בדמיין חיי, תל-אביב: הוצאת הדר, 1978.

וייס אהרן, שירת דבורה: סיפורה של לוחמת האצ"ל דבורה נחושטן (קלפוס), תל-אביב: הוצאת קווים, תשס"ו.

טייטלבוים-קריא נעמה, "הסיפורים שמאחורי הסורגים – סיפורן של אסירות ועצירות המחתרת בכלא בית-לחם", מחקרי ארץ יהודה ה' (תשפ"ב), עמ' 167-193.

טייטלבוים-קריא נעמה, מנהיגה משורות האופוזיציה: דיוקנה המנהיגותי של מפקדת באצ"ל וחברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ט.

טייכר לאה, הכלא – במאבק לעצמאות 1936-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, תשס"ג.

יהלום מירי, "שאלה העבריה", עבודת סמינר לתואר ראשון, אוניברסיטת תל-אביב, תשע"ו. כהן גאולה, סיפורה של לוחמת, תל-אביב: הוצאת המדרשה הלאומית (מהדורה שלישית), תשנ"ה.

כהן טובה ופינר שמואל, קול עלמה עברייה: כתבי נשים משכילות במאה התשע-עשרה, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשס"ו.

כספי יהושע, "בתי-הסוהר בארץ-ישראל בתקופת המנדט", קתדרה 32 (יולי 1984), עמ' 141-174.

להברזו יעלה ורזניק שלומי, "שוליות מעצימה – הפועל בנות סחנין בכדורגל", סוגיות חברתיות בישראל 18 (2014), עמ' 129-151.

לזין איתמר, מבעד לרמעות: הומור יהודי תחת השלטון הנאצי, תל-אביב וירושלים: הוצאת משכל ויד ושם, תשס"ד.

לח"י כתבים א-ב

לח"י אנשים

לפידות יהודה, היום שרה הקטנה – סיפורן של לוחמות האצ"ל, תל-אביב: הוצאת מכון ז'בוטינסקי ואגודת מוזיאון האצ"ל, תשס"ג.

"ממחנה העצורות בבית-לחם", סלם קט"ז (אדר א' תשי"ט), עמ' 22-27.

"ממכתבי חברותינו בסוהר", עלון הפלמ"ח 15 (פברואר 1944), עמ' 20-17.

סבוראי משה וטובה, מאצ"ל ללח"י, שקד: הוצאה עצמית, תשמ"ט.

ניות חן-ציון, "משפטי התעמולה של אצ"ל בתקופת המרד, 1944-1948", עיונים בתקומת ישראל 37 (2022), עמ' 63-88.

סיקסו הלן, "צחוקה של המדווה", דלית באום ואחרות (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד בחשיבה הפמיניסטית, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 134-153.

עמידרור (הלר) צילה, במעצר בית-לחם, תל-אביב: הוצאת הדר (מהדורה שלישית), 1977. פייכמן יעקב, "הומור ופוליטיקה", מאזנים, טבת תרצ"ד, עמ' 74-78.

רגב עופר, לוחם חרות ירושלים: זיכרונותיו של יהושע זטלר, צור יגאל: הוצאת פורת, תשס"ז.

- Anderson Patrick, "To Lie Down to Death for Day – The Turkish Hunger Strike 2000-2003", *Cultural Studies* 18:6 (2004), pp. 816-846.
- Ash Juliet, *Dress Behind Bars: Prison Clothing as Criminality*, London and New-York: I.B.Tauris, 2010.
- Blum Shimon-Erez, "Between the Lion Cub of Judea and the British Lion: cause lawyers, British rule and national struggle in Mandatory Palestine", *Comparative Legal History* 7:1 (2019), pp. 2-36.
- Byson Anna and others, "Political Prisoners and the Irish Conflict 100 Years On", *The Howard Journal* 60: S1 (October 2021), pp. 79-91.
- Caesar Samantha Anne, "Captive or Criminal: Reappraising the Legal Status of IRA Prisoners at the Height of the Troubles under International Law", *Duke Journal of Comparative and International Law* 27: 2 (Winter 2017), pp. 323-348.
- Crewe Ben and others, "The Gendered Pain of Life Imprisonment", *The British Journal of Criminology* 57: 6 (November 2017), pp. 1359-1378.
- Dekker Rudolf, "Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History", *Memoria y Civilización* 5 (2002), pp. 13-37.
- Gerber David A., "Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters: Personal Identity and Self-Presentation in Personal Correspondence", *Journal of Social History* 39:2 (Winter 2005), pp. 315-330.
- Gerber David A., "Epistolary Ethics: Personal Correspondence and the Culture of Emigration in the Nineteenth Century", *Journal of American Ethnic History* 19:4 (2000), pp. 3-23.
- Godderis Rebecca, "Food for Thought: An Analysis of Power and Identity in Prison Food Narratives", *Berkeley Journal of Sociology* 50 (2006), pp. 61-75.
- Gudjonsson Gisli H., *The psychology of interrogations and confessions: A handbook*, Chichester, West sussex: John Wiley and Sons, 2003.
- Gooch Kate and Sheldon David, "Holiday Camps, Prison Time and Confined Escapism: Understanding Leisure, Pleasure and Harm in Prisons", in Thomas Raymen and Oliver Smith (eds.), *Deviant Leisure – Criminological Perspectives on Leisure and Harm*, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 403-423
- Halldórsdóttir Erla Hulda, "Fragments of Lives – The Use of Private Letters in Historical Research", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 15:1 (2007), pp. 35-49.
- Harte Liam, "Migrancy, Performativity and Autobiographical Identity", *Irish Studies Review* 14:2 (2006), pp. 225-238.
- Hartwig Maria and others, "Strategic Use of Evidence During Investigative

- Interviews: The State of the Science", in David C. Raskin and others (Eds.), *Credibility Assessment: Scientific research and applications*. Elsevier: Academic Press, 2014, pp. 1-36.
- Jones Bill, "Writing Back: Welsh Emigrants and their Correspondence in the Nineteenth Century, *North American Journal of Welsh Studies* 5:1 (Winter 2005), pp. 23-46.
- Johnson Tabora A. and Bankhead Teiahsha, "Hair It Is: Examining the Experiences of Black Women with Natural Hair", *Open Journal of Social Sciences* 2014:2, pp. 86-100.
- Laurence Alison and others, "Whatever you say, say nothing: Individual differences in counter interrogation tactics amongst a field sample of right wing, AQ inspired and paramilitary terrorists", *Personality and Individual Differences* 68 (2014), pp. 170-175.
- Lampitt Adey Kate, "Understanding Why Women Knit: Finding Creativity and Flow", *Cloth and Culture* 16 (2018), pp. 84-97.
- Michael A., "Sports and Male Domination: The Female Athlete Messner as Contested Ideological Terrain", *Sociology of Sport Journal* 5:3 (1988), pp. 197-211.
- Ofer Dalia, "Personal Letters in Research and Education on the Holocaust", *Holocaust and Genocide Studies* 4:3 (1989), pp. 341-355.
- O'Hearn Denis, "Repression and Solidary Cultures of Resistance: Irish Political Prisoners on Protest", *American Journal of Sociology* 115:2 (2009), pp. 491-526.
- O'Keefe Theresa, "Menstrual Blood as a Weapon of Resistance", *International Feminist Journal of Politics* 8:4 (2006), pp. 535-556.
- Pelak Cynthia Fabrizio, "Negotiating Gender/Race/Class Constraints in the New South Africa – A Case Study of Women's Soccer", *International Review for the Sociology of Sport* 40:1 (2005), pp. 53-70.
- Pogrebin Mark R. and Dodge Mary, "Women's accounts of their prison experiences: A retrospective view of their subjective realities", *Journal of Criminal Justice* 29:6 (2001), pp. 531-541.
- Shaw Lew, "Role of Clothing in the Criminal Justice System", *Journal of Police Science and Administration* 1: 4 (December 1973), pp. 414-420.
- Smith Catrin, "Punishment and Pleasure: Women, Food and the Imprisoned Body", *The Sociological Review* 50:2 (2002), pp. 197-214.
- Smoyer Amy B., "Making Fatty Girl Cakes: Food and Resistance in a Women's Prison", *The Prison Journal* 96:2 (2016), pp. 191-209.
- Sover Arie, *Jewish Humor, An Outcome of Historical Experience, Survival and Wisdom*, Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2021.

- Stanley Liz, "The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences", *Auto/Biography* 12:3 (2004), pp. 201-235.
- Stebbins Robert. A., A., *Professionals, and Serious Leisure*, Montreal, and Kingston McGill-Queen's university press, 1982.
- Steinert Christoph Valentin, "Who Is a Political Prisoner", *Journal of Global Security Studies*, 6:3 (2021), pp. 1-20.
- Uviller H. Richard, *Virtual Justice: The Flawed Prosecution of Crime in America*, New-Haven and London: Yale University Press, 2008.
- Thapar-Björkert Suruchi, "Gender, Nationalism and the Colonial Jail: A Study of Women Activists in Uttar Pradesh", *Women's History Review* 7:4 (1998), pp. 583-615.
- Vietzen Sylvia, "The Letters Speak: Mary Moore, War and the Battle of Colenso, December 1899", *South African Historical Journal* 41:1 (1999), pp. 222-245.
- Wechsler Segal Mady, "The Military and the Family as Greedy Institutions", *Armed Forces and Society* 13:1 (1986), pp. 9-38.

שמות האסירות והעצירות שמופיעות בספר:

לאה אושרוב	אלישבע אנדן
לאה אשכנזי	אמה גרנט
לאה עזר	אסתר גרינשטיין
מלכה גרנביץ'	אסתר רזיאל-נאור
מרים דוידסון	בלה חרמוני
מרים הפנר	בלה שכטר
נחמה סרולוביץ'	ברכה בירנבוים
נלי פישר	בת-אל אורלנד
נעמי אורשנטיין	גאולה כהן
עדה ליבוביץ'	ג'ולי אלעזר
עדינה ליאור	דבורה ברוך
עמליה סנדר	דבורה קלפוס
פנינה באג'יו	דבורה שפירא
פנינה עפרון	הדסה צירולניק
פרידה ילין-מור	הילדה דולניצקיה
צביה בן-חורין	חיה בן-צבי
צילה עמידרוו	חיה נוסנבאום
ציפורה הוכברג	חיסיה שפירא
ציפורה פלומין	חסיה כץ
רבקה ליפינר	חסיה לוריא
רות קלינוב	טובה סבוראי
רחל אוהבת-עמי	יהודית מוזר
רחל דינפלד	יהודית רבדל
שולמית שמיר	יפה גרינברג
שושנה שפיצר-רזיאל	ישראלה מלמד
שלומית מהולל	כרמלה בנדו
שרה רוזנברג	כרמלה יערי

ספר זה מביא את סיפורן של אסירות ועצירות ארגוני המחתרות שלחמו בשלטון הבריטי למען הקמת מדינת ישראל ושנכלאו בבית-הסוהר לנשים בבית-לחם ובמחנה המעצר הסמוך אליו. הספר מתחקה באמצעות המכתבים האישיים שכתבו האסירות והעצירות אחר חוויותיהן, שגרת יומן, תודעת המאסר והפסיכולוגיה האישית והקולקטיבית שליוותה את תקופת ישיבתן בבית-לחם. הספר מעמת בין הזהויות השונות שהרכיבו את דמותן, זהויות שלעיתים התנגשו זו בזו והוא יוצר פסיפס אנושי נדיר ממנו עולה ובוקעת דמותה של הלוחמת העבריייה שהקריבה שנים ארוכות מחייה למען השגת העצמאות ושנשכחה מהזיכרון ההיסטורי והלאומי.

*

ד"ר יצחק פס משמש כרכז האקדמי במרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר ובמכון לחקר השואה ע"ש פינקלר באוניברסיטת בר-אילן, וכעמית מחקר במכון לחקר מחתרות ע"ש מנחם בגין. הוא מכהן כחבר מערכת בכתב העת האומה, במה למחשבה לאומית, לתיעוד ולספרות וכמזכיר המערכת בכתב העת מסכת, לחקר נשים בעולם היהודי.

מס"ב: 978-965-92974-2-9 ISBN:

**המרכז לחקר
האישה ביהדות**
ע"ש פניה גוטספלד הלר

**מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה**